

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ISSN 2410-213X

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ

МІЖНАРОДНИЙ
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

№2/2015

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

*Свидетельство
о государственной регистрации
печатного средства массовой информации
КВ № 20971-10771Р*

Сборник научных трудов

Выпуск 2

Киев 2015

ББК 1
УДК 001
М-43

В журнале опубликованы научные статьи по актуальным проблемам современной науки. Материалы публикуются на языке оригинала в авторской редакции.

Редакция не всегда разделяет мнения и взгляды авторов. Ответственность за достоверность фактов, имен, географических названий, цитат, цифр и других сведений несут авторы публикаций.

В соответствии с Законом Украины «Об авторском праве и смежных правах», при использовании научных идей и материалов этого сборника, ссылки на авторов и издания являются обязательными.

© Авторы статей, 2015

© Международный научный журнал, 2015

Международный научный журнал зарегистрирован в международной базе данных периодических изданий:
ISSN 2410-213X

Key title: Meždunarodnyj naučnyj žurnal (Kiev)

Abbreviated key title: Meždunar. naučn. ž. (Kiev)

Parallel title: Mižnarodnij naukovej žurnal

Parallel title: International scientific journal

Полное библиографическое описание всех статей Международного научного журнала представлено в: НЭБ «КиберЛенинка», НЭБ Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography.

Журнал зарегистрирован в международных каталогах научных изданий и наукометрических базах данных: ПИНЦ; Open Academic Journals Index; ResearchBib; Scientific Indexing Services; Turkish Education Index; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; RePEc; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; CiteFactor; Open J-Gate.

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Комарова М.Е., Жукова А.В.**
УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ ПУТЕМ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА
В ПРИГОРОДНОЙ ЗОНЕ АГЛОМЕРАЦИИ..... 5

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Elham Sharifi, Mohsen Ghobadi**
RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICES SHOCKS AND STOCK PRICE INDEXES IN IRAN..... 8
- Бевзюк Н.А.**
ПОНЯТТЯ ТА СКЛАДОВІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА..... 15
- Вергун А.М., Савченко М.М., Тарасенко І.О.**
ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА..... 23
- Вергун А.М., Нефедова Т.М., Тарасенко І.О.**
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА.... 27
- Городко М. В.**
УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ
ПІДПРИЄМСТВ..... 32
- Золковер А.О., Гуменюк А.О.**
МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ..... 42
- Квасова О.П., Куксук Т.В.**
ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКУ 46
- Коваленко Д.І., Бейгул В.І.**
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА..... 53
- Коваленко Д.І., Диба В.В.**
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКОЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ..... 59
- Коваленко Д.І., Дмитришина А.А.**
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПАРАМЕТРІВ ЛІКВІДНОСТІ ТА ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ
КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ 64
- Коваленко Д.І., Костюк В.О.**
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК КОМПЛЕКС
ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАХОДІВ..... 71
- Новікова І.Е.**
ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО СЕКТОРУ
В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА..... 75
- Рамський А.Ю.**
ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РЕСУРС СТАЛОГО
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ 83
- Rakhman M.S.**
ECONOMIC AND STATISTICAL RESEARCH OF INTERNATIONAL SERVICES
AS THE DEVELOPMENT OF THE FIELD OF NATIONAL ECONOMY 86
- Русіна Ю.О., Легейда А.Г.**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ 97

Русіна Ю. О., Полозук Ю. В. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЕЇ ВПЛИВАЮТЬ	101
Саврадым В.М., Балахнічева М.М. ФИСКАЛЬНАЯ РЕФОРМА М. М. СПЕРАНСКОГО: ПРЕДПОСЫЛКИ, РЕЗУЛЬТАТЫ, ЗНАЧЕНИЕ..	105
Тарасенко І. О., Негребська Н.В. ОЦІНКА ПРОБЛЕМ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	113
Sheremetynska O., Litvinyuk O. RESTRUCTURING AS A TOOL FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE FOOD ENTERPRISES IN THE CURRENT ECONOMIC CONDITIONS	120

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Ахунзянова Ф.Т. ФРАГМЕНТАРНАЯ ЭСТЕТИКА РОМАНА Д. С. МЕРЕЖКОВСКОГО «ИИСУС НЕИЗВЕСТНЫЙ»...	127
--	-----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ткач Д.И. МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ-АРХИТЕКТОРОВ В ПРОЦЕССЕ ИХ ГЕОМЕТРО-ГРАФИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ.....	133
Ткач Д.І. ДИДАКТИЧНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ПРОЕКЦІЮВАННЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ПРОЦЕСУ НАВЧЕННЯ МАЙБУТНІХ АРХІТЕКТОРІВ НАРИСНОЇ ГЕОМЕТРІЇ.....	138

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Volkova A. DEMOGRAPHIC SITUATION IN RURAL VILLAGES AND MIGRANT ISSUE (THROUGH THE EXAMPLE OF OBLASTS IN CENTRAL CHERNOZEM REGION).....	145
---	-----

СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ

Шальман Т.М. ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБЩЕЙ СИСТЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕЛЕВИЗИОННОГО РЕКЛАМНОГО ПРОСТРАНСТВА НА ПРИМЕРЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ США	148
---	-----

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Беликов А.С., Сабитова О.А., Голендер В.А., Долгополова Н.В., Шаломов В.А. ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ РАБОТ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ... 154	154
Беликов А.С., Рагимов С.Ю., Шаломов В.А., Чаплыгин А.С. МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЙ ТЕРМОДИНАМИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ НА РАБОЧИХ МЕСТАХ С ВЫСОКИМ ТЕПЛОВЫДЕЛЕНИЕМ.....	159

ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Зеленський А.Г., Приварніков А.К. ПРО МЕТОД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НЕОДНОРІДНИХ РІВНЯНЬ ІЗ ЧАСТИННИМИ ПОХІДНИМИ В МАТЕМАТИЧНІЙ ТЕОРІЇ ПЛИТ	164
--	-----

Комарова М.Е.

кандидат географических наук, доцент кафедры туризма и социально-культурного сервиса Белгородского государственного национального исследовательского университета (НИУ «БелГУ»), г. Белгород, Россия

Жукова А.В.

магистрант НИУ «БелГУ»

Komarova M.E.

PhD in Geography, Associate Professor, Department of Tourism and welfare service Belgorod State national Research University (NIU «BSU») Belgorod, Russia

Zhukova A.V.

undergraduate NIU «BSU»

УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ ПУТЕМ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В ПРИГОРОДНОЙ ЗОНЕ АГЛОМЕРАЦИИ QUALITY MANAGEMENT OF THE URBAN ENVIRONMENT THROUGH THE DE- VELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE SUBURBAN AREA AGGLOMERATION

Аннотация. В данной статье проанализирована ресурсная составляющая и современное состояние экологического туризма в Белгородской области, определены перспективы его развития в целях улучшения качества среды в пригородной зоне городской агломерации.

Ключевые слова: экологический туризм, Белгородский район, особо охраняемая природная территория, экологическая тропа.

Annotation. This article analyzes the resource component and the current state of ecotourism in the Belgorod region, identified the prospects of its development in order to improve the quality of the environment in a suburban area of urban agglomeration.

Key words: eco-tourism, Belgorod region, specially protected natural area, nature trail.

В последнее время все большее распространение среди различных направлений туризма получает экологический туризм. Этот вид туризма отличается преобладающим интересом путешествующих лиц к природным ландшафтам. Он включает изучение природной среды и служит для улучшения экологической обстановки.

Белгородская область является одним из староосвоенных регионов России, имеющих целый ряд экологических проблем, но в тоже время и обладает природными ресурсами, подходящими для развития экотуризма и рекреационной деятельности. На наш взгляд, развитие экологического туризма в регионе поможет решить экологические проблемы, возродить этнокультуру, воспитать патриотические чувства населения, организовать содержательный досуг и, самое главное, будет способствовать оздоровлению город-

ской среды и пригородной зоны Белгородской агломерации.

Следует отметить, что чаще всего, понятие «экотуризм» в отечественной литературе обозначается следующими терминами: «альтернативный», «безопасный», «щадающий», «природоохранный», «зеленый», «деревенский», «агротуризм», «фермерский», «природный», «биосферный», «устойчивый», «научный», «приключенческий» и др. Это далеко не полный перечень существующих синонимов, сопутствующих понятию «экологический туризм» [4, с. 1]. Проанализировав их, можно определить экологический туризм, как осуществление самостоятельных или организованных путешествий в целях посещения естественных и культурных ландшафтов для ознакомления с их природными особенностями, а также историко-культурными объектами характерными для данной территории.

В Белгородской области имеются необходимые условия и возможности для развития инфраструктуры экологического туризма, так как на ее территории расположены заповедник «Белогорье», дендрологический и 4 природных парка, ботанический сад, 210 заказников и 138 памятников природы.

Одним из перспективных районов области для развития экологического туризма является — Белгородский район. Он носит статус приграничной территории. На юге район граничит с Украиной, кроме того — с четырьмя районами Белгородской области: Шебекинским, Корочанским, Яковлевским и Борисовским районами.

Географическое положение Белгородского района выгодно для развития туризма в связи с благоприятными природно-климатическими условиями, близостью областного центра, наличием хорошо развитой транспортной системы. Природно-ресурсный потенциал Белгородского района обладает высокой природной, ландшафтно-экологической и эстетической ценностью, что может способствовать функционированию и развитию экологического туризма. Атриактивность района состоит в удачном сочетании уникального рельефа, благоприятных климатических условий и разнообразной растительности.

Основными объектами экологического туризма являются ООПТ и зеленые зоны, которые представляет собой природные комплексы, имеющие природоохранное, научное, культурное, эстетическое и рекреационное значение [3, с. 110]. ООПТ и зеленые зоны Белгородского района отражены на рис. 1.

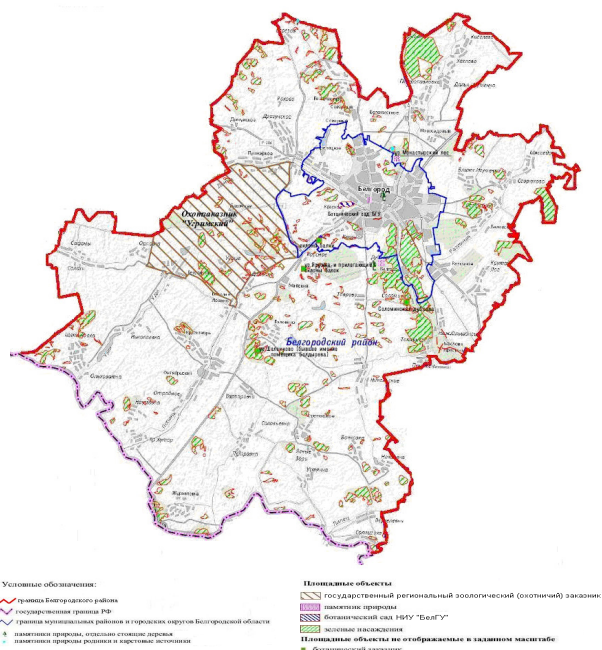

Рис. 1. Карта-схема границ особо охраняемых природных территорий регионального значения

На сегодняшний день в Белгородском районе насчитывается 14 участков особо охраняемых природных территорий. Главным образом они сконцентрированы в пределах города и в его пригородах, образующих зеленое кольцо, составляющее 2600 га. Зеленое кольцо города представлено урочищами «Оскочное», «Монастырский лес», «Городской лес», «Уткина Яруга», «Архиерейская роща», «Сосновка», «Массив», «Пески».

Система ООПТ также включает в себя охраняемые природные территории (ОПТ) местного значения, т.е. рекреационные зоны, сосредоточенные вокруг населенных пунктов. Так, на территории г. Белгорода они занимают площадь около 6500 га. Эти зоны представляют собой, как правило, искусственные насаждения сосны обыкновенной, дуба. Вследствие своего происхождения, а также высокой антропогенной нагрузки они практически не имеют природоохранной ценности и используются для отдыха населения. Все участки ООПТ имеют региональный уровень значимости и относятся к нескольким категориям. Среди них: 7 ботанических заказников, 2 памятника природы и 5 участков рекреационных зон [2, с. 3].

ООПТ в Белгородском районе создавались с целью сохранения уцелевших природных участков, постольку на их территории присутствуют места обитания редких растений и животных, отмечены виды растений, занесенных в Красную книгу.

В настоящее время на территории Белгородского района разработаны и функционируют две экологические тропы («Геоманитная тропа здоровья» в Ботаническом саду НИУ «БелГУ», «Берег реки Северский Донец»). Однако даже эти экотропы нуждаются в дополнительной разработке. Для такой большой территории как Белгородский район такое число объектов экологического туризма крайне недостаточно.

Для развития экологического туризма в районе и привлечения большого числа туристов необходимо разработать и ввести в эксплуатацию дополнительные экотропы в урочище «Сосновка» — в Восточном районе города, урочище «Архиерейская роща» — в Южном районе города, урочище «Монастырский лес» — в северо-восточной части района и в селе Дубовое, а также в поселении «Серебряный бор». Такие действия будут выгодны в экономическом плане, т.к. привлекут дополнительный поток туристов на новые объекты. Кроме того, чем больше людей будут посещать экотропы, тем выше будет уровень экологического воспитания в регионе, следовательно, будет более бережное отношение к окружающей природе у населения.

Одним из популярных мест отдыха, где стоит разработать экологическую тропу является поселок Дубовое Белгородского района. Этот поселок назван

в честь знаменитого дуба. По преданию, он был посажен самим гетманом Богданом Хмельницким, в ознаменование воссоединения России и Украины более 300 лет назад. Дуб является символом поселка, его культурным, историческим и можно сказать духовным центром. Территория парка, где находится дуб, ухожена и уютна. Кроме самого дуба на территории парка находятся 2 небольших озера, а также при входе в парк расположен храм иконы Божией Матери «Спорительница Хлебов». Территория обладает высокой эстетической ценностью. Стоит отметить, что в зимнее время года в поселке Дубовое функционирует горно-лыжная трасса. Особенностью этой потенциальной экотропы является сочетание образовательной и высокой эстетической ценности.

К менее популярным объектам экологического туризма, но обладающим высоким экотуристским потенциалом, можно отнести: поселения «Серебряный Бор» и Урочище «Монастырский лес».

Объектом экологического туризма также могут служить живописные места поселения «Серебряный Бор». Они находятся недалеко от поселка Ясные Зори и непосредственно примыкают к селу Устинка. С южной и западной сторон поселения располагается великолепный пруд. Он питается чистой ключевой водой. Восточная часть примыкает к пахотному полю, и частично обрамлена лесополосой. На юго-востоке, за лесополосой, можно увидеть очень живописные пейзажи.

Площадь поселения Устинка составляет 76,4 га. На этой территории расположились 55 родовых поместий, с центром в северо-западной части поля. Поместья имеют различную форму, что обусловлено своеобразной геометрией поля, на котором находится поселение. Удаленность от города Белгорода составляет около 40 километров.

Примером сочетания уникальных природных и культурно-исторических объектов является урочище «Монастырский лес». В этом месте также целесообразно разработать экологическую тропу. При правильном ее обустройстве, на маршруте экскурсанты смогут насладиться красотой природы, получить много новой и интересной информации об истории урочища «Монастырский лес» и находящихся на его территории объектов.

В Белгородской области уже создан ряд природных парков: «Ровеньский» и «Хотмыжский», «Прохоровский», «Нежеголь». Белгородский район обладает не меньшими предпосылками для создания на его территории природного парка. Его экотуристские перспективы заключаются в наиболее полном и планомерном использовании природных и культурно-исторических ресурсов, выражающихся, прежде всего, в проектировании и разработке экологических и эколого-культурных туристских маршрутов. Так как именно такие маршруты могут стать основой для создания природного парка, его основу может составить сеть туристско-экологических троп.

Литература

1. Григорьев Г.Н. Опыт использования туристско-экологической тропы в обучении географии и экологии / Г.Н. Григорьев, Е.А. Дмитриева: // Отечественные путешественники: прошлое и настоящее: материалы конференции. — Белгород, 2012.
2. Губернатор и правительство Белгородской области: официальный сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.belregion.ru>

3. Королева И.С. Проблемы развития рекреации и туризма в староосвоенных территориях (на примере Белгородской области) / И.С. Королева, М.Е. Комарова // Проблемы региональной экологии. — 2007. — № 6. — С. 109–112.
4. Кусков А.С. Современный экотуризм: основные концепции, направления и формы / А.С. Кусков, Е.И. Арсеньева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism.htm

References

1. Grigoriev G.N. Experience in the use of tourist and ecological trails in teaching geography and ecology / G.N. Grigoriev, E.A. Dmitriev: // Domestic travelers: Past and Present: conference materials. — Belgorod, 2012.
2. The Governor and the Government of the Belgorod region: official site [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.belregion.ru>

3. Queen I. Problems of development of recreation and tourism in staroosvoennyh terries (on the example of the Belgorod region) / Igor Korolev, M.E. Komarova // Problems of regional ecology. — 2007. — № 6. — S. 109–112.
4. AS Kuskov Modern eco-tourism: basic concepts, trends and forms / AS pieces, EI Arsenyev [electronic resource]. — Mode of access: http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism.htm

Elham Sharifi*Department of Financial Engineering
Dehaghan Branch, Islamic Azad University, IRAN***Mohsen Ghobadi***Department of Economic
Dehaghan Branch, Islamic Azad University, IRAN*

RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICES SHOCKS AND STOCK PRICE INDEXES IN IRAN

Abstract. This research examines the long run and short run dynamics among oil prices, interest rates and stock prices in Iran over the most recent 15-year period 1999–2014. Using Johansen's Co integration test we find the existence of long run equilibrium relationship between oil market and capital market in Iran. The short-term dynamics between the two markets are analyzed using Auto regression, VAR causality. We find unidirectional causality from capital market to oil market. The domino impact of up-waves in capital market is positive for oil market and remains statistically significant for few weeks, while being of opposite tendency in foreign interest rate. These results have wider implications for market integration, policy makers and analysts at large. Since these markets are integrated rather than segmented, from the perspective of investments, risk reduction cannot be achieved in the long run by holding assets from these markets in the same portfolio. However, diversification opportunities are not ruled out in the short run.

Keywords: Oil prices, interest rate, market integration, causal relationship, Co integration, Vector auto regression.

JEL Classification No. G10, G11, G14, G15

Introduction

In the last four years, oil prices has gone from \$ 60 in March 2007 to \$ 145 in July 2008, fallen back to \$ 40 in March 2009, and risen once again to \$ 110 in April 2011. The first increase proceeded the global recession, and the second may derail the recent recovery. This relationship between oil prices and the macro economy has been observed for all but one recession since 1950 (Hamilton 1983). Changes in oil prices can affect the economy through multiple channels. These include a rise in the costs of production, a rise in inflation, uncertainty regarding investment, or a transfer of wealth from oil exporting countries to oil importing countries.

The financial crisis instigating in early 2008, erupted like a volcano in mid of the year and shook up almost entire world instantly. The wave was not only a testimony of the mammoth significance of finance in today's world but also gave an atrocious demonstration of how strongly the economies are interwoven in the new world because of globalization. The volatilities pre observed and probably ignored were relooked by various agencies, academicians and government for the interest of all. The literature is full of studies related to various aspects diagnosing the roots, the impact, solutions and above all the preventive measures-how could it have been avoided. The gravity

and intensity emphasizes the need to study the channels through which this crisis became contagious. The precariousness of oil prices, mounting stock prices and strange behavior of interest rates even before detonation of the crisis raises the eyebrows. This calls for a deeper understanding for the contagion relationship of real market, capital market and interest rate movements.

The intensity, gravity and the direction of relationship between these two markets withholds invaluable information not only for the analysts, but also for the policy makers, multinational corporations and government at large. The implications are rigorous for everyone. For the multinationals, they can assess their exposure to foreign contracts. For the analyst, it enables him assess his investment portfolio. For oil importers, fluctuations in oil price affect their trade balance and net foreign assets position. For the citizen, it could reduce their disposable income and corporate profitability. Policymakers have to take serious account of the developments in the oil market, as a rise in the world price of oil imposes macroeconomic costs in two ways. First, to the extent that oil is both an important input to production and consumer goods (i.e. petrol and heating oil), results in a reduction in economic activity as energy becomes more expensive. Second, rising oil prices contribute directly to the level of inflation,

particularly in energy dependent countries. Over time, the impact on activity and inflation will also depend on policy responses and supply-side impacts'. (Masih et al., 2011, Bernanke et al., 1997). Paramount among the reasons is that such knowledge can aid in the prevention of an economic crisis. Strong relationship implies these as important factors to be considered for decision-making policymakers to minimize the contagious impact.

Understanding the relationship between oil prices, interest rates and emerging capital market prices is an important topic to study in context of Iran because as emerging economies continue to grow and prosper, they will exert a larger influence over the global economy (Basher et al, 2011:1). The growth trajectory of Iran has been impressive in the past decade. The crisis period too witnessed a remarkable above seven percent growth of GDP. The escalating capital market of Iran has been a favorite destination for analysts worldwide. It ranks fourth in world's consumption of oil (3.1 million barrels per day) as per the estimates of EIA, thus contributing for pull of prices being an oil importing nations. The currency contribution of Iran Rial (IRR) has increased from 0.1 percent in 1999 to 0.9 percent in global currency turnover (Bank of International Settlements) and transaction of Dollar vs. Iran Rial remain even higher than Chinese Yen. The rising demand of oil, volatile capital performance and increasing role of Iran currency in global trading and transactions, accentuate the necessity to understand the relationship in context of Iran.

The direction of impact of changing oil prices on stock prices and interest rates will differ from country to country depending on whether the country is an oil-exporter or oil-importer. In oil-exporting countries, a rise in world oil prices improves the trade balance, leading to a higher current account surplus and an improving net foreign asset position. At the same time, increase in oil prices tends to increase private disposable income in oil-exporting countries. This increases corporate profitability, raises domestic demand and stock prices thereby causing interest rate to appreciate. In oil-importing countries, the process works broadly in reverse: trade deficit are offset by weaker growth, over time, real interest rate depreciates, and stock prices decrease.

While there exists some literature on the relationship between oil prices and stock prices, and a separate literature on the relationship between oil prices and interest rates, the relationship between these two streams has, however, not been that closely studied, especially within the context of emerging market stock prices.

There is a sizable literature showing that oil price movements affect stock prices. While most of the research investigating the relationship between oil prices and stock prices has been conducted for developed economies (see for example: Chen 2010, Park, & Ratti 2008, Ely-

siani et al. 2011, Sadorsky 1999, Narayan & Sharma 2011, Oberndorfer 2009, Malik & Ewing 2009), there is some research looking into the relationship between oil prices and emerging capital markets (see for example Mohanty et.al 2011, Arouri et al 2011, C. Zhang and X. Chen 2011, S.A. Basher and P. Sadorsky 2006, Masih et al.2011). The studies also compare the relationship for oil importing (Fayoumi 2009) and oil exporting countries and comparing both (Fayyad & Daly 2011, Filis et al.2011). On balance, these researches provide evidence that changes in oil prices affect do stock prices.

The idea that there is a relationship between oil prices and interest rates has been around for some time (early researches, for example, include, Golub, 1983 and Krugman 1983). Bloomberg and Harris (1995) provide a good description, based on the law of one price, of how interest rate movements can affect oil prices. Commodities like oil are homogeneous and internationally traded. The law of one price asserts that as the US dollar weakens relative to other currencies, *ceteris paribus*, international buyers of oil are willing to pay more US dollars for oil. Bloomberg and Harris (1995) find that, empirically the negative correlation between commodity prices and the US dollar increased after 1986. Zhang, Fan, Tsai and Wei (2008) reported a significant influence of the US dollar interest rate on international oil prices in the long run, but short run impacts are limited. Akram (2009) also finds that a weaker dollar leads to higher commodity prices.

Golub (1983) and Krugman (1983) put forth compelling arguments as to why movements in oil prices should affect interest rates. Golub reasons that since oil prices are denominated in U.S. dollars, an increase in oil prices will lead to an increase in demand for U.S. dollars. This analysis depends upon the crucial assumption that the demand for oil in oil-importing countries is price inelastic and if the price elasticity is greater than one (in absolute value) an increase in oil prices will lower total expenditure on oil and the demand for U.S. dollars would fall. Krugman's (1983) analysis is based on the relationship between the investment portfolio preferences of oil exporters and movements in interest rates. Rising oil prices will increase the investment portfolio possibilities of oil exporters. In this analysis, primarily current account movements determine interest rate movements. If rising oil prices lead to a country's current account deterioration, then interest rates will fall.

This discussion on the relationship between oil prices and interest rates highlights that there are strong theoretical arguments for why interest rates should affect oil prices as well as why oil prices should affect interest rates.

There also exists some literature studying three factors (oil price, interest rate and stock prices) simultaneously (see Basher et al.2011, Adebisi et.al 2009,). Basher

et al (2011) establishes a short-term relationship among three as rising oil prices tend to depress emerging market stock prices and US dollar interest rates in the short run.

The present paper aims at examining the dynamic relationship (long run as well as short run) among oil price, interest rate and aggregate stock prices in Iran, one of the fastest growing emerging markets in the world. As already mentioned the results of the study have wider implications for market integration, market efficiency, policy makers, regulators and investing community at large.

The rest of the paper is organized as follows. Section 2 describes data and their sources while section 3 highlights the methodology followed. Empirical results are discussed in section 4. Finally, section 5 provides conclusions and policy implications.

1. Data

The study uses weekly data from Jan 3 1997 to Oct 28 2011 i.e. for about 15 years. Weekly OPEC Countries Spot Price FOB Weighted by Estimated Export Volume (Dollars per Barrel), which is applicable for Iran economy, is used as oil prices and have been downloaded from website eia.com (U.S. Energy Information Administration). The weekly Interest rate (IRR/USD) data has been collected from website ONADA.com. A higher interest rate here implies a stronger US dollar and a weaker IRR (i.e. Iran Rial). TEPIX, the oldest and most widely used index comprising thirty representative capitals, which account for nearly sixty percent of total market capitalization on Bombay capital exchange, has been used as a proxy for aggregate stock prices in Iran. The data for TEPIX has been downloaded from website yahoofinance.com.

The raw data regarding TEPIX values, interest rates and oil prices are then converted into their return counterparts by taking first difference of their log values. Specifically

$$\begin{aligned} \text{TEPIX Return (or Dlog(TEPIX))} &= \\ &= \ln(\text{TSE}_t / \text{TSE}_{t-1}) \\ \text{For } t = 1, 2, 3, \dots, 772 \end{aligned} \quad (1)$$

Where

TSE_t refer to TEPIX index value at time t ;

TSE_{t-1} refers to TSE index value at time $t-1$.

$$\begin{aligned} \text{Interest rate Return (or Dlog(Interest _ rate))} &= \\ &= \ln(\text{ER}_t / \text{ER}_{t-1}) \end{aligned} \quad (2)$$

Where

ER_t refer to IRR/USD rate at time t ;

ER_{t-1} refers to IRR/USD rate at time $t-1$.

$$\text{Oil Return (or Dlog(Oil))} = \ln(\text{OIL}_t / \text{OIL}_{t-1}) \quad (3)$$

Where

OIL_t refer to OPEC Countries Spot Price FOB Weighted by Estimated Export Volume (Dollars per Barrel) at time t .

OIL_{t-1} refers to OPEC Countries Spot Price FOB Weighted by Estimated Export Volume (Dollars per Barrel) at time $t-1$.

In total there are 772 observations for price factors and 771 observations for return factors.

2. Methodology

We begin with the graphical analysis, descriptive statistics and Karl Pearson's coefficient of correlation analysis of all the six factors under study viz. TEPIX, interest rate, oil prices, TEPIX return, interest rate return and oil return. For the purpose of comprehensive and meaningful analysis we divide the total study period (1999–2014) into the following five sub periods-

1. Sub period 1 (1999–2003)

2. Sub period 2 (2003–2007)

3. Sub period 3 (2007–2011)

4. Sub period 4 (2011–2012)

5. Sub period 5 (2012–2014)

Vector Auto regression and VECM

Short run equilibrium relationship is tested using vector auto regression model and error correction mechanism. For this purpose the three factors viz. oil price, interest rate and stock prices are assumed endogenous.

Our VAR model is based on $y_t = f$ (oil returns, Interest rate returns, and capital returns). The reduced form of VAR is given by Eq. (6) as above:

$$y_t = c + \sum_{i=0}^p A_i y_{t-i} + e_t \quad (4)$$

Where c is a vector of constants, p denotes the lag length, A_i are the 3×3 coefficient parameter matrices and e_t is a vector of error shocks.

A Vector Error Correction Model (VECM) can lead to a better understanding of the nature of any non-stationarity among the different component series and can improve longer term forecasting over an unconstrained model.

The VECM(p) form is written as

$$\Delta y_t = \delta + \prod y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (5)$$

where Δ is the differencing operator, such that: $\Delta y_t = y_t - y_{t-1}$.

It has an equivalent VAR(p) representation:

$$y_t = \delta + \left(I_k + \prod \varphi_i \right) y_{t-1} +$$

$$+ \sum_{i=2}^{p-1} (\varphi_i - \varphi_{i-1}) y_{t-1} - \varphi_{p-1} y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (6)$$

3.4: VAR causality (Block Exogeneity) Wald Tests:

We use VAR causality test to establish any causal relationship among the factors. In VAR model, the causality can be evaluated by examining the joint significance of lagged coefficients of one factor in the equation of another factor. This kind of significance testing is called the Block significance test and it can be performed with the usual F test or Wald test used for evaluation of parameter restrictions.

3. Empirical Results Descriptive Statistics

Table 1 presents the summary statistics for all the six factors for the total study period as well as all the five sub periods. The average oil price during the period is USD 46.39 with a maximum of 137.18 (as on 4th July 2008) and a minimum of 9.41 (as on 12th Feb 1999). The average value of TEPIX is about 8620 with a maximum of 21004 (as on 5th Nov 2010) and a minimum of 2600 (as on 21st Sept 2001) over the same period, while the average IRR/USD interest rate is 44.52 with a maximum of 52.62 (as on 22nd July 2005) and a minimum of 35.70 (as on 25th July 1997). The mean weekly returns of TEPIX, Interest rate and oil have been found to be 0.22 percent, 0.04 percent and 0.20 percent respectively. The standard deviation is highest in oil market followed by capital market and foreign interest rate. As expected, the volatility is highest in all the two markets during the crisis period (2008–09). However, volatility in post crisis period does not appear to be significantly different from that of pre-crisis period.

Correlation analysis

Table 2 shows cross correlations (Karl Pearson's Correlation coefficients) matrix for the level and return factors. As expected, there is very high and positive correlation between oil prices and stock prices for the total period (0.91) and pre crisis period (0.82) in Iran. However, it is relatively lower during crisis period (0.529) and is drastically low in post crisis period (0.08). It shows that the relationship between the capital market and oil market has reduced significantly post financial crisis of 2008. However, in terms of returns, the correlation coefficients between both these markets have actually increased.

Stock prices and Interest rates are positively related while capital returns and interest rate returns show negative correlation for the total period. This negative correlation has become relatively higher in post crisis period.

Regarding oil prices and interest rates, we find a positive relationship in terms of level factors but negative correlation in terms of return factors. Hence, the returns

in capital market and oil market on one hand and returns in foreign interest rate on the other hand are negatively correlated suggesting diversification benefits for analysts who hold assets in either capital market and foreign interest rate or oil market and foreign interest rate.

4. Conclusions and policy implications

Realizing the vibrant relationship of aggregate stock prices and oil prices, the study is a contribution to the existing literature in many aspects. One, it studies the liaison of three factors taken together, in reference to an emerging economy of Iran. The implications are crucial in context of emerging contribution of Iran to global economy and investment avenues it offers for multinationals, global institutions and analysts. Two, it studies the long term relationship as well as during different periods covering pre, during and post crisis period, which of course would offer great lessons for all concerned.

The relationship has been studied for the five sub periods, viz. 1997–2000 (post south east Asian financial crisis), 2001–04 (dotcom crisis and worldwide boom) 2005–07 (pre financial crisis) 2008–09 (during crisis) and 2010–11 (post crisis period). The factors were modeled in VAR (unrestricted as well as error correction mechanism) in order to analyze the short-term dynamics. VAR results show that in the short run oil returns are affected significantly by their lagged values, lagged TEPIX returns and lagged interest rate returns in case of total period.

VAR causality/ Block Exogeneity Wald test and Impulse response analysis exhibit unidirectional causality from capital market to oil market. This result although looks inconsistent with the general perception that oil market causes capital market, yet makes sense within the context of global oil market and global economic activity. Oil consumption in most of the developed economies is flat or in decline and as result emerging market economic growth (as proxy by their stock prices) is likely to be an important source of demand side pricing pressure in the oil market. Iran being one of the largest importers of oil in the world, it is obvious that stock prices in Iran, reflecting the magnitude of economic activities in Iran, exert significant influence on oil prices. Further, we find some evidence that interest rate causes oil prices and stock prices. Either the capital returns in Iran are not affected significantly by the oil returns or interest rate returns during the sub periods. During the recent financial crisis period, stock prices are explained by their own two week lagged values casting doubts on market efficiency during crisis period. Post crisis results show that oil prices are caused by both stock prices and interest rates.

Lagged capital returns have a statistically negative influence on interest rate returns in total period and during the recent global financial crisis period. It implies that

before the recent period of crisis the interest rate market was governed by factors beyond the oil market and capital market. The central bank and government thus need to consider for formulation of policies.

An assessment of impulse response graphs in pre-crisis, during crisis and post crisis period exhibits that the ripple of all the factors to a shock generating from within stays for a relatively longer period during crisis as compared to pre and post crisis period.

These results have wider implications for market integration, policy makers and analysts at large. Since these markets are integrated rather than segmented, from the

perspective of investments, risk reduction cannot be achieved in the long run by holding assets from these markets in the same portfolio. However, diversification opportunities are not ruled out in the short run. In the short run, analysts can reap the benefits of diversification by investing in both oil and foreign interest rate or in capital and foreign interest rate. Capital market turns out to be the leader in all the two markets especially after the recent financial crisis. Rapidly rising stock prices in Iran signal the expectation of higher economic growth ahead. If the stock prices are trapped in a bubble, however, oil prices will overshoot in relation to economic fundamentals.

Reference

1. Adebisi, M.A.; Adenuga, A.O.; Abeng, M.O. and Olanukwue, P.N., "Oil Price Shocks, Interest rate and Stock Market Behaviour: Empirical Evidence from Nigeria" downloaded from http://www.africametrics.org/documents/conference09/papers/Adebisi_Adenuga_Abeng_Olanukwue.pdf downloaded on Nov.2, 2011.
2. Arouri Mohamed El Hedi, Lahiani Amine, Nguyen Duc Khuong (2011), "Return and volatility transmission between world oil prices and stock markets of the GCC countries", *Economic Modelling* 28: 1815–1825.
3. Basher Syed Abul, Haug Alfred A., Sadorsky Perry (2010), "Oil Prices, Interest rates and Emerging Stock Markets", *Economic Discussion Papers* (September 2010) doi:10.1016/j.eneco.2011.10.005 downloaded from www.business.otago.ac.nz/econ/research/.../DP_1014.pdf
4. Berument, M. Hakan, Nildag Basak Ceylan, and Nukhet Dogan. 2010. The impact of oil price shocks on the economic growth of selected MENA countries. *Energy Journal* 31 (1): 149–76.
5. Chen Shiu-Sheng (2010) "Do higher oil prices push the stock market into bear territory?", *Energy Economics*, 32: 490–495.
6. Elyasiani Elyas, Mansur Iqbal, Odusami Babatunde (2011), "Oil price shocks and industry stock returns" *Energy Economics*, 33: 966–974.
7. Fayyad Abdallah, Daly Kevin (2011), "The impact of oil price shocks on stock market returns: Comparing GCC countries with the UK and USA", *Emerging Markets Review*, 12: 61–78.
8. Filis George, Degiannakis Stavros, Floros Christos (2011), "Dynamic correlation between stock market and oil prices: The case of oil-importing and oil-exporting countries", *International Review of Financial Analysis*, 20: 152–164.
9. Ghobadi, Mohsen. 2014. "PROFITABILITY OF TECHNICAL ANALYSIS INDICATORS TO EARN ABNORMAL RETURNS IN INTERNATIONAL EXCHANGE MARKETS." *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*. ISSN: 2308–4944. Year: 2014 Issue: 11 Volume: 19. 20–26.
10. Ghosh, Neal, Chris Varvares, and James Morley. 2009. The effects of oil price shocks on output. *Business Economics: The Journal of the National Association of Business Economists*. 44 (4): 220.
11. Hamilton, James D. 2009. Causes and consequences of the oil shock of 2007–08. *Brookings Papers on Economic Activity* 1: 215–61.
12. Jimenez-Rodriguez, Rebeca, and Marcelo Sanchez. 2009. Oil shocks and the macro-economy: A comparison across high oil price periods. *Appl.Econ.Lett.Applied Economics Letters* 16 (16): 1633–8.
13. Jimenez-Rodriguez, Rebeca. 2008. The impact of oil price shocks: Evidence from the industries of six OECD countries. *Energy Economics* 30 (6): 3095–108.
14. Kilian, Lutz. 2009. Not all oil price shocks are alike: Disentangling demand and supply shocks in the crude oil market. *American Economic Review* 99 (3): 1053–69.
15. Malik Farooq, Ewing Bradley T. (2009), "Volatility transmission between oil prices and equity sector returns", *International Review of Financial Analysis*, 18: 95–100.
16. Masih Rumi, Peters Sanjay, Mello Lurion De (2011), "Oil price volatility and stock price fluctuations in an emerging market: Evidence from South Korea", *Energy Economics*, 33: 975–986.
17. Mohanty Sunil K., Nandha Mohan, Turkistani Abdullah Q., Alaitani Muhammed Y. (2011), "Oil price movements and stock market returns: Evidence from Gulf Cooperation Council (GCC) countries", *Global Finance Journal*, 22: 42–55.
18. Narayan Paresh Kumar, Sharma Susan Sunila (2011), "New evidence on oil price and firm returns", *Journal of Banking & Finance*, 35: 3253–3262.
19. Report on global foreign exchange market activity in 2010" downloaded from <http://www.bis.org/publ/rpfx10t.pdf>
20. SharifiFar, Ghobadi. 2015. "EFFECT OF U.S DOLLAR RATE SHOCKS ON TSE MAIN INDICES REACTION" *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*. ISSN: 2308–4944. Year: 2015 Issue: 02 Volume: 22. 88–95.
21. Zhang C. and Chen X.(2011), "The impact of global oil price shocks on China's stock returns: Evidence from the ARJI(–ht)–EGARCH model", *Energy*, doi:10.1016/j.energy.2011.08.052: 1–7.
22. Zhang, Y-F., Fan, Y., Tsai, H-T. and Wei, Y-M. (2008), "Spillover effect of US dollar interest rate on oil prices", *Journal of Policy Modeling*, 30: 973–991.

Tables and Figures

Table 1: Data Series

	Source	Availability*
Oil Prices		
Refiner Acquisition Cost	CENTRAL BANK OF IRAN Department of Energy	January 1999 - December 2014
Oil Production		
World Crude Oil Production	OPEC	January 1999 - December 2014
Economic Activity		
Real GDP	IMF International Financial Statistics Database	January 1999 - December 2014
Consumer Prices		
IRR CPI	CENTRAL BANK OF IRAN Department of Energy	January 1974 - December 2013
Sectoral Composition		
GDP Sector Shares	World CIA Factbook	Varies by country
Computed Series		
Real Oil Prices	Refiner Acquisition Cost * 100/ IRR CPI	
Real Baltic Dry Index	Baltic Dry Index * 100/ IRR CPI	

*Monthly series are made into quarterly series using midmonth observations

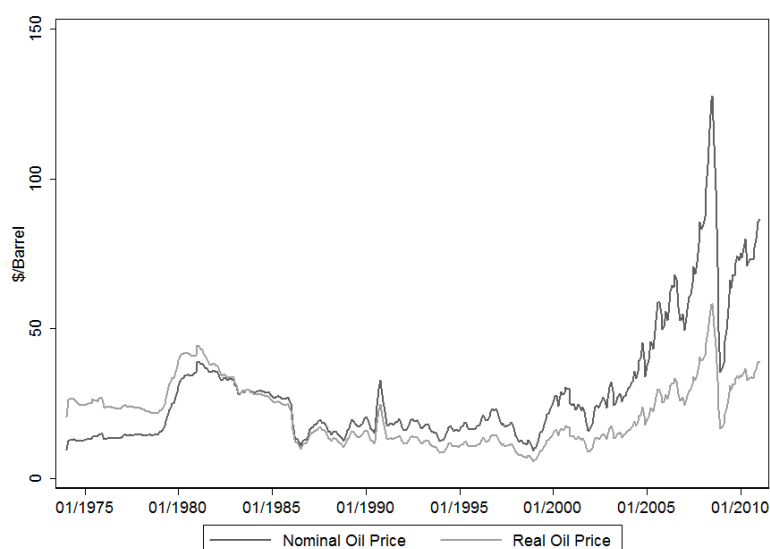

Figure 1: Historical Trends in Oil Prices

Table 2: Descriptive Statistics

	Level Factors			Return Factors		
	Interest rate	Oil	TEPIX	Interest Returns	Capital Returns	Oil Returns
Mean	44.5208	46.3913	8619.9990	0.0004	0.0022	0.0020
Median	45.1283	33.1850	5670.9250	0.0000	0.0052	0.0036
Maximum	52.6286	137.1800	21004.9600	0.0428	0.1317	0.2098
Minimum	35.6995	9.4100	2600.1200	-0.0644	-0.1738	-0.1645
Std. Dev.	3.4202	30.3988	5746.4780	0.0084	0.0366	0.0421
Skewness	-0.7700	0.8612	0.6741	-0.2768	-0.3586	-0.2761
Kurtosis	3.4350	2.7841	1.8805	13.8363	4.8598	4.6631
Jarque-Bera	82.3756	96.9243	98.7747	3782.1670	127.6302	98.6488
Probability	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

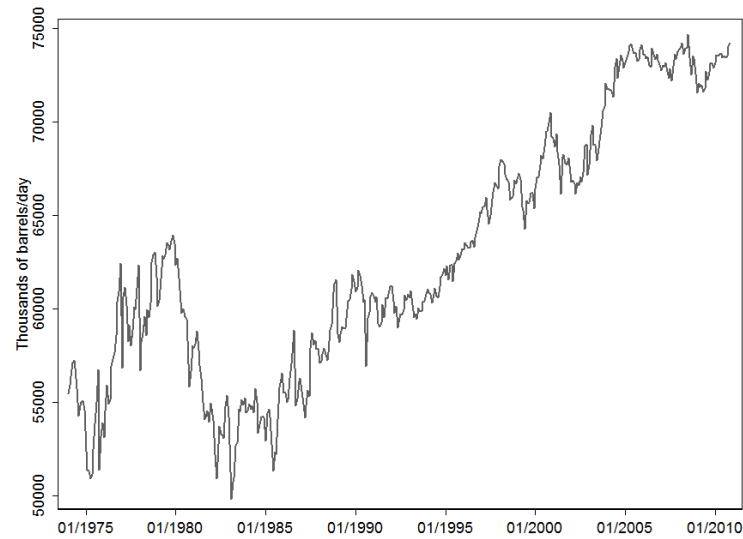

Figure 2: Historical Trends in World Oil Production

Table 3: Cross Correlation Matrix

1999–2014			1999–2003		2004–2007		2008–2010		2011–2012		2013–2014	
	In rate	oil	In rate	oil	In rate	oil	In rate	oil	In rate	oil	In rate	oil
TEPIX	0.05	0.91*	0.27*	0.68*	-0.86*	0.72*	-0.60*	0.82*	-0.72*	0.59*	-0.51*	0.09
In rate		0.10		0.39*		-0.63*		-0.56*		-0.81*		-0.04
	In ret	oil ret	In ret	oil ret	In ret	oil ret	In ret	oil ret	In ret	oil ret	In ret	oil ret
TEPIX ret	-0.36*	0.05	-0.21*	-0.05	-0.33*	-0.01	-0.25*	-0.05	-0.53*	0.22*	-0.50*	0.23*
In ret		-0.16*		-0.07		0.09		-0.09		-0.28*		-0.40*

*significant at 5% level.

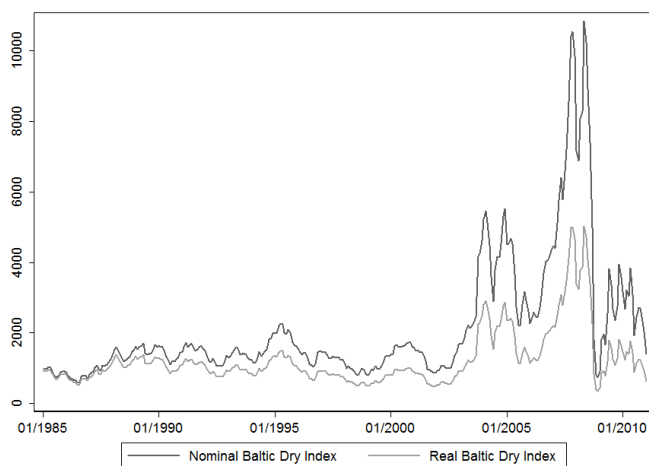

Figure 3: Trends in Global Freight Rates

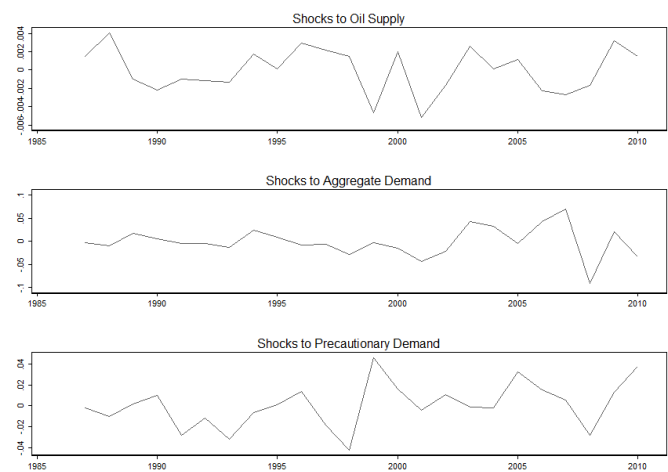

Figure 4: Structural Shocks to the Real Price of Oil

Бевзюк Наталія Анатоліївна

*асистент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київський національний університет технологій та дизайну*

Бевзюк Наталья Анатольевна

*ассистент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Bevziuk N.A.

*assistant finance and financial and economic security management department
Kyiv National University of Technologies and Design*

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАДОВІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

ПОНЯТИЕ И СОСТАВНЫЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

CONCEPT AND COMPONENTS OF INVESTMENT MECHANISM OF ENTERPRISE

Анотація: Досліджено поняття та складові інвестиційного механізму розвитку підприємств.

Ключові слова: механізм, інвестиційний механізм, оцінка рівня розвитку підприємства.

Аннотация: Исследовано понятие и составляющие инвестиционного механизма развития предприятий.

Ключевые слова: механизм, инвестиционный механизм, оценка уровня развития предприятия.

Annotation: The concept and components of the investment mechanism of enterprises.

Keywords: mechanism, investment mechanism, assessment of the enterprise.

Постановка проблеми. Ефективна реалізація інвестиційної політики держави можлива лише за наявності інвестиційного механізму, який в подальшому забезпечить розвиток підприємств. Питання, що пов'язані з реалізацією інвестиційного механізму розвитку підприємств на всіх рівнях є особливо важливими для розвитку держави. Одним із основних завдань інвестиційного механізму є забезпечення підвищення результативності інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що пов'язані з інвестиційним механізмом активно досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями: В.Г. Федоренко, І.Л. Сазонець, О.Д. Сучкова, І.А. Бланк, А.А. Пересада, С.О. Гуткевич, У. Шарп, Г. Александр, Дж. Бейлі, М. Джонк, Л. Гітман, Дж. Кейнс, Д. Тейлор та інші. Окремо, поняттю розвитку підприємства також приділяли увагу такі науковці як: Ю.С. Погорелов, Є.М. Короткова, С.Г. Федосин, Л.Ф. Ільчова, П.Н. Федосєєва, С.М. Ковалева, В.Г. Панова та ін. Проте, варто зауважити, що в цілому

поняття інвестиційний механізм розвитку підприємств на даному етапі ще недостатньо висвітлене і потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є узагальнення новітніх підходів щодо сутності інвестиційного механізму та обґрунтування сутності інвестиційного механізму розвитку підприємств.

Основні результати дослідження. Визначення поняття «інвестиційний механізм» ґрунтується на встановленні поняття «механізм». При цьому в ринковій економіці постійно виникає необхідність визначення і розділення понять господарського, економічного і фінансового механізмів. Розглянемо дані поняття детальніше та визначимо місце інвестиційного механізму у системі вищезгаданих механізмів.

В економіку термін «механізм» прийшов з техніки, тому що виникла необхідність в описі соціальних і виробничих процесів та їх взаємодії [1].

У перекладі з грецької «mechane» означає «зброя», «машина». У широкому сенсі «механізм» являє собою

внутрішній пристрій якого-небудь апарату, що приводить його в дію [2].

У наукових працях, що присвячені економіці соціалізму, поняття «механізм» був введений в обіг у другій половині 60-х років XX століття і, незважаючи на відносну новизну, набув широкого поширення [3].

З точки зору економіки механізм може бути представлений як специфічна сукупність елементів, станів і процесів, розташованих в даній послідовності, що перебувають у певних зв'язках, відносинах і визначають порядок якого-небудь виду діяльності.

На основі аналізу наукових праць, що розкривають змістовність поняття «механізм», можна виділити два аспекти:

механізм — це внутрішній пристрій економічної системи, який є її рушійною силою;

механізм — це сукупність станів і процесів, які формують у сукупності вид управління підприємством [4].

Також, певна група авторів відзначає ще такі ключові характеристики поняття, як: система, елементи, стани або процеси, спосіб. При такому трактуванні взаємозв'язок цих характеристик поняття механізму можна представити у такий спосіб (рис. 1).

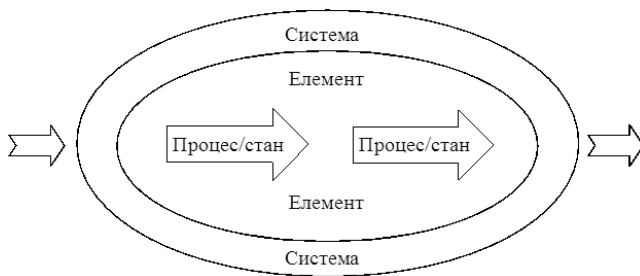

Рис. 1. Схема взаємозв'язку структури механізму (розроблено автором)

Господарський механізм, на думку В.М. Пинзеника — це сукупність форм і методів господарювання, організації і регулювання суспільного виробництва, свідомого впливу на виробництво [5, с. 8]. Чухно А. погоджуючись з даним твердженням вважає, що це органічна складова економічної системи; функціональна сторона виробничих відносин; спосіб організації та управління виробництвом з притаманними йому формами, методами і засобами, які реалізують соціально-економічні, організаційно-економічні та науково-технологічні принципи й відносини в інтересах задоволення потреб як кожного господарюючого суб'єкта, так і суспільства в цілому [6, с. 63].

На думку О. Дерев'янка «господарський механізм — це спосіб функціонування господарської системи (незалежно від її розміру), в основі якого лежить певна сукупність виробничих відносин [7].

Перехід до ринкових відносин різко поширює кордони використання усіх механізмів, які використовуються у господарській сфері, і, перш за все економічного, оскільки він чинить безпосередній вплив на економіку. Тому всі негативні явища, які відбуваються в економіці держави залежать від функціонуючого економічного механізму у складі господарського [7].

Підтримуючи дане твердження, більшість дослідників представляють економічний механізм як «сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси та їх регулювання» [8].

Райзберг Б.А. зауважує, що «економічний механізм обов'язково повинен мати економічні важелі та використовуватися в якості інструментів впливу на економічні процеси підприємства» [9].

Козлова О.В., Москаленко В.П. підтримуючи думку Райзберга Б.А. стверджують, що це цілісна система, яка складається з двох взаємодіючих підсистем — функціональної та забезпечувальної [10] (рис. 2).

Дослідження літературних джерел [12, 13] показали, що у функціональну підсистему економічного механізму мають входити основні функції управління: організація, планування, контроль, мотивація і регулювання (рис. 2).

Реалізація перелічених функцій без організації в практичній діяльності неможлива, тому дана функція виконує роль сполучного елементу. Планування відбувається за допомогою аналізу, прогнозування ситуації, стратегій, програм, планів, завдань і цілей. При контролі — спостереження за діяльністю підприємства, виявлення недоліків, розробці шляхів їх усунення, попередження помилок, розробленні системи недопущення негативних відхилень. Мотивація — програма підготовки кадрів, заохочування і санкцій. Регулювання — зовнішньоекономічна, інвестиційна та інноваційна діяльність, ціноутворення, комерційний розрахунок, фінансово-кредитна система, оподаткування, система економічних нормативів [14, с. 79].

Крім виділеної функціональної підсистеми, важливого значення має і забезпечувальна, що включає норми і нормативи, методи, господарський розрахунок, правила, показники і критерії.

Економічний механізм, як взаємопов'язана система економічних важелів і методів, направлена на ефективну діяльність підприємства, постійне вдосконалення виробництва та задоволення суспільних потреб, в кінцевому випадку віддзеркалює здатність до розвитку підприємства.

Оскільки фінансовий механізм є складовою частиною господарського механізму, то виникає необхідність у з'ясуванні суті останнього поняття.

Короткий економічний словник фінансовий механізм характеризує як «частину господарського меха-

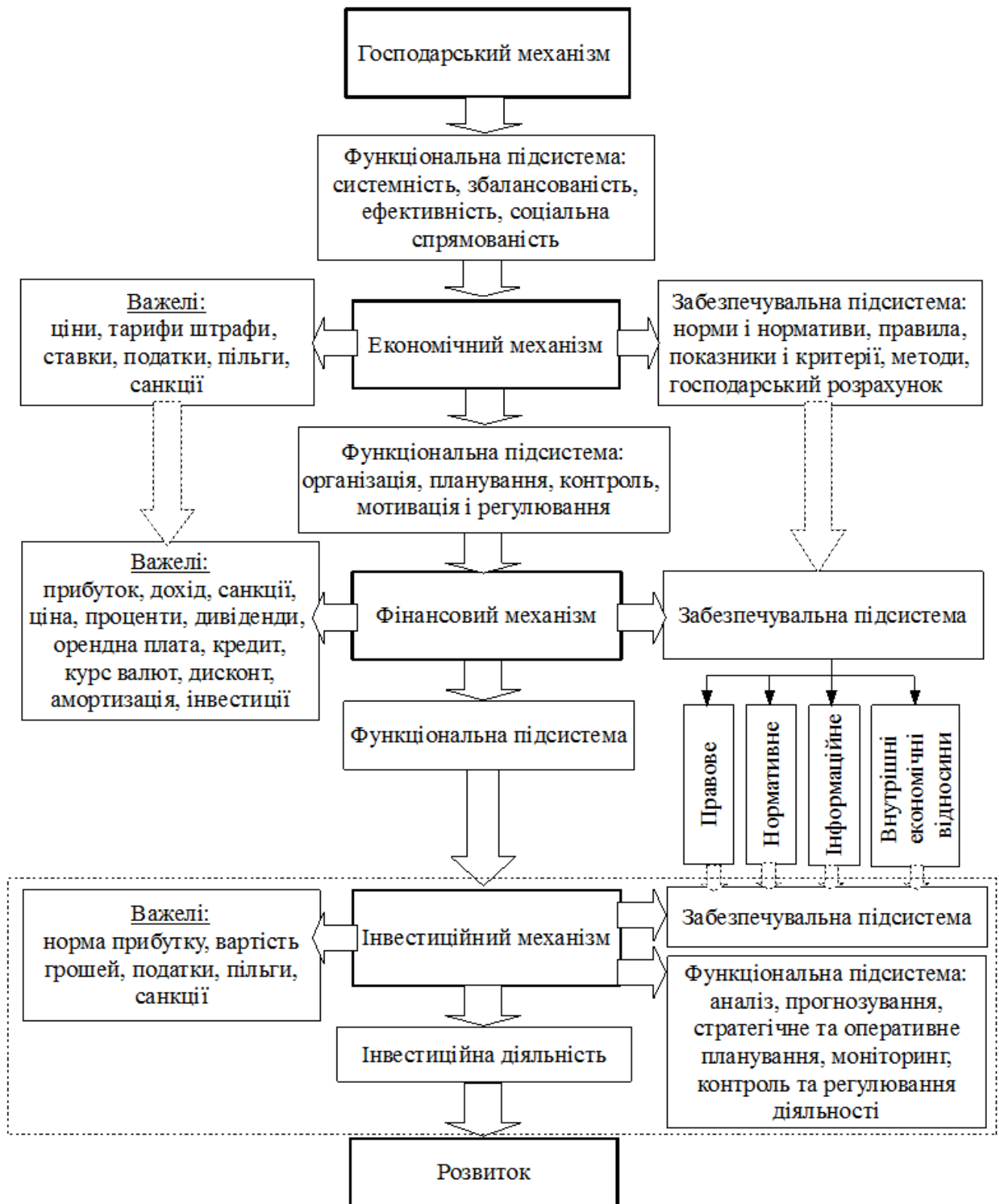

Рис. 2. Інвестиційний механізм в економічній системі [доповнено автором на основі 11, с. 42]

нізму, сукупність форм і методів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих відносин, утворення доходів і нагромаджень, формування і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових засобів» [15, с. 402].

За визначенням Л.В. Лисяка «фінансовий механізм — це сукупність різних форм і методів використання державою фінансів з метою забезпечення реалізації відповідної фінансової політики в межах економічної системи» [16, с. 173].

У функціональну підсистему фінансового механізму входить (рис. 2): планування, прогнозування, кредитування, оподаткування, страхування, лізинг, оренда, факторинг, інвестування. Забезпечувальна підсистема, у свою чергу характеризується правовим, інформаційним, нормативним значенням і внутрішніми економічними відносинами. Правове забезпечення керується Конституцією, законами, Указами Президента, постановами уряду, наказами та інструкціями міністерств і відомств; нормативне — нормами і нормативами, інструкціями, методичними вказівками тощо; інформаційне — економічною, статистичною, фінансовою та іншою інформацією.

Інвестиційний механізм також є складовою частиною господарського. І першими дослідженнями інвестування в економіці були праці В. Парето, який представив і описав прообраз економічного (господарського) механізму — «агрегат». В. Парето визначив «агрегат» як комбінацію елементів, з'єднаних в деяке ціле і що володіє ключовим властивістю, що відрізняє його від суми всіх складових елементів [17].

Науковці розглядають інвестиційний механізм як взаємодіючу сукупність методів і форм, джерел інвестицій, інструментів і важелів впливу на відтворювальний процес на макро- і мікрорівнях в інтересах розширення діючого виробництва або авансування новостворюваного виробництва.

У табл. 2 наведено різні точки зору стосовно визначення «інвестиційного механізму».

Поняттю «інвестиційний механізм» дають різні визначення. Проте, головним завданням інвестиційних механізмів, за твердженням науковця Сікоракі Л.А., є забезпечення зростання ефективності інвестування [22].

З рис. 2 видно, що між даними механізмами існує тісний зв'язок. Інвестиційний механізм пов'язаний з кожним наступним через функціональні зв'язки. Інвестиційний механізм — це складна невід'ємна складова інвестиційної діяльності, яка пов'язана з усіма механізмами економічної системи.

Підприємство як відкрита економічна система знаходиться під впливом факторів макро- та мікросередовища. Кожна із груп факторів прямо чи опосередковано впливають на діяльність підприємства. На інвестиційний механізм підприємства впливають наступні фактори макросередовища:

1. Природні. Наявність та забезпеченість держави цінними природними ресурсами, які користуються високим попитом у світі серед інвесторів.

2. Демографічні. Частка населення з високим рівнем життя, яка має змогу брати участь в інститутах спільного інвестування або купувати інноваційну продукцію; частка населення з вищою освітою, що

може працювати в сфері розробки інвестиційних, інноваційних проектів.

3. Науково-технічні. Фінансування науково-дослідних робіт; технологічний рівень товарів, що виробляються в країні, де діє підприємство; рівень розвитку та час впровадження нових технологій. Стимулювання діяльності, метою якої є створення нових продуктів і технологій. Організація впроваджень досягнень науки і результатів наукових розробок.

4. Економічні. Простота та справедливість податкової системи, особливо при оподаткуванні інвестиційної діяльності; ступінь державного регулювання; темпи економічного розвитку держави та світової економіки в цілому; ємність локального чи світового ринку та можливість його розширення для виробництва чи збуту нової продукції; конвертованість національної валюти; рівень розвитку провідних інститутів ринкової економіки.

5. Політичні. Політична стабільність; професійний рівень політиків; повнота та досконалість законодавства щодо регулювання інвестиційних процесів та діяльності підприємства.

6. Міжнародні. Науково-технічне співробітництво між країнами з приводу стратегічних інноваційних розробок та інвестиційних проектів; міжнародне стажування персоналу; динаміка та структура експорту/імпорту, геополітичне становище країни.

Вплив факторів макросередовища на зовнішнє мікросередовище підприємства, відповідно відбувається і на саме підприємство. До факторів зовнішнього мікросередовища підприємства, які прямо впливають на інвестиційний механізм підприємства відносяться:

1) кількість споживачів, яка потребує, очікує продукту, заради якого здійснюється інвестиційна діяльність;

2) рівень розвитку конкуренції та діяльність підприємств-конкурентів щодо здійснення ними інвестиційної діяльності;

3) можливості отримання короткострокових та довгострокових кредитних ресурсів;

4) можливості отримання додаткових фінансових ресурсів внаслідок випуску цінних паперів.

На рис. 4 подано загальну схему інвестиційного механізму розвитку підприємства.

Підсистеми забезпечення включають в себе: нормативно-правове та методично-інформаційне забезпечення. В свою чергу, під нормативно-правовим забезпеченням розуміють нормативні та інструктивні документи, законодавство України, міжнародні угоди та місцеве регулювання.

Методично-інформаційне забезпечення є організуючим початком будь-якої діяльності і наявність інформації забезпечує вибір оптимальних рішень для подальшого функціонування підприємства.

Таблиця 2

Визначення поняття «інвестиційний механізм»

Літературне джерело	Суть поняття
Ілларіонов О.Ю. Нормативне забезпечення прискорення інвестиційних процесів у вугільній галузі України / О.Ю. Ілларіонов // [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://intkonf.org/illarionov-oyu-normativne-zabezpechennya-priskorennya-investitsiynih-protsesiv-u-vugilniy-galuzi-ukraini [18]	Прості цивільно-правові конструкції типу договорів про сумісну діяльність державних підприємств (окремих шахт) із підприємницькими структурами або до оренди частини майнового комплексу (окремих бремсбергів тощо), рідше — до оренди цілісних майнових комплексів
Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. — К.: Эльга-Н, Ника-центр, 2001. — 448 с., с. 64 [19]	Система основних елементів, які регулюють процес розробки і реалізації інвестиційних рішень
Білоног Т.В. Інвестиційний механізм реалізації інвестиційної політики на програмно цільових засадах [Електронний ресурс] / Т.В. Білоног. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_4/Bilonog_411.htm [20]	Інвестиційний механізм — це система формування організаційної структури, організації процесу узгодження інтересів суб'єктів інвестиційної програми, формування раціональних зв'язків між суб'єктами інвестиційної програми, організації інформаційного забезпечення реалізації інвестиційної програми, формування функціональної-змістовної структури реалізації інвестиційної програми, організації стратегічного і оперативного планування інвестиційної програми, організації управління процесом реалізації інвестиційної програми
Вініченко І.І. Сутність і складові елементи інвестиційного процесу / І.І. Вініченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2006. — № 6. — С. 70–73, с. 71–72 [21]	Інвестиційний механізм — елемент інвестиційного процесу (джерела інвестиційних коштів, важелі, фактори і умови їх мобілізації), суб'єкт інвестиційного процесу та механізм формування ними інвестиційних коштів, інструмент та об'єкт вкладення
Авторське визначення	Інвестиційний механізм — це процес цілеспрямованого інвестування у різні галузі економіки та соціально-економічні програми, як усередині країни, так і за її межами для покращення рівня життя у результаті економічного зростання шляхом отримання максимального прибутку, соціального результату або досягнення іншого корисного ефекту в результаті реалізації інвестиційних проектів в поточному та перспективному періодах

Оцінка рівня розвитку підприємства.

Оцінювання рівня розвитку підприємств відбувається шляхом виділення найважливіших складових розвитку підприємства. На вибір основних складових впливає кількість показників, складність у подальших розрахунках, точність кінцевого результату, наявність єдиного результуючого показника ефективності, обґрунтованість вибору груп індикаторів.

Індекс розвитку

Розвиток будь-якого підприємства неможливий без забезпечення його стійкого становища. Тому, оцінка розвитку повинна розглядатись у двох аспектах:

1) статичному, суть полягає у визначенні оцінки досягнення певного нормативного рівня по ключових параметрах підприємства, що забезпечить стійкість його положення.

2) динамічному — дослідження динаміки ключових параметрів та вивчення їх кількісного і якісного росту.

Визначення інтегрального показника розвитку підприємства

Вибір складових оцінки розвитку підприємства (фінансовий, кадровий, інвестиційно-інноваційний,

виробничий потенціал) включає в себе велику кількість показників, вони мають різну природу та відображають різні характеристики розвитку підприємства. У такому випадку виникає необхідність побудови узагальненого (інтегрального, зведеного) показника.

Обговорення пріоритетів інвестування

На основі отримання даних оцінки рівня розвитку підприємства формують систему цілей на поточний і довгостроковий періоди діяльності та виділяють пріоритетні завдання, вирішення яких дозволяє досягнути поставлені цілі.

Скрінінговий аналіз

В процесі скрінінгового аналізу формується сукупність задовільних інвестиційних альтернатив, без врахування фінансових та операційних обмежень, конкурентних між собою. На даному етапі, відповідність проектів-претендентів системі скрінінгових стандартів, забезпечує їх перехід до наступного аналізу. У протилежному випадку відбувається перехід до попереднього етапу [23].

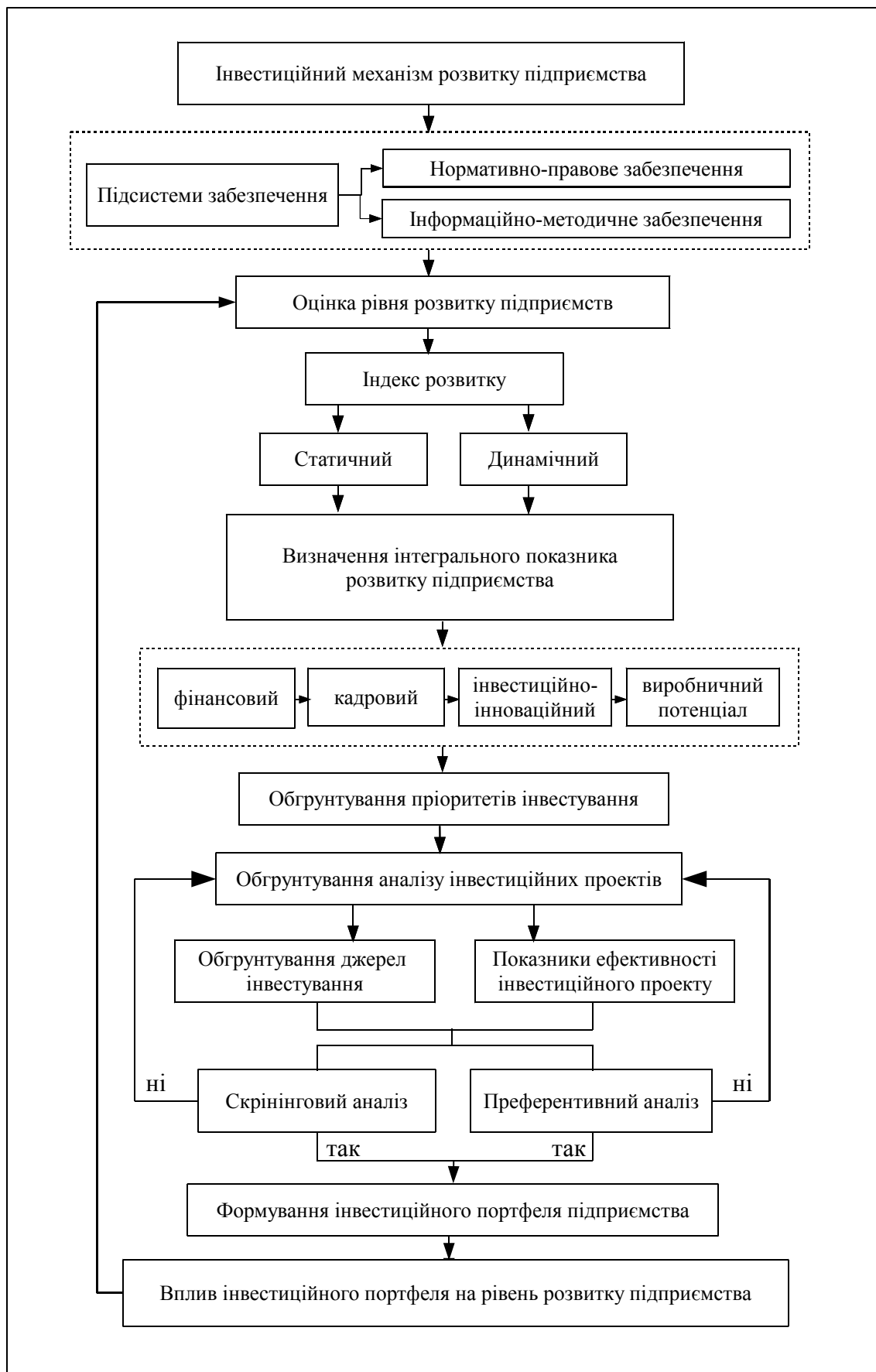

Рис. 4. Інвестиційний механізм розвитку підприємства [розроблено автором]

Преференцивний аналіз з урахуванням фінансових і операційних обмежень

В процесі преференцивних рішень, які опираються на глибокий аналіз та детальне дослідження, повністю формується інвестиційний портфель підприємства, що націлений на досягнення поставлених цілей підприємства та є прийнятним при певних фінансових та операційних лімітах [23].

Вплив інвестиційного портфеля на рівень розвитку підприємства

На заключному етапі досліджується вплив інвестиційного портфеля на рівень розвитку підприємства.

Будь-який виявлений незадовільний вплив на рівень розвитку підприємства передбачає перехід на початковий етап оцінки рівня розвитку підприємства.

Висновки. В роботі проаналізовано основні поняття та складові інвестиційного механізму розвитку підприємств. Ефективність функціонування цього механізму визначається тим, наскільки раціонально та адекватно відбувається взаємозв'язок між його складовими. Розгляд проблемного питання вимагає подальшого дослідження як теоретичних так і практичних аспектів.

Література

1. Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества / Л.И. Абалкин. — М.: Мысль, 1973. — 263 с.
2. Креймер Н.А. Содержание экономического механизма восстановления и развития технического потенциала сельскохозяйственных предприятий // [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2004/04/pdf/25.pdf>.
3. Чаленко А.Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях / А.Ю. Чаленко // Экономика промышленности. — 2010. — № 3. — С. 26–33. — Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2010_3_6.pdf.
4. Большой экономический словарь / Под. ред. А.Н. Азрилияна. — М.: Институт новой экономики, 1999. — 1248 с.
5. Пинзеник В.М. Азбука полного хозрасчета / В.М. Пинзеник. — Львов: Вища шк., 1989. — 160 с.
6. Чухно А. Господарський механізм та шляхи його доконалення на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. — 2007. — № 3. — С. 60–67.
7. Деревянко О. Организационно-экономический механизм планирования бизнес-процессов предпринимательских структур: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05: СПб., 2004. — 156 с. РГБ ОД, 61:05–8/1583.
8. Поленчук В.М. Економічний механізм розвитку підприємств у історичному досвіді ринкових трансформацій [Текст] / В.М. Поленчук, О.Б. Наумов // Економічні інновації: Зб. наук. пр. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2011. — Вип. 45. — С. 189–196.
9. Райзберг Б.А., Лозовский Л.М., Стародубцева Б.А. Современный экономический словарь. — М.: ИНФРА — М, 1996. — 496 с.
10. Теория управления социалистическим производством: Учебник для студентов экономических специальностей / Под. ред. О.В. Козловой. — М.: Экономика, 1979. — 368 с.
11. Охріменко О.О. Ефективність інвестиційного механізму підприємств електроенергетики: діалектика якісних та кількісних перетворень / О.О. Охріменко, І.М. Манаєнко // Проблеми економіки. — 2013. — № 4. — С. 40–47.
12. Павлов В.І. Економічний механізм функціонування підприємства / В.І. Павлов, І.В. Кривов'язюк. — Луцьк: Надстир'я, 1999. — 116 с.
13. Цуркану П.А. Экономический механизм хозяйствования Молдовы в переходном периоде / П.А. Цуркану, А.Г. Стратан // Экономика и управление. — 2000. — № 2/3. — С. 10–11.
14. Бочарова Н.А. Розробка економічного механізму підвищення ефективності діяльності АТП / Н.А. Бочарова // Економіка транспорт. комплексу. — 2011. — Вип. 17. — С. 74–81.
15. Краткий экономический словарь / [ред. — упоряд. А.Н. Азрилияна]. — 2-е изд. Доп. и перероб. — М.: Институт новой экономики, 2002. — С. 402.
16. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: [монографія] / Л.В. Лисяк. — К.: ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
17. Топсхалова Ф.М. — Г., Лепшкова Р.Р., Койчуева Д.А. Совершенствование механизма инвестирования как условие повышения инвестиционной привлекательности // Современное состояние и оценка эффективности использования инвестиционных ресурсов в аграрном секторе. — М.: Организационный издательский отдел Академии Естествознания, 2009 г.
18. Ілларіонов О.Ю. Нормативне забезпечення прискорення інвестиційних процесів у вугільній галузі України / О.Ю. Ілларіонов // [Електронний ресурс] — Режимдоступу: <http://intkonf.org/illarionov-oyu-normativne-zabezpechennya-priskorennya-investitsiy-nih-protsesiv-u-vugilniy-galuzi-ukraini>.
19. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. — К.: Эльга-Н, Ника-центр, 2001. — 448 с., с. 64.
20. Білоног Т.В. Інвестиційний механізм реалізації інвестиційної політики на програмно цільових засадах [Електронний ресурс] / Т.В. Білоног. — Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE>.

21. Вініченко І.І. Сутність і складові елементи інвестиційного процесу / І.І. Вініченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2006. — № 6. — С. 70–73.

22. Сікорака Л.А. Інвестиційні механізми регулювання економіки підприємств: сутність, структура та складові компоненти [Текст] / Л.А. Сікорака // Європейський вектор економічного розвитку. — 2011. — № 2(11). С. 217–225.

23. Чаленко Н.В. Формування механізму інноваційної діяльності промислових підприємств (на прикладі швейних підприємств): автореф. дис... канд. екон. наук / Н.В. Чаленко; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. — К., 2008. — 21 с. — укр.

References

1. Abalkyn L.Y. Khozyaystvennyy mekhanizm razvytoho sotsyalystycheskogo obshchestva [Tekst] / L.Y. Abalkyn. — Moskva: Mysl', 1973. — 263 s.

2. Kreymen N.A. Soderzhanye ekonomicheskogo mekhanizma vosstanovleniya y razvytiya tekhnicheskogo potentsyala sel'skokhozyaystvennykh predpriyatiy [Elektronnyy resurs] // N.A. Kreymen N.A. — Rezhym dostupa: <http://ej.kubagro.ru/2004/04/pdf/25.pdf>.

3. Chalenko A. Yu. O ponyatiynoy neopredelennosti terminy "mekhanizm" v ekonomicheskikh issledovaniyakh / A. Yu. Chalenko // Ekonomika promyslovosti. — 2010. — № 3. — S. 26–33. — Rezhym dostupa: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econ-pr_2010_3_6.pdf. 4. Bol'shoi ekonomicheskyy slovar' / Pod. red. A.N. Azrylyyana. — M.: Ynstytut novoy yekonomyky, 1999. — 1248 s.

4. Bol'shoi ekonomicheskyy slovar' / Pod. red. A.N. Azrylyyana. — M.: Ynstytut novoy yekonomyky, 1999. — 1248 s.

5. Pynzenyk V.M. Azbuka polnoho khozrascheta / V.M. Pynzenyk. — L'vov: Vyshcha shk., 1989. — 160 s.

6. Chukhno A. Hospodars'kyi mekhanizm ta shlyakhy yoho doskonalennya na suchasnomu etapi / A. Chukhno // Ekonomika Ukrainy. — 2007. — № 3. — S. 60–67.

7. Derevyanko O. Orhanyzatsionno-ekonomicheskyy mekhanizm planirovaniya byznes-protsessov predprinyatel'skikh struktur: Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05: SPb., 2004. — 156 s. RHB OD, 61:05–8/1583.

8. Polenchuk V.M. Ekonomichnyy mekhanizm rozvytku pidpryemstv u istorychnomu dosvidi rynkovykh transformacij [Tekst] / V.M. Polenchuk, O.B. Naumov // Ekonomichni innovaciyi: Zb. nauk. pr. — Odesa: IPREED NAN Ukrainy, 2011. — Vyp. 45. — S. 189–196. 9. Rayzberh B.A., Lozovskyy L.M., Starodubtseva B.A. Sovremennyy ekonomicheskyy slovar'. — M.: YNFRA — M, 1996. — 496 s.

9. Rajzberg B.A., Lozovskyy L.M., Starodubceva B.A. Sovremennyy ekonomicheskyy slovar'. — M.: YNFRA — M, 1996. — 496 s.

10. Teoriya upravleniya sotsyalystychem proyzvodstvom: Uchebnyk dlya studentov ekonomicheskikh spetsyal'nostey / Pod. red. O.V. Kozlovoy. — M.: Ekonomika, 1979. — 368 s.

11. Okhrimenko O.O. Efektyvnist' investytsiynogo mekhanizmu pidpryemstv elektroenerhetyky: dialektyka yakisnykh ta kil'kisnykh peretvoren' / O.O. Okhrimenko, I.M. Manayenko // Problemy ekonomiky. — 2013. — № 4. — S. 40–47.

12. Pavlov V.I. Ekonomichnyy mekhanizm funktsionuvannya pidpryemstva / V.I. Pavlov, I.V. Kryvov'yazyuk. — Luts'k: Nadstyr'ya, 1999. — 116 s.

13. Tsurkanu P.A. Ekonomicheskyy mekhanizm khozyaystvovannya Moldovy v perekhodnomu peryode / P.A. Tsurkanu, A.H. Stratan // Ekonomika y upravleniye. — 2000. — № 2/3. — S. 10–11.

14. Bocharova N.A. Rozrobka ekonomichnogo mekhanizmu pidvyshchennya efektyvnosti diyal'nosti ATP / N.A. Bocharova // Ekonomika transport. kompleksu. — 2011. — Vyp. 17. — S. 74–81.

15. Kratkyi ekonomicheskyy slovar' / [red. — uporyad. A.N. Azrylyyana]. — 2-e yzd. Dop. y pererob. — M.: Ynst-t novoy ekonomyky, 2002. — S. 402.

16. Lysyak L.V. Byudzheta polityka u systemi derzhavnoho rehulyuvannya sotsial'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy: [monohrafiya] / L.V. Lysyak. — K.: DNU AFU, 2009. — 600 s.

17. Topsakhalova F.M. — H., Lepshokova R.R., Koychueva D.A. Sovershenstvovanye mekhanizma yinvestyrovaniya kak usloviye povysheniya yinvestytsionnoy pryvlekatel'nosti // [Elektronnyy resurs] — Rezhym dostupa: <http://www.rae.ru/monographs/45-1391>.

18. Illarionov O. Yu. Normatyvne zabezpechennya pryskorenniya investytsiynykh protsesiv u vuhil'niy haluzi Ukrainy / O. Yu. Illarionov // [Elektronnyy resurs] — Rezhym dostupa: <http://intkonf.org/illarionov-oyu-normativne-zabezpechennya-priskorenniya-investitsiynykh-protsesiv-u-vugilniy-galuzi-ukraini>.

19. Blank Y.A. Ynvestytsionnyy menedzhment. — K.: El'ha-N, Nyka-tsentr, 2001. — 448 s., s. 64.

20. Bilonoh T.V. Investytsiyny mekhanizm realizatsiyi investytsiynoyi polityky na prohramno tsil'ovykh zasadakh [Elektronnyy resurs] / T.V. Bilonoh. — Rezhym dostupa: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE>.

21. Vinichenko I.I. Sutnist' i skladovi elementy investytsiynogo protsesu / I.I. Vinichenko // Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryemnytstvo. — 2006. — S. 70–73, s. 71–72.

22. Sikoraka L.A. Investytsiyni mekhanizmy rehulyuvannya ekonomiky pidpryemstv: sutnist', struktura ta skladovi komponenty // Yevropeys'kyi vektor ekonomichnogo rozvytku. 2011. — 2 (11).

23. Chalenko N.V. Formuvannya mekhanizmu innovacijnoyi diyal'nosti promyslovykh pidpryemstv (na prykladi shvejnykh pidpryemstv): avtoref. dys... kand. ekon. nauk / N.V. Chalenko; Ky'viv. nacz. un-t tehnologij ta dy'zajnu. — K., 2008. — 21 s. — ukp.

Вергун А.М.,
Київський національний університет технологій та дизайну
Савченко М.М.,
Київський національний університет технологій та дизайну
Тарасенко І.О.
Київський національний університет технологій та дизайну

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Мета. Аналіз та узагальнення наявних методик діагностики рівня фінансово-економічної безпеки, а також розробка моделі для проведення аналізу рівня фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Методика. При проведенні дослідження використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження: діалектичний; дедукції і індукції – при обґрунтуванні вибору відтворювального підходу до дослідження фінансово-економічної безпеки підприємства, при розробці показників фінансово-економічної безпеки підприємства; порівняльний аналіз – при ознайомленні з методиками діагностики фінансово – економічної безпеки підприємства інших авторів.

Результати. В процесі проведення дослідження здійснено аналіз наявних підходів та методів діагностики рівня фінансово-економічної безпеки підприємства, а також обґрунтування та побудова узагальнюючої моделі для діагностики рівня фінансово-економічної безпеки.

Наукова новизна та практична значимість. Наукове обґрунтування методів діагностики рівня фінансово-економічної безпеки сприятиме підвищенню ефективності функціонування вітчизняних підприємств.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, діагностика рівня фінансово-економічної безпеки.

Вступ. Однією з важливих умов ефективного функціонування і розвитку підприємства є аналіз та забезпечення його фінансово-економічної безпеки. Вона забезпечується певним станом наявних ресурсів підприємства, за якого гарантуються найбільш ефективне їх використання та запобігання негативному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз (дестабілізуючих факторів).

Саме тому для забезпечення та підтримки надійного стану фінансово-економічної безпеки необхідно постійно аналізувати фінансово-економічний стан, проводити обґрунтоване наукове дослідження фінансових відносин і руху наявних ресурсів у процесі фінансово-господарської діяльності кожного підприємства, тобто проводити діагностику фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Вагомий вклад у дослідження, пов'язані з проблемами фінансово-економічної безпеки, зробили такі вітчизняні і зарубіжні науковці: О.А. Грунін і С.О. Грунін, Я.А. Жаліло, Р.С. Квасницька, А.В. Кірієнко, Р.М. Качалов, Г.Б. Клейнер, Т.Б. Кузенко, В.А. Ліпкан, Н.О. Лоханова, та інші. Необхідність узагальнення існуючих досліджень в сфері економічної безпеки підприємства з метою вдосконалення теоретичних положень і практичних підходів до діагностики економічної безпеки підприємства зумовили актуальність теми, мету і завдання дослідження.

Результати дослідження. Найбільш повноцінним та прийнятним визначенням суті фінансово – економічної безпеки є такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування. На сучасному етапі розвитку концепції фінансово – економічної безпеки значна увага приділяється методикам її оцінювання на національному рівні, але на рівні підприємства не вироблено єдиного комплексного методичного підходу до оцінки та аналізу.

Для визначення кількісного рівня фінансово-економічної безпеки підприємства використовується декілька підходів: індикаторний (пороговий), ресурсно-функціональний, програмно-цільовий (комплексний), підхід на основі теорії економічних ризиків (рис. 1).

У наукових працях В.Т. Шлемка пропонується проводити узагальнюючу оцінку фінансово – економічної безпеки підприємства на підставі зіставлення значень індикаторів – граничних та фактичних (формула 1) [1]:

$$x_i = \left(\frac{P_{i\phi}}{P_{in}} \right)^b \quad (1)$$

Рис. 1. Методи кількісного оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки (узагальнено авторами)

де P_{if} , P_{in} – відповідно фактичні та нормативні значення досліджуваного показника;

b – показник ступеня.

У якості нормативних показників можуть виступати показники підприємств, які розташовано в певному промисловому регіоні, показники кращих підприємств галузі, показники кращих підприємств країни та показники аналогічних успішних підприємств, потужності яких розташовано за кордоном. Оцінка рівня фінансово – економічної безпеки проводиться графічним методом, що дозволяє виділити зону нормального рівня безпеки, зону критичного рівня та передкризову зону. Критичні значення вихідних показників визначаються виходячи з умови мінімально припустимого рівня безпеки, подолання якого означало б перехід підприємства в економічно небезпечну зону.

До найбільш науково-обґрунтованих можна віднести розробку Г.В. Козаченко та В.П. Пономарьова [2, с. 165]. У працях цих вчених-економістів запропоновано використовувати співвідношення величини бруто-інвестицій підприємства та величини інвестиційних ресурсів, необхідних для підтримки умов, що забезпечують фінансово-економічну безпеку (формула 2):

$$P_{ЕБП} = \frac{BI^t}{I_{ЕБП}^t}, \quad (2)$$

де BI^t – бруто-інвестиції підприємства в році t , грош. од.;

$I_{ЕБП}^t$ – інвестиції підприємства в році t , необхідні для забезпечення його фінансово-економічної безпеки, грош. од.

За проведеними розрахунками пропонується виділити такі рівні фінансово – економічної безпеки підприємств: до 0,05 – підтримуючий; 0,06–0,1 – мінімальний; 0,11–0,19 – дуже низький; 0,2–0,29 –

низький; 0,3–0,49 – середній; 0,5–0,7 – високий; вище за 0,7 – дуже високий.

Проаналізувавши наявні підходи до діагностики рівня фінансово-економічної безпеки було побудовано модель для узагальненого та більш комплексного аналізу стимуляторів та дестимуляторів підприємства (рис. 2). Дана модель включає чотири складові, що безпосередньо впливають на підприємство: фінансову складову, ринкове середовище, вплив контрагентів на діяльність організації та соціальну складову.

А) Фінансову складову пропонується досліджувати на основі оцінки та аналізу його фінансової стійкості, тобто визначення ступеня достатності власних чи позичених оборотних засобів для виконання виробничо-збутової діяльності (табл. 1).

Б) Аналіз ринкової складової фінансово – економічної безпеки пропонується визначати на основі експертної оцінки. Вплив кожного з факторів на ринкову безпеку підприємства має бути оцінений експертами за допомогою коефіцієнтів впевненості за шкалою від – 1 до +1. Значення коефіцієнтів показують ступінь впевненості експертів у тому, що вплив окремого фактора збільшує або зменшує ринкову безпеку підприємства. У якості експертів можуть виступати керівники та провідні фахівці підприємства. Значення інтегрального показника менше – 0,8 засвідчує кризовий стан; від –0,8 до –0,6 – критичний; від –0,6 до –0,3 передкризовий; від –0,3 до 0,3 – ситуація невідзначеності; від 0,3 до 0,6 – нестійкий стан ринкової безпеки підприємства; від 0,6 до 0,8 – нормальний рівень ринкової безпеки; більше 0,8 – абсолютна ринкова безпека.

В) Рівень надійності економічних контрагентів підприємства, таких як постачальники, торгові та збутові посередники, інвестори, споживачі, проводиться за допомогою формули 3 [4, с. 15]:

Таблиця 1

Показники фінансово-економічної безпеки для відображення різних видів джерел формування запасів і витрат

№ п/п	Назва показника	Формула розрахунку	Умовні позначення
1.	Наявність власних оборотних коштів	$E_c = \Pi_1 - A_1$	Π_1 – власний капітал; A_1 – необоротні активи.
2.	Наявність власних оборотних коштів і довгострокових позикових джерел для формування запасів і витрат	$E_m = E_c - K_m$	K_m – довгострокові зобов'язання.
3.	Загальна величина основних джерел коштів для формування запасів і витрат	$E_\Sigma = E_m - K_3$	K_3 – короткострокові кредити банків
4.	Надлишок чи недолік власних оборотних коштів	$\pm E_c = E_c - Z$	Z – величина запасів
5.	Надлишок чи недолік власних оборотних і довгострокових позикових джерел формування запасів і витрат	$\pm E_T = E_T - Z$	
6.	Надлишок чи недолік загальної величини основних джерел для формування запасів і витрат	$\pm E_\Sigma = E_\Sigma - Z$	

$$O_{ij} = \frac{O_i}{O_{\max}},$$

(3)

де O_{ij} – відносна оцінка j -ого контрагента по i -ому критерію;

O_i – бальна оцінка j -ого контрагента по i -ому критерію;

$O_{\max}$ – максимально можлива оцінка;

j – кількість контрагентів підприємства;

i – кількість оціночних критеріїв оцінки надійності контрагентів.

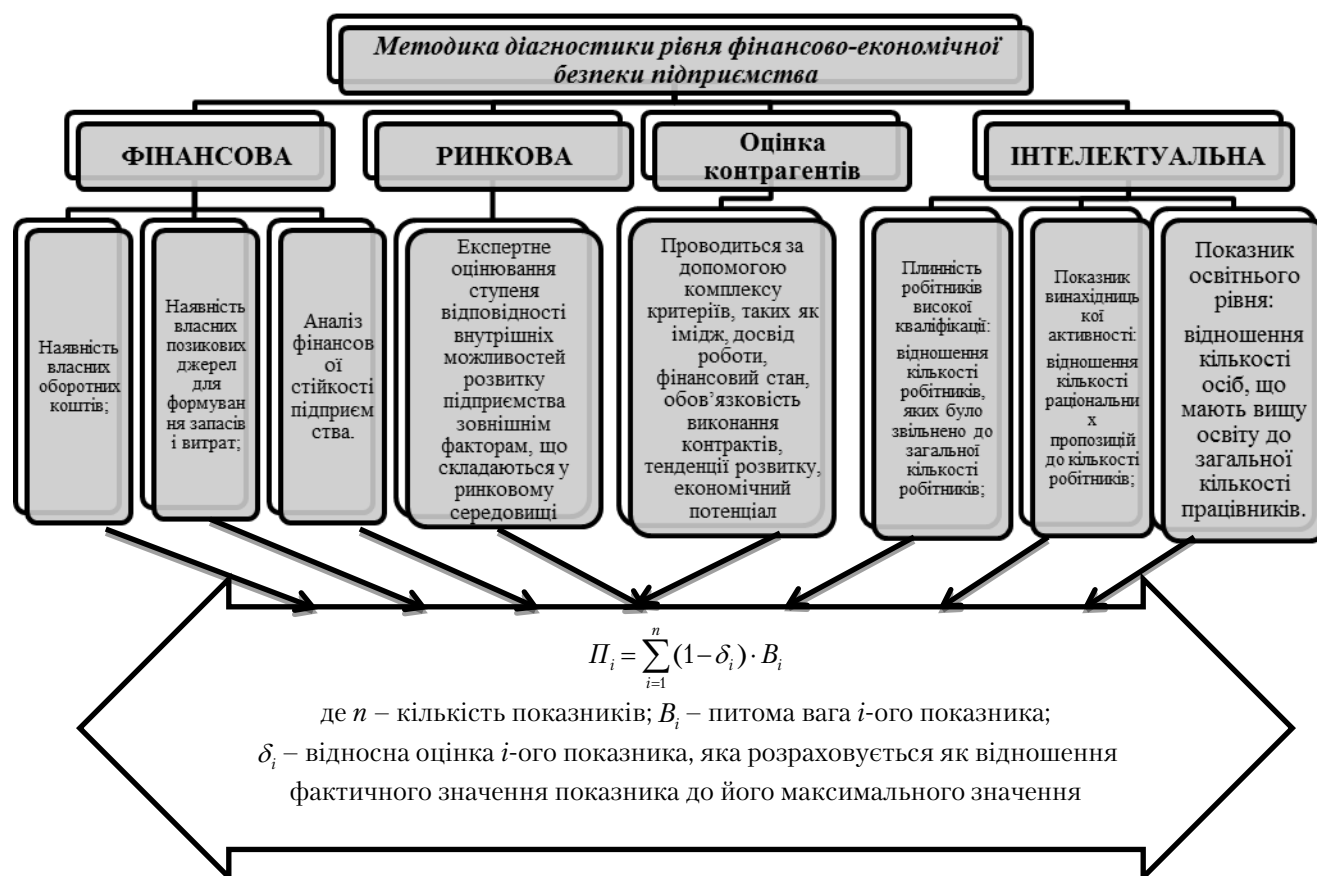

Рис. 2. Модель діагностики рівня фінансово-економічної безпеки підприємства

Після розрахунку значення всіх показників зводяться до інтегрального показника за формулою 4:

$$P_i = \sum_{i=1}^n (1 - \delta_i) \cdot B_i, \quad (4)$$

де n — кількість показників;

B_i — питома вага i -ого показника;

δ_i — відносна оцінка i -ого показника, яка розраховується як відношення фактичного значення показника до його максимального значення.

Висновок про рівень фінансово — економічної безпеки потрібно робити лише в динамічному аспекті, так як така складова не формується за один рік на підприємстві. Частіше всього порівняння показників здійснюють з середнім значенням, якщо вище середнього, то рівень високий, якщо нижче — низький рівень економічної безпеки підприємства.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що думка науковців різниться щодо розуміння методики оцінки фінансово — економічної безпеки суб'єкта господарювання, що підкреслює неоднозначність і необхідність подальшого поглиблення визначеної категорії. Також розроблено багато методик для діагностики рівня фінансово — економічної безпеки, проте не всі вони є ґрунтовними та динамічними. Це пояснюється тим, що поняття «фінансово-економічна безпека» включає в себе багато аспектів, таких як фінансово-економічний стан підприємства, кадрова складова підприємства, вміння вести грамотне діловодство, система фізичного захисту підприємства, а також наявність зовнішніх ризиків та загроз.

Список використаної літератури

1. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бін'ко / Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т стратегічних досліджень. — К.: НІСД, 1997. — 143 с.
2. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Козаченко Г.В., Пономар'ов В.П., Ляшенко О.М. — К.: Лібра, 2003. — 280 с.

3. Ильяшенко С.И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С.И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 3 (21). — С. 12–19.
4. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Леонид Иванович Абалкин // Вопросы экономики, 1994. — № 12. — С. 4–13.

References

1. Shlemko V.T. Ekonomichna bezpeka Ukraïni: sutnist' i naprjamki zabezpechennja: [monografija] / V.T. Shlemko, I.F. Bin'ko / Rada nacional'noï bezpeki i oboroni Ukraïni; Nacional'nij in-t strategichnih doslidzhen'. — K.: NISD, 1997. — 143 s.
2. Kozachenko G.V. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist' ta mehanizm zabezpechennja: [monografija] / Kozachenko G.V., Ponomar'ov V. P., Ljashenko O.M. — K.: Libra, 2003. — 280 s.

3. Il'jashenko S.I. Sostavljajushhie jekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatija i podhody k ih ocenke / S.I. Il'jashenko // Aktual'ni problemi ekonomiki. — 2003. — № 3 (21). — S. 12–19.
4. Abalkin L.I. Jekonomicheskaja bezopasnost' Rossii: ugrozy i ih otrazhenie / Leonid Ivanovich Abalkin // Voprosy jekonomiki, 1994. — № 12. — S. 4–13.

Вергун А.М.,
Київський національний університет технологій та дизайну
Нефедова Т.М.,
Київський національний університет технологій та дизайну
Тарасенко І.О.
Київський національний університет технологій та дизайну

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Метою статті є визначення поняття та формування системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

В результаті дослідження визначено складові системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства (СУФЕБП) та встановлено, що призначенням СУФЕБП є виявлення та попередження загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, визначення найкращих джерел та напрямів фінансування діяльності, що забезпечує кожен елемент механізму у відповідності з проблемами, які виникають.

Наукова новизна полягає у систематизації складових та етапів процесу управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

Практична значимість полягає в тому, що зроблені узагальнення створюють засади для розробки практичних рекомендацій та комплексу програмних заходів щодо управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека підприємства, складові управління фінансово-економічною безпекою, система управління фінансово-економічною безпекою.

Вступ. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки важливим завданням є розробка системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства. Особливо ця проблема загострилася останнім часом, коли Україна переживає складний період, що характеризується дестабілізацією політичної та економічної ситуації в країні, трансформаційними процесами, пов'язаними з подоланням кризових явищ в усіх сферах. Крім того, на рівень фінансово-економічної безпеки впливають також такі фактори, як: недосконалість чинного законодавства, тривала світова криза, низька інвестиційна привабливість, втрата ринків через зниження рівня конкурентоспроможності. Все це створює певні загрози для підприємств, які можуть призвести до втрати платоспроможності, збитковості чи навіть банкрутства. Успішний розвиток та функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності значною мірою залежить від надійної, якісної та ґрунтовної системи управління, особливо системи фінансового менеджменту, що відображає рівень фінансово-економічної безпеки підприємства (ФЕБП).

У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі велика увага приділяється дослідженню сутності ризиків і загроз, що впливають на фінансову безпеку підприємства. Однак, поки не існує єдиної методо-

логічної бази визначення результативності методів управління фінансово-економічною безпекою підприємства. Недоліками існуючих методик [1, 2], на наш погляд, є те, що вони не дають можливість досить повно оцінити всі аспекти процесу управління фінансово-економічною безпекою підприємства, дають можливість здійснити лише ретроспективну оцінку, або ж є досить складними для практичного використання на сучасних підприємствах.

Постановка завдання. Відсутність єдиного підходу до управління фінансово-економічною безпекою підприємства обумовлює необхідність систематизації та обґрунтування методологічних принципів комплексного аналізу, формування системи показників та вибору методів оцінки економічної безпеки підприємства. У зв'язку з цим, актуальності набувають наступні невирішені частини загальної проблеми: формування складових механізму управління економічною безпекою підприємства; теоретичне обґрунтування підходів і принципів комплексної оцінки результативності та ефективності управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

Результати дослідження. Теоретичні основи розробки механізмів управління економічною безпекою підприємства відображені в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів, таких як: Т. Васильців,

О. Барановський, І. Бланк, К. Горячева, Т. Гладченко, О. Грунін, М. Єрмошенко, Р. Кириченко, Т. Клебанова, Г. Клейнер, Г. Козаченко, А. Ляшенко, А. Могильний, Є. Олейников, В. Ортинський, Р. Руденський, В. Тамбовцев, А. Шеремет, В. Шлемко, В. Шликов та ін. Однак, залишаються дискусійними питання вибору методів управління цим економічним явищем та розроблення загального механізму управління.

Теоретичною і методологічною основою дослідження виступають концептуальні положення теорії безпекознавства. Вирішення поставлених у роботі завдань здійснено з використанням таких методів: аналізу і синтезу; статистики; методу багатокритеріальної оптимізації та ін.

Всі управлінські рішення в галузі забезпечення захисту фінансових інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз найтіснішим чином взаємопов'язані і здійснюють прямий або опосередкований вплив на результати його фінансової діяльності.

Головна мета управління фінансово-економічною безпекою підприємства — забезпечення його стійкого і максимально ефективного функціонування, створення високого потенціалу розвитку і зростання в майбутньому. Важливою складовою економічної безпеки підприємства є фінансова безпека.

Необхідність комплексного підходу до формування фінансової безпеки підприємства, що забезпечує захист його фінансових інтересів в процесі розвитку, обумовлює її виділення в самостійний об'єкт управління в загальній системі фінансового менеджменту. У цьому зв'язку виникає необхідність більш докладного розгляду сутності поняття «фінансова безпека підприємства» та виявлення його найбільш характерних особливостей.

Аналіз наукової літератури з даного питання дозволив узагальнити і доповнити сутнісні характеристики фінансової безпеки підприємства наступним чином [3]:

1. Фінансова безпека є одним з основних елементів економічної безпеки підприємства. У загальному складі елементів економічної безпеки фінансова компонента є провідною в силу основоположного значення структури та рівня фінансового потенціалу підприємства для забезпечення основних цілей його діяльності.

2. Фінансова безпека може бути охарактеризована за допомогою комплексу кількісних і якісних параметрів фінансового стану, що відображають рівень його захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз.

3. Фінансова та економічна безпека нерозривно пов'язані між собою категорії, що дозволяє поєднати ці поняття в єдиному визначенні — фінансово-економічної безпеки.

4. Показники фінансової безпеки повинні мати порогові значення, за якими можна судити про рівень фінансової стійкості підприємства.

Порогові значення — це граничні величини, наслідком недотримання яких є порушення фінансової стійкості, що перешкоджатиме нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, призводитиме до формування негативних, руйнівних тенденцій. Система показників-індикаторів, які отримали кількісне вираження, є інструментарієм раннього інформування про небезпеку і розробки заходів щодо її попередження. Важливо підкреслити, що найвища ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває в межах допустимих меж своїх порогових значень.

5. Об'єктом забезпечення фінансово-економічної безпеки виступає сформований комплекс пріоритетних фінансових та економічних інтересів підприємства, які потребують захисту в процесі здійснення діяльності. На даному етапі важливо виокремити пріоритетні фінансові та економічні інтереси підприємства, оскільки розгляд абсолютно всіх інтересів, породжуваних різноманітними видами діяльності, буде істотно ускладнювати систему його фінансово-економічної безпеки і знижувати можливості реалізації комплексу пріоритетних превентивних заходів.

5. Основою формування фінансово-економічної безпеки підприємства є ідентифікація реальних та потенційних загроз внутрішнього і зовнішнього характеру його фінансовим та економічним інтересам, які доцільно упорядкувати за рівнем зниження небезпеки (наприклад, з використанням методу Парето), починаючи з тих, що призводять до найбільш відчутних за розміром і наслідками збитків.

6. Найважливішою цільовою спрямованістю системи *ФЕБП* є створення необхідних передумов для його стійкого розвитку в короткостроковому і довгостроковому періоді.

У короткостроковому періоді мета і завдання управління *ФЕБП* повинні бути орієнтовані на стабілізацію його фінансового стану, при якому закладаються основи для майбутнього розвитку.

У довгостроковому періоді мета і завдання системи фінансової безпеки повинні бути спрямовані на збереження найважливіших фінансових пропорцій, що забезпечують постійне зростання його ринкової вартості.

В системі фінансового менеджменту доцільно виокремити підсистему управління фінансовою безпекою підприємства, до основних цільових орієнтирів якої слід віднести:

— забезпечення сталого економічного розвитку підприємства, досягнення основних цільових параметрів.

- трів діяльності при збереженні ліквідності та певного рівня фінансової незалежності, необхідних для підтримки його стійкості в поточному періоді;
- нейтралізація негативного впливу кризових явищ економіки, навмисних дій конкурентів та інших «недружніх» структур;
- формування адекватної системи обліку фінансових потоків і підвищення ефективності системи контролю;
- залучення і використання позикових коштів за оптимальною вартістю;
- контроль прийнятного рівня боргового навантаження;
- запобігання випадкам халатності, шахрайства, а також умисних дій персоналу у відносинах з контрагентами, а також іншим фінансовим порушенням;
- розробка та впровадження системи постійного моніторингу фінансового стану підприємства з метою раннього діагностування кризових явищ та ознак банкрутства.

Реалізація перелічених напрямів допоможе підприємству створити необхідний запас міцності фінансової системи, що сприятиме забезпеченню подолання кризових наслідків.

Фінансово-економічна безпека є досить складною системою з певною структурою і механізмом відносин між її елементами. В основі системи *ФЕБП* лежить принцип суворо цільового використання фінансових ресурсів і забезпечення певних умов для швидкої та ефективної віддачі від збільшення вкладених коштів [4, 5]. Реалізація подібного принципу означає створення системи контролю не тільки за доцільністю і своєчасністю використання коштів, але й за рівнем їх окупності.

Управління фінансовою безпекою підприємства пропонується здійснювати у двох режимах:

- 1) в умовах стабільного існування підприємства;
- 2) в умовах нестабільного існування підприємства.

До функцій управління фінансово-економічною безпекою в умовах стабільного існування підприємства відносять [6]:

1. Формування ефективних інформаційних систем, що забезпечують обґрунтування альтернативних варіантів управлінських рішень.
2. Проведення аналізу стану фінансової та економічної безпеки підприємства.
3. Розробка системи планування *ФЕБП*.
4. Створення системи внутрішнього контролю *ФЕБП*.

Стратегія управління фінансово-економічною безпекою підприємства в умовах нестабільного існування повинна включати такі складові:

- діагностика кризових ситуацій;

- поділ об'єктивних і суб'єктивних негативних впливів;
- визначення переліку заходів щодо запобігання загрозам *ФЕБП*;
- оцінка ефективності планованих заходів з точки зору нейтралізації негативних впливів;
- оцінка ефективності пропонованих заходів щодо усунення загроз *ФЕБП*.

Основні етапи процесу управління фінансово-економічною безпекою підприємства представлено на рис. 1.

Залежно від результатів моніторингу фінансового стану підприємства з метою раннього діагностування фінансової кризи та забезпечення *ФЕБП* диференціюються напрями дій і розробляються антикризові заходи. Комплекс заходів може бути спрямований на запобігання фінансовій кризі або на пом'якшення умов її майбутнього протікання, якщо в силу активного впливу факторів зовнішнього середовища запобігти фінансовій кризі не представляється можливим. Комплексний план заходів щодо запобігання загрозам фінансовій безпеці містить такі основні розділи:

- перелік антикризових заходів;
- обсяг фінансових ресурсів, що виділяються для їх реалізації;
- терміни реалізації окремих антикризових заходів;
- очікувані результати фінансової стабілізації.

Основними заходами, спрямованими на нейтралізацію загрози фінансової кризи, є:

- страхування фінансових ризиків підприємства;
- реалізація зайвих або невикористовуваних активів підприємства;
- вжиття заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості;
- скорочення обсягу фінансових операцій на найбільш ризикованих напрямках фінансової діяльності підприємства;
- економія інвестиційних ресурсів за рахунок призупинення реалізації окремих реальних інвестиційних проектів;
- економія поточних витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства;
- оцінка завантаження виробничих потужностей;
- передача об'єктів невиробничої сфери на баланс органів міської влади і скорочення витрат на їх утримання та ін.

Вибір заходів повинен бути спрямований на поетапне вирішення наступних завдань: усунення неплатоспроможності, щоб попередити виникнення процедури банкрутства; відновлення фінансової стійкості, що дозволить усунути загрозу відновлення фінансової кризи не тільки в короткому, але і в більш тривалому

Рис. 1. Етапи процесу управління фінансово-економічною безпекою підприємства
(розроблено авторами за даними [4])

проміжку часу; забезпечення фінансової рівноваги в тривалому періоді.

Висновки. Таким чином, зміст поняття фінансової безпеки можна визначити як граничний рівень його фінансового захисту від реальних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, який визначається кількісними та якісними параметрами його фінансового стану, з урахуванням формування комплексу пріоритетних фінансових інтересів та створення системи необхідних фінансових передумов сталого розвитку в короткостроковому і довгостроко-

вому періоді за умови постійного моніторингу фінансової безпеки і формування комплексу превентивних і контрольних заходів.

Процес управління фінансово-економічною безпекою підприємства потребує розроблення відповідного механізму, компонентами якого є сукупність фінансових інтересів підприємства, організаційна структура й управлінський персонал, техніка і технологія управління, функції, принципи і методи управління, фінансові інструменти, критерії оцінки.

Список використаної літератури

1. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т. 2 / За ред. С.В. Мочерного. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — 848 с.
2. Андреева Т.Є. Аналіз економічної безпеки діяльності підприємства як економічної категорії / Т.Є. Андреева, Т.Е. Петровська, І.Г. Грицькова // Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник. — 2009. — № 87. — С. 219–224.
3. Сорокина О.Н. Содержание финансовой безопасности предприятия / О.Н. Сорокина // Российское предпринимательство. — 2012. — № 14 (212). — С. 74–80.
4. Коробов В.В. Финансовая безопасность в системе государственного финансового контроля: Дис. канд. экон. наук / Ивановский государственный химико-технологический университет. — Иваново, 2010. — 133 с.
5. Национальная экономика России: потенциалы, комплексы, экономическая безопасность / под общ. ред. В.И. Лисова. — М.: Экономика, 2000. — С. 446.
6. Сликая В.П. Управление финансовой безопасностью предприятия в условиях нестабильности / В.П. Сликая // Проблемы современной экономики. — 2007. — № 4 (24). // <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1761>

References

1. Ekonomichna enciklopedija. V 3 t. T.2 / Za red. S.V. Mochernogo. — K.: Vidavnicij centr «Akademija», 2001. — 848 s.
2. Andreeva T.E. Analiz ekonomichnoj bezpeki dijal'nosti pidpriemstva jak ekonomichnoj kategorii / T.E. Andreeva, T.E. Petrovs'ka, I.G. Gric'kova // Kommunal'noe hozjajstvo gorodov: nauchno-tehnicheskij sbornik. — 2009. — № 87. — S. 219–224.
3. Sorokina O.N. Soderzhanie finansovoj bezopasnosti predprijatija / O.N. Sorokina // Rossijskoe predprinitmatel'stvo. — 2012. — № 14 (212). — S. 74–80.
4. Korobov V.V. Finansovaja bezopasnost' v sisteme gosudarstvennogo finansovogo kontrolja: Dis. kand. jekon. nauk / Ivanovskij gosudarstvennyj himiko-tehnologicheskij universitet. — Ivanovo, 2010. — 133 s.
5. Nacional'naja jekonomika Rossii: potencially, kompleksy, jekonomicheskaja bezopasnost' / pod obshh. red. V.I. Lisova. — M.: Jekonomika, 2000. — S. 446.
6. Slizkaja V.P. Upravlenie finansovoj bezopasnost'ju predprijatija v uslovijah nestabil'nosti / V.P. Slizkaja // Problemy sovremennoj jekonomiki. — 2007. — № 4 (24). // <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1761>

Городко М. В.*здобувач**Дніпровського державного аграрно-економічного університету***Horodko M.***Candidate for a degree**Dnipro State University of Agrarian and Economics*

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

RISK MANAGEMENT IN THE LOGISTICS SYSTEM OF DAIRY ENTERPRISES

Анотація. У статті визначено, що молочний сектор національного господарства віграє важливу роль в забезпеченні продовольчої безпеки держави, оскільки насичує ринок висококалорійними молокопродуктами і значною мірою впливає на сировинну базу та диверсифікацію господарської діяльності ряду субгалузей аграрного сектора.

Встановлено, що на даний час більшістю молокопереробних підприємств не застосовуються методи управління логістичними ризиками. Перш за все, це зумовлено відсутністю єдиного погляду на визначення логістичних ризиків, недостатністю використання в економічній й управлінській практиці, а також складністю їх ідентифікації та оцінювання.

Аргументовано, що одним з найважливіших елементів управління ризиками логістичної системи молокопереробного підприємства є методи мінімізації ризиків, які допомагають підприємству мінімізувати останні з метою зменшення негативних наслідків від їх реалізації, а також уникнути цих ризиків. Для управління логістичними ризиками на ТОВ «Інтер-мол» розроблено заходи щодо їх мінімізації.

Ключові слова: виробничо-господарська діяльність, логістична система, молокопереробні підприємства, молокопродукція, ризики, управління.

Summary. The article identifies that the dairy sector of the national economy plays an important role in ensuring the food security of the state, since it saturates the market with high-calorie dairy products and greatly affects the raw material base and diversification of economic activity of a number of sub-sectors of the agricultural sector. In a changing dynamic environment of logistics activities, dairy enterprises in general always associated with risk. Risk is an economic category, which reflects the peculiarities of perception of stakeholders of economic relations objectively existing uncertainty and conflict that are inherent in the process of goal setting, management, decision-making, evaluation that burdened possible threats and opportunities.

Established that at present the majority of dairy enterprises do not apply logistic risk management methods. First, this is due to the lack of a unified view of the definition of logistics risks, insufficient use of economic and management practices, and the complexity of their identification and evaluation. Dairy enterprises have a huge number of negative factors that influence the result of their work – the amount of income instability delivery, untimely and incomplete payment customers, difficulties involving credit and so on. Therefore, the issues of identifying, identifying and assessing the risks of logistical activity are urgent in order to reduce the likelihood of losses from their occurrence. The risk has become an integral part of the socio-economic relations and an integral part of the strategy and tactics of social and economic policy dairy enterprises.

Argued that an essential element of risk management of logistics system is a dairy enterprise risk minimization techniques that help businesses minimize the past to reduce the negative impact of their implementation, and to avoid these risks. To control risks in logistics Ltd. "Inter-Mol" developed measures to minimize them. By implementing the proposed measures can minimize the negative impact on the company from the sale of logistics risks, and in some cases prevent their implementation, and developing practical recommendations, because today the issue of logistics risks are not disclose, there is need for further study.

Key words: production and economic activity, logistic system, dairy enterprises, dairy products, risks, management.

Вступ. Сьогодні відносини між господарськими суб'єктами формуються в умовах жорсткої конкуренції і нестійкості ринкового середовища. Для того, щоб досягти успіху в підприємницькій діяльності, вже недостатньо використовувати лише маркетингові підходи, потрібно застосовувати сучасні високоефективні логістичні способи і методи управління потоковими процесами. В умовах зміни динамічного середовища логістична діяльність молокопереробних підприємства в цілому завжди пов'язана з ризиком. Ризик — це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючої невизначеності та конфліктності, які притаманні процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями.

Логістичний менеджмент в Україні ще не набув достатнього розвитку в галузі управління ризиками, а стрімке збільшення інтересу до логістики і широка інформатизація не може замінити підприємцям для об'єктивної основи прийняття рішень. Ризики в логістиці мають свої специфічні особливості, тому для організації ефективної системи управління логістичними ризиками молокопереробних підприємств потрібно детально визначити їх сутність. В логістиці в даний час діяльність з виявлення, ідентифікації та оцінки ризиків поки не отримала спеціальної оцінки. Виникнення ризикових ситуацій з ускладненням логістичного процесу неминуче привертає пильну увагу до проблем управління логістичними ризиками. Практика показує, що компанії, які використовують логістику досягли переваги перед конкурентами і значно збільшили прибуток за рахунок зниження витрат. Підрахунки фахівців показали, що скорочення логістичних витрат на 1% еквівалентне близько 10% збільшення обсягів виробництва та продажу продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку логістики та логістичних ризиків присвятили свої праці такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Р. Аюпов [1], М. Білуха [2], Г. Бродецький [3], В. Василенко [4], В. Вітлінський [5], А. Гаджинський [6], А. Гончарук [7], А. Горев [8], М. Окландер [9] та інші.

В їхніх працях розроблено концептуальні основи використання логістичних систем на основі виділення поточкових процесів та управління ними, визначено підґрунтя стратегічного планування логістики. Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими логістичні ризики виробничо-господарської діяльності саме молокопереробних підприємств.

Результати дослідження. Як свідчить практика, на даний час більшістю молокопереробних підприємств не застосовуються методи управління логістичними

ризиками. Перш за все, це зумовлено відсутністю єдиного погляду на визначення логістичних ризиків, недостатністю використання в економічній й управлінській практиці, а також складністю їх ідентифікації та оцінювання. Молокопереробні підприємства стикаються з величезною кількістю негативних чинників, які впливають на кінцевий результат їхньої діяльності — обсяг прибутку: нестабільність поставки, несвоєчасні та неповні платежі споживачів, складнощі із залученням кредитних ресурсів тощо. Тому актуальними є питання виявлення, ідентифікації й оцінки ризиків логістичної діяльності з метою зниження ймовірності втрат від їх настання. Ризик повинен стати невід'ємним елементом соціально-економічних відносин та органічною частиною стратегії й тактики соціально-економічної політики молокопереробних підприємств.

Під логістичним ризиком розуміємо небезпеку виникнення затримки в роботі ланцюга постачання, зрив постачання або порушення в роботі однієї або декількох ланок ланцюга [1; 3; 9]. Логістичний ризик молокопереробного підприємства — це економічна категорія, яка відображає особливості формування та управління бізнес-процесами як окремого підприємства, так і всіх суб'єктів (учасників) логістичного ланцюга в умовах невизначеності та відсутності повної інформації на момент прийняття рішень щодо планування, управління, координації, контролю діяльності підприємства.

Об'єктом логістичного ризику молокопереробного підприємства є логістична система мікроекономічного рівня як сукупність різних логістичних елементів, оцінити ефективність та умови функціонування яких у майбутньому за наявної неповної інформації з необхідною точністю складно. Суб'єктом логістичного ризику молокопереробного підприємства є незалежні підприємства (фізичні особи, юридичні підприємства) та ті підприємства, що задіяні в управлінні логістичним ланцюгом, тощо.

Джерела логістичного ризику підприємства — це чинники (процеси, явища), які зумовлюють виникнення невизначеності та конфліктності, відсутність повної (вичерпної) інформації на момент прийняття рішень у логістичній системі [2; 8]. Зазначені чинники негативно впливають насамперед на характеристики логістичних потоків, що може зумовити виникнення низки проблем у роботі функціональних блоків логістичної системи (закупівлі та управління товарними запасами, транспортування, складування, інформаційна логістика та управління логістичною діяльністю, збутова логістика, виробнича логістика, обслуговування споживачів). Окрім зазначених, існує ще низка чинників різного виду, які впливають на параметри логістичних потоків, а також можуть безпосередньо або опосередковано впливати на функціонування функціональних

блоків логістичної системи. Дані чинники спричиняють виникнення відповідних ризиків, які необхідно врахувати менеджменту молокопереробного підприємства у прийнятті управлінських рішень щодо ефективного функціонування логістичної системи. Як наслідок, в осіб, що приймають такі рішення, виникає потреба у знаннях щодо аналізу, оцінювання та моделювання таких ризиків.

Управління логістичними ризиками молокопереробного підприємства включає такі основні етапи: ідентифікація (виявлення) ризику; оцінка ризику; вибір методу і заходів (інструментів) управління ризиком; запобігання та контролювання ризику; фінансування ризику; оцінювання результатів діяльності підприємства. Рішення про конкретні дії для захисту і зменшення ризику можуть бути деталізовані тільки при глибокому вивченні й аналізі ситуацій ризику, які матимуть місце в тій чи іншій ланці ланцюга. Із цією метою доцільно ідентифікувати і навести класифікацію всіх логістичних ризиків, які можуть виникнути в логістичному ланцюгу. Під класифікацією ризиків у логістичному ланцюзі необхідно розуміти їх розподіл на окремі класи за певними ознаками класифікації. Науково обґрунтована класифікація ризиків дозволяє визначити місце кожного ризику в загальній системі та створити можливість для ефективного застосування відповідних методів і засобів управління ризиками, оскільки кожному виду ризику відповідає свій спосіб управління.

Варто зазначити, що логістичні ризики молокопереробних підприємств поділяють на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх (ендогенних) чинників можна віднести технологічні ризики, які пов'язані з виробничим потенціалом та організацією технологічних операцій закупівлі молокосиrovини та її сортування, виробництва молокопродукції, збуту, обслуговування споживачів, рівня технологічної спеціалізації, на явності кваліфікованого адміністративного та виробничого персоналу, логістичних зв'язків, рівня техніки безпеки тощо. Внутрішні логістичні ризики безпосередньо пов'язані з управлінням функціональними блоками логістичної системи та можуть бути спрогнозовані безпосередньо самим підприємством. Серед відомих класифікацій логістичних ризиків для молокопереробних підприємств можемо запропонувати такі:

1) За видами потоків: матеріальний логістичний ризик — це можливість утрати наявних та ненабуття нових властивостей матеріального потоку в процесі його руху через компоненти логістичної системи; збутовий логістичний ризик — це нездатність молокопереробного підприємства забезпечити належне обслуговування споживачів у ланцюзі збуту молокопродукції; інформаційний логістичний ризик — це можливість неповного або часткового забезпечення компонентів логістичної системи інформацією в потрібний час, потрібного об-

сягу та у потрібному місці; фінансовий логістичний ризик виникає в результаті можливих труднощів обігу фінансових коштів, які необхідні для забезпечення безперервного руху відповідного матеріального потоку у логістичній системі молокопереробного підприємства; інтелектуально-трудова логістичний ризик виникає під час управління інтелектуально-трудовами ресурсами молокопереробного підприємства.

2) За основними видами логістичних підсистем: закупівельний логістичний ризик, який виникає внаслідок неспроможності забезпечення підприємства необхідними товарами належної якості, з максимально можливою економічною ефективністю, за найкоротший відрізок часу; виробничий логістичний ризик є наслідком порушення безперервності та ритмічності виробничих технологічних процесів підприємств; збутовий логістичний ризик пов'язаний з ускладненнями, які можуть виникнути в каналі розподілу товару, функцією якого є, зокрема, доведення готової продукції від виробника до споживача; складський логістичний ризик — це можливість збоїв у роботі складів підприємства; транспортний логістичний ризик виникає в результаті неспроможності забезпечити необхідне якісне перевезення вантажу (товару чи сировини) та здійснити операції, що не входять до процесу перевезення, але пов'язані з ним [4].

До зовнішніх (екзогенних) чинників належать ризики, до яких відкрита логістична система молокопереробного підприємства. До зовнішніх систем можна зарахувати транспортну, фінансову, демографічну, геополітичну системи та споживчі смаки. Це, наприклад, ризики логістичного забезпечення закупівель, які виникають через нездатність підприємства ефективно планувати пакет замовлення; обсяг попиту на молочну продукцію та її бюджетна доступність, дефіцит якісної молочної сировини, скорочення поголів'я молочних корів, технічні ризики. Причинами таких ризиків можуть бути залежність підприємства від незначної кількості постачальників з обмеженим сезонним виробництвом молока; неможливість виконання умов договору поставки (якість сировини, термін поставки, обсяги поставки тощо); транспортні проблеми поставки; порушення умов перевезення і зберігання молокосиrovини тощо. До зовнішніх ризиків також належать інфляційні процеси, дії конкурентів, політичні та економічні кризові явища, екологічні ризики (нанесення шкоди довкіллю внаслідок порушення умов транспортування товару), митні пільги, режим найбільшого сприяння, зміни в податковій політиці держави. Логістичні ризики молокопереробного підприємства пропонуємо класифікувати за функціональними блоками логістичної системи (табл. 1).

Ураховуючи підходи провідних учених, пропонуємо власний підхід до сутності визначення терміну «логістичний ризик молокопереробного підприємства» — це

Таблиця 1

Види логістичних ризиків молокопереробного підприємства

Вид логістичних ризиків	Заходи запобігання
Ризик невірно обраної логістичної стратегії та виробничої програми підприємства	Перегляд виробничої програми підприємства, детальний аналіз його стратегії та стану споживчого ринку молока і молокопродукції
Ризик управління закупівлями та управління товарними запасами	Оптимізація закупівель та запасів. Відповідність поставок сировини виробничим потребам. Контроль використання ресурсів. Страхування ризиків. Надійність постачальників.
Ризик недостатнього контролю на стадіях транспортування	Суворий контроль усіх транспортних процесів логістичної системи. Узгодженість та збалансованість процесів транспортування. Оперативність проходження транспортної документації
Ризик складування	Підвищення пропускну здатності складської системи. Оперативність реагування системи складування на виробниче замовлення. Швидке обслуговування вхідного та вихідного матеріального потоків.
Ризик управління інформаційними потоками та управління логістичною діяльністю	Збір та аналіз інформації; створення системи інформаційного забезпечення; вивчення нормативних документів і законів. Захист комерційної таємниці.
Ризик збутової логістики	Свочасне та якісне виконання замовлень; точність прогнозування попиту; гнучкість поставок продукції споживачам
Ризик ефективності обслуговування споживачів	Гнучкість виробництва молокопродукції відповідно споживчого попиту, підвищення її якості. Підвищення логістичного сервісу. Створення інформаційної логістичної системи молокопереробного підприємства

економічна категорія, яка відображає особливості формування та управління бізнес-процесами як окремого підприємства, так і всіх суб'єктів (учасників) логістичного ланцюга в умовах невизначеності та відсутності повної інформації на момент прийняття рішень щодо планування, управління, координації, контролю діяльності підприємства. Для оцінювання логістичних ризиків необхідно оцінювати ризики, пов'язані з оптимізацією бізнес-процесів функціональних блоків логістичної системи молокопереробного підприємства (рис. 1).

Для аналізу логістичного ризику на молокопереробних підприємствах необхідно проводити його оцінку. Причому оцінювання ризиків у логістиці має свої специфічні особливості, тому для організації ефективної системи управління логістичними ризиками молокопереробних підприємств потрібно враховувати декілька важливих моментів.

Першим важливим моментом під час оцінювання ризику є той факт, що саме поняття «ризик» доволі багатогранне і залежить передусім від сфери його застосування і практики оцінювання ризику в цій галузі [5; 7]. Логістичний менеджмент в Україні ще не набув достатнього розвитку, а стрімке збільшення інтересу до логістики і широка інформатизація не може замінити підприємцям об'єктивної основи для прийняття рішень [6].

Другим важливим моментом під час оцінювання ризику є складність і багатофакторність логістичного середовища. Ризики логістичних систем можуть бути найрізноманітнішими. За своєю суттю логістичні ризики об'єднують різні види ризиків всіх складових ланок і елементів як під час зміни матеріальних, фінансових

і інформаційних потоків, так і у разі управління ризиками, що виникають у логістичній системі.

Дослідження процесів управління ризиками в логістичних системах доцільно починати зі створення команди експертів. До групи експертів для оцінювання ризиків необхідно запросити фахівців з різних сфер діяльності: менеджерів, економістів, математиків, програмістів, страховиків тощо. Ці фахівці аналізують і оцінюють ризик в логістиці на основі власного досвіду і професійної компетенції. Необхідно досягти однозначності в підходах до ризиків, яка встановлюється внутрішньо-корпоративними регламентами і внутрішньою документацією організації [1; 5; 8; 9].

Третій важливий момент, що вимагає врахування, полягає в тому, що логістична система на практиці не є динамічною організацією з єдиним центром управління, а є сукупністю зацікавлених сторін у вигляді багатьох ланок логістичного ланцюга з певними повноваженнями та відповідальністю і сферою компетентності. Тобто, зацікавленими сторонами в логістичній системі є значна кількість логістичних ланок, з чікими інтересами і прибутком пов'язаний успіх організації і логістичної системи, загалом. Ланки логістичної системи — це зокрема команда менеджерів і фахівців з певним характером власної діяльності і професійною компетентністю. Ця система не дає змоги проводити поланкову диференціацію процесів у логістичному ланцюзі, а одних лише ймовірно-статистичних підходів під час оцінювання ризиків недостатньо.

Четвертий важливий момент, який необхідно відзначити, полягає в тому, що під час функціонування

Рис. 1. Система управління логістичними ризиками молокопереробного підприємства

логістичної системи учасники всіх ланок логістичного ланцюга зацікавлені в отриманні прибутку. Менеджерам логістичних ланок дано завдання збільшити цей прибуток і скоротити витрати. Питання управління ризиками, як правило, виводяться з поля концентрації уваги діяльності логістів і менеджерів до моменту настання ризикової події, витрати на усунення якої можуть бути співмірні з прибутком за значний період.

Дослідження літературних джерел в сфері управління ризиками дозволяють виділити основні сучасні методи оцінювання логістичних ризиків:

- економіко-статистичні, тобто вивчається статистика втрат і прибутків, встановлюється величина й частота отримання того чи іншого економічного результату й складається найбільш імовірний прогноз на майбутнє. Основною вимогою цього методу є наявність значного масиву даних;
- експертні методи, базуються на опитуванні кваліфікованих фахівців з подальшою математичною обробкою результатів опитування. Основний недо-

лік — відсутність гарантій достовірності отриманих оцінок, а також труднощі в проведенні опитування експертів й обробці отриманих даних;

- розрахунково-аналітичні методи, засновані на використанні прикладних математичних методів. Найбільш поширеним методом вимірювання ризику є визначення очікуваного рішення шляхом використання середньозважених величин, при цьому ймовірність кожного результату визначається як частота або питома вага відповідного значення;
- аналогові методи, які дозволяють визначити рівень ризиків за окремими наймасовішими операціями з використанням для порівняння власного досвіду й досвіду інших підприємств відносно таких операцій (метод побудови дерев подій; метод «події-наслідки»; метод індексів безпеки) [3; 7; 9].

У сучасних умовах управління логістичними ризиками є важливою складовою ефективного здійснення логістичної діяльності й успішного функціонування молокопереробного підприємства. Результативність

Таблиця 2

Оцінювання імовірності логістичних ризиків

Функціональні блоки логістичної системи	Фактор ризику	Імовірність, балів	Вплив балів
Закупівлі та управління товарними запасами	Підвищення цін на молокосировину	3,22	0,40
	Зростання витрат на утримання запасів	2,96	0,37
	Зниження оборотності запасів	2,13	0,26
	Проблеми з якістю сировини	3,09	0,38
Транспортування	Збої в постачанні сировини й матеріалів	2,75	0,34
	Проблеми доступності транспорту	1,28	0,16
	Підвищення вартості транспортних витрат	3,01	0,37
Складування	Зростання витрат на обслуговування складів	2,47	0,31
	Поломки складського обладнання	1,99	0,25
	Непередбачувані обставини	2,01	0,25
	Нестача при інвентаризації	1,59	0,20
Інформаційна логістика	Неполадки в IT-системі	2,04	0,25
	Обмеженість доступу до інформації	1,75	0,22
	Непередбачувані обставини	2,02	0,25
Збутова логістика	Підвищення витрат на збут молокопродукції	2,31	0,29
	Порушення поставок молокопродукції	1,25	0,16
	Непередбачуваний торговий бар'єр	2,52	0,31
Виробнича логістика	Порушення технології виробництва	1,07	0,13
	Поломки технологічного обладнання	2,11	0,26
	Зростання логістичних витрат	2,05	0,25
	Зниження оборотності логістичних активів	1,98	0,25
Обслуговування споживачів	Порушення термінів доставки	2,07	0,26
	Мінливість споживчого попиту	1,95	0,24
	Коливання ринкових цін	1,84	0,23
	Зниження якості обслуговування	1,13	0,14

управлінських впливів на ефективність логістичної системи підприємства залежить від комплексного та інтегрованого підходу до вирішення проблеми. Необхідно здійснювати постійний моніторинг процесів та доповнювати інструментарій здійснення управлінських впливів з метою мінімізації логістичних ризиків на усіх ланках логістичного ланцюга.

На основі узагальнення досвіду наукових розробок щодо оцінювання логістичного ризику запропоновано авторську методику оцінювання логістичного ризику, яка складається з таких етапів:

1. Експертна оцінка ймовірності настання логістичних ризиків та їх впливу за функціональними блоками логістичної системи молокопереробного підприємства.

2. Оцінювання імовірності реалізації логістичних ризиків та їх структуризація залежно від масштабу впливу на прибуток молокопереробного підприємства.

3. Оцінювання збитків залежно від сценарію реалізації ризиків.

4. Розроблення рекомендацій щодо мінімізації виявлених ризиків.

На молокопереробних підприємствах застосовують найбільш розповсюджену у світі логістичну концепцію «точно у термін» (just-in-time), яку ще називають концепцією «0 запасу». З одного боку, це надає підприємству низку переваг, з іншого, робить його більш чутливим до логістичних ризиків, оскільки будь-які збої в роботі логістичної системи можуть спричинити на певний час «замороження» виробничої діяльності та стати причиною значних матеріальних втрат. Специфіка молокопереробної галузі, умов реалізації продукції, її виробничого циклу — все це створює передумови для виникнення ризиків. Складність оцінювання зумовлюється також обмеженістю вихідних даних та відсутністю попередньої оцінки даних ризиків. У дослідженні за вихідні дані взято результати експертних оцінок імовірності реалізації логістичних ризиків та їх вплив за 5-бальною шкалою. Для переведення бальних оцінок логістичних ризиків в десяткові

Таблиця 3

Вплив логістичних ризиків на прибуток підприємства, %

Функціональні блоки логістичної системи, фактори ризику	Рівень логістичного ризику та його вплив на прибуток підприємства, %				
	Нормаль- ний (10%)	Високий (25%)	Припус- тимий (50%)	Критичний (75%)	Катастро- фічний (100%)
Закупівлі та управління товарними запасами					
Підвищення цін на молокосировину	7,68	19,2	38,4	57,6	76,8
Зростання витрат на утримання запасів	8,42	21,05	42,1	63,15	84,2
Зниження оборотності запасів	4,32	10,8	21,6	32,4	43,2
Проблеми з якістю сировини	9,08	22,7	45,4	68,1	90,8
Транспортування					
Збої в постачанні сировини й матеріалів	7,04	17,6	35,2	52,8	92,4
Проблеми доступності транспорту	5,92	14,8	29,6	44,4	59,2
Підвищення вартості транспортних витрат	6,22	15,55	31,1	46,65	62,2
Складування					
Зростання витрат на обслуговування складів	6,24	15,6	31,2	46,8	62,4
Поломки складського обладнання	6,46	16,15	32,3	48,45	64,6
Непередбачувані обставини	7,86	19,65	39,3	58,95	78,6
Нестача при інвентаризації	8,12	20,3	40,6	60,9	81,2
Інформаційна логістика					
Неполадки в ІТ-системі	6,24	15,6	31,2	46,8	62,4
Обмеженість доступу до інформації	6,82	17,05	34,1	51,15	68,2
Непередбачувані обставини	4,22	10,55	21,1	31,65	42,2
Збутова логістика					
Підвищення витрат на збут молокопродукції	8,04	20,1	40,2	60,3	80,4
Порушення поставок молокопродукції	8,14	20,35	40,7	61,05	81,4
Непередбачуваний торговий бар'єр	4,34	10,85	21,7	32,55	43,4
Виробнича логістика					
Порушення технології виробництва	7,04	17,6	35,2	52,8	70,4
Поломки технологічного обладнання	6,36	15,9	31,8	47,7	63,6
Зростання логістичних витрат	9,16	22,9	45,8	68,7	91,6
Зниження оборотності логістичних активів	8,44	21,1	42,2	63,3	84,4
Обслуговування споживачів					
Порушення термінів доставки	7,64	19,1	38,2	57,3	76,4
Мінливість споживчого попиту	6,36	15,9	31,8	47,7	63,6
Коливання ринкових цін	6,04	15,1	30,2	45,3	60,4
Зниження якості обслуговування	9,02	22,55	45,1	67,65	90,2

доби, які виражатимуть співвідношення між частковим (реалізованими ризиками) та загальним (сукупністю подій), присвоюємо значення максимального ризику — 0,4 максимальній бальній оцінці, а між іншими факторами значення ризику розподіляємо пропорційно (табл. 2).

Оскільки вплив від ризику може варіювати залежно від масштабу його реалізації, то пропонуємо поділяти ризик за масштабом реалізації на зону нормального — 10%,

високого — 25%, припустимого — 50%, критичного — 75% та катастрофічного ризику — 100%. Відсоткова оцінка масштабу реалізації ризиків відображає якісну сторону ризику, тобто при реалізації 100% досягається максимально можливий ступінь його реалізації. Так, для ризику проблем з якістю молокосировини імовірність реалізації ризику 0,38 означає, що на 100 поставок в 38 імовірно реалізується цей ризик, тобто будуть проблеми з якістю сировини. Проте

Таблиця 4

Оцінка логістичних ризиків ТОВ «Інтер-мол», тис. грн.

Функціональні блоки логістичної системи, фактори ризику	Величина ризику залежно від масштабу його реалізації, тис. грн.				
	Нормаль- ний (10%)	Високий (25%)	Припус- тимий (50%)	Критичний (75%)	Катастро- фічний (100%)
Закупівлі та управління товарними запасами					
Підвищення цін на молокосировину	45,8	114,5	229,1	343,5	488,1
Зростання витрат на утримання запасів	46,2	115,4	230,8	346,2	461,6
Зниження оборотності запасів	17,0	42,6	85,2	127,8	170,4
Проблеми з якістю сировини	51,9	129,9	259,8	389,7	519,6
Транспортування					
Збої в постачанні сировини й матеріалів	63,9	89,6	179,2	268,9	638,5
Проблеми доступності транспорту	14,7	35,1	73,7	110,5	147,4
Підвищення вартості транспортних витрат	34,8	86,6	173,9	260,9	347,8
Складування					
Зростання витрат на обслуговування складів	29,5	71,3	147,7	221,6	295,5
Поломки складського обладнання	28,9	59,5	144,8	217,2	289,7
Непередбачувані обставини	30,2	73,1	151,1	226,7	302,2
Нестача при інвентаризації	18,3	59,7	91,8	137,8	183,7
Інформаційна логістика					
Неполадки в ІТ-системі	25,7	58,9	128,8	193,2	257,6
Обмеженість доступу до інформації	13,6	55,2	68,3	102,5	136,7
Непередбачувані обставини	30,1	39,4	150,4	225,6	300,8
Збутова логістика					
Підвищення витрат на збут молокопродукції	34,8	85,9	174,1	261,2	348,2
Порушення поставок молокопродукції	10,0	47,1	50,2	75,3	100,4
Непередбачуваний торговий бар'єр	32,8	50,6	164,2	246,4	328,5
Виробнича логістика					
Порушення технології виробництва	12,6	34,8	63,2	94,5	126,4
Поломки технологічного обладнання	35,8	62,1	178,9	268,4	357,9
Зростання логістичних витрат	32,0	86,9	160,2	240,3	320,4
Зниження оборотності логістичних активів	28,0	77,3	140,1	210,1	280,1
Обслуговування споживачів					
Порушення термінів доставки	24,3	73,2	121,9	182,8	243,8
Мінливість споживчого попиту	21,8	57,4	109,0	163,6	218,1
Коливання ринкових цін	30,7	51,4	153,7	230,5	307,4
Зниження якості обслуговування	8,8	47,1	44,1	66,2	88,3

в одній поставці ці проблеми можуть бути як незначними, тобто невідповідна якість буде лише в 10% сировини, так і значними — коли близько 100% сировини є непридатними для використання. Це співвідношення корегує введення градації за масштабом реалізації ризику.

Значення впливу в балах з таблиці 3.4 переводили в частки за рахунок їх відношення до максимального ризику (0 — вплив ризику відсутній, 5 — дуже серйозні

наслідки ризику), тобто до максимальної оцінки. Основною метою діяльності комерційного підприємства є отримання прибутку, тому основним показником, який відображає його діяльність, є отримуваний ним прибуток. Значення отриманих коефіцієнтів показує, яку частку від прибутку підприємство може втратити в разі реалізації логістичних ризиків. Також значення впливу корегується залежно від масштабу реалізації ризику,

Таблиця 5

Заходи мінімізації логістичних ризиків молокопереробних підприємств

Фактор ризику	Заходи мінімізації
Підвищення цін на молокосировину	Хеджування врахуванням в умовах контракту допустимих меж коливання ціни за період його дії
Зростання витрат на утримання запасів та зниження їх оборотності	Планування закупівлі товарних запасів відповідно виробничої програми підприємства
Проблеми з якістю сировини	Постійний лабораторний контроль якості сировини, штрафні санкції за недотримання домовленостей та стандартів якості
Збої в постачанні сировини й матеріалів	Матеріальна відповідальність постачальника за затримки, передбачені угодою між сторонами за порушення умов контракту штрафи
Поломки виробничо-технологічного обладнання	Регулярна діагностика обладнання, вчасна заміна зношених частин, капітальний ремонт обладнання, гарантійне обслуговування
Непередбачувані обставини	Створення резервів на випадок виникнення непередбачуваних обставин
Нестача при інвентаризації	Проведення контролю, регулярний облік товаро-матеріальних цінностей, встановлення камер стеження, матеріальна відповідальність за нестачі
Неполадки в ІТ-системі	Резервне копіювання та аварійне живлення на випадок неполадок з постачанням електроенергії, наявність системного адміністратора в штаті
Порушення поставок молокопродукції	Документальне затвердження термінів поставок та відповідальності за їх зриви
Непередбачуваний торговий бар'єр	Дослідження ринку, створення резервів для подолання непередбачуваних бар'єрів
Порушення термінів доставки	Штрафи за порушення поставок посередниками, співпраця з перевіреними компаніями
Мінливість споживчого попиту	Моніторинг ринку та планування виробництва з врахуванням прогнозного попиту
Колівання ринкових цін	Прогноз коливань цін, моніторинг ситуації на ринку, хеджування

про що було зазначено вище. Результати переведення абсолютних оцінок у відносні містяться в таблиці 3.

Наступним етапом буде зважування показників і грошова оцінка. Для грошового вираження логістичних ризиків ТОВ «Інтер-мол» використаємо обсяг чистого прибутку від реалізації молочної продукції за 2017 рік, на який впливає реалізація ризиків і який становив 1491 тис. грн.

У таблиці 4 міститься оцінка логістичних ризиків для ТОВ «Інтер-мол» в грошовому вираженні, отримана множенням коефіцієнтів імовірності реалізації ризиків і коефіцієнтів впливу на результати діяльності підприємства.

Відповідно до розрахунків найбільша величина притаманна ризику виникненню збоїв у постачанні молокосировини, також великий розмір ризику виявлення нестачі при інвентаризації, підвищенні цін на закуповуване молоко та виникненні проблем з його якістю. Саме ці ризики потребують найбільшої уваги при розробці заходів з їх мінімізації, оскільки вони безпосередньо впливають на зростання загальних логістичних витрат.

Одним з найважливіших елементів управління ризиками логістичної системи молокопереробного підпри-

ємства є методи мінімізації ризиків, які допомагають підприємству мінімізувати останні з метою зменшення негативних наслідків від їх реалізації, а також уникнути цих ризиків. Для управління логістичними ризиками на ТОВ «Інтер-мол» необхідно також розробити заходи щодо їх мінімізації (табл. 5).

Висновок. Отже, властивості сучасного зовнішнього середовища — такі, як змінність, багатофакторність, інформатизація ставлять перед логістами нові виклики. Для ефективного застосування теоретичної бази в практичній діяльності важливою є систематизація та конкретизація підходів до управління логістичними ризиками. Ефективне управління логістичними ризиками для молокопереробного підприємства є перспективним джерелом для отримання та зміцнення підприємством його конкурентних переваг. Впроваджуючи запропоновані заходи, можна мінімізувати негативний вплив на підприємство від реалізації логістичних ризиків, а в деяких випадках попередити їх реалізацію, а також розроблення практичних рекомендацій, оскільки сьогодні питання управління логістичними ризиками є недостатньо розкритим існує потреба в подальшому його дослідженні.

Література

1. Аюпов Р. К. Анализ рисков и управление рисками в логистике. Алматы, 2011. 70 с.
2. Білуха М. Логістика матеріальних потоків у будівництві, їх облік і контроль. Бухгалтерський облік і аудит. 2005. № 3. С. 29–34.
3. Бродецкий Г. Л. Управление рисками в логистике. М.: Академия, 2010. 192 с.
4. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник. К: Центр навчальної літератури, 2005. 501 с.
5. Вітлінський В. В. Концептуальні засади моделювання та управління логістичним ризиком підприємства. Проблеми економіки. 2013. № 4. С. 246–253.

6. Гаджинский А. М. Логистика: учебник для высших и средних специальных заведений. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К⁰», 2003. 408 с.
7. Гончарук А. М. Управління ризиками в логістичних системах в період інноваційних змін. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 2, т. 2. С. 237–240.
8. Горев А. Модели управления логистическими рисками. Логистика. 2005. № 1. С. 23–24.
9. Окландер М. А. Контуры экономической логистики. К.: Наукова думка, 2000. 176 с.

References

1. Ajupov, R. K. (2011), Analiz riskov i upravlenie riskami v logistike [Risk analysis and risk management in logistics], Almaty, Kazakhstan.
2. Bilukha, M. (2005), "Logistics of material flows in construction, their accounting and control", Bukhhalters'kyj oblik i audyt, vol. 3, pp. 29–34.
3. Brodeckij, G. L. (2010), Upravlenie riskami v logistike [Logistics risk management], Akademija, Moscow, Russia.
4. Vasylenko, V. O. (2005), Antykryzove upravlinnia pidpryemstvom [Enterprise crisis management], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
5. Vitlins'kyj, V. V. (2013), "Conceptual principles of modeling and management of logistic risk of the enterprise", Problemy ekonomiky, vol. 4, pp. 246–253.

6. Gadzhins'kij, A. M. (2003), Logistika [Logistics], Dashkov i K⁰, Moscow, Russia.
7. Honcharuk, A. M. (2015), "Risk management in logistics systems in the period of innovative changes", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 2, pp. 237–240.
8. Gorev, A. (2005), "Logistic risk management models", Logistika, vol. 1, pp. 23–24.
9. Oklander, M. A. (2000), Kontury jekonomicheskoy logistiki [The contours of the economic logistics], Naukova dumka, Kiev, Ukraine.

Золковер Андрій Олександрович

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київський національний університет технологій та дизайну*

Гуменюк Андрій Олександрович

студент

Київський національний університет технологій та дизайну

Методи забезпечення фінансової стійкості комерційних банків

У статті розглянуто методи покращення фінансової стійкості комерційних банків та шляхи її підвищення, значення її для розвитку економіки. Обґрунтовано вагомість фінансової стійкості в діяльності фінансово-кредитних установ.

Ключові слова: фінансова стійкість, платоспроможність, кредитоспроможність, нормативи НБУ, активи, власний капітал, фінансові ризики.

В статье рассмотрены методы улучшения финансовой устойчивости коммерческих банков и пути ее повышения, значение ее для развития экономики. Обоснована значимость финансовой устойчивости в деятельности финансово-кредитных учреждений.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, платежеспособность, кредитоспособность, нормативы НБУ, активы, собственный капитал, финансовые риски.

This article is about the problem of ensuring the financial sustainability of commercial banks and ways to improve it, its significance for economic development. It is based on the research the main methods of stabilizing the financial stability of financial institutions.

Keywords: financial stability, solvency, creditworthiness standards NBU, assets, equity, financial risks.

Постановка проблеми. У кризовий та посткризовий період досить велика увага приділяється підвищенню фінансової стійкості банків та банківської системи в цілому. Забезпечення фінансової стійкості діяльності комерційних банків є основою стабільної банківської системи, запорукою успіху економічних перетворень і макроекономічного розвитку. Від рівня розвитку банківської системи, її ресурсного потенціалу, надійності та високого рівня платоспроможності залежить забезпеченість фінансовими ресурсами всіх галузей народного господарства країни.

В умовах підвищеної фінансової нестабільності та збиткової діяльності багатьох банків України важливого значення набуває підвищення ефективності їх діяльності, яка значною мірою залежить від якісного управління активами і пасивами банків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що дослідженню різних аспектів управління фінансовою стійкістю банків та методів аналітичного забезпечення приділяється увага багатьох вчених, зокрема, таких як: Р. Коттер, І.Є. Амелін, В.І. Міщенко, М.І. Савлук, А.М. Герасимович, О.В. Дзюблук, Р.В. Михайлюк, В.В. Коваленко, І.М. Парасій-Вергуненко та ін.

Невирішені раніше частини проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць та проведені дослідження щодо управління фінансовою стійкістю банку, багато питань залишаються недостатньо розкритими, різні аспекти фінансової стійкості розглядаються відокремлено, а комплексному виробленню концептуальних підходів щодо вдосконалення управління фінансовою стійкістю приділяється недостатньо уваги. Наявність вказаних проблемних аспектів щодо управління фінансовою стійкістю вітчизняних банків та пошуків шляхів удосконалення управління нею на основі зарубіжного досвіду зумовлює актуальність статті.

Метою статті є обґрунтування конкретних методів і механізмів забезпечення стабільної діяльності комерційних банків, мінімізації ризиків та забезпечення цільової прибутковості діяльності банку, спираючись на критерії фінансової стійкості.

Виклад основного матеріалу. Фінансова стійкість — це такий стан фінансових ресурсів фінансово-кредитної установи, їх розподіл та використання, який забезпечує розвиток діяльності банку, на основі зростання прибутку і капіталу при збереженні платоспроможності і кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризику [2].

Фінансова стійкість комерційного банку може бути оцінена якістю активів, достатністю капіталу та ефективності діяльності. Комерційний банк є фінансово стійким, коли має стабільний капітал, ліквідний баланс, вважається платоспроможним і задовольняє вимогам до якості капіталу. Можна також дійти висновку, що фінансова стійкість комерційного банку — здатність фінансово-кредитної установи надавати комплекс специфічних банківських послуг належної якості.

Фінансова стійкість є одним з найбільших індикаторів, що більш за все відображає проблеми та тенденції банківської системи. Отже, в умовах стрімкого розвитку сучасної економіки дослідження сутності фінансової стійкості банку повинно приділятися чи не найбільше уваги, так як саме стійкість є результатом розвитку кредитно-фінансової установи [3].

Механізм управління фінансовою стійкістю комерційних банків можна визначити як сукупність методів та інструментів управління, що застосовуються суб'єктами управління і спрямовані на забезпечення фінансової стійкості банків. Механізм управління фінансовою стійкістю є цілісною системою взаємопов'язаних елементів, що відображають відповідні заходи банківського менеджменту з управління фінансовою стійкістю комерційних банків.

Економічна ситуація в нашій державі має доволі нестабільний і непередбачуваний характер, зокрема це стосується і банківської системи України.

Від листопада 2008 р., коли банківську ліцензію мали 184 банка, до лютого 2015 р. кількість вітчизняних банків зменшилась до 150. Певну кількість банків було розформовано, у певної кількості банків змінився власник. Це свідчить про мінливу ситуацію в банківській системі, що зрештою впливає на економіку України загалом. Також зменшилась присутність іноземного капіталу в банківській системі України: з 22 банків з іноземним капіталом у 2011 р. на поточний момент залишається 19 банків [1].

Суттєвий вплив на стійкість банківських установ має грошово-кредитна політика НБУ. Відповідна спрямованість грошово-кредитної політики відобразилася у динаміці показників грошової пропозиції та облікової ставки. Збільшення мінімального розміру обов'язкових резервів з 5% до 7% з за довгостроковими коштами і вкладками в іноземній валюті з 2014 року зменшує кредитні можливості банку, проте зміцнює його фінансову стабільність [1]. НБУ в період кризи спрямовував свої зусилля на забезпечення своєчасності проведення банками розрахунків, зменшення відпливу коштів з банківської системи та збалансування ситуації на валютному сегменті ринку.

На фінансову стійкість банківської системи впливає безліч факторів, які, залежно від якісних і кількісних характеристик їх впливу, мають як позитивне,

так і негативне значення. Вони поділяються на фактори-стимулятори та фактори-дестимулятори. До стимуляторів відносять фактори, високі значення яких бажані з економічної точки зору та свідчать про сприятливі умови для підвищення рівня конкурентоспроможності банку. До дестимуляторів належать фактори із протилежними якостями. Однак внаслідок орієнтації банків на обслуговування певних цільових сегментів ринку банківських послуг, одні й ті самі фактори можуть бути як стимуляторами, так і де стимуляторами.

Механізм управління фінансовою стійкістю банків складається з двох рівнів: макро- та макрорівня.

Необхідною умовою для нормального та ефективного функціонування механізму управління фінансовою стійкістю банку є дотримання комплексу принципів. До головних принципів можна віднести: принцип єдності дій і засобів досягнення мети суб'єктами управління в рамках реалізації даного механізму, принцип комплексності процесу управління фінансовою стійкістю, принцип альтернативності підходів і організаційних рішень при досягненні поставленої мети, принцип взаємозв'язку й взаємообумовленості елементів механізму управління фінансовою стійкістю банку, принцип гнучкості механізму й процесу управління фінансовою стабільністю банку, принцип наукоємності передбачає використання в управлінні фінансовою стійкістю тільки науково підтверджених моделей і підходів.

Якісний рівень кредитного портфеля банківських установ визначається наявністю прострочених кредитних зобов'язань клієнтів, які дуже складно повернути (див. рис. 1). Це впливає на інші показники і банківську діяльність в цілому, яка не буде показувати позитивні результати у фінансовому секторі. Всесвітня економічна криза показала, як відбувається миттєве зростання прострочених платежів, і які заходи повинні вживати банки, щоб убезпечити себе і своїх клієнтів від можливих наслідків.

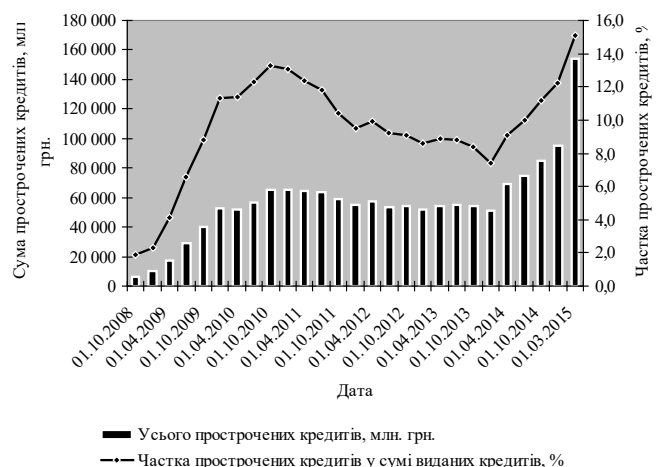

Рисунок 1. Динаміка обсягу прострочених кредитів, наданих нефінансовим корпораціям [1].

Структуру прострочених кредитів НБУ розкриває лише у розрізі галузей нефінансових корпорацій, тоді як обсяги прострочених позик за іпотечними споживчими, муніципальними і державними кредитами не оприлюднюються регулятором.

Проблемні кредити після фінансової кризи 2008–2009 років вважаються чи не найбільшим гальмівним фактором банківської системи. Українські банки досі розчищають баланси, поступово позбуваючись докритих обсягів «токсичних» активів у вигляді неперевіраних іпотечних, споживчих та корпоративних позик.

Значна девальвація гривні, падіння ділової активності, звільнення працівників, зростання військових витрат супроводжувались більш ніж 20-кратним збільшенням обсягу прострочених кредитів від вересня 2008 р. до лютого 2015 р. Проте крім фірм та громадян у явній фінансовій скруті, «вдалим» моментом для невиконання свого часу скористалося багато недобросовісних позичальників. За рік (від березня 2014 р. до лютого 2015 р.) загальний обсяг наданих кредитів зріс на 37,5% до 1 385,9 млрд грн. [1].

У банківській практиці застосовують три методики аналізу фінансової стійкості і надійності фінансово-кредитної установ:

- експрес-метод на основі структурно-коефіцієнтного аналізу;
- експрес-метод на основі коефіцієнтного аналізу;
- рейтингову систему.

Контроль за фінансовою стійкістю необхідно здійснювати за допомогою моніторингу. Моніторинг фінансової стійкості комерційного банку — це порівняння на підставі економічної інформації минулих і теперішніх показників.

Щоденна робота з підтримки достатнього рівня фінансової стійкості є неодмінною умовою самозбереження та ефективної діяльності банку [4].

У 2014 році, також як і в попередні кілька років, банківська система продовжувала скорочувати рівень свого боргу на зовнішньому ринку. Так, за період з жовтня 2008 року до 1 січня 2015 року зовнішній борг української банківської системи скоротився більше ніж удвічі: з 42,134 млрд. \$ до 18,752 млрд. \$, що є наслідком виходу низки іноземних гравців з українського ринку, обмежень на валютне кредитування, високої макроекономічної невизначеності та значних валютних ризиків. Таким чином, частка зовнішніх боргів в загальній структурі депозитних коштів банківської системи на початку 2015 року склала близько 2,6%, проти близько 5% на кінець 2012 року і 11% до початку фінансової кризи у вересні 2008 року [1].

Для забезпечення фінансової стійкості комерційного банку досить важливим є узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між усіма скла-

довими компонентами механізму управління фінансовою стійкістю. Все це позитивно вплине на рівень прибутковості, зниження ризиків, контроль та підтримання ліквідності й платоспроможності на достатньому рівні, що призведе до досягнення цілей банку та підвищення його конкурентної позиції на банківському ринку.

Світова практика відома застосуванням системи банківського рейтингування CAMELS та системи Базель (I–III). Рейтинг банку є власністю НБУ і конфіденційною інформацією, призначеною тільки для внутрішнього використання і не опубліковується в ЗМІ. Можливість банків працювати з ризиками створює основу їхнього функціонування шляхом здійснення проміжної функції розділення грошових ресурсів. Тому існування ризиків є притаманною ознакою банківської активності.

Високоєфективне функціонування, достатнє нагромадження фінансових ресурсів і раціональне управління ними характеризує належний рівень фінансової стійкості, котра повинна бути не лише короткочасним досягненням банків, а й стратегією їхнього розвитку.

У свою чергу, сам процес управління фінансовою стійкістю передбачає застосування певних методів, основними з яких є: планування — передбачає необхідність постановки цілей, визначення тактики та стратегії досягнення основної мети (забезпечення фінансової стійкості банку). Саме фінансове планування в механізмі, що розглядаємо, слід спрямовувати на перетворення стратегічної мети у конкретні (абсолютні та відносні) значення фінансових показників через використання відповідних інструментів.

Аналіз основних елементів, що визначають стійкий фінансовий стан комерційного банку дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки різних аспектів діяльності банку. Саме за допомогою аналізу можна швидко розрахувати, як змінюються фінансові показники, що визначають рівень фінансової стійкості, та відповідно до цього прийняти обґрунтоване управлінське рішення, спрямоване на її забезпечення.

Оцінка та регулювання фінансової стійкості комерційних банків, що здійснюють за допомогою комплексу прийомів та методик також впливає на фінансову стійкість фінансово-кредитних установ. Слід підкреслити, що можна виділити напрямки оцінки фінансової стійкості комерційних банків та регулювання нею: по-перше, пряме (зовнішнє) регулювання й обов'язкова оцінка; по-друге, саморегулювання (внутрішнє регулювання) та самостійна (ініціативна) оцінка.

Контроль полягає у перевірці відповідності отриманих результатів запланованим показникам, оптимальні значення яких сприяють підвищенню рівня фінансової стійкості комерційного банку. Для належного контролю за рівнем фінансової стійкості банків та ефективного управління останньою слід дотримувати

ватися проходження всіх стадій контролю як з боку органів нагляду, так і комерційних банків.

Національний банк здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків і встановлює спеціальні вимоги стосовно певного виду діяльності банків. Ці вимоги називаються нормативами НБУ (Н1-Н12). Недотримання банками встановлених нормативних значень є підставою для вживання Національним банком відповідних заходів впливу згідно з законом України [5] та нормативно-правовими актами Національного банку з питань застосування до банків заходів впливу за порушення вимог банківського законодавства. Головними вимогами є економічні нормативи стосовно капіталу та ліквідності банків.

Стабілізація потрібного рівня ліквідності може також реалізуватись за рахунок грамотної аргументованої банківської політики при виконанні пасивних і активних операцій, що формується на базі спеціальних факторів грошового ринку і особливостей виконаних операцій та стан в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, фінансова стійкість є головною умовою банку для здійснення своєї діяльності. Саме вона є рушій-

ним елементом побудови банківської системи України в цілому. Фінансово стійкий банк — це банк, що прогресивно розвивається та демонструє позитивну динаміку при допустимих ризиках та ефективності, для якого характерним є пропорційне і збалансоване зростання його системоутворюючих компонент — капіталу, ліквідності, активів, фінансового результату, при цьому випереджаючі темпи зростання капіталу і ліквідності можуть свідчити про зростання потенціалу фінансової стійкості банку. Фінансова стійкість банку прямо залежить від рівня ризикованості та якості управління активами і пасивами. Залежно від фінансового стану банку керівництво банку має вибрати відповідну політику управління активами: агресивну, оборонну або помірну.

До умов забезпечення фінансової стійкості сучасного банку можна віднести: достатній обсяг власного капіталу (за відсутності надлишкового); збалансованість структури активів та пасивів за строками і сумами; належний рівень рентабельності діяльності банку та його підтримка. Тому забезпечення фінансової стійкості комерційного банку вкрай необхідне для розвитку економіки нашої держави.

Література

1. Бюлетень Національного банку України (електронне видання) // Національний банк України — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897 — Назва з екрана.
2. Вольська С.П. Фінансова стійкість банку та механізми її забезпечення: автореф. дис. канд. екон. наук / С.П. Вольська — Київ: нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. — К., 2011. — 19 с.
3. Довгань Ж.М. Фінансова стійкість банківської системи України: проблеми оцінки та забезпечення: монографія / Ж.М. Довгань. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. — 448 с.
4. Малахова О.Л. Управління фінансовою стійкістю банків / О.Л. Малахова, Р.В. Михайлюк. — Тернопіль: ТНЕУ, 2011. — 270 с.

5. Про банки і банківську діяльність: закон України: закон від 17 грудня 2000 р. № 2121-III // Верховна Рада України — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page>. — Назва з екрана.

6. Шульженко А.А. Забезпечення фінансової стійкості банків на основі підвищення рівня капіталізації / А.А. Шульженко. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. — 6 с. — (Препринт / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»; UABS BS /2012/007).

References

1. Buleten Nacionalnogo banku Ukrainy (elektronne vydannya) // Nacionalny bank Ukrainy — Regym dostupu: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897 — Nuzva z ekranu.
2. Volska S.P. Finansova stikist banku ta mehanizmy ii zabezpechennya: avtoref. dys. kand. ekon. nauk / S.P. Volska — Kyivsk. nac. ekon. un-t im. V. Getmana. — K., 2011. — 19 s.
3. Dovgan G.M. Finansova stiikisk bankivskoi systemy Ukrainy: problemy ocinky ta zabezpechennya: mografia / G M. Dovgan. — Sumy: DNVZ «UABS NBU», 2012. — 448 s.
4. Malahova O.L. Upravlinnya finansovoyu stiikistyu bankiv / O.L. Malahova, R.V. Myhailiuk. — Ternopil: TNEU, 2011. — 270 s.

5. Pr banky i bankivsku diyalnist: zakon Ukrainy: zakon vid 17 grudnya 2000 r. № 2121-III // Verhovna Rada Ukrainy — Regym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page>. — Nazva z ekranu.

6. Shulgenko A.A. Zabezpechennya finansovoi stikosty bankiv na osnovi pidvyschennya rivnya kapitalizatsii / A.A. Shulgenko. — Sumy: DNVZ «UABS NBU», 2012. — 6 s. — (Preprynt / Dergavnyi vyschyi navchalnyi zaklad «Ukrainska akademii bankivskoi spravy Nacinalnogo banku Ukrainy; UABS BS /2012/007).

Квасова Ольга Петрівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри

фінансів та фінансово-економічної безпеки

Київський національний університет технологій та дизайну

Куксюк Тетяна Володимирівна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Квасова Ольга Петровна

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Куксюк Татьяна Владимировна

студентка

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Kvasova O.P.

PhD in economic sciences, assistant professor, assistant professor of Finance and Economic Security

Kyiv National University of Technology and Design

Kuksyuk T.V.

student

Kyiv National University of Technology and Design

**ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКУ**

**ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКА**

**ORGANIZATION OF INFORMATION AND ANALYTICAL WORK IN SUPPORT OF
FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY BANK**

Анотація: Досліджено організацію інформаційно-аналітичної діяльності в забезпеченні фінансово-економічної безпеки банку.

Ключові слова: інформація, інформаційний ресурс, інформаційно-аналітична робота, інформаційний аудит, інформаційний моніторинг.

Аннотация: Исследовано организацию информационно-аналитической деятельности в обеспечении финансово-экономической безопасности банка.

Ключевые слова: информация, информационный ресурс, информационно-аналитическая работа, информационный аудит, информационный мониторинг.

Summary: Investigated the organization of information-analytical activities to provide financial and economic security of the bank.

Key words: information, information resource, information and analytical work, information audit, information monitoring.

Даючи характеристику інформаційному ресурсу банку, варто зазначити, що він являє собою сукупність інформації, яка перебуває у власності чи в розпорядженні банку і використовується ним для забезпечення його діяльності. Структуру інформаційного ресурсу з точки зору його змісту становить правова інформація (нормативно-правові документи банку, інші правові документи та матеріали); комерційна інформація (характеристика ринку та його суб'єктів, умови комерційної діяльності); ділова інформація (ділові зв'язки, партнери, взаємовідносини з ними та інша інформація, яка може бути використана в ділових переговорах); інформація про персонал (відомості, що містяться в особових справах працівників); інформація про ринки (аналітичні характеристики ринків, сфер економіки, на яких працює та планує працювати банк); інформація про сферу діяльності (технології банківського виробництва, методи забезпечення діяльності банку, плани розвитку); інші види інформації (статистична, про клієнтів, наукова, про забезпечення безпеки банку тощо). Таким чином інформаційні ресурси як сукупність інформації мають певні особливості. На відміну від інших видів ресурсів, які існують у певній матеріальній формі, інформаційні ресурси представлені трьома категоріями: документами на паперових і електронних носіях, зразками продукції та інтелектом (знаннями) працівників банку.

Теоретичним і практичним питанням безпеки банківської діяльності присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Значний внесок у дослідження цих проблем зробили: Л. Стрельбицька, М. Стрельбицький, М. Зубок, П. Диннік, О. Лютий, Л. Попович, В. Кузнецов, Н. Реверчук, О. Орлюк, Т. Кузенко, Ю. Бондарчук, Г. Козаченко, В. Пономарев, О. Ляшенко, П. Орлов, В. Духов, С. Мельник, С. Васильчак, Л. Донець, С. Яременко та ін.

Важливою особливістю інформаційних ресурсів є їх багатофункціональність, вони можуть нести освітню, аналітичну, комерційну, інформувальну, маскувальну функції та функцію впливу. Така багатофункціональність інформаційних ресурсів обумовлює різнонаправлене їх використання. Зокрема, інформаційні ресурси банку можуть використовуватись для: формування знань працівників банку, необхідних їм для забезпечення своєї професійної діяльності; створення нормативно-правових документів банку, що регулюють окремі види його діяльності та поведінку на ринку; формування управлінських та виробничих рішень; розроблення нових банківських продуктів та послуг; формування іміджу банку на ринку банківських послуг, забезпечення інформаційного впливу в його інформаційному середовищі; проведення наукових та інших досліджень, необхідних для забезпечен-

ня банківської діяльності; забезпечення безпеки діяльності банку, ефективного проведення банківських, господарських та інших операцій; проведення інформаційно-аналітичних досліджень клієнтів, партнерів, контрагентів; формування перспектив розвитку банку.

З огляду на важливість інформаційного ресурсу та особливу роль, яку він виконує в банку, постає питання про умови та зміст роботи з його формування. Як зазначалося вище, інформаційний ресурс є результатом роботи підприємства, банку з інформаційного забезпечення їхньої діяльності. Тобто формування інформаційного ресурсу банку має здійснюватися через проведення роботи з його інформаційного забезпечення. У свою чергу, структуру інформаційного забезпечення складають такі види інформаційної діяльності, як маркетингові дослідження, інформаційно-аналітична робота і комерційна розвідка.

Організуючи інформаційне забезпечення діяльності банку та формування його інформаційного ресурсу, не можна не враховувати властивості інформації, які роблять її особливим видом банківського ресурсу. Інформація є формою існування знань, за допомогою неї подаються кількісні та якісні характеристики об'єктів, подій, процесів, вона є змістом різного роду документів, ідей, інтелектуальних продуктів. Інформація є відповідним видом впливу (реклама, пропаганда, управлінські та виробничі рішення, імідж). Крім того, інформація може бути формою комерції як товар, а також одним із видів інтелектуальної зброї. Таким чином, різноманітність властивостей інформації вимагає від банку вести інформаційну роботу в різних сферах інформаційного середовища, з різними категоріями суб'єктів. Разом з тим інформація в інформаційному середовищі перебуває в диверсифікованому вигляді. Окремі інформаційні характеристики знаходяться у різних носіїв, надавались у середовище через різні канали, протягом тривалого часу, перебувають у різноманітному вигляді (відкриті повідомлення, чутки, дезінформація, витік відомостей обмеженого доступу і тощо). Досліджуючи характер існування інформації в інформаційному середовищі, науковці та фахівці-аналітики доходять висновку про наявність тенденції до збільшення відкритої інформації в характеристиках певних об'єктів, подій, процесів. Якщо раніше з відкритих джерел можна було отримати до 80% необхідної інформації, то на даний час обсяг цінної інформації, яка отримується із відкритих джерел, зріс до 95%. Причинами зазначеної тенденції є стрімко зростаюча кількість користувачів мережі Інтернету і можливості оперативно подати в ній будь-яку інформацію; розвиток комп'ютерних засобів обробки та аналізу інформації; необхідність підвищення відкритості бізнес-діяльності для досягнення успіху в конкурентному змаганні.

Крім того, сьогодні досить помітна ще одна тенденція — швидке оновлення інформації в інформаційному середовищі, що унеможливорює організацію інформаційної роботи суб'єкта лише в одній якійсь формі: маркетингових досліджень, інформаційно-аналітичної роботи чи комерційної розвідки.

За таких умов організація інформаційного забезпечення діяльності мусить мати комплексний характер і здійснюватись у різних сферах інформаційного середовища. Крім того, інформаційне забезпечення має відповідати таким вимогам: законності — здійснюватися в межах чинного законодавства; безперервності — інформаційні ресурси банку для забезпечення їх високої якості мають постійно оновлюватися; активності — сили, задіяні в інформаційному забезпеченні, повинні постійно прагнути до отримання інформації; високої технічної оснащеності — інформаційна робота банку повинна спиратися на сучасні комп'ютерні засоби та технології збору і обробки інформації; компетентності — особи, які виконують завдання інформаційного забезпечення банку, мають бути професіоналами у своїй галузі, здатними на високому професійному рівні виконувати свої обов'язки.

Важливе місце в досягненні ефективного інформаційного забезпечення банку займає його організація. Водночас організація інформаційного забезпечення, незважаючи на єдину мету здійснюється окремо по кожному з видів забезпечення: маркетингових досліджень, інформаційно-аналітичної роботи і комерційної роботи. Оскільки організація маркетингових досліджень не є предметом безпеки банків, основну увагу тут буде приділено інформаційно-аналітичній роботі та комерційній розвідці.

Інформаційно-аналітичну роботу розуміють як діяльність, пов'язану зі збором і обробкою відкритої інформації, формуванням відповідних інформаційних документів та наданням їх керівництву суб'єкта господарювання, у даному разі банку. Тобто інформаційно-аналітична робота — це насамперед діяльність у середовищі відкритої інформації, причому діяльність, пов'язана зі збором інформації, її обробкою та формуванням відповідних інформаційних документів. Кінцевим етапом інформаційно-аналітичної роботи є інформування керівництва банку.

Основним в організації інформаційно-аналітичної роботи є визначення сфер інформаційної уваги, об'єктів і джерел інформації, оскільки це дозволяє більш конкретизувати і спрямувати дану роботу, концентрувати зусилля банку на найбільш важливих її напрямках. Справа в тому, що інформаційне середовище діяльності банку є досить глобальним, а обсяги інформації в ньому такими, що не дають можливості ефективно, з виконанням зазначених вимог здійснювати

інформаційне забезпечення діяльності банку. За таких умов банки та інші суб'єкти підприємницької діяльності змушені визначати окремі сфери інформаційного середовища, з яких вони мають отримувати необхідну їм інформацію і в яких здійснювати свою інформаційну діяльність. Таким чином, сфера інформаційної уваги банку являє собою сегмент інформаційного середовища, в якому він забезпечує стратегічні, тактичні та оперативні інформаційні інтереси і завдання. З огляду на специфіку діяльності банків та структуру їх інформаційного простору сфера інформаційної уваги може включати: сферу інтересів, що може бути представлена інформацією про об'єкти, регіони, галузі економіки, до яких прагне проникнути банк у майбутньому, події, які характеризують відповідні ринки; сферу впливу, яка характеризується інформацією про події, об'єкти, що можуть впливати на поточну діяльність банку; сферу безпосередньої діяльності — інформацію про об'єкти та події, які характеризують ту чи іншу банківську операцію, що здійснюється в банку на даний час, або впливають на її проведення.

Структура інформаційно-аналітичної роботи банку: організація роботи (визначення мети і завдань інформаційно-аналітичної роботи; визначення сфер інформаційної уваги, об'єктів інформації; формування сил і засобів для виконання завдань інформаційно-аналітичної роботи; планування роботи, визначення і постановка завдань виконавцям; забезпечення інформаційно-аналітичної роботи; контроль інформаційно-аналітичної роботи), отримання інформації (організація інформаційних каналів; вибір і придбання джерел інформації; організація роботи з джерелами інформації отримання необхідних відомостей; забезпечення роботи з джерелами інформації), обробка інформації (накопичення, оцінка й аналіз інформації; класифікація інформації, її зіставлення і формування гіпотез; інтерпретація інформації і розроблення інформаційних документів; формування інформаційних баз даних, картотек і досьє; розподіл інформації).

Як правило, банки забезпечують роботу в усіх сферах інформаційної уваги і використовують інформацію: сфери інтересів — як стратегічну для прийняття рішень щодо довгострокових угод, договорів, планування перспектив розвитку банку; сфери впливу — як тактичну для прийняття рішень щодо співробітництва з партнерами, інвестування (вкладання) коштів у нові проекти, протидії недобросовісній конкуренції, визначення поведінки на ринку в той чи той проміжок часу; сфери безпосередньої інформаційної діяльності — як оперативну для прийняття рішень щодо безпосереднього здійснення конкретної операції, укладання конкретної угоди.

Основними факторами, які безпосередньо обумовлюють визначення сфер інформаційної уваги можуть

бути: сфери і галузі економіки, бізнесу, в яких здійснює свою діяльність банк, плани його розвитку; стан конкуренції на ринку банківських послуг, агресивність конкурентної боротьби, наявність, види, небезпечність загроз банку; умови та особливості поточної діяльності банку; необхідність формування (підтримання) позитивного іміджу банку в його інформаційному середовищі; інтереси банку та особливості його поведінки на ринку.

Зазвичай інформація у сферах інформаційної уваги банків, як і взагалі в інформаційному його середовищі існує не взагалі, а зосереджена в певних місцях, які заведено називати об'єктами інформації. У даному разі під об'єктом інформації доцільно розуміти установу, організацію, виробництво, захід, у яких зосереджена необхідна банку інформація. Тобто об'єктами інформації для банку можна вважати інші банки, установи засобів масової інформації, установи, організації клієнтів, контрагентів, партнерів, громадські та політичні організації, органи влади та їх установи, науково-дослідні установи, правоохоронні органи й судові установи, детективні та охоронні агентства й організації, рекламні агентства, з'їзди, конференції, виставки, презентації. Водночас зосереджена на вказаних об'єктах інформація міститься на відповідних носіях, якими, у свою чергу, можуть бути працівники зазначених вище установ і організацій, а також самого банку, продукція засобів масової інформації, документи, рекламні продукти, аудіо- та відеоматеріали, комп'ютерна техніка й електронні носії інформації, продукція суб'єктів господарювання, виставкові експозиції, наукові, навчальні та інші видання тощо.

Таким чином, організовуючи інформаційно-аналітичну роботу банки мають визначатися не тільки зі сферами інформаційної уваги, а й з об'єктами інформації та її джерелами, тобто визначити, які з об'єктів і джерел мають становити для банку найбільший інтерес.

Водночас важливим залишається завдання отримання інформації. Як правило, банківські служби безпеки для отримання інформації з відкритих джерел формують так звані інформаційні канали, по яких інформація і потрапляє до банку. Під інформаційним каналом зазвичай розуміють сукупність джерел інформації засобів та методів їх подання до споживачів інформаційних продуктів. Перелік і характеристика інформаційних каналів: технічні (інформація збирається і передається до банку за допомогою спеціальних технічних засобів), матеріальні (інформація передається за допомогою виробів, матеріалів, деталей, обладнання), документовані (інформація отримується через документи, які публікуються, пересилаються, передаються, перевозяться, зберігаються в банку), ін-

телектуальні (інформація передається безпосередньо від однієї людини до іншої).

Ураховуючи відкритий характер інформації, яка як було вже вказано вище використовується в інформаційно-аналітичній роботі, інформаційні канали також мають легальний характер і формуються на добровільних засадах банку з постачальниками інформації. Серед найпоширеніших на даний час каналів отримання інформації, які використовуються банками, можна вказати такі: укладання договорів на інформаційне співробітництво зі спеціалізованими підприємствами, основою діяльності яких є надання інформаційних послуг; підписка на періодичні видання друкованих засобів інформації та організація приймання радіо- та телепередач спеціальним підрозділом банку; робота з персоналом банку, організація періодичного проведення соціально-психологічних досліджень в установах банку; створення (участь) громадських організацій і отримання інформації через громадську діяльність останніх; взаємообмін інформацією з іншими банками та фінансовими установами, правоохоронними та іншими органами; замовлення інформаційних продуктів через науково-дослідні установи, інформаційні та рекламні агентства; робота на ринку праці, формування «Кадрового резерву»; формування інституту аналітиків у банку; отримання інформації та експертних висновків по запитах банку від державних та інших установ і організацій; збір чуток.

Важливим моментом у функціонуванні інформаційних каналів є правове регулювання збору інформації. Тут слід звернути увагу на положення ст. 34 Конституції України [1], в якій зазначається, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Це право може обмежуватися на законних підставах в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання злочинам, для охорони здоров'я населення та захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя. Право вільного збору інформації, визначене конституційною нормою, конкретизоване ст. 9 Закону України «Про інформацію» [2], в якій, зокрема, вказується: «Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного отримання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій». Тобто законодавець визнав законність дій, пов'язаних зі збором інформації, як право кожного суб'єкта держави. Водночас законність дій

щодо збору інформації регламентується регулюванням доступу до певних видів інформації. Так, відповідно до ст. 29 Закону України «Про інформацію» [2] доступ до відкритої інформації забезпечується через а) систематичну публікацію її в офіційних друкованих виданнях; б) поширення її засобами масової інформації; в) безпосереднє надання її заінтересованим громадянам, юридичним особам, державним органам. Щодо останнього пункту, то безпосереднє отримання інформації може передбачати одержання позитивної відповіді на звернення, результат виконання умов договору на створення інформаційної продукції чи надання інформаційних послуг, перехід права власності на інформацію за договором, створення її самим банком.

Конкретизуючи безпосередньо право банку збирати необхідну інформацію для забезпечення його діяльності, слід звернутися до норм Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3].

Так, відповідно до ст. 49 зазначеного закону банк зобов'язаний перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів. Оскільки результати перевірки мають інформаційні характеристики, то можна розуміти, що банк зобов'язаний отримувати інформацію про позичальників, яка характеризує їх стан кредитоспроможності. Крім того, відповідно до положень вказаного вище закону банк має право витребувати у своїх клієнтів документи і відомості, необхідні для з'ясування їх особи, суті діяльності та фінансового стану.

Суттєвих прав щодо отримання інформації про своїх клієнтів банк набуває у разі необхідності їх ідентифікації у випадках, передбачених законодавством, яке регулює взаємовідносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Тут для підтвердження особи клієнта банк має право витребувати передбачену законодавством інформацію, яка стосується ідентифікації цієї особи та її керівників у органів державної влади, які здійснюють контроль або нагляд за діяльністю банків чи інших юридичних осіб, а також здійснювати передбачені законом заходи щодо збору інформації з інших джерел. Тобто перевірити клієнта банк може через отримання доступу до інформації про нього безпосередньо від самого клієнта, державних органів або інших юридичних осіб. Право банку як фінансової установи щодо отримання інформації з метою ідентифікації клієнтів передбачено також і Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [4] де вказується, що фінансова установа має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати документи та передбачені законодавством відомості, необхідні для з'ясування його особи.

Слід також додати, що відповідно до ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3] банки мають право надавати загальну інформацію, у тому числі і таку, що становить банківську таємницю, іншим банкам в обсягах, необхідних при наданні кредитів та банківських гарантій. Тобто банк має право отримувати інформацію про клієнтів інших банків, якщо останні вступають з ним у кредитні відносини чи відносини, пов'язані з наданням клієнтам банківських гарантій.

Разом з тим право банку отримувати необхідну йому інформацію передбачено також і Законом України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» [5]. Так, відповідно до ст. 11 даного закону банк може витребувати у кредитних бюро інформацію із кредитних історій. Однак бюро надає інформацію, що являє собою кредитну історію, виключно тим банкам, які є учасниками бюро на підставах, передбачених зазначеним вище законом. Характеризуючи правові засади отримання та збору необхідної банку інформації, слід звернути увагу на те, що законодавець не встановлює переліку документів чи інформації, які банк має право витребувати, але разом з тим зобов'язує суб'єктів, до яких звертається банк, надавати їх банку.

Таким чином, банк має відповідні правові підстави для збору й отримання необхідної йому інформації для формування інформаційного ресурсу і забезпечення власної діяльності. Для реалізації наданого банкам права щодо отримання та збору інформації вони розробляють відповідні методики та способи. Використовуючи наявні інформаційні канали, банки зосереджують увагу переважно на двох формах збору інформації, якими є інформаційний аудит і інформаційний моніторинг.

Інформаційний аудит — це інформаційне обстеження сфери інформаційної уваги чи певних об'єктів (об'єкта) з метою отримання, вивчення й оцінки необхідної суб'єкту аудиту (у даному разі банку) інформації. Основними технологіями інформаційного аудиту є: пошук та вивчення інформації про конкретний об'єкт безпосередньо на самому об'єкті; пошук та вивчення інформації про конкретний об'єкт через його зв'язки (ділові, комерційні, організаційні та ін.); пошук та вивчення інформації про конкретний об'єкт через спеціальне обстеження відповідної сфери інформаційної уваги банку [5, с. 103-110].

Інформаційний моніторинг — це контроль надходження інформації в інформаційне середовище, з метою виявлення важливої та цінної інформації і її використання для забезпечення діяльності банку.

Технологіями, які використовуються під час інформаційного моніторингу є: контроль інформації, яка надходить в інформаційне середовище банку за визначеними ознаками та індикаторами; контроль ін-

формації, яка надходить в інформаційне середовище банку по визначених джерелах; суцільний контроль інформації, яка з'являється в інформаційному середовищі банку.

Основними методами збору інформації в банку є: систематизація інформації, яка надходить у банк від його клієнтів. Взагалі банківські клієнти є досить важливим джерелом інформації для банку. Тому ретельне вивчення інформації, наданої ними, про їх стан та діяльність, зв'язки, історію, а також аналіз їх фінансових потоків є досить важливим завданням у зборі інформації, формуванні інформаційного ресурсу банку. Надання інформаційних запитів до відповідних установ та організацій і отримання відповіді на них є також важливим методом збору інформації, саме таким способом збирається найбільш достовірна та цінна інформація; інформаційна взаємодія банку з різними суб'єктами (як державними, так і недержавними) також дає досить позитивні результати у зборі необхідної банку інформації.

Робота з рекламними та пропагандистськими матеріалами, різного роду оголошеннями, також є одним із методів збору інформації. За рекламним оголошенням, наприклад, можна оцінити фінансове становище суб'єкта, кількість офісів і адреси їх розташування. Регіон розташування впливає на орендну плату. Якщо, скажімо, офісів два і більше, розташовані вони в різних районах міста, то можна думати, що суб'єкт розвивається досить успішно і його фінансовий стан може бути стабільним. Про фінансові можливості суб'єкта може говорити і кількість телефонів в офісі суб'єкта, чим їх більше тим пристойнішим може бути його фінансовий стан [6, с. 95-96].

Періодичне опитування, що проводиться банком у своєму сегменті ринку, є також важливим методом збору інформації. Нарешті, це постійна робота з друкованими засобами інформації. Відкрита преса традиційно є найбільш ємним і популярним інформаційним каналом. Головне тут системний підхід до аналізу матеріалів преси, що, на жаль, не досить полюбують робити служби безпеки вітчизняних банків. Водночас іноземні фахівці вказують, що якраз системний аналіз матеріалів преси дає змогу отримати практично всі необхідні їм відомості. Преса дає уявлення про ситуацію не просто в цифрах і фактах, а на зрозумілій читачеві мові, хай навіть на рівні чуток, пліток чи певного відчуття, що дає змогу зв'язати всі ці складові в цілісну картину, яка характеризує певні події, тенденції, поведінку ринку чи окремих його суб'єктів. Матеріали засобів масової інформації дають можливість зіставити, уточнити і доповнити новими відомостями інформацію, отриману з інших джерел, формувати нові напрями для поточної роботи зі збору інформації.

Інформація, яка зібрана банком у процесі формування інформаційного ресурсу, являє собою відомості, що потребують подальшої обробки. У процесі накопичення інформації здійснюється формування обсягів інформації, достатніх для проведення аналітичної оцінки подій чи певних об'єктів. Обсяги інформації формуються з різних джерел незалежно від часу її виявлення та достовірності. При узагальненні інформації на основі однорідних ознак, загальних характеристик, властивостей здійснюється поєднання фактів, подій, повідомлень, формування загального поняття чи загальних положень. Класифікація подій, фактів, об'єктів, узагальнених понять і положень, виявлення закономірності у їх виникненні, розвитку та функціонуванні — проводяться під час систематизації інформації. У процесі аналізу інформації вивчаються події, факти по окремих елементах, виявляються зв'язки між ними. Водночас синтез інформації передбачає вивчення тих самих подій, фактів, об'єктів у їх взаємозв'язку, взаємовідносинах між собою та з іншими явищами, умовами, об'єктами. При побудові гіпотез здійснюється формування припущень щодо причин, умов та розвитку подій, фактів, об'єктів, залежно від ситуації, що складається на ринку, та можливих рішень, які може прийняти керівництво банку. На основі сформованих гіпотез здійснюється вироблення кінцевого підсумку обробки інформації у вигляді одного або кількох можливих варіантів, що характеризують стан ситуації (об'єкта) та перспективи її (його) розвитку.

Під час обробки інформації, яка характеризує об'єкт, що у певний спосіб може загрожувати банку, існує певний алгоритм аналітичної оцінки такого об'єкта. Спочатку визначається існуючий (економічний, юридичний, соціальний) стан об'єкта, закономірності і тенденції його розвитку. У наступному вивчаються його можливості, потенціал, реальність та напрями загроз, які можуть надходити від нього, і далі прогнозуються наміри об'єкта, вірогідність негативних його дій стосовно банку, у тому числі за терміном, місцем і обсягом, наслідки, які можуть настати для банку в результаті реалізації зазначених загроз.

Сформовані висновки та пропозиції надаються керівництву та іншим особам у вигляді інформаційних документів. Сьогодні основними інформаційними документами є: інформаційні повідомлення — надання інформації, особливо важливого значення у вигляді усного чи письмового викладу; інформаційні доповіді — комплексний і всебічний виклад проблеми з використанням усієї наявної щодо неї інформації; інформаційні довідки — опис окремих характеристик конкретних подій або об'єктів; інформаційні огляди — опис основних інформаційних повідомлень за визначений період у формі резюме з класифікацією

по рубриках; інформаційні зведення — опис загальної картини існуючих подій; інформаційні прогнози — короткий огляд подій, фактів, виклад висновків за їх наслідками і можливим розвитком ситуації з відповідним обґрунтуванням [7, с. 125–129].

Аналітичні та інші матеріали, документи, що становлять інформаційний ресурс зберігаються у справах поточного та архівного зберігання. Окремі матеріали та документи зберігаються у вигляді досьє. Досьє являє собою всебічну характеристику певних об'єктів з детальним їх описом та підтверджувальними матеріалами. Як правило, досьє заводяться на найбільш важливі об'єкти (фізичні та юридичні особи), які можуть становити загрозу банку або створити йому суттєву конкуренцію.

На всі об'єкти, до яких банк має (чи мав у минулому) певний інтерес, складається картотека, де містять-

ся загальні їх характеристики, як правило, статистичні дані.

Банки створюють електронні бази даних, куди надається інформація про різні сфери діяльності банку та його інтересів, клієнтів, партнерів, контрагентів, а також персонал. Звичайно, що й електронні бази даних, і досьє та картотеки, а також поточні та архівні справи відповідно захищаються від несанкціонованого доступу до них.

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності банків насамперед спрямоване на створення їх інформаційного ресурсу і відповідної системи інформування керівництва та за його вказівкою інших працівників банків, а також на проведення інформаційних досліджень суб'єктів у сфері інформаційної уваги банків.

Література

1. Конституція України // Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
2. Про інформацію // Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
3. Про банки і банківську діяльність // Закон України від 07.12.2000 р. — № 2121-ІІІ зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг // Закон України від 12.07.2001 № 2664-ІІІ зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
5. Про організацію формування та обігу кредитних історій // Закон України від 23.06.2005 р. 2704-ІV зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
6. Яременко С. М. Забезпечення економічної безпеки діяльності банків: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08 / С. Яременко. — К., 2010. — 247 с.
7. Зубок М. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Зубок М. І. — К. : КНТЕУ, 2007. — 156 с.
8. Адамик Б. П. Інформаційні технології у банківській сфері : навч. посіб. Адамик Б. П., Литвин І. С., Ткачук В. О. — К. : Знання, 2008. — 351 с.

References

1. Konstytutsiya Ukrainy // Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. # 254k/96-VR iz zminamy i dopovnennyamy // [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.rada.kiev.ua.
2. Pro informatsiyu // Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. # 2657-KhII zi zminamy i dopovnennyamy // [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.rada.kiev.ua.
3. Pro banky i bankivs'ku diyal'nist' // Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. — # 2121-III zi zminamy i dopovnennyamy // [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.rada.kiev.ua.
4. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehulyuvannya rynkiv finansovykh posluh // Zakon Ukrainy vid 12.07.2001 # 2664-III zi zminamy i dopovnennyamy // [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.rada.kiev.ua.
5. Pro orhanizatsiyu formuvannya ta obihu kredytnykh istoriy // Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 r. 2704-IV zi zminamy i dopovnennyamy // [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.rada.kiev.ua.
6. Yaremenko S. M. Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky diyal'nosti bankiv: dys. ... kand. ekonom. nauk : 08.00.08 / S. Yaremenko. — K., 2010. — 247 s.
7. Zubok M. I. Informatsiyno-analitychne zabezpechennya pidpryyemnyts'koy diyal'nosti : navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. / Zubok M. I. — K. : KNTEU, 2007. — 156 s.
8. Adamyk B. P. Informatsiyni tekhnolohiyi u bankivs'kiy sferi : navch. posib. Adamyk B. P., Lytvyn I. S., Tkachuk V. O. — K. : Znannya, 2008. — 351 s.

Коваленко Д.І.

к.е.н., доцент кафедри фінансів

Київського національного університету технологій та дизайну

Бейгул В.І.

студентка кафедри фінансів

Київського національного університету технологій та дизайну

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проведено дослідження сутності прибутку підприємства як економічної категорії. Обґрунтовано теорії прибутку підприємства. Наведена модель стратегічного управління прибутковістю підприємств з позиції економічної збалансованості.

Ключові слова: прибуток, стратегія, управління прибутковістю, формування стратегії.

В статье проведено исследование сущности прибыли предприятия как экономической категории. Обосновано теории прибыли предприятия. Приведенная модель стратегического управления доходностью предприятий с позиции экономической сбалансированности.

Ключевые слова: прибыль, стратегия, управление доходностью, формирование стратегии.

The paper studied the nature of company profits as an economic category. Grounded theory of profits. This model of strategic management profitability from a position of economic balance.

Keywords: profit, strategy, profitability management, strategy formation.

Постановка проблеми. Кінцевим результатом, який формує фінансові ресурси підприємства, забезпечує його стабільність і конкурентоспроможність на ринку товарів та послуг, є прибуток. Прибутковість підприємства, як найважливіший індикатор результативності його роботи, конкурентоспроможності, перспектив розвитку, визначається прибутком та рентабельністю. Формування прибутку на підприємстві є складним процесом, що залежить від того, наскільки ефективним є використання трудових, матеріальних, грошових, енергетичних та інших ресурсів, а також від дії зовнішніх факторів (податкової системи, ціноутворення, поведінки споживачів і конкурентів тощо). Саме на основі одержаного прибутку будь-яке підприємство незалежно від форми власності та виду діяльності виконує свої функції, спрямовуючи кошти на власний розвиток, на соціальні потреби, у фонд матеріального заохочування та на ін. Тому у сучасних умовах прибуток стає не тільки важливим показником, а й метою роботи кожного підприємства, об'єднання та інших ринкових структур. Актуальним питанням є дослідження шляхів удосконалення стратегії збільшення прибутковості діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання забезпечення управління прибут-

ком та рентабельністю суб'єктів господарювання приділяється значна увага як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців, таких як: О.І. Бала, В.І. Грушко, О.В. Богоявленський, Л.М. Борщ, А.В. Буряк, Л.М. Волощенко, Ю.О. Гаркуша, С.В. Герасимова, М.І. Савлук, В.В. Зимовець, І.Ю. Крамаренко, О.Л. Лаврик, Н.Г. Маслак та інші. Водночас, на наш погляд, на сьогодні недостатньо приділено увагу удосконаленню процесу управління прибутком та рентабельністю підприємства.

Метою даної статті є розробка та обґрунтування стратегії та заходів збільшення прибутковості підприємства.

Об'єктом дослідження є особливості формування прибутку підприємства.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів щодо забезпечення високого рівня прибутковості підприємства.

Виклад основного матеріалу. У результаті функціонування підприємства, як і іншого суб'єкта підприємницької діяльності за певний період часу, утворюється кінцевий фінансовий результат. Фінансовий результат може існувати у вигляді одного з двох протилежних показників: прибуток або збиток [2, с. 157]. Прибуток — це кінцевий фінансовий результат діяльності підприємств і в загальному вигляді

є різницею між виручкою від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції.

Як економічна категорія прибуток відображає чистий дохід, створений у процесі підприємницької діяльності і в свою чергу він виконує певні функції:

1. Оцінювальна — ефект використання основних ресурсів підприємства.

2. Стимулююча — функція прибутку спрямована на зниження витрат виробництва запровадженням інновацій, що збільшує можливості розширення виробництва і зростання масштабів бізнесу.

3. Господарського розрахунку — доходи підприємства мають не тільки покривати витрати, але й формувати резерв.

4. Розподільча — функція прибутку забезпечує вибір підприємницької діяльності серед альтернативних варіантів.

5. Індикативна (інформаційна) — забезпечує підприємство інформацією, з одного боку, про оцінку його діяльності, а з другого — про наповненість ринку товаром, даючи тим самим економічний сигнал про необхідність збільшувати чи зменшувати обсяги виробництва [2, с. 157].

Таким чином, прибуток підприємства — основне джерело його економічного і соціального розвитку. Тому важливо визначити механізм формування прибутку на підприємстві, розглянути різні види прибутку та сферу його застосування.

Поняття прибутку в економічній системі існує у зв'язку з наявністю товарно-грошових відносин, появою і розвитком інституту власності, особливо приватної. Перші визначення прибутку збігалися зі значенням валового доходу, який індивідуалістичною системою розподілу поділявся на три категорії: доходи від капіталу, землі та доходи від праці. Вважалося, що кожен із видів доходів є обов'язковою винагородою для одержувача за надані ним послуги у національному господарстві.

Розвиток ринкових відносин в економіці України зумовив необхідність нових підходів до управління формуванням і розподілом прибутку. А це означає, що й саме визначення прибутку зазнає певних змін. Не дивно, що у сучасних умовах серед вітчизняних та закордонних учених існують різні точки зору на поняття прибутку [5, с. 133].

С.Ф. Покропивний розглядає прибуток як ту частину виручки, що залишається після відшкодування усіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства [8, с.436]. Але таке розуміння прибутку обмежується тільки кількісним визначенням категорії і не розкриває його економічної природи. Російський економіст Д.С. Моляков під прибутком розуміє грошове втілення частини вартості додат-

кового продукту [11, с. 8]. А.М. Поддєрьогін визначає прибуток як частину заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Таким чином, наголошується на важливості процесу реалізації виробленого продукту за кошти [10, с. 141]. І.А. Бланк одним із перших в Україні використовує поняття співвідношення ризику і доходу у своєму визначенні прибутку. На його думку, прибуток — це втілений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності [2, с. 141].

Для детального та достовірного дослідження прибутку, необхідно уточнити його економічну сутність на основі окреслення еволюційно-історичного шляху формування наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених стосовно його трактування (рис. 1).

Водночас прибуток як економічна категорія відображає кінцеву грошову оцінку виробничої та фінансової діяльності і є найважливішим показником фінансових результатів підприємницьких структур, їх фінансового стану (рис. 2).

Кількісна сторона в економічній літературі представлена двома підходами у визначенні прибутку, як результату діяльності підприємства. Перший підхід, так званий «витратний», представниками якого є Л.М. Бадалов, І.А. Кац, О.І. Лученок, дає таке визначення прибутку. Прибуток — «...перевищення вартості над витратами виробництва». Під витратами представники даної групи розуміють собівартість виробленої продукції або ж наданих послуг «...виражені в грошовій формі поточні витрати на виробництво і збут продукції» [6, с. 122].

Представники другого, «ресурсного», підходу, який теж характеризує кількісну сторону, визначають прибуток підприємства як «...досягнення виробничої цілі з найменшими витратами коштів». До прибічників цього підходу належать В.М. Антонов, Л.І. Абалкін, В.М. Рибін та інші [3, с. 202].

З огляду на важливу роль прибутку в економічному житті, необхідно дослідити трактування його сутності різними авторами (табл. 1).

Розглянувши табл. 1, можна зробити висновок про неоднозначне трактування поняття прибутку та запропонувати власне визначення поняття: прибуток — головна мета підприємницької діяльності, основний узагальнювальний показник фінансових результатів господарської діяльності підприємств усіх видів, незалежно від їх організаційно-правової форми.

Рис. 1. Основні концепції економічної сутності прибутку [8, с. 238]

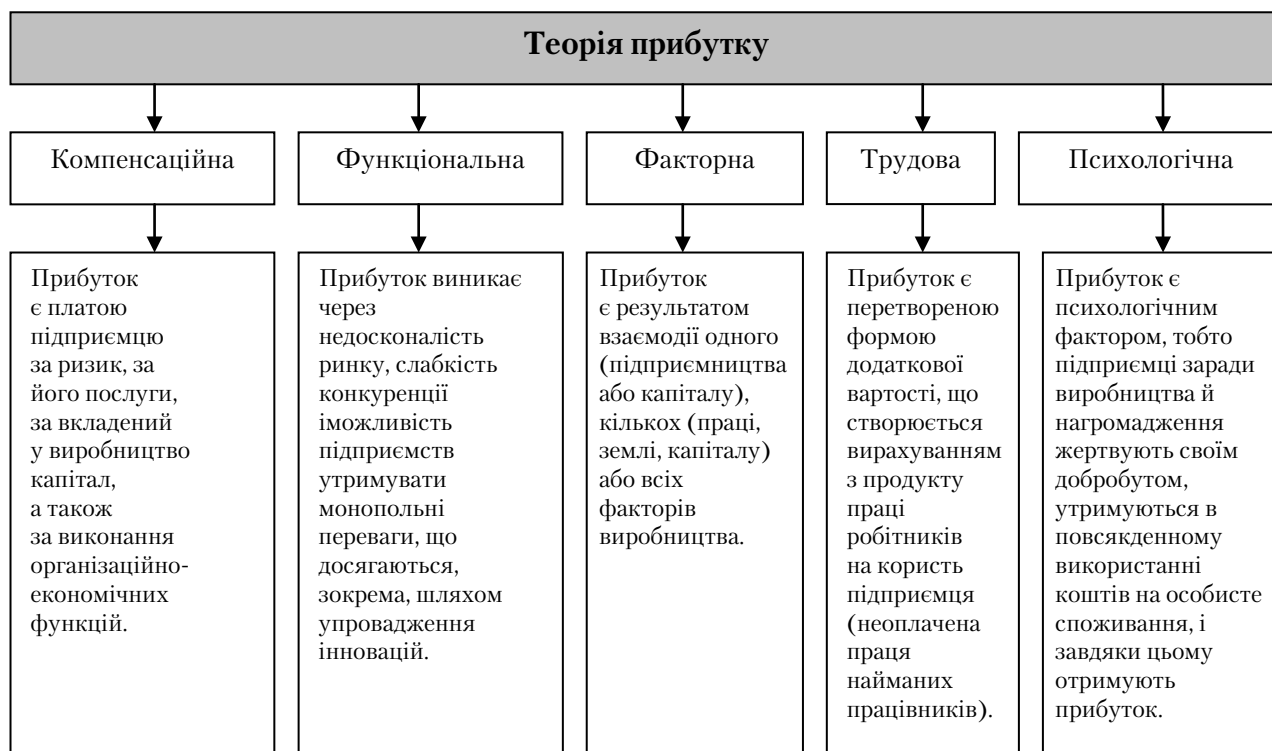

Рис. 2. Основні теорії прибутку та їх стисла характеристика [9, с. 85]

Таблиця 1

Визначення прибутку з точки зору різних авторів

Автор	Твердження
Бородіна Є.І. [3, с. 234]	Прибуток є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства, науково-технічного вдосконалення його матеріальної бази і продукції всіх форм інвестування.
Баканів М.І. [2, с. 201]	Прибуток — це частина додаткової вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.
Кручок С.Г. [4, с. 10]	Прибуток — це підсумковий показник, результат фінансово-господарської діяльності підприємств як суб'єктів господарювання.
Меє В.О. [5, с. 142]	Прибуток народного господарства — це результат діяльності окремих підприємств, галузей економіки, розвитку окремих сфер, структурних зрушень в економіці, змін у порядку обліку фінансових результатів.
Мочерний С.В. [6, с. 167]	Прибуток — це перетворена форма додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками з приводу його створення і привласнення.
Савицька Г.В. [9, с. 181]	Прибуток — кінцева мета і рушійний мотив товарного виробництва і ринкової економіки. Це головний стимул і основний показник ефективності будь-якого підприємства і фірми.
Олійник І.О. [7, с. 61]	Прибуток є не лише результатом успішної діяльності, в контексті підприємництва він виступає як фактор організації виробництва.
Поддєрьогін А.М. [10, с. 207]	Прибуток — це економічна категорія ринкової економіки, яка забезпечує інтереси держави, власників і персоналу підприємства.

Для забезпечення чіткої дії механізму управління прибутком підприємства необхідно проаналізувати чинники впливу на прибуток підприємства. Прибуток формується під впливом великої кількості взаємозалежних чинників, що впливають на результати діяльності підприємства по-різному: одні — позитивно [9, с. 129], інші — негативно [11, с. 7]. Серед зовнішніх чинників можна виділити такі: економічні умови господарювання, місткість ринку, платоспроможний попит споживачів, державне регулювання діяльності підприємств та інше [5, с. 108]. Особливе значення має рівень, динаміка і коливання платоспроможного попиту, тому що він визначає стабільність одержання прибутку.

Так, слід відзначити, що на обсяг прибутку впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. Тому з метою визначення впливу кожного з цих факторів проводять факторний аналіз, що являє собою комплексне вивчення та вимір впливу факторів на величину результативних показників. Кожен з факторів по-різному позначається на зміні показників [3, с. 106]. Величина прибутку формується під впливом таких факторів: обсяг реалізації; структура продукції; відпускні ціни на сировину, матеріали, паливо тарифи на електроенергію та транспортування; рівень матеріальних та трудових ресурсів тощо [2, с. 70]. Економічним важелем управління підприємством є набір показників, які згруповано за економічним змістом у блоки та забезпечують досягнен-

ня необхідного рівня прибутковості, як результату управління діяльністю підприємств. Запропоновану модель управління прибутковістю підприємств з позиції економічної збалансованості наведено на рис. 3.

Під час обґрунтування стратегій управління прибутком підприємства запропоновано схему для обрання оптимальної стратегії управління прибутком підприємства, яка забезпечує обґрунтованість управлінських рішень і враховує наявність певного співвідношення змін факторів, що впливають на рівень його прибутковості [1].

Політика управління формуванням прибутку підприємства повинна бути спрямована на максимізацію розміру позитивного фінансового результату через виконання комплексу завдань щодо забезпечення зростання обсягів його діяльності, ефективного управління витратами, підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази, оптимізації складу та структури обігових коштів, підвищення продуктивності праці та системи управління суб'єктом господарювання.

В умовах стрімкого розвитку ринкової економіки місце і роль прибутку у господарському процесі безперервно зростає. Саме цим є головним стимулом ведення господарської діяльності підприємствами і забезпечує інтереси всіх суб'єктів, причетних до цієї діяльності, а саме: підприємців, персоналу підприємства та держави. Прибуток виступає не тільки сти-

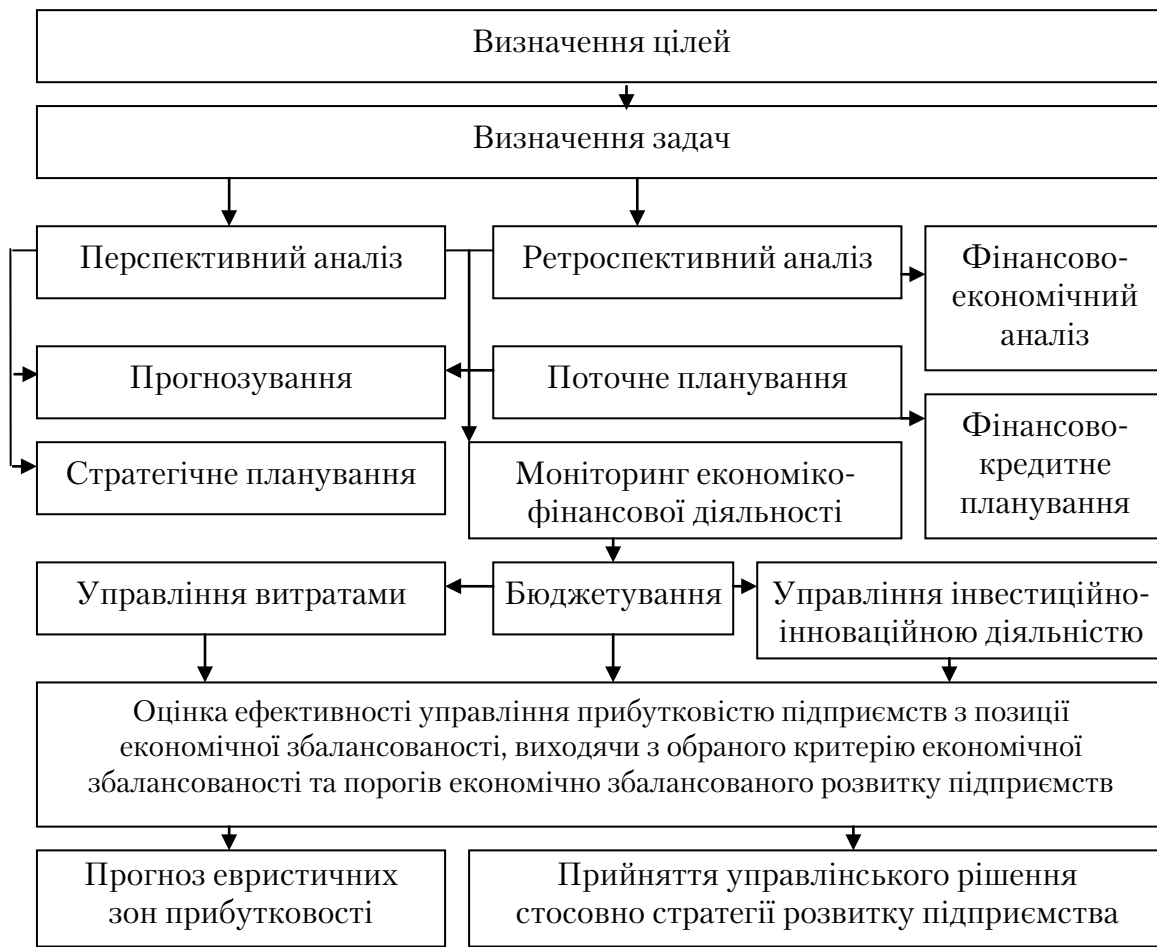

Рис. 3. Модель стратегічного управління прибутковістю підприємств з позиції економічної збалансованості [5, с. 151]

мулом господарської діяльності підприємств, але й основним джерелом розвитку їхньої діяльності.

Висновки. Отже, з метою підвищення результативності діяльності підприємства та його стратегічного розвитку у перспективі виникає потреба у розробці стратегії управління підприємством спрямованої на вдосконалення механізму формування прибутку. Таким чином, ефективне управління прибутком дозволить підприємству одержати бажаний рівень

прибутковості. Для максимізації прибутку підприємства, необхідно, насамперед виконати комплекс завдань щодо забезпечення зростання обсягів діяльності, ефективного управління витратами, підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази, оптимізації складу та структури обігових коштів, підвищення продуктивності праці та системи управління підприємства.

Список використаних джерел

1. Алісова А.О. Сутність прибутку підприємства [Електронний ресурс] / А.О. Алісова. — Режим доступу: <http://repository.hn.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/349/1/Алісова%20А.%20О.%20Сутність%20прибутку%20підприємства.pdf>
2. Біла О.Г. Фінанси підприємств: навч. посібн. / О.Г. Біла. — Львів: Вид-во «Магнолія 2006», 2008. — 383 с.
3. Бородіна Є.І. Фінанси підприємств: навч. посібн. для вищ. навч. заклад. / Є.І. Бородіна. — К.: Либідь, 2004. — 324 с.
4. Кручок С.Г. Оцінка фінансового стану підприємств / С.Г. Кручок // Фінанси України. — 2009. — № 8. — 10 с.
5. Мец В.О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: Навч. Посібник / В.О. Мец. — К.: Вища школа, 2003. — 278 с.
6. Мочерний С.В. Економічна теорія: посібник / С.В. Мочерний. — К.: Вища школа, 2002. — 435 с.
7. Олійник І.О. Методичні підходи до визначення беззбиткового обсягу виробництва сільськогосподарської продукції / І.О. Олійник // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — 61 с.

8. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: навч. посібник / С.Ф. Покропивний. — К.: КНЕУ, 2000. — 528 с.

9. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посібн. для вищ. навч. заклад. / Г.В. Савицька. — К.: Знання, 2005. — 323 с.

10. Фінанси підприємств: Підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; Кер. кол. авт. і наук. ред.

проф. А.М. Поддєрьогін. — 6-те вид., перероб. та допов. — К.: КНЕУ, 2006. — 552 с.

11. Хмелевський О.В. Механізм управління прибутковістю промислового підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / О.В. Хмелевський. — Хмельницький, 2008. — 22 с.

References

1. Alisova A.O. Sutnist' pributku pidpriemstva [Elektronnij resurs] / A.O. Alisova. — Rezhim dostupu: <http://repository.hnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/349/1/Alisova%20A.%20O.%20Sutnist'%20pributku%20pidpriemstva.pdf>

2. Bila O.G. Finansi pidpriemstv: navch. posibn. / O.G. Bila. — L'viv: Vid-vo «Magnolija 2006», 2008. — 383 s.

3. Borodina Є.І. Finansi pidpriemstv: navch. posibn. dlja vishh. navch. zaklad. / Є.І. Borodina. — К.: Libid', 2004. — 324 s.

4. Kruchok S.G. Ocinka finansovogo stanu pidpriemstv / S.G. Kruchok // Finansi Ukraїni. — 2009. — № 8. — 10 s.

5. Mec V.O. Ekonomichnij analiz finansovih rezul'tativ ta finansovogo stanu pidpriemstva: Navch. Posibnik / V.O. Mec. — К.: Vishha shkola, 2003. — 278 s.

6. Mochernij S.V. Ekonomichna teorija: posibnik / S.V. Mochernij. — К.: Vishha shkola, 2002. — 435 s.

7. Olijnik I.O. Metodichni pidhodi do viznachennja bezbitkovogo obsjagu virobnictva sil'skogospodars'koї produkції / I.O. Olijnik // Ekonomika APK. — 2008. — № 2. — 61s.

8. Pokropivnij S.F. Ekonomika pidpriemstva: navch. posibnik / S.F. Pokropivnij. — К.: КНЕУ, 2000. — 528 s.

9. Savic'ka G.V. Ekonomichnij analiz dijal'nosti pidpriemstv: navch. posibn. dlja vishh. navch. zaklad. / G.V. Savic'ka. — К.: Znannja, 2005. — 323 s.

10. Finansi pidpriemstv: Pidruchnik / A.M. Podder'ogin, M.D. Bilik, L.D. Burjak ta in.; Ker. kol. avt. i nauk. red. prof. A.M. Podder'ogin. — 6-te vid., pererob. ta dopov. — К.: КНЕУ, 2006. — 552 s.

11. Hmelevs'kij O.V. Mehanizm upravlinnja pributkovistju promislovogo pidpriemstva: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk: spec. 08.00.04 / O.V. Hmelevs'kij. — Hmel'nic'kij, 2008. — 22 s.

Коваленко Д.І.

к. е.н., доцент кафедри фінансів

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Дяба В.В.

студент кафедри фінансів

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКОЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуто теоретичне управління фінансової безпеки на підприємствах та запропонований механізм управління за рахунок методу управління.

Ключові слова: фінансова безпека, фінансова стійкість, ліквідність балансу, управлінські рішення, модель безпеки.

In the article the theoretical financial safety management in enterprises and proposed management mechanism by uprvlin-nya method.

Keywords: financial security, financial stability, liquidity balance, management decisions, security model.

Постановка проблеми. У ринковій економіці кожне підприємство перебуває в умовах жорсткої конкурентної боротьби, неблагополучний результат якої може привести до фінансової кризи або банкрутства. Це зумовлює потребу у формуванні та використанні ефективних інструментів оперативного управління господарською діяльністю, складовою частиною яких є методи управління фінансовою безпекою, що здатна забезпечити завчасне попередження і подолання кризових ситуацій, які роблять негативний вплив на рентабельність роботи підприємства та його фінансову безпеку.

Проблеми забезпечення фінансової безпеки отримали в даний час надзвичайної актуальності. Це пов'язано не тільки з фінансовими кризами, ростом нестабільності, але і постійним варіюванням цін на енергоносії (передусім нафту і газ), подорожчанням цін на банківські послуги. У цих умовах керівники підприємств та підприємці зіткнулися з пошуком принципово нових підходів до забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних наукових досліджень та публікацій присвячені різним теоретичним, методологічним та організаційним аспектам управління підприємств. Ці проблеми знайшли відображення в працях: Федорової Е.А., Федорової Т.А., Бланка А.І., Крайнева П.П., Бендікова М.П., Есембековой А.Ж., Коробова В.В. та інших.

Незважаючи на значну кількість наукових праць та проведені дослідження щодо управління на під-

приємстві багато питань залишаються недостатньо розкритими, різні аспекти управління розглядаються відокремлено.

Метою дослідження є використання методу управління фінансової безпеки підприємств при проведенні фінансової діагностики, при забезпеченні фінансової безпеки на підприємстві, який би міг допомогти багатьом керівникам приймати оптимальні рішення, вдосконалити методичні основи розробки та реалізації стратегії управління фінансовою безпекою.

Основні результати дослідження. При управлінні фінансовою безпекою підприємства необхідно відслідковувати рівень дебіторської та кредиторської заборгованості, враховувати співвідношення власних і позикових коштів, проводити моніторинг власного фінансового стану та фінансового стану партнерів, а також стан учасників фондового ринку.

На жаль, результати аналізу всіх цих показників не завжди є задовільними, зокрема виникають загрози падіння курсу гривні, банкрутства партнерів, зниження платоспроможності споживачів.

Управління системою фінансово-економічної безпеки підприємства здійснюється по управлінській вертикалі зверху в низ. На горизонтальному рівні здійснюється взаємодія та обмін інформацією необхідної для прийняття управлінських рішень в системі фінансово-економічної безпеки. Головне завдання системи управління полягає у ефективному використанні всіх власних ресурсів підприємства та можливостей зовнішніх суб'єктів фінансово-економічної безпеки для

організації комплексної протидії небезпекам, загрозам та ризикам.

Модель управління системою забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства надана на рис. 1.

Ефективність роботи управління системою фінансово-економічної безпеки багато в чому залежить від рівня взаємодії і координації діяльності всіх внутрішніх і зовнішніх суб'єктів системи забезпечення фінан-

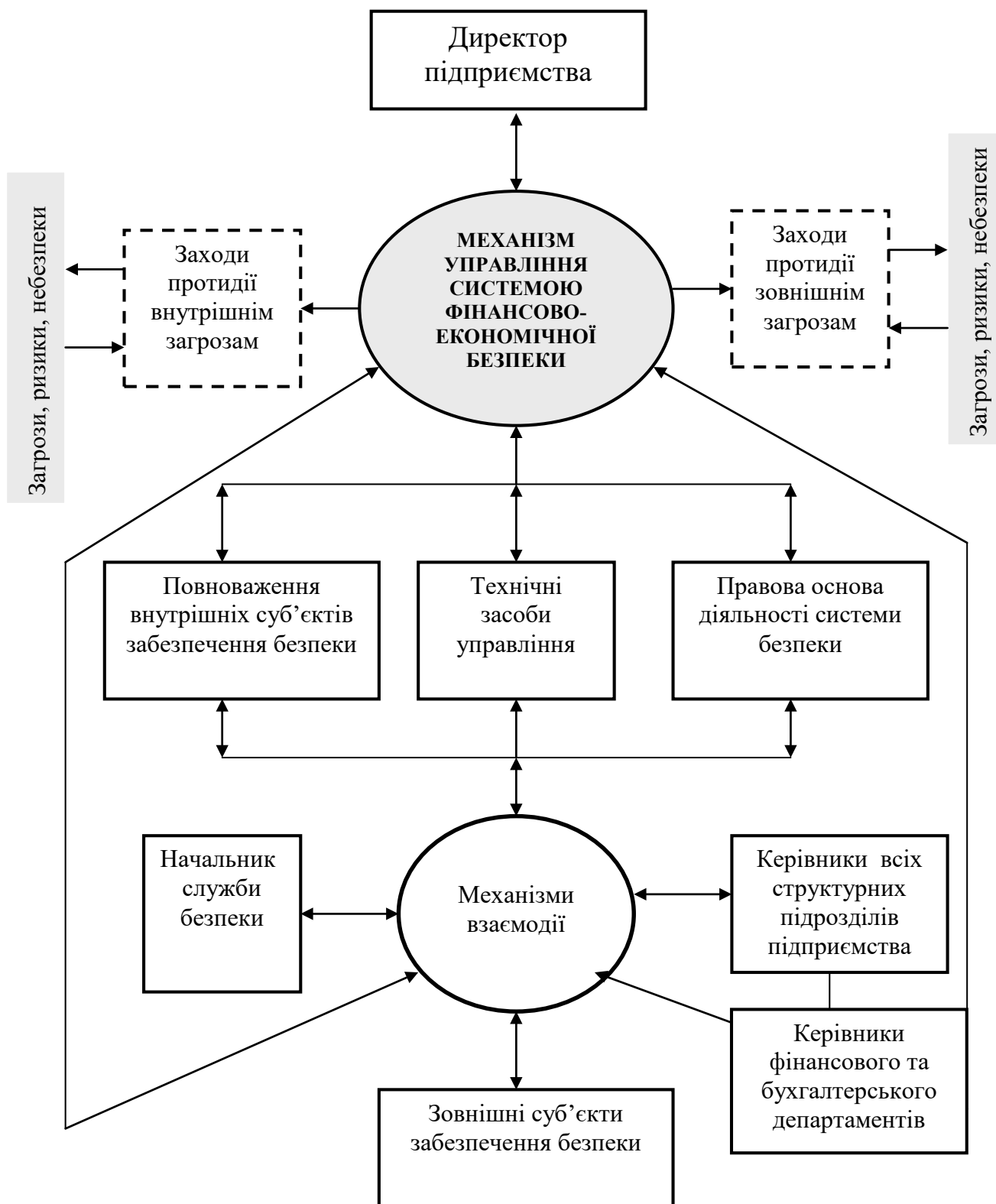

Рис. 1 Модель управління системою забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства

сово-економічної безпеки підприємства по протидії всіх внутрішніх і зовнішніх небезпек, погроз і ризиків.

Взаємодія в системі фінансово-економічної безпеки підприємства — це узгоджені дії всіх сил і засобів за завданнями, напрямками та часу заради досягнення конкретної мети з протидії несприятливих факторів у зовнішній і внутрішньому середовищі підприємства.

Координація як функція процесу управління і займає в ньому проміжне положення між плануванням і регулюванням узгоджених дій задля досягнення конкретної мети в системі фінансово-економічної безпеки.

Необхідно враховувати також ризики, пов'язані з неефективними або помилковими діями персоналу, халатністю, розкраданнями, що призведе до зниження фінансових показників підприємства.

Фінансова безпека підприємства пов'язана з такими показниками як фінансова стійкість, ліквідність активів балансу, платіжність, співвідношенням операційного та фінансового важелів.

Ідентифікація фінансової стійкості включає в себе такі показники:

1) надлишок або нестача власних оборотних коштів. Він являє собою різницю між власними оборотними засобами і вартістю запасів і витрат;

2) надлишок або нестача власних і довгострокових позикових джерел формування запасів і витрат. Він являє собою різницю між довгостроковими джерелами фінансування та вартістю запасів і витрат;

3) надлишок або нестача загальної величини основних джерел для формування запасів і витрат. Він являє собою різницю між загальною сумою джерел формування запасів і витрат і вартістю запасів.

Показник «ліквідність балансу» визначає можливість підприємства покривати свої зобов'язання активами, термін перетворення яких у грошову форму відповідає терміну погашення зобов'язань. Ліквідність активів величина, зворотна ліквідності балансу за часом перетворення активів у грошові кошти. Чим менше часу потрібно, що активи придбали грошову форму, тим вище їх ліквідність і навпаки.

Інший показник, тісно пов'язаний з попередніми платоспроможністю підприємства. Це здатність до своєчасного виконання підприємством грошових зобов'язань, за рахунок наявних в його розпорядженні грошових ресурсів. Можлива і зворотна ситуація не платоспроможністю, що виникає, коли підприємство не може виконати свої зобов'язання перед кредиторами у встановлений термін. В даному випадку це може привести до банкрутства підприємства.

Грунтуючись на фінансових показниках, виникає необхідність розробки стратегії фінансової безпеки підприємства, що методом управління генеральної стратегії підприємства.

Рішення як процес характеризується тим, що даний процес, протікаючи в часі, здійснюється в кілька етапів, де кожен попередній етап обов'язковий для виконання і виконання наступного починається, якщо був виконаний попередній рис. 2.

Слід зазначити, що метод управління складається з декількох етапів та їх виконання можуть впливати на ефективну роботу підприємства. Така особливість даного класу рішень призвела до появи різноманітного інструментарію у вигляді теоретичних рекомендацій, математичних методів і комп'ютерних програм, призначених для підвищення ефективності управлінських рішень. Таким чином, можна сказати наступне, що ефективне управління може істотно впливати на рівень фінансової безпеки підприємства, будь-яке управлінське рішення тягне за собою позитивні або негативні наслідки. Використання того чи іншого методу управління починається з моделювання проблемної області. Модель визначення проблемної області при використанні методу прийняття рішення для забезпечення фінансової безпеки підприємства представлена на рис. 3.

Отримана інформація корисна тим, що вона дає можливість сформулювати три основні завдання управління фінансовою безпекою підприємством:

- збільшення попиту на продукцію,
- зниження собівартості,
- підвищення ефективності стратегічного планування та оперативного регулювання.

Для підвищення якості фінансової безпеки необхідно вирішити наступні завдання:

1. Необхідно уважно стежити за фінансовим станом підприємства, проводити регулярний аналіз найважливіших фінансово-економічних показників, щоб знати поточний стан справ;

2. Необхідна системність, тому як немає «важливих» або «важливіх» елементів в системі фінансової безпеки підприємства;

3. Слід уникати надмірного зловживання позиковими засобами, якщо є можливість покриття заборгованості або розвитку за рахунок власних коштів, так як надмірне їх використання може привести до зниження ліквідності та платіжне балансу з подальшим банкрутством. Додатково, це дає ризик втрати власності (скупка акцій, боргів підприємства небажаними партнерами). В сучасних умовах, враховуючи різні ризики, співвідношення позикового / власного капіталу має становити 30/70.

4. Не варто забувати і про пророкування несприятливих впливів на підприємстві. Багато підприємств працюють, використовуючи «реактивний» спосіб реагування на зміну ситуації, тобто займаються, але сути «латанням дірок». Тому, необхідно враховувати всі

Рис. 2. Етапи прийняття рішень

можливі сценарії розвитку і мати в запасі кілька відпрацьованих варіантів протидії, наприклад, робота не з одним банком, а з кількома.

5. Необхідно уважно стежити за такими показниками як операційний і фінансовий важіль, а також за їх співвідношенням. Взаємодія цих важелів є одним з основоположних показників появи фінансових ризиків. Оскільки операційний важіль говорить про можливе отримання доходів за рахунок виробничої діяльності, він є підставою для укладення підприємством кредитного договору та при оцінці банком сум кредиту та плати за цей кредит враховується значення прибутку, отриманої на підставі важелів. Після цього укладається договір, де прописується сума кредиту та плата за кредит як обов'язкова до виплати. Проте фактична виробнича діяльність може бути навіть гірше прогнозованої і дати менший прибуток. Тоді, проект, йод який береться кредит, не окупиться, оскільки умови кредитного договору переглянуті бути не можуть.

Відповідно, при оцінці можливих доходів необхідно розраховувати кілька сценаріїв: оптимістичний, песимістичний і реальний, і вибрати з них найбільш адекватний прогнозним змін у зовнішньому середовищі.

6. Також варто своєчасно підвищувати кваліфікацію співробітників підприємства, підвищувати їх дисциплінарну відповідальність, знижувати ризик їх недбалих, недобросовісних або шахрайських дій.

Висновки. Слід зазначити, що фінансове управління дозволяє ефективно працювати підприємству в умовах жорсткої конкуренції та бути прибутковим і рентабельним, зберігати свою фінансову та економічну безпеку. Тому сьогодні фінансове управління є особливо актуальне, оскільки воно вивчає всю сукупність фінансових ресурсів, характеризується сукупністю різних комплексних методів проведення та забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Дослідження показали, що в цілому фінансове управління, носить оперативний характер і повністю

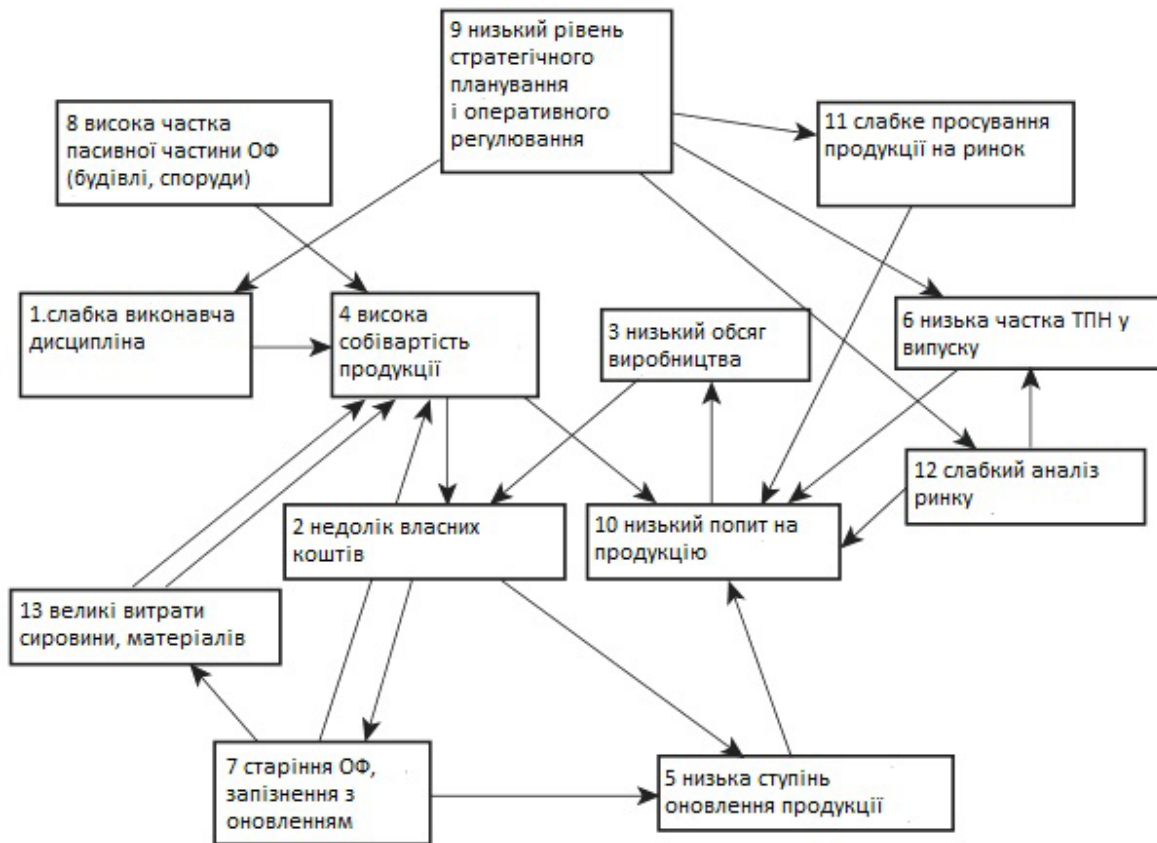

Рис. 3. Модель визначення проблемної галузі забезпечення фінансової безпеки

підпорядковане волі керівництва підприємством. Фінансовий стан підприємства треба систематично і всебічно оцінювати з використанням різних методів, прийомів і методик фінансової діагностики, детально і в динаміці аналізувати фінанси підприємства, оскільки від поліпшення фінансового стану залежить

його економічна перспектива та фінансово економічна безпека. Таким чином, подальші дослідження необхідно спрямувати на створення цілісної системи фінансового управління та використання в ній різних методів, які послужать як фундамент для розвитку підприємств різних галузей і регіонів.

Список літератури

1. Галицька С.В. Фінансовий менеджмент. Фінансовий аналіз. Фінанси підприємства: навчальний посібник / С.В. Галицька. М.: Ексмо, 2009. 652 с. (Вища економічна освіта).
2. Бланк І.А. Управління фінансовою безпекою підприємства / І.А. Бланк. — До.: Ельга, 2009. — 776 с.
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gks.ru / free doc / new site / finans / dinkoef.htm>

4. Бикова В.Г. Фінансово-економічний Потенціал ПІДПРИЄМСТВА / В.Г. Бикова, Ю.М. Ряснянський // Фінанси України. — 2010. — № 6. — 56 с.
5. Шеремет О.О. Фінансовий аналіз: Навчальний посібник / О.О. Шеремет. — До.: Кондор, 2010. — 194 с.
6. Савчук В.П. Діагностика підприємства: підтримка управлінських рішень / В.П. Савчук. — М.: БИНОМ, 2010. — 175 с.

References

1. Galician SV Financial management. Financial analysis. Finance companies: Tutorial / SV Galician. M.: Penguin Books, 2009. 652 pp. (Higher education in economics).
2. Form IA management of financial security company / IA form. — By.: Elga, 2009. — 776 p.
3. [electronic resource]. Access: <http://www.gks.ru / free doc / new site / finans / dinkoef.htm>
4. Blank I.A. Upravlinnja finansovuju bezpekoju pidpriemstva / I.A. Blank. — Do.: El'ga, 2009. — 776 s.

5. Bykov V. Financial and economic potential of the company / VG Bykov, M. Ryasnyanskiy // Finance Ukrayini. — 2010. — № 6. — 56 s.
6. Sheremet AA Financial Analysis: Manual / A.A. Sheremet. — By.: Condor, 2010. — 194 p.
7. Savchuk, VP Diagnostics enterprises: support management decisions / VP Savchuk. — M.: BYNOM, 2010. — 175 p.

Коваленко Д.І.*к. е.н., доцент кафедри фінансів**Київський національний університет технологій та дизайну;***Дмитришина А.А.***студентка кафедри фінансів,**Київський національний університет технологій та дизайну*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПАРАМЕТРІВ ЛІКВІДНОСТІ ТА ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

VZAEOMOZVYAZOK of PARAMETERS of LIKVIDNISTI AND SOLVENCY of COMMERCIAL BANK

У статті розглянуто існуючі в науковій літературі підходи щодо тлумачення сутності категорій «ліквідність» і «платоспроможність»; висвітлено параметри їх взаємозв'язку та суттєві відмінності; наведено причини виникнення кризи банківської ліквідності; визначено її значення у забезпеченні ефективного функціонування банківської установи.

Ключові слова: банківська установа, ліквідність, платоспроможність, зобов'язання банку, криза банківської ліквідності, кредити, депозити.

In article approaches existing in scientific literature concerning interpretation of essence of the categories «liquidity» and «solvency» are considered; parameters of their interrelation and essential differences are reflected; the reasons of emergence of crisis of bank liquidity are given; its value in ensuring effective functioning of banking institution is defined.

Keywords: banking institution, liquidity, solvency, bank obligations, crisis of bank liquidity, credits, deposits.

Вступ. Банківська система кожної держави, незалежно від її економічної моделі та організації суспільних відносин, відіграє важливу роль у забезпеченні руху грошових потоків.

Стійкий розвиток економіки в т.ч. її важливої ланки — банківської системи є ключовою проблемою сучасності. Розглядаючи банківську систему з точки зору виконання нею функції фінансового посередництва є всі підстави стверджувати, що вона пов'язана з динамікою розвитку та поточним станом економіки.

Специфіка банківської системи, яка об'єднує інституції, котрі надають послуги з фінансового посередництва, визначає при оцінці її діяльності розгорнуту систему показників. Не викликає сумніву, що важливе значення у цій системі набуває забезпечення оптимального рівня ліквідності й платоспроможності банківських установ та гнучке реагування на системні ризики, якими обтяжена кожна сучасна банківська установа. При цьому, слід мати на увазі, що втрата банком своєї ліквідності може стати причиною втрати коштів або навіть призвести до банкрутства значної кількості його клієнтів. Це робить банківську ліквідність проблемою не тільки економічного, а й соціального значення.

Стає все на явнішим, що у сучасних реаліях, ефективне управління ліквідністю й платоспроможністю є однією з найважливіших проблем у діяльності кожного комерційного банку.

Значний вклад у дослідження проблеми банківської ліквідності й платоспроможності внесли вітчизняні науковці А.М. Герасимович, О.В. Дзюблик, І.К. Волошин, В.М. Котечков, А.М. Мороз, Л.О. Примостка, Л.М. Кіндрицька. Разом з тим, теорія та практика забезпечення банківської ліквідності залишається недостатньо висвітлені та потребують подальшого дослідження.

Тому, можна стверджувати, що актуальність питань щодо забезпечення оптимального рівня ліквідності й платоспроможності у теперішній час значно посилюється і набуває певного як теоретичного, так і практичного значення.

Формулювання мети статті та завдань. Головною метою статті слід вважати аналіз існуючих тлумачень щодо сутності категорій «ліквідність» і «платоспроможність» банку, визначення їх змісту, висвітлення параметрів їх взаємозв'язку та суттєвих відмінностей, виявлення причин кризи ліквідності банківської установи.

Виклад основного матеріалу. Запорукою успіху будь — якого банку є ефективне управління ліквідністю. Вона є одним із ключових елементів менеджменту банку. Це в свою чергу потребує розроблення ефективних управлінських інструментів, які б давали змогу відстежувати і нівелювати вплив на рівень ліквідності як зовнішніх, так і внутрішніх факторів [4, с. 24]. Доведено, що сучасні банки можуть ефективно функціонувати лише за умов наявності оптимального рівня ліквідності.

Враховуючи значення ліквідності як для банківської системи, так і для кожної банківської установи, необхідно визначити її сутність, розглянути існуючі в науковій літературі тлумачення щодо її змісту.

Зауважимо, що залежно від цілей аналізу або досліджень, окремі науковці наводять різні тлумачення сутності категорії «ліквідність».

Так І. Лис стверджує, що ліквідність одна із узагальнюючих якісних характеристик діяльності банку, що характеризує його надійність та здатність забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань [7, с. 20].

На думку В.І. Міщенко, А.В. Сомик ліквідність банку за своїм призначенням має не лише забезпечити спроможність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати власні грошові зобов'язання, а й сприяти його розвитку на основі нарощування обсягів операцій відповідно до стратегії розвитку установи та попиту на ринку банківських послуг [10, с. 35].

В.М. Шелудько характеризує ліквідність як «...спроможність банку відповідати за своїми зобов'язаннями в термін і без втрат, тобто відображає спроможність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань перед клієнтами банку» [16, с. 294].

О. Деревська характеризує ліквідність як «...спроможність банку виконувати свої поточні фінансові зобов'язання» [2, с. 44].

Для О.І. Лаврушіна «ліквідність — одна із узагальнюючих якісних характеристик діяльності банку, яка обумовлює його надійність. Ліквідність банку — здатність своєчасно без втрат виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами [8, с. 140].

Л.О. Примостка під ліквідністю банку розуміє його здатність швидко і в повному обсязі задовольняти невідкладні потреби у грошових коштах [11, с. 406].

У чинній нормативній базі ліквідність банку трактується як його здатність забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками виконання зобов'язань банку, а також строками і сумами інших джерел і напрямів використання коштів [12].

Виходячи з вищезазначеного можна погодитися саме з цим визначенням.

З аналізу різних визначень ліквідності підкреслимо, що вони в основному розкривають зміст цього поняття. Однак наочні два різні підходи до визначення ліквідності: її розуміють як запас, або як потік.

Запас характеризує ліквідність банку на певний момент часу, його здатність відповідати за своїми поточними зобов'язаннями і, зокрема, за рахунками до запитання. Як потік ліквідність характеризується за певний період або на перспективу, тоді як з погляду запасу вона має звужений характер.

При розгляді ліквідності як потоку основна увага приділяється можливості забезпечення трансформації менш ліквідних активів у більш ліквідні, а також додатковому притоку коштів, включаючи одержання позик.

Зауважимо, що ліквідність банку залежить не тільки від наявних у нього ліквідних ресурсів, а й від рівня ліквідності його клієнтів. Насамперед, від забезпечення юридичними і фізичними особами постійного поповнення коштів на рахунках, відсутності заборгованості перед бюджетом та іншими господарюючими суб'єктами тощо. На ліквідність банків також впливає наявність застави у позичальників.

Треба мати на увазі, що ліквідність банку формується поступово в процесі його розвитку, збільшення кількості та обсягів здійснюваних ним активних і пасивних операцій. Вибір показників для оцінювання ліквідності банку може залежати від особливостей ринку, на якому функціонує банк, виду банківських операцій, умов та специфіки їх здійснення.

Зауважимо, що поняття «ліквідність» тісно пов'язане із поняттям «платоспроможність». Під платоспроможністю розуміють не тільки можливість перетворення активів у швидко реалізовані, але ще й спроможність юридичної чи фізичної особи виконати свої платіжні зобов'язання у повному обсязі.

Тобто, ліквідність можна розглядати як необхідну та обов'язкову умову платоспроможності, контроль за виконанням якої бере на себе не тільки сама юридична чи фізична особа, а й певний орган зовнішнього контролю і нагляду. Зв'язок ліквідності й платоспроможності банку наведено на рисунку 1.

Однак, не зважаючи на взаємозв'язок платоспроможності й ліквідності банку, це різні поняття і, як зазначає О.В. Дзюблюк «... між ними все таки існує суттєва відмінність» [3, с. 160].

З цього приводу доречно зауважити, що НБУ і Світовий банк розглядають платоспроможність банку в контексті достатності його власного капіталу, який гарантує виконання зобов'язань, взятих на себе банком. Відповідно, банк вважається неплатоспроможним тільки тоді, коли власний капітал має знак «мінус» [14, с. 74].

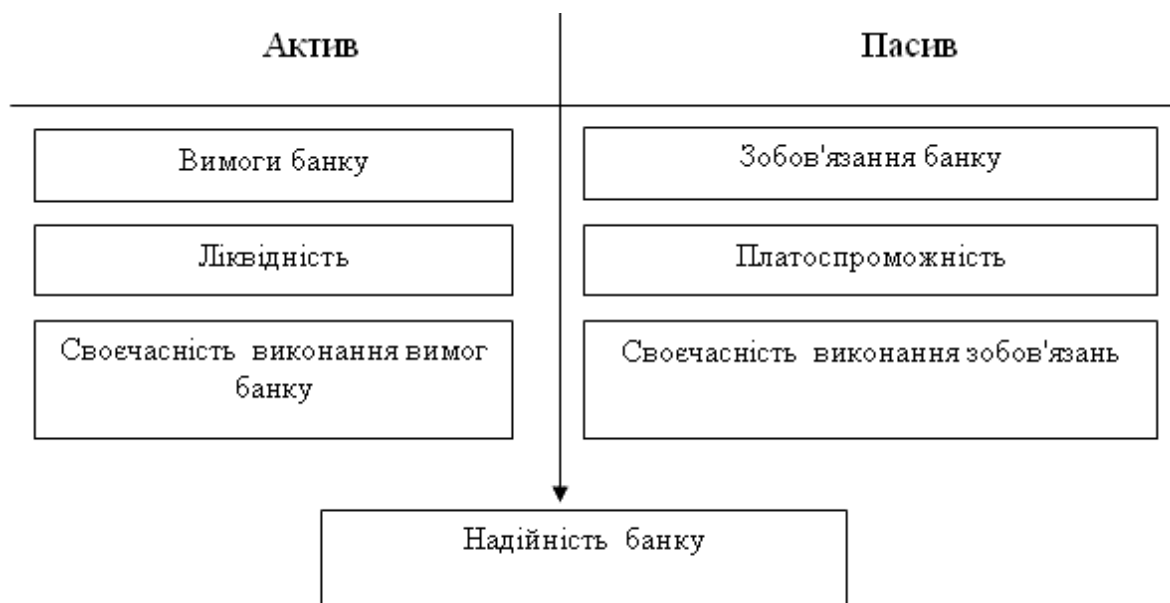

Рисунок 1. Схема взаємозв'язку ліквідності й платоспроможності [3, с. 110]

Але якщо він за додатного показника суми власного капіталу не може виплачувати готівку, то він вважається платоспроможним, але неліквідним. З цього випливає, що платоспроможність і ліквідність банку тісно пов'язані між собою існують у банку власного капіталу. Разом з тим, між цими поняттями існують і суттєві розбіжності, які випливають з буття двох форм грошей — готівкових та безготівкових, у зв'язку з чим ліквідність банку цілком пов'язана з рухом готівки, відображаючи звітність банку виплачувати своїм вкладникам (та надійним позичальникам) готівку. Саме тому банку для підтримки своєї ліквідності потрібні не взагалі кошти у грошовій формі, а тільки готівка. Тому не випадково НБУ, ототожнюючи сутність платоспроможності і ліквідності банку встановив банкам різні нормативи: норматив платоспроможності та окремо норматив ліквідності, методика розрахунку яких суттєво відрізняється. Але норматив платоспроможності (так само як і сама платоспроможність)»... відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями» [13], що за неточного формулювання ліквідності банку помилково прирівнює її до платоспроможності, оскільки для підтримки своєї ліквідності банку потрібна лише готівка, а не весь регулятивний капітал банку [14, с. 74].

Помилковість, як на нашу думку, загальноприйнятого трактування ліквідності банку і нехтування істотними відмінностями між ліквідністю та платоспроможністю свідчить про те що і до тепер немає ясного і чіткого уявлення щодо принципових розходжень між здатністю банку своєчасно забезпечити виконання своїх грошових зобов'язань: грошових зобов'язань взагалі у безготівковій формі та зобов'язань тільки

у готівковій формі. Це, безумовно, створює серйозні труднощі у практичній діяльності банків і, власне, сприяє виникненню кризи ліквідності у деяких вітчизняних банків, оскільки банк може залишатися платоспроможним (тобто мати достатній власний капітал), втрачаючи при цьому свою ліквідність, тобто здатність виплачувати готівку на першу вимогу своїх вкладників, або надійних позичальників.

Виникнення кризи банківської ліквідності в Україні зумовлено саме тим, що маючи достатній власний капітал (за нормативом платоспроможності) і виконуючи всі нормативи ліквідності, перш за все, поточної та короткострокової (які значно завищені завдяки включенню, відповідно до вимог методики їх розрахунку, наданих позичок), банки не відчують загрози своєї ліквідності. І, як наслідок, деякі вітчизняні банки наочно стикаються з кризою ліквідності.

До речі, у виникненні кризи ліквідності вітчизняних банків, як вважають науковці, значну роль зіграла і нова шкідлива концепція щодо трансформаційної функції банків, висунута деякими вітчизняними економістами, за якою банк має змогу трансформувати короткострокові малі вклади, які постійно залучаються банками, у джерела довгострокових позичок [13, с. 5].

Інші фахівці, і з цією позицією можна повністю погодитися, вважають цю концепцію хибною саме для ліквідності банків, стверджуючи, що за таких умов виникають суттєві ризики втрати банками не лише своєї короткострокової, а й загальної ліквідності, особливо якщо починається загальне вилучення вкладів, що робить трансформацію короткострокових вкладів у довгострокові джерела позичок небезпечною вже і в за-

гальносупільному значенні. Ситуація, яка склалася у вітчизняній банківській сфері в останні роки повністю підтверджує правомірність таких тверджень.

Далі доцільно підкреслити, що банківська ліквідність піддається ризику ліквідності — ризику неадекватності надходжень грошових коштів для покриття їх впливу, тобто ризику того, що банк не може розрахуватися у відповідний термін за власними зобов'язаннями у зв'язку з відсутністю оптимального співвідношення між власними та залученими коштами, неможливістю сформувати раціональну структуру активів зі збільшення частки високоліквідних активів із прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів та усіх інших клієнтів.

Сучасна діяльність функціонування комерційних банків свідчить, що рівень їх витрат значно перевищує рівень заощаджень. Це в свою чергу призводить до значного поширення практики фінансування банківських активів зобов'язаннями у вигляді депозитів у банках.

Тобто бізнес модель українських банків передбачає фінансування корпоративних клієнтів за рахунок роздрібних депозитів. Крім того, сприяючи розвитку роздрібного бізнесу, банки концентрували увагу на кредитних продуктах, що призвело до появи небезпечного розриву у фінансуванні: кредити покривалися депозитами лише на дві третини

Уявлення про стан депозитного і кредитного ринків України за агрегованими групами клієнтів банків надає таблиця 1 [5, с. 15–23].

Не можна не звернути увагу на той факт, що в період низьких процентних ставок на міжнародних ринках та доступності фінансування така стратегія комерційних банків не створювала значних ризиків.

Але в умовах кризи й обмеженої ліквідності світових ринків капіталу залежність від зовнішнього фінансування обмежує можливості вітчизняних банківських установ.

Коментуючи ці дані треба звернути увагу на той факт, що на протязі 2007–2013 рр. постійно зростає динаміка збільшення депозитів населення але дуже повільно зростає кількість отриманих кредитів як фізичними так і юридичними особами. Причина цьому, різке погіршення перспектив економічного розвитку (зокрема, відновлення девальваційних очікувань) та подальше впровадження жорсткої монетарної політики (оскільки НБУ намагався зберегти фіксований обмінний курс) послабити зростання кредитів та депозитів у банківській системі. Зокрема, через жорсткий дефіцит ліквідності банки почали підвищувати відсоткові ставки по кредитам та встановлювати обмеження на нове кредитування. В результаті, починаючи з 2009 року загальний кредитний портфель банківської системи для фізичних осіб почав різко зменшуватись з 241249 млн грн до 209538 млн грн (2010 р.), 201224 млн грн (2011 р.), 187629 млн грн (2012 р.) і в решті решт до 193529 млн грн. в 2013 році [5, с. 34].

Не викликає сумніву, що проблеми пов'язані із забезпеченням оптимального рівня ліквідності й платоспроможності можуть бути розв'язані, якщо банківська установа буде мати необхідний ресурсний потенціал, як за обсягом, так і за джерелами формування. Наведені на таблиці 2 дані свідчать, що на протязі останніх років темпи зростання депозитів, їх співвідношення до ВВП, значно відстають від темпів зростання кредитів [5, с. 36].

Тобто необхідно сприяти тому, щоб динаміка зростання депозитів, як найшвидше, збігалася із динамікою зростання кредитів.

Таблиця 1

Депозити і кредити у банківській системі України у 2007–2013 рр., млн грн. [5, с. 15–23]

Періоди (роки)	Депозити			Кредити		
	Юридичні особи	Фізичні осо- би	Всього	Юридичні особи	Фізичні особи	Всього
2007	116636	167239	283875	266441	160386	426827
2008	141880	217860	359740	453532	280490	734022
2009	120855	214098	334953	482046	241249	723295
2010	141557	275093	416650	523285	209538	732823
2011	181366	310390	491756	600585	201224	801809
2012	203078	369264	572342	627513	187629	815142
2013	228023	441951	669974	717253	193529	910782
Темпи приросту за 2007–2013 (%)	95,50%	164,26%	136,01%	169,19%	20,67%	113,38%

[власні розрахунки]

Таблиця 2

Показники банківського сектору України 2007–2013 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість діючих банків	182	176	176	176	180
Кількість банків із іноземним капіталом	51	55	53	53	49
Частка іноземного капіталу в капіталі банків	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0
Активи, млрд. грн.	880,302	942,088	1054,280	1127,192	1278,095
Активи, % ВВП	83,2	97,7	96,2	87,0	80,6
Активи, річний приріст, %	6,2	7,02	11,9	6,9	13,39
Депозити, % ВВП	36,67	38,48	37,77	40,56	46,05
Кредити, % ВВП	79,19	67,69	61,58	57,76	65,60
Кредити / депозити, %	215,94	175,88	163,05	220,75	206,08
Капітал, млрд.грн.	115,175	137,725	155,487	169,320	192,599
Адекватність регулятив-ного капіталу (H2)	18,08	20,83	18,9	18,06	18,26
Рентабельність активів, %	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12
Рентабельність капіталу, %	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81
Чиста процентна маржа, %	5,0	5,3	6,2	5,8	5,3
Витрати / Доходи (CIR), %	58,6	50,1	50,4	54,6	62,6

[власні розрахунки]

Як вже було зазначено, ліквідність банку, багато в чому, визначає його платоспроможність. Однак, остання залежить і від інших чинників таких як:

- розмір капіталу;
- спеціалізація та диверсифікація банківських послуг;
- загального рівня ризику діяльності;
- співвідношення власних і залучених коштів.

З огляду на ту роль, яку відіграє ліквідність банківської системи і, зокрема, кожного комерційного банку у забезпеченні їх платоспроможності, фінансової стійкості, розширеного розвитку та ефективності трансмісійного механізму монетарної політики, вона є об'єктом управління центрального банку [9, с. 6].

В Україні управління ліквідністю банківської системи здійснює НБУ. Воно реалізується в процесі регулювання функціонування грошово — кредитного ринку на підставі законодавчо визначених механізмів та інструментів.

Для того, щоб визначити ліквідність по вимогах і платоспроможність по зобов'язаннях, що відноситься до різних часових інтервалів, ліквідність ділиться за тимчасовою ознакою трансформації на щоденну (миттеву), поточну й короткострокову.

За таким критерієм як джерела, розрізняють ліквідність на накопичену і куплену. Швидкість, з якою можна здійснити продаж, і величина витрат від такої операції визначають ступінь ліквідності активів. Вони за цією ознакою можуть бути високоліквідні, ліквідні та низько ліквідні (рисунок 3).

Підкреслимо, що характеристика ліквідності може застосовуватися як до активів банку, так і до його балансу, до банку в цілому, до банківської системи, загалом, і до фінансового ринку.

Необхідно врахувати й той факт, що оцінка ліквідності є занадто проблематичною, тому, що вона пов'язана з оцінкою ризику як активних, так і пасивних операцій банку. Крім того, аналізу підлягають не тільки дані звітних балансів банку, інформація про структуру рахунків, прибутків і збитків, дані звіту про рух джерел фінансування та інші джерела фінансового характеру [6, с. 120].

Пояснюється це тим, що з ліквідністю пов'язане широке коло питань щодо ефективності діяльності банківської установи.

Головне, що після втрати ліквідності банк перестає існувати, відновити його репутацію та довіру до нього з боку клієнтів майже не можливо. Виходячи з цього, менеджмент банку має постійно забезпечувати достатній рівень ліквідності за мінімальних втрат. Тому важливе значення має застосований банком інструментарій управління ліквідністю, зокрема, методи оцінювання потреби в ліквідних коштах, достатність джерел їх поповнення для кожного банку, стратегії управління ліквідною позицією [11, с. 412].

Висновки. Банківська ліквідність відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування, як для кожної банківської установи, так і для фінансової системи країни. Ліквідність банку є однією з найважливіших характеристик діяльності

Рисунок 3. Класифікація банківської ліквідності за різними ознаками

банку. Вона є умовою самозбереження банку, оскільки підтримання належного рівня ліквідності дає змогу банку постійно залишатися платоспроможним, створюючи цим достатні умови для досягнення основних цілей банківської діяльності та стійкого розвитку економіки. Проте, нині значна кількість банківських

установ зіткнулися із проблемою забезпечення оптимального рівня ліквідності й платоспроможності, відсутністю дієвих методів їх оцінки та діагностики. Тому побудова ефективної системи управління ліквідністю повинно бути одним із ключових елементів менеджменту банку.

Література

1. Висоцька Л. Напрями формування комплексної статистичної системи показників ліквідності банків // Банківська справа — 2005 — № 5 — с. 4–9.
2. Дерев'янська О. Активно-пасивні операції та управління ліквідністю банківської установи // Вісник НБУ. — 2008. — № 7. — с. 43–46.
3. Дзюблук О.В. Організація грошово — кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. — К.: Політграфкнига, 2000. — 261 с.
4. Крилова В., Набок Р. Складові процесу управління ліквідністю банку // Вісник НБУ. — 2008. — № 6. — с. 24–29.
5. Бюлетень НБУ. Лютий 2014 [Електронний ресурс]: www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72653
6. Ковальчук Г.Г., Коваль М.М. Ліквідність комерційних банків. Навчальний посібник К.: «Знання» 1996 с.
7. Лис І. Удосконалення управління ліквідністю банку в умовах світової фінансової кризи // Банківська справа — 2009 — № 4 — с. 19–25.
8. Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебное пособие. — М.: Финансы и статистика. — 2003. — 667 с.
9. Міщенко В., Сомик А. Ліквідність банківської системи: економічна сутність структура і логічний підхід до аналізу. // Вісник НБУ, 2008 — № 11. — с. 6–9.

10. Міщенко В., Сомик А. Ліквідність банківської системи України: сучасний стан, чинники та напрями підвищення ефективності і регулювання // Вісник НБУ, — 2009 — № 1 — с. 34–40.

11. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2004. — 467 с.

12. Положення «Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України»: Постанова Правління Національного банку від 26.09. 2006 р. № 378, зі змінами.

13. «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні»: Інструкція НБУ, затверджена постановою Правління

Національного банку України від 28.08.2001р. № 368, зі змінами та доповненнями за станом на 01.01.2009. — Р. VI — П. 1.1.

14. Рябініна Л. Ліквідність та платоспроможність комерційного банку, їх взаємозв'язок та відмінності // Банківська справа — 2009 — № 6 — с. 72–80.

15. Сало І.В., Криклій О.А. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. — 314 с.

16. Шелудько В.М. Фінансовий ринок. Навчальний посібник — К.: Знання, 2002. — с. 535.

References

1. Visoc'ka L. Naprjami formuvannja kompleksnoї statističnoї sistemi pokaznikiv likvidnosti bankiv // Bankivs'ka sprava — 2005 — № 5 — s. 4–9.

2. Derevjans'ka O. Aktivno-pasivni operacii ta upravlinnja likvidnistju bankivs'koї ustanovi // Visnik NBU. — 2008. — № 7. — s. 43–46.

3. Dzjubljuk O.V. Organizacija groshovo — kreditnih vidnosin suspil'stva v umovah rinkovogo reformuvannja ekonomiki. — K.: Politgrafkniga, 2000–261s.

4. Krilova V., Nabok R. Skladovi procesu upravlinnja likvidnistju banku // Visnik NBU. — 2008. — № 6. — s. 24–29.

5. Bjuleten' NBU. Ljutij 2014[Elektronnij resurs]: www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72653

6. Koval'chuk G. G., Koval' M.M. Likvidnist' komercijnih bankiv. Navchal'nij posibnik — K.: «Znannja», 1996 s.

7. Lis I. Udoskonalennja upravlinnja likvidnistju banku v umovah svitovoi finansovoi krizi// Bankivs'ka sprava — 2009 — № 4 — s. 19–25.

8. Lavrushin O.I. Bankovskoe delo. Uchebnoe posobie. — M.: Finansy i statistika. — 2003. — 667 s.

9. Mishhenko V., Somik A. Likvidnist' bankivs'koї sistemi: ekonomichna sutnist' struktura i logichnij pidhid do analizu. // Visnik NBU — 2008 — № 11 — s. 6–9.

10. Mishhenko V., Somik A. Likvidnist' bankivs'koї sistemi Ukraїni: suchasnij stan, chinniki ta naprjami pidvishhennja efektiivnosti i reguljuvannja //Visnik NBU — 2009 — № 1 — s. 34–40.

11. Primostka L.O. Finansovij menedzhment u banku: Navch. posib. — K.: KNEU, 2004. — 467 s.

12. Polozhennja «Pro reguljuvannja Nacional'nim bankom Ukraїni likvidnosti bankiv Ukraїni»: Postanova Pravlinnja Nacional'nogo banku vid 26.09. 2006 r. № 378, zi zminami.

13. «Pro porjadok reguljuvannja dijal'nosti bankiv v Ukraїni»: Instrukcija NBU, zatverdzhena postanovoju Pravlinnja Nacional'nogo banku Ukraїni vid 28.08.2001r. № 368, zi zminami ta dopovnennjami za stanom na 01.01.2009. — R. VI — P. 1.1.

14. Rjabinina L. Likvidnist' ta platospromozhnist' komercijnogo banku, ih vzaemozv'jazok ta vidminnosti // Bankivs'ka sprava — 2009 — № 6 — s. 72–80.

15. Salo I.V., Kriklij O.A. Finansovij menedzhment banku: Navchal'nij posibnik. — Sumi: VTD «Universitets'ka kniga», 2007. — 314 s.

16. Shelud'ko V.M. Finansovij rinok. Navchal'nij posibnik — K.: Znannja, 2002. — s. 535.

Коваленко Д.І.

*к.е.н., доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київського національного університету технологій та дизайну,*

Костюк В.О.

*студент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київського національного університету технологій та дизайну,*

Kovalenko D.I.

k.e.n.,

*associate professor of department of finances and financially and economic security
Kyiv National University of Technologies and Design,*

Kostyuk V.O.

*a student of department of finances and financially and economic security
Kyiv National University of Technologies and Design*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМТВА ЯК КОМПЛЕКС ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАХОДІВ

FINANCIAL SAFETY OF PIDPRIEMTSVA AS COMPLEX ORGANIZATIONALLY AND ADMINISTRATIVE MEASURES

У статті розглянуто теоретичне-методичне обґрунтування фінансової безпеки як системи організаційно-управлінських заходів на підприємстві.

Ключові слова: фінансова безпека на підприємстві, система фінансової безпеки, підсистеми фінансової безпеки, модель безпеки.

In the article the theoretical and methodical ground of financial safety as systems is considered organizationally and administrative measures on an enterprise.

Keywords: financial safety is on an enterprise, system of financial safety, subsystem of financial safety, model of safety.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільності ринку успішний розвиток та функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності в значній мірі залежить від надійної, якісної та ґрунтовної системи фінансової безпеки підприємства. Нагальна потреба у вивченні та розвитку питання фінансової безпеки підприємства виникла з переходом України до ринкової економіки і на сьогоднішній день є актуальною. Наукові дослідження доводять, що всі вітчизняні суб'єкти господарювання вимагають обґрунтованої та виваженої методики оцінки й управління фінансовою безпекою підприємства. Це обумовлено високим рівнем конкуренції, необхідністю постійної адаптації організаційно-економічного механізму управління підприємством до сучасних умов господарювання та досить великою кількістю в Україні збиткових і збанкрутілих підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання фінансової безпеки перебувають в центрі уваги науковців але ґрунтовно досліджувались у численних

наукових роботах провідних вітчизняних і зарубіжних вчених [1–7].: Барановський О.І., Бланк І.А., Горячева І.С., Гринюк Н.А., Єрмошенко М.М., Кириченко О.А., Красюк О.Б.

Отже, питання забезпечення безпеки держави та окремих її складових на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним. І якщо раніше наукова думка зосереджувала свою увагу виключно на економічній безпеці, то сьогодні все більше науковців наголошують на необхідності створення фінансової безпеки, як окремого елементу системи економічної безпеки, що має відповідати за безпеку саме сфери фінансових відносин.

Мета дослідження — виявлення специфічних особливостей фінансової безпеки та розвиток теоретичних засад фінансової безпеки підприємства.

Основні результати дослідження. Питання фінансової безпеки є системними, оскільки стосуються і пов'язують окремі країни, регіони, господарюючі суб'єкти, політику, економіку, фінанси тощо.

Система фінансової безпеки підприємства — це комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на кількісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства вимагає створення на підприємстві власної системи безпеки. Даючи характеристику системи фінансової безпеки підприємства, слід спочатку визначити деякі методологічні положення (рис. 1):

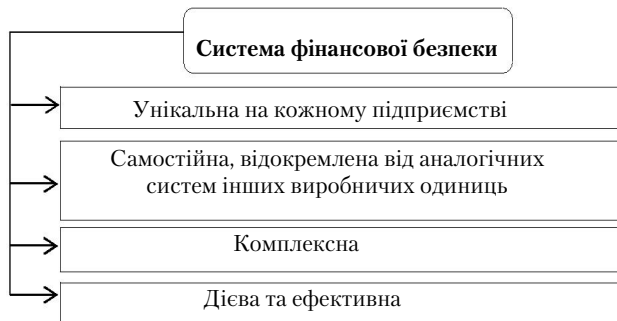

Рис. 1. Характеристика системи фінансової безпеки підприємства

Система фінансової безпеки підприємства не може бути шаблонною.

Вона має бути унікальною на кожному підприємстві, оскільки залежить від особливостей кожного підприємства (рівня розвитку, структури, величини, виробничого потенціалу та ефективності його використання, напрямку діяльності, кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, конкурентного середовища, місця розташування, ризикованості виробництва, наявності секретних матеріалів та ступеня їх секретності тощо).

Система безпеки підприємства повинна бути самостійною, відокремленою від аналогічних систем інших виробничих одиниць. Але її відокремленість відносна. Багато завдань, які постають перед системою безпеки підприємства, не можуть бути виконані самостійно, без необхідних рішень, що приймаються на більш високому рівні, передусім державному.

Система безпеки підприємства повинна бути комплексною. Лише комплексність системи фінансової безпеки може забезпечити відповідну надійність безпеки підприємства.

Але основним положенням є дієвість та ефективність фінансової безпеки, оскільки унікальність, самостійність та комплексність системи фінансової безпеки не дає жодної гарантії, що ця система буде діяти, окрім того, діяти ефективно.

Створення системи безпеки підприємства та організація її успішного функціонування повинні

ґрунтуватись на методологічних основах наукової теорії безпеки. Повинні бути визначені цілі системи безпеки підприємства: що необхідно здійснити, чого слід досягти; які завдання необхідно вирішити для досягнення поставлених цілей; які основні функції системи безпеки підприємства — визначити коло діяльності цієї системи.

Метою створення системи безпеки є своєчасне виявлення та запобігання як зовнішнім, так і внутрішнім небезпекам та загрозам, забезпечення захищеності діяльності підприємства та досягнення ним цілей бізнесу.

Досягти поставлених цілей можна за допомогою вирішення цілого комплексу завдань. До найбільш значущих можна віднести:

- виявлення реальних та прогнозування потенційних небезпек та загроз;
- знаходження способів запобігання їм, послаблення або ліквідації наслідків їх дії;
- знаходження сил і засобів, необхідних для забезпечення безпеки підприємства;
- організація взаємодії з правоохоронними та контролюючими органами з метою запобігання та припинення правопорушень, спрямованих проти інтересів підприємства;
- створення власної служби безпеки підприємства, що відповідає виявленим небезпекам та загрозам тощо.

Система безпеки підприємства покликана виконувати певні функції.

До найбільш значущих з них слід віднести:

- прогнозування, виявлення, попередження, послаблення небезпек та загроз;
- забезпечення захищеності діяльності підприємства та його персоналу, збереження його майна;
- створення сприятливого конкурентного середовища;
- ліквідація наслідків нанесеної шкоди тощо.

Система фінансової безпеки підприємства будується на певних принципах. Найважливіші з них:

- комплексність або системність — передбачає створення такої системи безпеки, яка забезпечить захищеність підприємства, його майна, персоналу, інформації. Різних сфер діяльності від будь-яких небезпек та загроз, непередбачуваних обставин;
- пріоритет заходів попередження (вчасність) — система безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб вона могла на ранніх стадіях виявляти різноманітні деструктивні фактори, вживати заходи щодо попередження їх шкідливого впливу та нанесення збитків підприємству.

Реалізація даного принципу економічно вигідніша, ніж усунення завданої шкоди:

- безперервність — система безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб вона діяла, постійно захищаючи інтереси підприємства в умовах ризику;

- законність — вся робота із забезпечення безпеки підприємства повинна здійснюватись на основі чинного законодавства та не суперечити йому;
- плановість — дозволяє кожному учаснику процесу діяти логічно, послідовно, чітко виконуючи покладені на нього обов'язки та вирішуючи поставлені перед ним завдання;
- економність — витрати на забезпечення системи безпеки повинні бути оптимальними та не перевищувати той рівень, при якому втрачається економічна доцільність їх застосування;
- взаємодія — для забезпечення безпеки підприємства необхідно, щоб зусилля всіх осіб, що її забезпечують були скоординованими;
- компетентність — питанням забезпечення безпеки підприємства повинні займатись професіонали, що знають суть проблеми, вміють вчасно оцінити ситуацію та прийняти правильне рішення;
- поєднання гласності та конфіденційності — система основних заходів безпеки повинна бути відома всім співробітникам підприємства, з метою забезпечення безпеки її вимоги повинні виконуватись.
- поєднання гласності та конфіденційності — система основних заходів безпеки повинна бути відома всім співробітникам підприємства, з метою забезпечення безпеки її вимоги повинні виконуватись.

Складовими елементами системи фінансової безпеки є об'єкт та суб'єкт фінансової безпеки, механізм забезпечення безпеки, а також практичні дії щодо забезпечення безпеки (рис. 2).

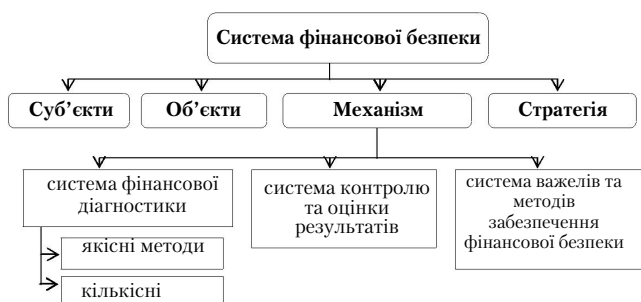

Рис. 2. Складові системи фінансової безпеки підприємства

Об'єктом безпеки виступає все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення фінансової безпеки (різні сфери діяльності підприємства, показники, фінансові ресурси тощо).

Суб'єктами фінансової безпеки підприємства є ті особи, підрозділи, служби, органи, відомства, установи, що безпосередньо займаються забезпеченням фінансової безпеки.

Наявність сформованої системи ще не забезпечує ефективності її діяльності, так як необхідно мати напрям, у якому дана система повинна рухатись —

саме таким напрямом і є політика фінансової безпеки. Під політикою фінансової безпеки підприємства слід розуміти систему поглядів, рішень, дій в галузі фінансової безпеки, що створюють умови, сприятливе середовище для досягнення цілей бізнесу.

Окрім політики фінансової безпеки, що являє собою узагальнену ціль її існування, виділяють ще стратегію. Під стратегією фінансової безпеки розуміють сукупність найбільш важливих рішень, направлених на забезпечення програмного рівня фінансової безпеки функціонування підприємства.

Стратегії фінансової безпеки за своїм змістом бувають різноманітними.

Можна виокремити три типи:

- стратегія, пов'язана з необхідністю раптового реагування на загрози, що виникають. Тобто в даному випадку діє принцип «загроза-відбиття».

Створені для рішення цього завдання підрозділи, служби, виділені сили та засоби можуть послабити або запобігти дії загрози, але може виникнути ситуація, коли підприємству буде завдана шкода;

- стратегія, орієнтована на прогнозування, завчасне виявлення небезпек та загроз, цілеспрямоване дослідження економічної ситуації як всередині підприємства, так і в оточуючому його середовищі. Виділені для рішення такого завдання спеціалісти, сформовані підрозділи та служби безпеки створюють можливість свідомо і цілеспрямовано проводити роботу з формування сприятливих умов для підприємницької діяльності;

- стратегія, направлена на відшкодування нанесених збитків. Така стратегія може вважатись доцільною лише тоді, коли збитки можна відшкодувати, або коли немає можливості здійснити стратегію першого та другого типів [6].

Однією з ключових складових системи фінансової безпеки підприємства є підсистема фінансової діагностики. Саме від її ефективності, своєчасності наданої інформації, буде залежати фінансова безпека підприємства. На цю підсистему покладені функції прогнозування настання кризи, оцінка ймовірності банкрутства підприємства в перспективі, визначення масштабів кризи, а також причин, що лежать у його основі.

Мета даної підсистеми — вчасно інформувати про можливі проблемні місця в роботі підприємства, а також оцінювати ступінь погрози. Центральною підсистемою, ядром фінансової безпеки підприємства є підсистема фінансових важелів і методів. Її метою є усунення кризових явищ і процесів, причин, що їх викликали, а також забезпечення ефективної діяльності підприємства. Задачі підсистеми: вибір оптимальної стратегії підприємства й інструментарію її реалізації; нейтралізація кризових явищ; усунення причин криз; усунення наслідків кризи.

Інструментарій, який має забезпечити ефективне виконання системою поставлених перед нею функцій, можна розділити на дві групи: фінансові методи — управління прибутком, витратами, капіталом, фінансовий облік, фінансовий аналіз, фінансове планування, фінансове регулювання, страхування тощо; фінансові важелі — прибуток, доход, фінансові санкції, дивіденди, ціна, фінансове стимулювання, заробітна плата та інші.

Заключною підсистемою, що необхідна для забезпечення фінансової безпеки підприємств є підсистема контролю та оцінки результатів. Саме контроль є тією ланкою, що має пов'язати між собою усі пропонувані нами вище складові.

Мета підсистеми — контроль за належним виконанням своїх функцій іншими підсистемами фінансової безпеки і достовірна оцінка результативності й ефективності їх діяльності [8].

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку українських підприємств першочерговим завданням менеджменту є формування дієвої системи фінансової безпеки підприємств. Адже, підприємствам набагато легше боротись з причинами майбутніх проблем, аніж із самим банкрутством як їх наслідком. Для цього необхідно створити на підприємстві такі умови, що зводили б ризик настання глобальних криз та банкрутства до мінімуму.

Одним із варіантів вирішення даної проблеми є створення на підприємстві системи фінансової безпеки, що має охоплювати питання діагностики, вибору оптимальних фінансових важелів та методів, а також обов'язковий контроль за фінансовою діяльністю підприємства. Забезпечення фінансової безпеки підприємства дозволить не лише підвищити захищеність підприємства від внутрішніх і зовнішніх ризиків, а і підвищить ефективність його діяльності в цілому.

Список літератури

1. Барановський О.І. Фінансова безпека: [монографія] / Олександр Іванович Барановський. — Інститут економічного прогнозування. — К.: Фенікс, 1999. — 338 с.
3. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. — К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. — 784 с.
4. Горячева К.С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К.С. Горячева // Економіст. — 2003. — № 8. — С. 65–67.
5. Гринюк Н.А. Управление финансовой безопасностью предприятия у процесі його реструктуризації / Н.А. Гринюк // Проблеми науки. — 2008. — № 9. — С. 19–23.
6. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Микола Миколайович Єрмошенко. — Київський національний торговельно-економічний ун-т. — К.: Видавничий центр КНТЕУ, 2001. — 310 с.
7. Кириченко О.А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи / О.А. Кириченко // Финансовые рынки и ценные бумаги, 2009. — № 16. — 2009. — С. 22–28.
8. Кракос Ю.Б. Управление финансовой безопасностью предприятий / Ю.Б. Кракос, Р.О. Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2008. — № 1(1). — С. 86–97.
9. Кузенко Т.Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии / Т.Б. Кузенко, В.В. Прохорова, Н.В. Саблина // Бизнес Информ. — 2007. — № 12 (1). — С. 27–29.
10. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко. — Луганськ: ЧНУ ім. В. Даля, 2011. — 400 с.

References

1. Baranovskij O.I. Finansova bezpeka: [monografija] / Oлександр Іванович Барановський. — Institut ekonomichnogo prognozuvannja. — K.: Feniks, 1999. — 338 s.
3. Blank I.A. Upravlenie finansovoj bezopasnost'ju predpriatija / I.A. Blank. — K.: Jel'ga, Nika-Centr, 2004. — 784 s.
4. Gorjacheva K.S. Finansova bezpeka pidpriemstva. Sutnist' ta misce v sistemi ekonomichnoї bezpeki / K.S. Gorjacheva // Ekonomist. — 2003. — № 8. — S. 65–67.
5. Grinjuk N.A. Upravlinnja finansovuju bezpekoju pidpriemstva u procesi jogo restrukturizacii / N.A. G rinjuk // Problemi nauki. — 2008. — № 9. — S. 19–23.
6. Ermoshenko M.M. Finansova bezpeka derzhavi: nacional'ni interesi, real'ni zagrozi, strategija zabezpechennja / Mikola Mikolajovich Ermoshenko. — Kiїvs'kij nacional'nij torgovel'no-ekonomichnij un-t. — K.: Vidavnichij centr KNTEU, 2001. — 310 s.
7. Kirichenko O.A. Vdoskonalennja upravlinnja finansovuju bezpekoju pidpriemstv v umovah finansovoї krizi / O.A. Kirichenko // Finansovye rynki i cennye bumagi, 2009. — № 16. — 2009. — S. 22–28.
8. Krakos Ju.B. Upravlinnja finansovuju bezpekoju pidpriemstv / Ju.B. Krakos, R.O. Razgon // Ekonomika ta upravlinnja pidpriemstvami mashinobudivnoї galuzi: problemi teorii ta praktiki. — 2008. — № 1(1). — S. 86–97.
9. Kuzenko T.B. Upravlenie finansovoj bezopasnost'ju na predpriyatii / T.B. Kuzenko, V.V. Prohorova, N.V. Sablina // Biznes Inform. — 2007. — № 12 (1). — S. 27–29.
10. Ljashenko O.M. Konceptualizacija upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju pidpriemstva: [monografija] / O.M. Ljashenko. — Lugans'k: SNU im. V. Dalja, 2011. — 400 s.

Новікова Ірина Едуардівна

к. е.н., н.с. НДС «Центр економічних досліджень»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Новикова Ирина Эдуардовна

к. э.н., н.с. НИС «Центр экономических исследований»

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Novikova Irina

PhD, Researcher research sector «Center for Economic Research»

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

ЦЕРКОВНО-РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ЭПОХИ СВОБОДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

CHURCH AND RELIGIOUS FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND CREDIT SECTOR IN TERMS OF INSTITUTIONAL CHANGES ERA OF FREE ENTERPRISE

Висвітлено зміну пріоритетних інституційних принципів церкви, а також зміну сприйняття деяких економічних явищ. Встановлено, що церковний вплив на розвиток фінансово-кредитних відносин здійснювався як на духовному, так і на матеріальному рівнях. Виявлено, що з розвитком підприємницьких відносин церква розпочала створення власних фінансово-кредитних установ на території України.

Ключові слова: церква, релігія, релігійні інститути, єпархія, фінансово-кредитні відносини, банк, епоха вільного підприємництва.

Освещены изменение приоритетных институциональных принципов церкви, а также изменение восприятия некоторых экономических явлений. Установлено, что церковное влияние на развитие финансово-кредитных отношений осуществлялось как на духовном, так и на материальном уровне. Выявлено, что с развитием предпринимательских отношений церковь приступила к созданию собственных финансово-кредитных учреждений на территории Украины.

Ключевые слова: церковь, религия, религиозные институты, финансово-кредитные отношения, эпоха свободного предпринимательства.

The change of priority of the institutional principles of church as well as change of the perception of some economic phenomena are discussed. The findings of this study reveal that influence of church on the development of financial-credit relations took place on spiritual and material levels. This study presents evidence to the hypothesis that development of the financial organizations under the church supervision is strictly connected with the development of entrepreneurship in Ukraine.

Keywords: church, religion, religious institutions, diocese, financial and credit relations, usury, the bank, the era of free enterprise.

Актуальність теми обумовлюється пробудженням інтересу до національного минулого та необхідністю прогнозування суспільно-політичних процесів у сучасній Україні, у зв'язку з чим постає потреба вивчення духовної спадщини, зокрема визначення соціально-економічної ролі Церкви в переломні роки епохи вільного підприємництва. Адже незважаючи на

те, що господарська система пореформеного періоду переживала фундаментальні за своїм характером зміни, він увійшов в історію як мінливий та динамічний. Особливістю його господарської трансформації була роль релігійних організацій, зокрема Церкви, яка активно допомагала вирішувати соціально-економічні проблеми.

Так як релігія в своєму інституційному прояві це насамперед форма духовного досвіду, яка спирається на фантазію, інтуїцію людини, то у суспільстві й у житті людини вона займає важливе місце, адже виконує дуже багато соціокультурних функцій: світоглядну, комунікативну, регулятивну, інтегруючу тощо. Релігійна мораль та культово-обрядова практика релігії сприяють як організації внутрішнього духовного світу людини, так і налагодженню господарських відносин у соціумі. Будь-яка господарська діяльність, у тому числі й фінансова, завжди була пов'язана з основами духовної культури, тому й фінансово-кредитні відносини завжди займали своє місце в духовній сфері. Розгляд фактору релігії у процесі формування фінансово-кредитної сфери ринкового типу дозволить виявити особливості впливу релігійної складової на цивільно-господарський контекст життя, а також визначити тенденції у фінансово-кредитних відносинах між державою та Церквою.

Мета статті — висвітлити роль домінуючої релігії та позиції Церкви в процесі розвитку фінансово-кредитного сектору в епоху вільного підприємництва та проаналізувати характер інституційних змін у кредитно-церковних відносинах.

Ступінь розробки. Завдання, пов'язані з вивченням зміни інституційного характеру церковно-релігійних відносин у фінансово-кредитній сфері в період епохи вільного підприємництва, ще не ставилися у вітчизняних дослідженнях. Однак різні аспекти фінансово-економічного становища домінуючої у той час в Україні православної Церкви розроблялися у вітчизняній і зарубіжній літературі.

У другій половині XIX — на початку XX ст. у контексті урядової політики покращення матеріального забезпечення духовенства у публікаціях полемічного характеру починає підніматися проблема церковного добробуту. Поряд з визнанням важкого положення православних священно-церковно-служителів, у деяких працях формулюється теза про численні статки Церкви [1, 2]. Такі роботи містять і фактичні дані і вельми цікаві міркування та для сучасного дослідника вони є лише джерелами з історії громадської думки або довідковим матеріалом.

У 20–30-ті рр. XX ст., проблема ролі Церкви в процесі розвитку фінансово-кредитного сектору пореформеного періоду також зводилася до розгляду її економічного стану, що висвітлювався на шпальтах атеїстичної літератури. Головний «фактаж» дослідники продовжували черпати у полемічних творах XIX — початку XX ст., доступний же документальний матеріал залишався поза увагою. Метою робіт, наприклад, Е.Ф. Грекулова, була антирелігійна пропаганда [3] та різні ідеологічні спекуляції.

Науковий підхід до вивчення фінансово-економічної історії Церкви починає застосовуватися в історіографії лише з кінця 50-х — початку 60-х рр. XX ст. Однак проблеми церковно-релігійних відносин у фінансово-кредитній сфері спеціально не розглядалися, хоча деякі аспекти порушувалися у працях, присвячених церковній історії XIX століття [4, 5].

У вивченні історії Церкви синодального періоду особливе місце займає капітальна праця І.К. Смоліча у якій детально описано систему фінансового забезпечення Синоду, єпархіальних установ, парафіяльного духовенства, розміщено значну кількість довідкових відомостей, почерпнутих з офіційних видань позаминого і минулого століть [6].

Становище Церкви та духовенства цікавило й англомовних вчених. Так, Г. Фриз, у дослідженні про парафіяльне духівництво XIX ст. велику увагу приділив проблемі матеріального добробуту кліриків в Україні [7].

У даний час питання відносно ролі Церкви в господарській системі та фінансово-економічного становища церковних установ в дореволюційній Україні привертають увагу все більшої кількості науковців. Опубліковані останнім часом роботи вітчизняних дослідників (Н.П. Лаврінченко [8], О.Б. Подгорної [9] та ін.), що присвячені історії церковно-господарських відносин другої половини XIX — початку XX ст., характеризуються новою методологією й базуються на репрезентативних комплексах джерел, що раніше не втягувалися в науковий обіг.

Виклад основного матеріалу. Еволюція системи релігійних принципів та понять тривалий час була направляючим вектором суспільного розвитку держави. Вона породжувала, прививала й підтримувала елементи «цілісної системи соціокультурних цінностей, етнічних інститутів й психологічних установок — того духовного устрою й світосприйняття, котрі були покликані супроводжувати модернізацію суспільства загалом й формувати мотивацію господарювання нового типу зокрема» [10, с. 367]. Під впливом історичних потрясінь соціально-культурні традиції народу трансформувалися й ставали поштовхом до зміни національного менталітету. Носіями неформальних інституцій були різноманітні верстви суспільства, однак одним з основних формальних інститутів, що вербалізував та провадив цінності цих засад була церква. Церковна інтерпретація доктринально-інституційного розвитку мала відповідати й відповідала мінливим суспільно-історичним умовам життя. Адже «саме в середовищі духовенства на основі розвитку традицій випрацьовувалися нові норми, нові уявлення, у тому числі про труд та багатство, повсякденне господарювання на ін.» [10, с. 367].

Форм церковного-релігійного впливу на трансформацію економічного розвитку господарської системи зазначеного періоду можна виділити дві: пряму і непряму. Непряма — виражалася у поширенні релігії та її постулатів на нові території, що призводило до збільшення кількості релігійних установ та було мультиплікатором економічного зростання ряду промислових галузей. Пряма — у безпосередньому розвитку підприємницької, зокрема фінансово-кредитної діяльності Церквою.

Незважаючи на те, що протягом тисячоліть більшість церковних канонів залишається незмінною сприйняття суті певних економічних категорій мінялося. Так, християнство, як і більшість традиційних релігій завжди засуджувало й забороняло лихварство. Особливо неприйнятним вважалося порушення цієї заборони священнослужителями: «Єпископ, чи пресвітер, чи диякон, що вимагає від лихви (займається лихварством) у боржників, або нехай перестане, або буде вигнаний» [11] (44 Апостольське правило). Та з розвитком ринкових відносин поняття лихви та кредиту перестали сприйматися як синоніми. Адже якщо в давнину лихвар видавав позички з метою задоволення власних потреб позичальника, то в епоху вільного підприємництва кредит став відігравати роль не скільки засобу платежу, скільки підприємницького капіталу, що й призвело до зміни розуміння сутності позички. Прийнятним для Церкви є й заощадження але шлях до накопичень має пролягати через благодичність.

Матеріальну владу над церковним майном мали мати Єпископи. Довіра церковних статків очільникам єпархій пояснювалася тим, що їм довірені й більш значні коштовності — людські душі. При цьому, щоб не потерпати від нестач, святителі мали право запозичувати довірені їм гроші задля задоволення своїх власних потреб. «Адже закон Божий ухвалив, щоб служителі від вітваря харчувалися» [11] (41 Апостольське правило).

Крім того Єпископам дозволялося мати власний маєток (майно) і, по смерті, залишати його кому завгодно. Без особистого розпорядження власника Церква не мала права його привласнити. Такі правила існували для того щоб близькі та рідні сановників не бідували, а їхня смерть «не була безславною» [11] (40 Апостольське правило).

На початку ХХ ст. поширення починає набувати кооперативний рух. В Україні починають утворюватися перші кооперативні союзи: у 1901 — Бердянський, 1903 р. — Мелітопольський і т.д. Зрештою у 1913 р. після ІІІ Всеросійського кооперативного з'їзду було вирішено утворити Центральний Кооперативний банк в Києві [12, с. 135]. Проте, розпочати свою роботу банк зміг тільки у 1917 р.

Прихильники формування кооперативних об'єднань наголошували, що основою кооперативної справи є співробітництво і взаємодопомога, метою — благі наміри, засоби досягнення яких не передбачають відриву нації від її моральних та духовних засад. Ідея кооперації поширювалася не стільки як матеріально-виробнича, скільки як морально-ціннісна. Задача кооперації полягала «...в тому, щоб втілити в життєву практику істинні людські стосунки між людьми, що може бути досягнуто лише шляхом відкритого визнання основ, на яких почиває людське суспільство, люди мають бути співниками, а не суперниками, братами однієї сім'ї, якій дано успадкувати землю, але за умови, що вона буде користуватися й насолоджуватися своїм спадком згідно духу й волі Творця» [13, с. 253].

Перехід до ринкових відносин характеризувався бурхливим розвитком підприємництва і Церква не відокремлювалася від цього процесу. Її значення в національній господарській системі визначалася тим, що вона з часом заволоділа досить значною рухомою і нерухомою власністю. Єпархіям належали будинки, землі, угіддя, фабрики, свічкові та інші заводи, рибні промисли, подвір'я, готелі та інше дохідне майно. Зосередження в руках Церкви значної земельної власності призвело до утворення на базі монастирів великих аграрних господарств ринкового типу, в яких широкого розвитку набуло землеробство, тваринництво та огородництво. Залежно від місця розташування, також розвивалося цегельне виробництво (Київщина, Миколаївщина) [8], бджільництво, (Харківщина, південь) тощо.[9]. Великі монастирі займалися й видавничою діяльністю, володіли друкарнями та літографіями.

Та на формування нових принципів діяльності фінансово-кредитного сегменту господарства на початку становлення ринкового ладу Церква впливала тільки опосередковано. Адже надлишкові кошти духовенство накопичувало протягом тривалого часу. Спочатку це були лише пожертви та кошти, що збирали священники за проведення традиційних обрядів. Так, у 1980 р. розцінки найнижчої духовної ланки Київської єпархії сільського отця були приблизно наступними: 900 руб на рік від громади на богослужіння; 1 руб за супроводження виносу тіла померлого, вінчання, соборування та за заупокійну літургію; 30 руб за сорокоуст; за поминання в неділю, а також молебні в домах і на полях 50 коп. [14, с. 6]. Про суми пожертв на духовництво можемо робити висновки наприклад зі звіту 1980 р. Київської духовної семінарії на користь якої за рік надійшло пожертв на 1 330 руб., а саме: а) від статського радника Миколи Ригельмана 5% банківський білет на 500 руб. на утримання бідних вихованців семінарії та

32 руб. 45 коп. готівкою на користь музикального класу; б) від вчителя Київської 3-й гімназії Якова Іващенко, за заповітом його матері дружини коледжського радника Лукиної, 4% банківський білет на 200 руб. на користь семінарських церкви й причту; в) від почесного хранителя семінарії купця Олексія Фоломина гроші та речі на 370 руб. 70 коп.; г) від Духовного собору Києво-Печерської Лаври богослужбових книг для бібліотеки семінарії на 26 руб. 85 коп.; д) коледжським радником Павлом Штефаном влаштований у семінарській церкві за власний рахунок жертвник в суму близько 200 руб.; е) київським купцем Іваном Митюковим давнім хранителем семінарської церкви пожертвувана дуже цінна плащаниця [15, с. 3]. Зрозуміло, що загальна сума пожертв на духовенство тільки по одній губернії була значною але, враховуючи рівень життя того часу*, все ж недостатньою для ведення фінансово-господарської діяльності на відповідному висококультурному рівні. Ситуацію дещо виправляв вельми дохідний у єпархії продаж свічок. Залишки від річних церковних прибутків та готівкова спадщина пожертвованого на церкву майна розміщувалися на депозитних банківських рахунках [14, с. 8]. Кредит же для церкви залишався фактично не доступним.

Тривалий час архієреї й духовники нижчих рангів користувалися послугами приватних та громадських кредитних установ. Та оскільки для отримання значних позичок потрібно було залишати заставу, духовенство не могло повною мірою користуватися послугами діючих на той час банків чи позичково-ощадних кас. Організовані ними прицерковні каси взаємодопомоги також суттєво не допомагали вирішувати нагальні глобальні проблеми, що в основному полягали у необхідності будівництва нових церковних приміщень, зокрема прицерковних шкіл. Коштів у таких касах було обмаль, тому вони й використовувалися переважно на лікування чи поховання священнослужителів.

З початком XX ст. Київська єпархія розпочала активний рух у плані комерціалізації своїх послуг, в тому числі й шляхом розвитку самостійної фінансово-кредитної діяльності. До Київської духовної консисторії стали надходити звернення з проханнями про заснування позичково-ощадних товариств, зокрема у Звенигородці, а також Єпархіального банку в Києві [16, арк. 1]. У виписці із журналу пастирського зібрання, що відбулося у Києві 23 жовтня 1912 р. зазначено, що серед інших важливих питань розглядалася й доповідь протоієрея Василя Липковського про заснування Київського єпархіального банку. Автор доповіді пропонував заснувати таку установу з метою «розвитку єпархіальних осіб духовенства» [16, арк. 7]. Основний

фонд банку пропонувалося наповнити за рахунок фінансових ресурсів Єпархіальної піклувальні, Єпархіального пожежного комітету та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

Згодом для вивчення та практичного втілення цих намірів було створено відповідну комісію. До складу цієї комісії увійшли місцеві відомі й шановані представники духовенства, а саме: голова протоієрей Дмитро Нікітін, члени протоієрей Климент Фоменко, Олексій Язловський та Василь Липковський, а також отець Василь Тараненко. Дана комісія розробила проект статуту майбутнього банку, автором якого став протоієрей В. Липковський.

У процесі своєї роботи комісія дійшла до таких висновків: 1) заснування кредитної установи для обслуговування потреб єпархії в кредит визнавалася необхідною; 2) негайне відкриття Єпархіального банку унеможливлювалося через те, що не було чітко визначено: розмір та засоби наповнення статутного капіталу, специфіку та масштабність його операцій; характер діючого на той час фінансово-кредитного права дозволяв розпочати роботу по формуванню єпархіального кредитного руху із заснування Єпархіальної позичково-ощадної каси, з пайовим основним капіталом та з круговою порукою за проведені нею операції; до вирішення питання про діяльність власної повноцінної фінансово-кредитної установи потреби єпархії в кредиті мали як і раніше задовольнятися ресурсами Пожежного комітету та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

В цей же час було встановлено певні формальні правила згідно з якими в подальшому узгоджувалася кредитна діяльність єпархії, а саме:

1. Позичкові операції по кожній установі мали бути виокремлені в самостійне діловодство.

2. По усім позичковим операціям дозволялося стягувати тільки 6%.

3. Терміни видачі позичок встановлювалися короткострокові до 5-ти років та довгострокові 10–50 років.

4. Довгострокові позички могли надаватися: а) всій єпархії на заснування установ загальноєпархіального значення; б) приватним церквам під забудову цінних садіб; в) окремим приходом на будівництво церков, шкіл, причтових приміщень.

Короткотермінові: а) окремим церквам чи приходом на ремонт церковних, шкільних та причтових приміщень; б) Священо- і церковнослужителям на поточні господарські потреби, що стосувалися виховання дітей, лікування хвороб тощо.

5. Всі надані позички мали надійно гарантуватися. Тому, позички всієї єпархії гарантувалися: а) чистим прибутком дохідних єпархіальних установ (свічний

* Ціна коня у 1903 році 25-30 руб

завод та склад церковних речей); б) прямими податками на церкву й духовенство; в) прибутками від новостворених установ та підприємств.

Позички під дохідні заbudови гарантувалися діючими оброчними дохідними статтями церков та припустимими доходами від новобудов. Причому позички на організацію церков, шкіл і причтових будівель, мали право видавати тільки у випадку гарантування документальними зобов'язаннями, згідно з якими у будь-який час можливо було в законному порядку вимагати повернення позички. Короткострокові кредити церквам і приходам могли видаватися під гарантію безсумнівних поточних прибутків церков. Священо- і церковнослужителям під поручительство благонадійних колег, під заставу цінних паперів, строкових полісів та будь-якого цінного майна але не більше 100 руб. під допомогу із каси одноразової допомоги в разі смерті чи виходу за штат.

6. Для визначення благонадійності кредиту створювався важливий Позичково-ощадний комітет, до складу якого входили: член духовної консисторії, завідуючий господарським столом, представники від єпархіального піклувального органу, свічного заводу, єпархіального архітектора й місцевих благочинних, склад котрих в Комітеті міг замінюватися на основі письмової заяви.

7. Від тепер без дозволу Комітету не видавалася жодна позичка.

Доповідь комісії з питання про відкриття Єпархіального банку в Київській єпархії було розглянуто й суть викладеного у 1913 р. було вирішено опублікувати в газеті «Київські єпархіальні відомості». На шпальтах газети В. Липковський з натхненням доводив актуальність та необхідність заснування такої установи. В оприлюдненій доповіді знову зауважувалося, що функції Київського єпархіального банку будуть не скільки кредитні скільки благодійні [17]. Така собі каса взаємодопомоги у більшому масштабі, фінансовими ресурсами якої в перспективі могло насамперед скористатися духовництво. Однак за формальним функціональним навантаженням поставала більш амбітна мета. Ця мета була співзвучна з загальними потребами держави, направлена на досягнення громадської єдності за допомогою визначення домінуючої релігії та поглиблення її впливу на населення шляхом підвищення формалізованої міцності. Досягнення цієї мети уможливило належне фінансове забезпечення православної церкви та її церковнослужителів. Сприятливі матеріальні умови дозволили б відкрити в регіоні значно більшу кількість приналежних їй благодійних та просвітницьких закладів, побудувати нові та відремонтувати старі дерев'яні храми, закупити нові меблі, начиння, літературу тощо. На всі ці безмежні потреби

благодійних пожертв та незначної державної допомоги явно не вистачало. Між тим в Україні значний вплив на суспільство мали й інші релігійні конфесії, які з допомогою закордонних впливів часто складали більш величне враження. Переважну кількість серед них становили католицькі приходи, лютеранські та іудейські общини тощо. Зрозуміло, що ідеї та постулати, що сповідувалися в цих релігійних громадах щодо тлумачення непорушних основ буття та державності, людських діянь, суспільних цінностей на ін. суттєво відрізнялися від загальнодержавних церковно-християнських підходів. З огляду на це автор проекту зазначав, що добробут громадян головним чином залежить від величини накопичень суспільного капіталу, а також та від міри доступності до нього кожного окремого громадянина. Суспільний капітал він порівнював із невичерпним морем з якого постійно піднімаються грошові хмари, «над землею вони роздаються дощем та зрошують поле кожного господаря, щоби надати ґрунту живильні сили й знову невидимими шляхами злитися з морем» [17], тим самим підкреслюючи природність та успішність втілення такого задуму.

З метою відкриття банку необхідно було створити основний фонд. Зазвичай основні капітали такого фонду становили внески основних акціонерів-засновників та акції. Фонд же Київського єпархіального банку пропонувалося сформувати з коштів Єпархіальної піклувальні, що складав близько 300 000 руб, капіталів Пожежного комітету 400 000 руб та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги 500 000 руб, які були розміщені на рахунках Державного банку і на які нараховувалися мізерні відсотки. Крім того, рекомендувалося по можливості залучити накопичення духовно-навчальних закладів (тільки жіночі духовні училища володіли близько 500 000 руб), монастирів, приходських церков та приватного духовенства [18].

Акумуляовані ресурси в процесі діяльності банку насамперед мали б спрямовуватися на нагальні потреби єпархії, коштів на які раніше не вистачало, а саме: на реконструкцію малих, дерев'яних, старезних храмів на прикрашення їх з середини, на облаштування сирих й холодних, а часто й зовсім зруйнованих причтових приміщень, а також на будівництво прицерковних шкіл. Крім того, належного фінансування потребували заклади загальноєпархіального значення: духовно-навчальні заклади, свічний завод, склади в яких зберігалися церковні речі, притулки тощо. Не залишити поза увагою передбачалося й церковнослужителів. Адже духовенство, особливо нижчих рангів по виході зі служби могло розраховувати тільки на мізерну пенсію, до якої рідко хто доживав... І тільки з 1911 р. усвідомлюючи глибину проблеми церковнослужителям, у випадках хвороби чи інших життєвих

негараздів, уможливили надання позичок з єпархіальних коштів на суму, що мала перевищувати розміру заробітної плати позичальника за пів року. Однак це абсолютно не вирішувало глобальної проблеми спокійної старості, кращим забезпеченням якої було б придбання власного шматочка землі у та помешкання. Адже закони не забороняли здійснювати такі покупки, от тільки грошей, особливо у сільського духовенства не вистачало. Цю проблему можна було вирішити тільки за допомогою надання таким категоріям довгострокових кредитів. Але при цьому виникали побоювання відносно конкуренції між священниками й селянами в процесі придбання земельних наділів. Так як у перших було більше впливу на громаду, а тому більше можливостей викупити кращі шматки. Проте у других було більше досвіду, коштів, тай ресурси Селянського поземельного банку були значно потужнішими. Тому духовенству ймовірно переходили б ділянки, що мало цікавили б селян.

Фінансування потребувало й налагодження повноцінного відродження приходу, що передбачало його самостійне господарювання у формі окремої юридичної особи з правом майнового володіння. Тому саме з придбання власного майна приход і мав розпочати свою діяльність, адже завдання приходу головним чином мали бути благочинні та просвітницькі: облаштування шкіл, лікарень, притулків та ін. Для будівництва таких необхідних соціальних закладів у першу чергу потрібно було придбати землю, території у прийнятних та доступних населенню місцях, закупити будівельні матеріали та майно. Такі величезні витрати були непосильні без допомоги банківського кредиту.

Загалом, ідея Василя Липковського духівництва вельми подобалася. Адже православна Церква вже давно шукала ефективні способи посилення власної фінансової незалежності, що у свою чергу зміцнювало б й незалежність політичну, однак для втілення цього замислу необхідно було, згідно поданого проекту, залучити капітали, які вважалися недоторканими і використовувалися в самих крайніх випадках, а саме фінансові ресурси Єпархіального піклувального органу. Зрештою проект вирішили відкласти. Обережний пристарілий Митрополит Флавіан, у якого була за плечима незавершена юридична освіта і який мав багатий управлінський досвід в різних куточках імперії [19] наклав на нього негативну резолюцію «Взагалі проект протоієрея Липковського я визнаю практично неможливим» [16, арк. 7 об.]. Проте, влучні та переконливі твердження ініціатора ідеї формування фінансово-кредитної незалежності церкви не залишили зовсім без уваги. Фінансово-кредитну установу, яка б підтримувала життєдіяльність священників Київської Єпархії в регіоні все ж вирішили заснувати, однак

розпочали зі створення погодженої раніше Єпархіальної позичково-ощадної каси, яка фактично дублювала функції свого попередника Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

Метою діяльності Єпархіальної позичково-ощадної каси було надання фінансової допомоги позаштатним служителям церкви, які відслужили свій термін або втратили працездатність, а також родинам померлих вкладників [20]. Каса знаходилася під опікою Його Високопреосвященства Митрополита Київського і Галицького і підпорядковувалася духовенству єпархії. Членами каси в обов'язковому порядку ставали всі священно-церковнослужителі єпархії і, за бажанням, дружини цих осіб. Капітал каси складався зі обов'язкових щорічних членських внесків, відсотків із коштів, що зберігалися в кредитних установах, а також пожертв. Встановлювалися наступні розміри цих внесків: протоієреї та священники по 24 руб, штатні диякони по 12 руб, псаломщики й нештатні диякони по 8 руб. На внесені кошти кожному члену каси нараховувався прибутковий відсоток 6%. За несвоєчасне здійснення внесків нараховувалася пеня в розмірі 6% річних. У випадку виходу члена з каси у зв'язку зі зміною місця служби, при переході в іншу єпархію чи відомство йому чи його дружині, якщо вона також була членом каси, поверталася сума всіх перерахованих ними протягом служби внесків але без відсотків. Вкладники, які протягом 35 років відраховували внески до каси та залишалися на службі в подальшому звільнялися від сплати внесків. Розмір допомоги визначався наступним чином: за 24 рубльові внески 1000 руб, за 12 рублевих 500 руб, за 8 рубльових 330 руб. Видача допомоги мала розпочатися з 9-го року з часу заснування каси: а) вкладникам, що вийшли за штат за вислугою 35 років або внаслідок втрати працездатності, що підтверджувалася благочинним зібранням духовенства округу; б) вдовам або родинам померлих вкладників.

4 листопада 1915 р. у Київсько-Печерській лаврі у 75-річному віці Митрополит Флавіан помирає від астми. Наступником став Митрополит Володимир (Богоявлений) обдарований управлінець, що активно відстоював власні, доволі прогресивні погляди. З одного боку новий Митрополит гостро критикував марксистські ідеї, що на той час шляхом глибокої пропаганди масово заповнювали робочий клас, з іншого відкрито засуджував дії наближеного до імператора Миколи II фаворита Распутіна [21]. Далекоглядний духовний політик розумів, що крайнощі які декларувалися обома історичними явищами приведуть до порушення порядку, зумовлять розкол та хаос у суспільстві, а це у свою чергу приведе до вкрай негативних і непередбачених наслідків усувати які потрібно буде довгим і тернистим шляхом.

Крім того, владика Володимир був особою якій доля українців, їхній менталітет, проблеми та протиріччя були дуже знайомі й близькі. Адже вищу духовну освіту він здобував саме в Україні. В 1874 році святий закінчив Київську духовну академію, а по закінченню тут же починає свою письменницьку і перекладацьку діяльність. У 1882 році остаточно вирішує стати священником. Трагедія в особистому житті (загибель дружини та дитини) спонукає його прийняти в 1886 році чернечий постриг.

Зрештою Київський єпархіальний банк було відкрито але аж у 1916 році [22, с. 62], тому досягти мети своєї діяльності підвищити значимість інституту християнства, шляхом піднесення християнських храмів та підпорядкованих їм громадських організацій, а також покращити благоустрій православного духовенства він не зміг.

Серйозний вплив духовенство мало й на розвиток ринкових відносин і підчас військових кампаній. Духовні інституції всяко сприяли й піднесенню народного патріотизму, у тому числі фінансового. Так, серед основних завдань пастви під час військової кампанії у 1916 р. було піднесення патріотичного фінансово-кредитного руху серед населення, який насамперед полягав у масштабному залученні власних заощаджень

селян на військові потреби у формі військової позички державі. У Київських єпархіальних відомостях наголошувалося, що «Всякий, хто без потреби рубль свій обертає не на потреби війни, а на себе, діє на руку ворогам...» проте «кожен трудовий рубль, що розміщений у військову позику, ще один крок до перемоги» [23].

Висновки. Отже, інституційні зміни, що відбувалися в епоху вільного підприємництва суттєво впливали на принципи господарського розвитку. Незважаючи на те, що основою фінансово-господарської Єпархіальної діяльності були пожертви, вона поступово ставала учасником підприємницького руху та повноцінним суб'єктом ринкового господарства. Про це свідчить бережливе ставлення священнослужителів до грошових ресурсів, ведення суворого обліку коштів, а також формування злагодженого фінансово-кредитного механізму з метою здійснення більш масштабної благодійної та просвітницької діяльності.

В умовах зміни сприйняття важливих економічних інституцій налагодження кредитно-церковних відносин сьогодення піде успішніше, якщо в Україні буде враховано цінний історичний досвід, коли Церква мала можливість впливати й бути безпосереднім учасником процесу формування фінансово-кредитної системи на території нашої держави.

Література

1. Ростиславов Д.И. Опыт исследования об имуществе и доходах наших монастырей. СПб., 1876. 396 с.
2. Кильчевский В. Богатства и доходы духовенства. 2-е изд., знач. доп. Москва: тип. «Работник», 1908–46 с.
3. Грекулов Е.Ф. Русская церковь в роли помещика и капиталиста. М., 1930.
4. Церковь в истории России. IX в 1917 г. / За ред. Н.А. Смирнова. М.: Наука, 1967. 335 с. 5. Русское православие: вехи истории. М., 1989.
6. Смолич И.К. История русской Церкви. 1700–1917 / И.К. Смолич. Ч. 1–2. М., 1996.
7. Freeze G. The Parish Clergy in nineteenth-century Russia. Crisis. Reform. Counter-reform. — Princeton, 1983.
8. Лавріненко Н.П. Цегельне виробництво в монастирських господарствах Київщини (XIX поч. XX століть) / Н.П. Лавріненко / Український селянин: зб. наук. пр. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. Вип. 10 С. 225–227.
9. Подгорна О.Б. Фінансово-економічне становище монастирів Харківської Єпархії другої половини XIX початку XX ст. / О.Б. Подгорна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2011. № 939. С. 117–122.
10. Керов В.В. «Учреждение капитализма и социализма»: представление староверов о собственности и ее общинный характер в старообрядчестве XVII начала XIX века / В.В. Керов // История предпринимательства в России: XIX начало XX века: Сб. статей / Под ред. А.Л. Дмитриева, А.А. Семенова. СПб.: Высшая школа менеджмента, 2008. Вып. 4. С. 367–397.
11. Стратилатов И. Древность и важность апостольских правил. СПб, 1865. репр. 1996. — 477 с.
12. Бродаєвський С.В. Теорія і практика кооперативного кредиту / С.В. Бродаєвський. К: вид-во «Видавниче товариство при Укр.Госп. Академії в Ч.С.Р.». 1925. 367+XIII с.
13. Анцыферов А.Н. Россия, кооперация, христианство: избранные исследования / А.Н. Анцыферов, Москва: «Собрание», 2011. 327 с.
14. Иноепархиальные известия за июнь, июль и август месяцы 1880 года // Киевские епархиальные ведомости. 1880. № 45. 5 ноября.
15. Годичный акт в Киевской духовной семинарии // Киевские епархиальные ведомости. 1880. № 40. 1 октября.
16. ЦДІАУ. — ф. 127. — оп. 1006. — спр. 159.
17. Липковский В. Киевский епархиальный банк // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 28. 14 июля.
18. Липковский В. Киевский епархиальный банк // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 29. 21 июля.
19. Митрополит Флавиан (Городецкий). Режим доступа: 1903–1915 http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_

content&view=article&id=851:-1903-1915&catid=4:2010-10-16-22-57-23&Itemid=12. Заголовок з екрану.

20. Дополнительные вопросы к программам занятий предстоящего Епархиального Съезда // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 38. 22 сентября.

21. Священномученик Митрополит Владимир (Богоявленский) 1915–1918. Режим доступа: [http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=](http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=605:-1915-1918&catid=5:-xx-&Itemid=13)

605:-1915-1918&catid=5:-xx-&Itemid=13. Заголовок з екрану.

22. Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. — 1917 р.) / Д. Крохмалюк // Вісник НБУ. — 2000. — № 9. — С. 58–63.

23. Задачи пастырства в переживаемое время. Духовенство и предстоящий военный зайом // Киевские епархиальные ведомости. 1916. № 47. 20 ноября.

References

1. Rostyslavov D.Y. Opyt yssledovaniya ob ymushchestve y dokhodakh nashykh monastyrei. SPb., 1876. 396 s.
2. Kyl'chevskyy V. Bohatstva y dokhody dukhovenstva. 2-e yzd., znach. dop. Moskva: tip. «Rabotnyk», 1908–46 s.
3. Hrekulov E.F. Russkaya tserkov' v roly pomeshchyka y kapytalysta. M., 1930.
4. Tserkov' v ystoryy Rossyy. IX v. 1917 h. / Za red. N.A. Smyrnova. M.: Nauka, 1967. 335 s.
5. Russkoe pravoslavye: vekhy ystoryy. M., 1989.
6. Smolych Y.K. Ystoryya russkoy Tserkvy. 1700–1917 / Y.K. Smolych. Ch.1.2 M., 1996
7. Freeze G. The Parish Clergy in nineteenth-century Russia. Crisis. Reform. Counter-reform. Princeton, 1983
8. Lavrinenko N.P. Tsel'ne vyrobnytstvo v monastyr'kykh hospodarstvakh Kyivshchyny (XIX poch. XX stolit') / N.P. Lavrinenko // Ukrayins'kyy selyany: zb. nauk. pr. Cherkasy: Vydavnytstvo ChNU im. B. Khmel'nyts'koho, 2006. Vyp. 10. S. 225–227.
9. Podhorna O.B. Finansovo-ekonomichne stanovyshche monastyriv Kharkivs'koyi Yeparkhiyi druhoi polovyny XIX na pochatku XX st. / O.B. Podhorna // Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. 2011. № 939. S. 117–122.
10. Kerov V.V. «Uchrezhdenye kapytalysty y sotsyalizma»: predstavlenye staroverov o sobstvennosti y ee obshchynnyy kharakter v staroobryadchestve XVII nachala XIX veka / V.V. Kerov // Ystoryya predprynymatel'stva v Rossyy: XIX nachalo XX veka: Sb. statey / Pod red. A.L. Dmytryeva, A.A. Semenova. SPb.: Vysshaya shkola menedzhmenta, 2008. Vyp. 4. S.367–397.
11. Stratylatov Y. Drevnost' y vazhnost' apostol'skykh pravyl. SPb, 1865. 1996. — 477 s.
12. Brodayevs'ky S.V. Teoriya i praktyka kooperatyvnoho kredytu / S.V. Brodayevs'ky. K: vyd-vo «Vydavnyche tovarystvo pry Ukr. Hosp. Akademiyi v Ch.S.R.». 1925. 367+KhIII s.
13. Antsyferov A.N. Rossyya, kooperatsyya, khrystyanstvo: yzbrannyye yssledovaniya / A.N. Antsyferov, Moskva: «Sobranie», 2011. 327 s.
14. Ynoeparkhyal'nye yzvestyya za yyun', yul' y avhust mesyatsy 1880 hoda // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosti. 1880. № 45. 5 noyabrya.
15. Hodychnyy akt v Kyevskoy dukhovnoy semynaryy // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosti. 1880. № 40. 1 oktyabrya.
16. TsDIAU. — f. 127. — op. 1006. — spr. 159
17. Lypkovskyy V. Kyevskyy eparkhyal'nyy bank // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosti. 1913. № 28. 14 yulya.
18. Lypkovskyy V. Kyevskyy eparkhyal'nyy bank // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosti. 1913. № 29. 21 yulya.
19. Mytropolyt Flavyan (Horodetsky). Rezhym dostupu: 1903–1915 http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=851:-1903-1915&catid=4:2010-10-16-22-57-23&Itemid=12. Zaholovok z ekranu.
20. Dopolnytel'nye voprosy k prohramam zanyaty predstoyashcheho Eparkhyal'noho S'ezda // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosti. 1913. № 38. 22 sentyabrya.
21. Svyashchennomuchenik Mytropolyt Vladymyr (Bohoyavlensky) 1915–1918. Rezhym dostupu: http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=605:-1915-1918&catid=5:-xx-&Itemid=13. Zaholovok z ekranu.
22. Krokhmal'yuk D. Bankivs'ka sprava v Ukraini u skladі Rosiys'koyi imperiyi (druga polovyna XIX st. — 1917 r.) / D. Krokhmal'yuk // Visnyk NBU. — 2000. — № 9. — S. 58–63
23. Zadachy pastyrstva v perezhivaemoe vremya. Dukhovenstvo y predstoyashchyy voennyi zayom // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosti. 1916. № 47. 20 noyabrya.

Рамський А.Ю.

*к. е.н., доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РЕСУРС СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядається сутність категорії заощадження домогосподарств в історичній ретроспективі та фактори що на них впливають.

Ключові слова: доходи, заощадження, інвестиційні ресурси, домогосподарство, ринок інвестицій.

Постановка проблеми. В Україні проблема залучення коштів населення має загальнодержавне значення. Нині в суспільстві закономірно утвердилось розуміння того, що головну роль у фінансуванні різноманітних проектів мають відігравати саме внутрішні джерела коштів, до яких і належать заощадження домогосподарств. В усьому світі саме ринок заощаджень населення живить економіку країни. Створення заощаджень, що забезпечують фінансування інвестицій, є неодмінною умовою здійснення капіталовкладень.

Заощаджувальні процеси домогосподарств відіграють важливу роль у відновленні фінансової стабілізації у післякризовий період і забезпеченні інвестиційними ресурсами для модернізації та зростання економіки, оскільки потенційно спроможні акумулювати значний внутрішній ресурс країни.

Відсутність належних державних механізмів трансформації заощаджень домогосподарств у інвестиційний потенціал для фінансування або співфінансування інноваційних проектів, державних програм, дефіциту державного бюджету тощо, потребує здійснення значних і не завжди прийнятних (за умовами надання та вартістю) зовнішніх запозичень та наروшення державних і корпоративних зовнішніх боргів.

Методологічні аспекти формування заощаджень домогосподарств та їхнього зв'язку з інвестиціями досліджували класики економічного вчення, зокрема, Л. Вальрас, Ю. Віксель, С. Кузнець, К. Маркс, П. Маршалл, Дж. Міль, Ж. Сей, А. Сміт, І. Фішер, Р. Холл, У. Шарп та ін. Значний внесок у теорію заощаджень зробили Дж. Кейнс, Ф. Гайєк, В. Кетчінгс та В. Фостер, зокрема досліджували так званий парадокс заощаджень. Серед сучасних економістів зарубіжних країн заощадження досліджували Ф. Модільяні, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, М. Фрідмен та ін. Представники української економічної науки також приділяють ува-

гу дослідженню ролі національних заощаджень (у т.ч. й заощаджень населення) як інвестиційного ресурсу для економічного розвитку.

За останній період це питання відображено в багатьох публікаціях таких вітчизняних науковців: М. Алексеєнка, Є. Болотіної, З. Ватаманюка, О. Ватаманюка, В. Геєця, М. Герасимчука, С. Глуценка, Н. Дорофєєвої, М. Єрмошенка, В. Зимовця, Т. Ільченка, Б. Кваснюка, Т. Кізіми, Н. Котиса, В. Осецького, С. Панчишина, І. Прокопи, В. Рисіна, М. Савлука, І. Стасюка, О. Чорної та інших.

Попри велике наукове і практичне значення згаданих досліджень багато аспектів цієї проблеми потребують подальшого дослідження. Зокрема, це стосується сутності категорії заощадження, форм та методів трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційний ресурс сталого розвитку економіки.

Метою дослідження є визначення сутності заощаджень домогосподарств, їхніх доходів і витрат, проблеми формування за сучасних умов. Ця наукова проблема тісно пов'язана з парадоксом заощаджень, який досліджується в рамках кейнсіанської моделі та потребує виявлення особливостей або можливості його інтерпретації для застосування при змішаній моделі економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Проблема заощаджень є однією із ключових в економічній теорії, а також в практичних аспектах фінансового забезпечення процесів відтворення капіталу та формування доданої вартості.

Перетворення заощаджень у фінансовий ресурс відбувається через інвестиції.

Формування концепцій заощадження домогосподарств відбувалося як трансформація від ототожнення інвестицій та заощаджень до виокремлення цих процесів і визначення їхнього місця та ролі

в економічному зростанні. При цьому важливого значення набувають процеси акумулювання заощаджень, їхня трансформація в інвестиційний потенціал, реалізація в інвестиційний продукт та генерування активів і доходів від цього продукту.

Перші наукові уявлення про заощадження як економічну категорію відображає праця А. Сміта «Добробут нації». Дослідження про природу та причини добробуту нації» [1]. А. Сміт зазначав, що заощадливість забезпечується домогосподарствами через витрати на інвестування [2]. Такий підхід має сенс якщо інвестування, за його економічним змістом, здійснюється у проекти, активи, що генерують економічні вигоди з передбачуваним і допустимим рівнем ризику. Аналіз економічної природи і механізмів споживання проводився також іншими представниками класичної політичної економії — Р. Мальтусом, У. Петті, Д. Рікардо. Термін «заощадження» розглядався як функція відсоткової ставки (зі зростанням відсоткової ставки обсяг заощаджень збільшується — і навпаки) [3]. У марксистській економічній теорії заощадження розглядалися як функція додаткової праці, в неокласичній — як функція вже багатьох факторів споживчої поведінки (ставки відсотка, рівня та структури доходу, володіння майном тощо). Тобто представники неокласичного напрямку розглядали зміну ставки відсотка як головний, проте вже не єдиний фактор, що впливає на рівень і динаміку заощаджень [3].

Д. Мілль визначав заощадження як надлишковий продукт праці [4]. Проте, А. Маршалл ввів термін «багатство», що розглядалося як форма реалізації заощаджень [5]. З точки зору сутності цього поняття, багатство може бути класифіковано за критерієм призначення об'єктів, зокрема об'єкти споживчої групи та групи факторів виробництва. Канали перетворення багатства в інвестиційний потенціал відображають рівень розвитку ринків і забезпечують ефективний рух інвестиційного капіталу.

Дж. Кейнсом визначено заощадження як перевищення доходу над споживчими витратами [6]. При цьому схильність до споживання розумілася як функціональна залежність (C/Y) між величиною національного доходу і його часткою, яку використовують на особисте споживання при незмінному рівні доходу, а співвідношення приросту споживання (ΔC) і приросту доходу (ΔY) — граничною схильністю до споживання ($\Delta C/\Delta Y$) [6]. У протиположності цьому концептуальному підходу С. Кузнець виявив, що у США частка заощаджень упродовж останнього сторіччя не збільшувалася, тоді як доходи населення зростали [7]. С. Кузнець та Г. Гезлет вказували на суперечності концептуального положення Дж. Кейнса [8]. Проте ці суперечності було вирішено, на нашу думку, лише ча-

стково, оскільки теорія перманентного доходу М. Фрідмана*, концептуальний підхід Р. Холла [9], модель життєвого циклу споживання і заощадження Ф. Модільяні [10] ґрунтуються з огляду структури доходів домогосподарств та особливостей їхнього формування упродовж різних періодів життєвого циклу. При цьому не враховуються зростання вартості предметів споживання, зменшення вартості грошових коштів та інших фінансових ресурсів у часі, а також постійне утримування на високому рівні мотиваційного інтересу до штучного розширення потреб домогосподарств через засоби реклами на нові предмети споживання або на покращені властивості існуючих предметів. Рівень заощаджень може збільшитися в результаті підвищення попиту** на інвестиційний капітал домогосподарств (через підвищення пропозиції інвестиційних проектів) на прийнятних для них умовах, оскільки мотив у забезпеченні майбутнього є вагомим за поточне споживання надлишкових товарів. Це свідчить про відсутність належного ринку інвестицій та високу ризикованість інвестування домогосподарствами.

Таким чином, значущими факторами впливу на заощаджувальні процеси домашніх господарств, є грошовий і наявний дохід, оплата праці, кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, поточний приріст заощаджень і кредитів на особу та їх співвідношення з ВВП тощо.

У роботах українських учених висвітлено окремі аспекти багатогранної проблеми заощаджень домогосподарств. Водночас певні питання формування та використання інвестиційного потенціалу домогосподарств в забезпеченні сталого економічного розвитку країни залишаються дискусійними.

Б.Є. Кваснюк зазначав, що сукупний ефект заощаджень визначає темпи економічного зростання, обсяги випуску продукції, рівень технічного прогресу, економічну могутність країни і добробут її населення [11].

Т.О. Кізима заощадження домогосподарств трактує як частину доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних споживчих витрат і яку члени домогосподарств вкладають передусім у фінансові (рідше — нефінансові) активи з метою отримання майбутніх доходів або відкладають (виводять на певний період часу з особистого користування) з метою задоволен-

* Теорія перманентного доходу М. Фрідмана ґрунтується на положенні, що частка заощаджень зростає тоді, коли збільшується поточний, а не перманентний дохід. Гранична схильність до споживання з поточного доходу значно менша від граничної схильності до споживання з перманентного доходу. Так, перша, за оцінюванням експертів, перебуває в інтервалі 0,2–0,3, друга — близько одиниці.

** А. Маршалл визначає поняття «ціни попиту на заощадження» як майбутнього задоволення, яке індивідум отримує своєю працею і очікуванням майбутнього. Майбутнє задоволення приймає багато форм, але зміст його завжди залишається незмінним.

ня майбутніх потреб та мінімізації ймовірних ризиків [12]. Як явище, заощадження домогосподарств відображають внутрішні (неорганізована форма заощаджень) і зовнішні (організована форма заощаджень) грошові потоки, спрямовані на підвищення добробуту домогосподарства у майбутніх періодах. За змістом заощадження домогосподарств — це фонди грошових коштів, які домогосподарства формують з метою задоволення своїх майбутніх потреб або забезпечення майбутніх доходів. За формою заощадження — це частина не спожитого у поточному періоді сукупного грошового доходу домогосподарства, яка при організованій формі трансформується в інвестиційні витрати, а при неорганізованій формі — виводиться на певний час з обігу (тобто залишається у населення).

Висновки. Наведений вище підхід потребує уточнення в частині розширення видів активів, які потенційно можуть бути спрямовані на придбання інвестиційного продукту, зокрема на умовах об'єднання капіталу.

До цієї групи можуть бути віднесені, окрім грошових коштів, також необоротні активи (земельні ділянки, патенти, інші нематеріальні активи), виробничі запаси та цінні папери тощо. Це розширить непряме

інвестування (через фінансові установи) та створить умови для здійснення інвестування через прямі методи, а саме безпосередньо суб'єкту реалізації інвестиційних проектів. Для перетворення заощаджень в інвестиційний потенціал мають бути сформовані інституційні передумови, а також позитивний вплив чинників, які позначаються на масштабах і характері інвестицій. Деякі види інвестицій (зокрема, транспорт) вимагають участі держави як у забезпеченні економічного середовища, попиту на інвестиційні ресурси, так і для гарантування пропозиції ресурсів домогосподарств.

Беручи до уваги наведені вище концептуальні підходи до процесу заощадження, а також наші попередні доробки [2], сутність терміну «заощадження домогосподарства» було визначено як частину наявного доходу та інших ресурсів, які не витрачаються на споживання, а використовуються для нагромадження, інвестування у нові засоби виробництва та інші продукти ринку інвестицій. Це визначення надає можливість розкрити економічну сутність заощадження, яке трансформується у інвестиційний ресурс та є інвестиційним потенціалом за наявності правової та гарантійної забезпеченості пропозиції інвестиційних продуктів.

Література

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; [пер. з англ. О. Васильєва]. — К.: Port-Royal, 2001. — 594 с.
2. Рамський А.Ю. Заощадження населення як інвестиційний ресурс економіки: монографія / А.Ю. Рамський. — К.: КНУТД, 2011. — 190 с.
3. Ільченко Т.М. Основні чинники формування заощаджень населенням [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_3/28.pdf.
- Милль Д.С. Основы политической экономии: в 3-х т. / Д.С. Милль; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс, 1980. — Т. 1. — 495 с.
4. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера. — М.: Эксмо, 2008. — 832 с.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики / Дж.М. Кейнс; пер. с англ.: в 2 т. — М.: Эксав, 1992. — Т. 2. — С. 136–432.

7. Kuznets S. National Income, a Summary of Findings / Kuznets S. — New-York: National Bureau of Economic Research, 1946. — 157 p.
8. Hazlitt H. The Failure of the «New Economics». An Analysis of the Keynesian Fallacies / D. Van Nostrand. — Company inc. Princeton, New Jersey, Toronto, London, New York, 1959. — 472 p.
9. Callen T. Empirical Determinants of Household Saving: Evidence from OECD Countries / T. Callen // Working Paper. — 1997. — № 181. — P. 1–59.
10. Modigliani A. The Life-Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests / A. Modigliani // American Economic Review. — 1963. — P. 32–46.
11. Національні заощадження та економічне зростання / Інститут економічного прогнозування; за ред. д.е.н. Б.Є. Кваснюка. — К.: МП Леся, 2000. — 304 с.
12. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики автореф. дис... доктора екон. наук спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Т.О. Кізима, Тернопіль. — 2011. — 36 с.

Rakhman Mahbubur Sydykovych
PhD in Economics, Associate Prof.
Kharkiv V.N. Karazin National University

Рахман Махбубур Сидикович
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та менеджменту ЗЕД
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ECONOMIC AND STATISTICAL RESEARCH OF INTERNATIONAL SERVICES AS THE DEVELOPMENT OF THE FIELD OF NATIONAL ECONOMY

ЕКОНОМІКО-СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПОСЛУГ ЯК РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Annotation. The article investigates theoretical foundation of the definition of services and their development in foreign markets. Dynamic and structural analysis of the service sector in the international market has been carried out. There has been done the economic and statistic analysis of external economic activities of Ukraine in the service sector, the forecast has been made and the effects of negative factors have been determined and recommendations for their improvement have been given.

Keywords: service, economy, international market, analysis, structure, dynamics, GDP, export, Ukraine, forecast.

Анотація. В статті досліджено теоретичне обґрунтування визначення поняття послуг та їх розвитку на зовнішньому ринку. Виконано динамічний та структурний аналіз сфери послуг на міжнародному ринку. Проведено економіко-статистичний аналіз зовнішньоекономічної діяльності України у сфері послуг, побудовано прогноз, виявлено вплив негативних факторів та надано рекомендації щодо її удосконалення.

Ключові слова: послуга, економіка, міжнародний ринок, аналіз, структура, динаміка, ВВП, експорт, Україна, прогноз.

The dynamic development of the national markets as a result of gradual involvement in global internationalization, interweaving of economic interests of particular countries, revolutionary transformation in technical and information sectors, the mobility of human and financial capital [1], raising the standards of living and social activity of the population caused the extension of the range of needs beyond the material production and the creation of a new "post-industrial society" [2]. In modern conditions the service sector (tertiary sector) makes up the core of the post-industrial economy and defines the basic macroeconomic indices in many aspects.

The special role of expertise and technologies based on it, information dominance, technological progress acceleration, decline in the share of material production in the gross national product, service sector development, rising of living standards, continual knowledge updating by the individual himself by increasing informational, educational and cultural level was estimated to be the main feature and qualitative parameter of a new type of the society [3].

The philosophy of hedonism* that was typical for the society of the 60s has been subject to considerable changes by the 80s and 90s [4], as a result of long-term economic growth specific for the second half of the XX century, when the growth of the income per capita stimulated demand primarily for durable products which led to the glut. Its consumption requires the development of certain of the appropriate system of services [2, 5]. The export sectors that build up a modern infrastructure in the service sector, contribute not only to the increase of income and employment but also to the growth of the national service sector and the strategy of the steady economic development of any country [6].

Nowadays success is associated not with the possession of things but with the quality of life, therefore the international trade in services is getting more and more important and becomes the object of attention of the leading experts around the world. First of all we should

* (from Greek. ηδονή - pleasure, enjoyment) the desire of the individual to increase their well-being for the sake of maximizing pleasure from life.

point out a member of the American Marketing Association F. Kotler, who is the author of a number of studies in the service sector. Among the modern foreign scientists who have made the significant contributions to the theoretical models of service there should be mentioned J. Batson, M. Bitner, V. Zeitz, K. Hult, R. Lendel, P. Robertson, K. Lovelock, R. Russell, B. Render, K. Merdik.

The monographic studies of international service market were carried out by D. Daniel, Lee Hardey, H. J. Viters, D. Viperman, I. I. Dumoulin, V. A. Karpov, I. Balabanov, V. Beznosyuk, I. K. Belyayevskiy, A. Bulatov, A. Kireev, Y. O. Kovalenko, V. Kozik, V. Kucherenko, A. Mazarak, Y. Makogon, P. M. Motorin, V. Mocherniy, N. V. Nikiforov, A. Y. Alexandrov, A. Y. Chubukov, E. W. Maydebura, A. P. Rumyantsev, N. S. Rumyantsev, L. G. Rozhdestvenska, P. R. Putsetaylo, R. Chernenko and others.

The purpose of the article is to explore and analyze the situation and the development of the international services market and the market of Ukraine in particular, as a branch of the national economy on the international market.

Post-industrial or informational and technological society is based now not on the accumulation of wealth of different kinds but on the intellect which is brought up by a certain society in accordance with the prevailing worldviews doctrines [3]. And that's the reason why the intellect becomes a resource and at the same time the driving force of social development, advancing the appropriate needs including services market, stimulating its dynamism and diversification.

Service is a flexible object, the boundaries of which are easily modified [7], therefore it's quite difficult to provide a comprehensive definition of the term "service" to build up a theoretical construction describing the interaction between the manufacturer and the buyer. Let us consider the evolution of the ways the concept "service" having been treated.

Economic thought of the Soviet period was based on the statement developed by K. Marx, who considered the service in three aspects: as immediate activities of the subject of service; as the acting of goods; as real human labour [8]. The transition to international accounting methods and statistics eliminated the concept "non-productive area", which had been applied to the service sector for 70 years by national science and practice and understanding the role of public services in the development of the society in the national economy.

In the modern economic literature the concept "service" is considered as a "purposeful activity" the results of which can be seen in the useful effect [9] and satisfy as a one or another human need at the moment of its manifestation [10, 11]; the result of which is "a change in the position of the institutional unit that was stipulated by the act

and on mutual agreement with another institutional unit" [12]; the result of the activities of certain "benefits which can be offered by one party to the other" [13, p. 638]; which satisfies certain human need, may have or may not have a material form, closely related to the production of goods or completely self-formalized [14].

Service is such a type of work when the production of the useful effect coincides in time with its consumption [15, p. 55]. Service is a useful effect of labour which is not materialized, and unlike the goods cannot be separated from the manufacturer and cannot be accumulated in the stock of goods [16]. Labour in the service industry is considered to be productive, the area itself is productive and the results of its operation are taken into account in the gross domestic product and other indices of economic performance [17].

The main purpose of the service is to satisfy human needs. Basically, human needs are unlimited but they are strictly determined by the level of social and economic development of a particular society and differentiated in space and time and stratified according to certain objective and subjective features [3].

The types of services stipulated by the method of their production fall into:

- material (production) services that are mediated through the things and are related to consumption goods and by their content they do not differ from labour in material production;
- immaterial (non-production) services, which are aimed directly at the person or his surrounding conditions, their production is inseparable from consumption [5, 7].

By foreign trade commercial services there is usually understood the performing of some work in return for payment (services) by one country to another that are not directly related to the creation of wealth [18, 19].

The foreign trade service is a commodity that does not undergo customs control and which is free from any customs cargo declaration. Services do not take the form of material objects subject to ownership. Providing services and their production are not separated from each other. The main thing in the service trade is that the purchase and sale transaction should take place which covers the activities of economic entities of Ukraine and foreign business entities (residents and non-residents) based on the relationship between them [20].

The time of export (import) of services in accordance with their account is considered to be the date of its actual giving or taking on accrual basis and as a rule, the date of registration of such transactions coincides with the time of the production of services. There are four methods of service delivery stated by GATS:

- Cross-border delivery;
- Consumption abroad;

- Commercial presence;
- Presence of individuals (medical, legal, etc.) [20, 21].

The world market of services is a system of exchange which satisfies the interests of buyers and sellers of services and its functioning is regulated by market laws. [14]. Occupying a significant share of the global market, at the same time being very different either in form or in content services do not create a unified complex market but they are characterized by particular features:

Firstly, the international trade in services is not the exclusive prerogative of the industrialized countries. In some developing countries services also make up a significant part of their exports. Therefore, to assess the participation of countries in the international division of labour it is advisable to take into account the index of its share in world trade in services.

Secondly, the country's specialization in one or other types of services depends on the level of economic development of the national economy and the features of the state regulation in terms of stimulation favorable business environment. Thus, in the industrialized countries the preference is given to the financial, telecommunication, informational and a large number of the sectors of business services, while developing countries are characterized by specialization in transport, tourism and financial services.

Thirdly, the international demand for services contributes to the formation of new, associated services. As a rule, countries that provide port services are specialized in the ship repairing; countries producing computers deliver computer services to the world market; oil-exporting countries specialize in freight services on oil-transportation [22].

The key factor of the growth of international trade in services and their diversification turned out to be information technology extension and the demand for com-

puter products and in general for the services not dependant on material objects.

The sold scientifically intensive products often cause the necessity of the further intensive information exchange and rendering consultation services. The extension of specialization extends the range of services and enables to satisfy consumer's needs in a more qualitative- and extensive way with the economies of scale leading to some decrease of prices for goods.

The accelerated development of the service sector is stipulated by the fact that most of its sectors have higher profit margins, relatively shorter terms of return on investment compared to numerous "commodity" sectors of production. There sometimes even the flow of resource takes place and first of all capital and manpower flow from the sector of material production to the service sector.

In 2013 the world trade in services made up \$9,0247 billion, of which \$4644,7 refer to export services [23] which was 5% higher than last year. For 2004–2013 the average annual absolute increase was \$2,4046 billion (Pic. 1). For 2004–2013 exports of goods and services increased in 2.1 times and the volume of the world real GDP rose in 1.7 times.

The increase of production volumes in the services sector leads to an increase of its share in GDP structure (it is calculated as the sum of exports and imports of services to the amount of GDP) [6]. For the 2004–2013 years the share of the world trade in services increased from 10.2% to 12.6% and on average was 11.5%, while the trade in goods increased from 44.0% to 52.5% on average amounted to 49.0% (Fig. 2).

The average annual growth rate of GDP of 116.7% is significantly lower than the rate of growth of exports of goods and services which were 120.4% and 120.0% respectively. Only in 2009 the financial crisis affected the

Fig. 1. Dynamics of exports of goods and services, world trade in services (left scale) and real GDP (right scale), in \$ billions (made up by the author by sources [23, 24])

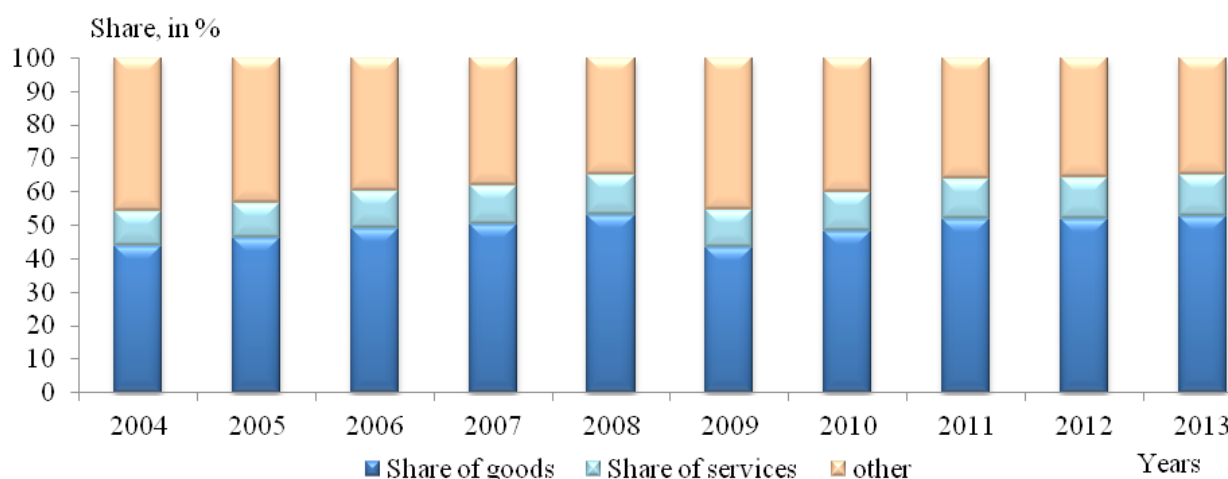

Fig. 2. Changes in the structure of world GDP in the 2004–2013 years, (percentage rate)

change in this trend as evidenced by the exceeding chain of growth rates of the world GDP by 94.8% over the rate of growth of exports of goods and services which were 77.1% and 88.9% respectively (Fig. 3).

Fifty percents of the world exports of commercial services is accounted for 10 countries. In 2013 the highest growth of exports of commercial services was registered in the CIS countries – 9%, in Europe – 7%, in North America – 5%, in Asia – 5%, in the Middle East – 4%, the growth slowed down in 2012 in Central America to 2%, and also the exports of commercial services in Africa fell to 3% due to decrease of exports of tourism services in

Egypt, Nigeria and Tunisia [23] during the simultaneously expanding air travel of Ethiopia and the attraction of Tanzania and Uganda as tourist sectors.

European countries failed to exceed the indicators of exports of commercial services before the crisis period which in 2013 year accounted for 47.2% of global revenues compared to 52.4% in 2004 year (average for the period – 49.8%) (Table 1) which was caused by a significant reduction in tourism and export growth in other regions such as Asia, the share of which in 2013 accounted for 26.2% of global export of services (compared to 21.3% in 2004) with an average growth rate of 23.6%.

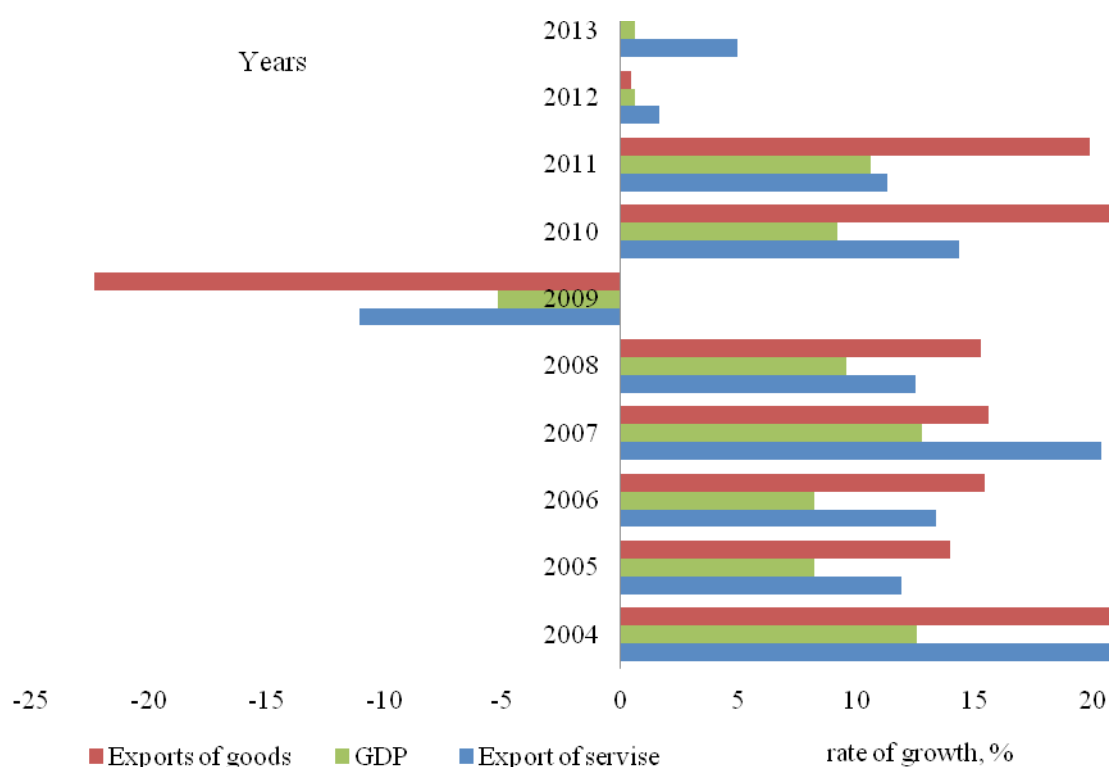

Fig. 3. Dynamics of the growth rate of world GDP, percentage rate of exports of goods and services (developed by the author by sources [23, 24])

Table 1

**Percentage rate of the dynamics of the regional share of exports of services for 2004–2013
(developed by the author by sources [23])**

Region	Years										The average value
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
North America	17,6	17,2	16,9	16,2	15,7	16,4	16,1	16,2	16,5	16,4	16,5
Central and South America	2,5	2,8	2,8	2,7	2,8	2,9	2,9	3,1	3,2	3,1	2,9
Europe	52,4	51,8	51,4	51,6	51,1	49,2	47,6	48,9	46,8	47,2	49,8
CIS countries	1,6	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	2,0	2,2	2,4	2,5	2,0
Africa	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,0	2,1	1,9	2,2
Middle East	2,2	2,6	2,8	2,6	2,6	2,8	2,7	2,6	2,7	2,7	2,6
Asia	21,3	21,7	22,2	22,6	23,4	22,5	24,4	25,0	26,2	26,2	23,6

The downturn of exports share in North America in 2013 to 16.4% from 17.6% in 2005 with an average value share of 16.5%. The CIS countries increased their share in the world exports of commercial services from 1.6% to 2.5% in 2013, with an average value of 2.0%. The share of the Middle East in exports of commercial services remained unchanged at 2.6%-2.7% in 2013, while the share of Africa decreased from 2.2% to 1.9% at the expense of the decline in tourist services.

The structural changes in the dynamics indicate a high rate of growth in the share of CIS countries in exports of services in 2013 compared to 2001 in 1.8 times, and export growth in money equivalent — in 5.7 times; compared to 2005 year — in 1.5 and 2.3 times respectively; compared to 2009 in 1.6 and 1.2 times, respectively which occurred mainly due to the increase in exports of Russian transport services in 2013 year by 8% (Fig. 4).

The highest growth rates of export of commercial services in 2013 were achieved by leading European traders in the Netherlands — 12% (vs. (– 3%) in 2012), France — 10% (compared to 8% decline in 2012), Germany — 8%, Spain — 6% and the United Kingdom — 2% [23]. The United States kept the growth rate at 5%.

Among the Asian countries the slowing down of export of commercial services by one percentage point compared to the previous year was observed in China — 7% and in India — 4% and Japanese exports of services recovered after its stagnation in 2012 and gained an increase of 2%. High growth rates of export of commercial services among Asian countries were achieved at the expense of Cambodia as a leading exporter of tourism, Bangladesh as a new exporter of information and communication technologies and Afghanistan by extending construction services for non-residents.

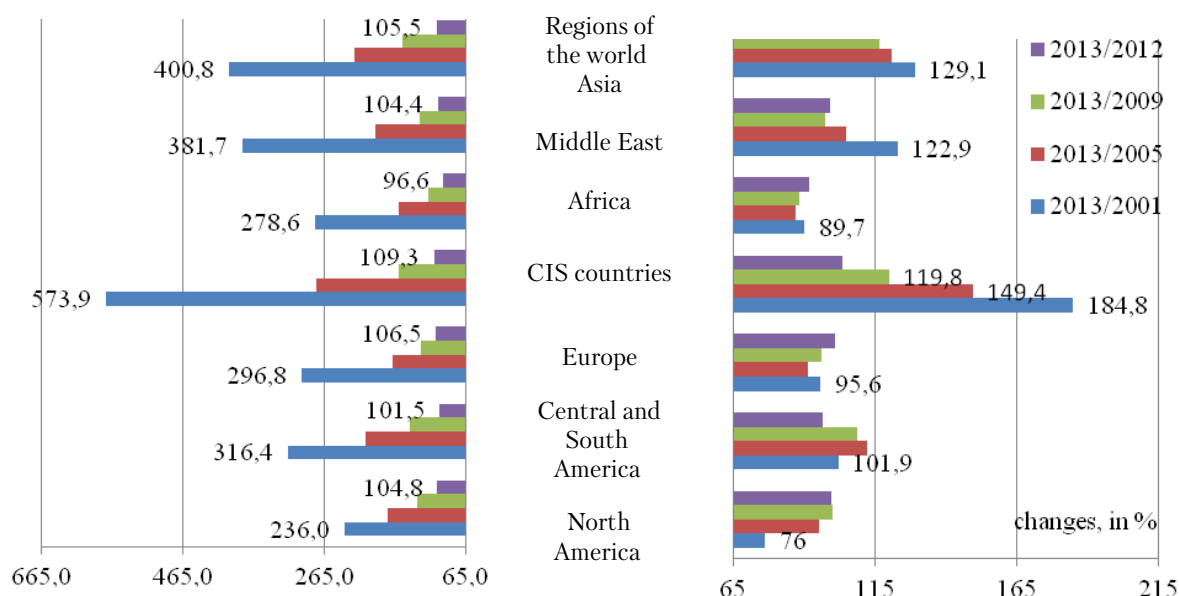

Fig.4. Percentage rate of the dynamics of the total volume of regional exports of services (left) and their parts (right) in the structure of the world export services (developed by the author by sources [21])

Almost all the service sectors apart from building services showed an increase in 2013 year (Fig. 5). Tourism and transport services in sum total make up 45% of total exports of commercial services. Among other commercial services the following types of services showed high growth in 2013: cultural and personal – by 14.3%; business services – by 11.2%; financial, computer and information – by over 9.0% [23]. With the growth of the volume of transport services from \$785bln. in 2009 to \$905bln. in 2013, their share dropped from 21.8% to 19.5% and at the same time the highest chain growth by 9.6% was observed in 2009 (Fig. 6).

Tourism accounts for about a quarter of global services with a decrease of share from 26.1% in 2009 to 25.6% in 2013, their volume is growing every year and high growth rates were in 2009 to 10.6% and in 2013 by 7.1%, with an average growth rate of 6.1% in 4 years (Fig. 6) [23].

In 2013 the amount of the other business services reached 26.9% of the total world exports of services with the annual average growth rate by 10%, for 2009–2013 with the exception of 2012 growth of 2.3% due to the reduction in transport and travel services.

Among other commercial services computer and information services are characterized by a stable growth rate of 6.1% and there can be noticed a decrease in the total

amount of services per US \$10 billion. The export of computer and information services grew twice higher than in 2012, including telecommunication services with the increase by 9% at the expense of Europe and Asia which together account for more than 75.0% (Fig. 7) [23].

Financial services had an average increase of 7.3% for the period that is analyzed, but in 2012, they have suffered from a sharp decline, and in 2013 showed an increase in exports by 9%. Export insurance remained at 2012 while the share reduced to 2.3% because of the decreased revenues from Europe. European countries have achieved high export development and keep their leading positions in all kinds of services with the global share of some of them ranging from 38.8% to 70.0% (Fig. 7) and making up the following: tourism – 38.8%; royalty and license – 42.0%; transportation and business services – 47.8% and 49.9% respectively; up to 60% in the financial sector (53.7%), construction – (55.7%), communication and insurance – 57.8% and 59.8% respectively and 70% – personal, cultural, recreational and others.

The increasing role of Asia should be noted in the geographical structure of the world services in 2013. They make up about 30% of transport, computer, business, tourism and construction services, the share of other services ranges from 13.2% to 16.3%.

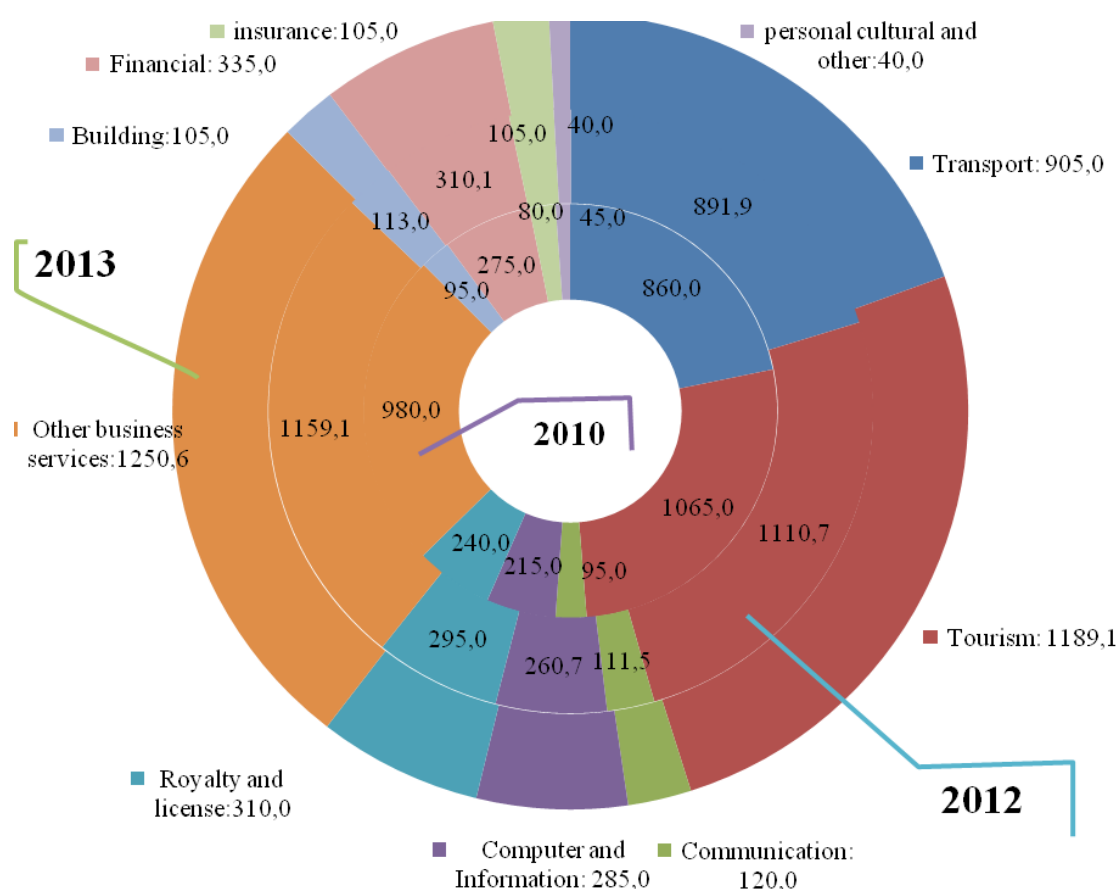

Fig. 5. The structure of the world service in 2010 and 2012–2013 in US \$ billions (developed by the author by sources [23])

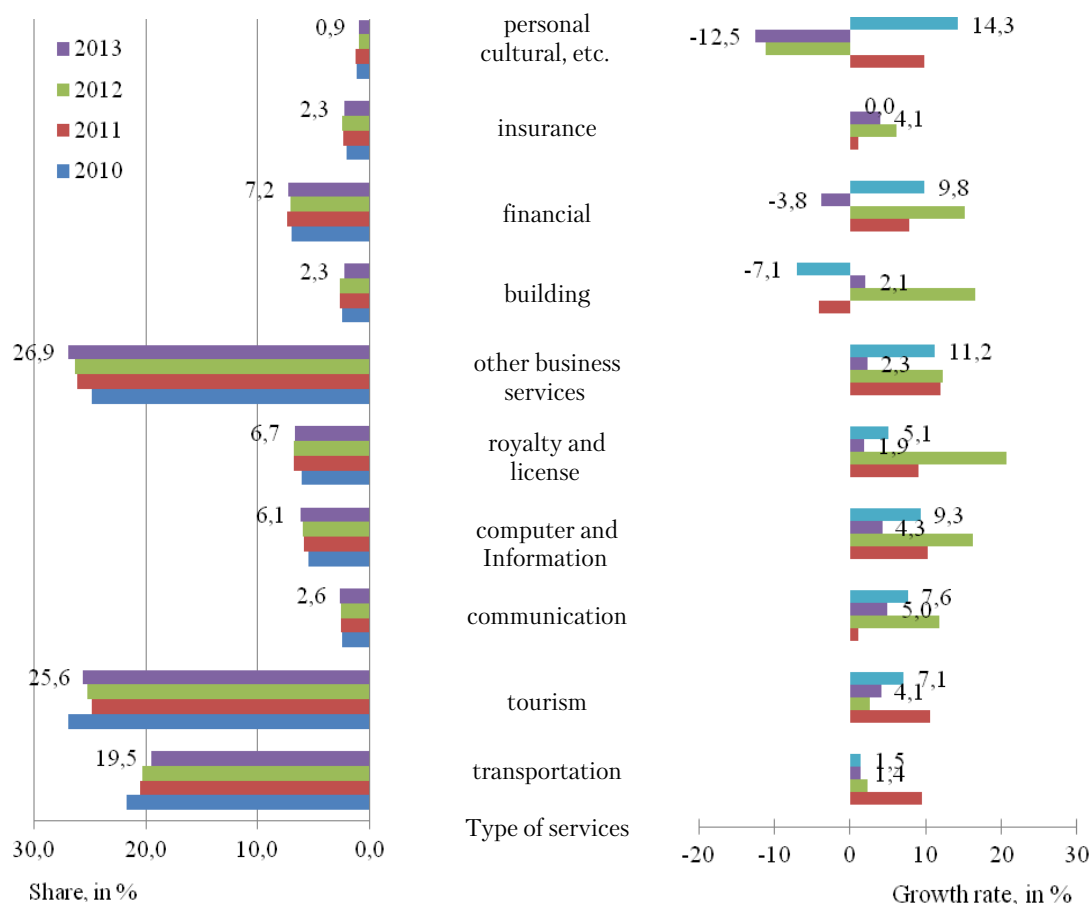

Fig. 6. Structural changes of shares of the world exports of services for 2010–2013 years (left) and their growth rate (right), in percentage rate (developed by the author by source [23]).

In 2013 North America (at the expense of the US and Canada) is the undisputed leader in royalty and license export in the world market with the share of 43.2% and takes the second place in exports of financial and insurance services, giving place to only Europe with its 26.3% and 19.7% of financial and insurance services respectively.

Most of the leading exporters of transport services showed a significant reduction in 2013 compared to the previous year due to a sluggish growth in trade of goods: Russia (1.6% of world exports) reduced the growth rate to 8% compared to 10% in 2012; in Asia the Republic of Korea, in particular, decreased exports by 12% mainly because of the decline in the exports of marine transportation; China and India reduced their volume by 3%; Singapore (4.9%) slowed down its export growth to 2%. The United States with a share of 9.5% of the world exports of transport services, export revenues increased by 4%; it's the second year since Norway has shown the decline of 9%.

In 2013 Ukraine carried out foreign trade of services with its partners from 223 countries [20]. The growth of services in the structure of exports of services in Ukraine and positive balance up to 2013 had a steady trend and influ-

enced the growth of its share in GDP to 10.9%; 11668 thousand employees were involved in the service sector (55.6% of total employment) and the total contribution of the service sector to the GDP of the country was 16.2% [20, 25].

There was a growth of exports and imports of services in all destinations in 2013. The main trade partners of Ukraine are the EU and CIS countries. But at the same time in comparison with the year 2012 the share of CIS exports decreased by 3.5 percentage points and accounted for 40.8%, imports increased by 1 percentage points and was 19.6%. The share of EU countries in both exports and imports increased by 0.7% percentage points and 0.8% percentage points and accounted for 29% and 55.9%.

However, a significant part of Ukrainian exports of services refers to Russian Federation. Among the main trade partners who received services from Ukraine there should be noted Switzerland, the UK, the USA, Germany, Cyprus and Belgium. [20, 25].

The formation of the positive balance was affected mainly by the volume of transport services, material resources processing services, telecommunication services, computing and information services.

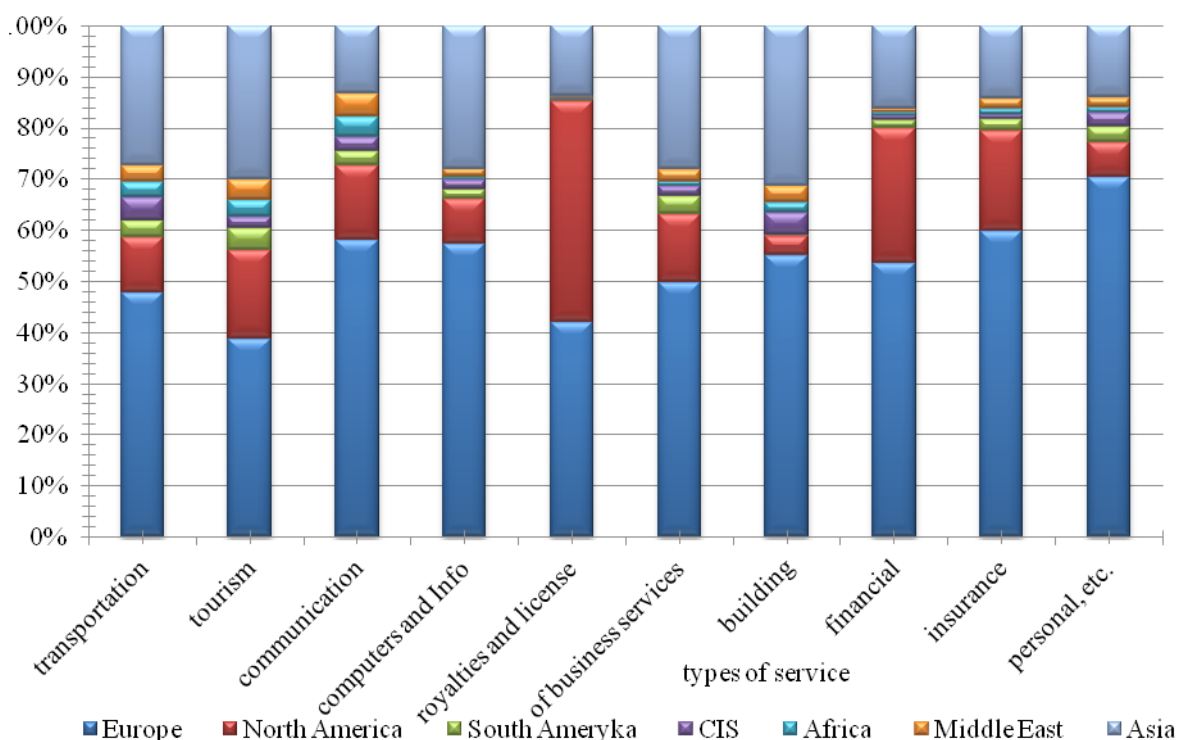

Fig. 7. Specific structure of the world services in 2013 by regions in percentage rate (developed by the author by source [23])

Transport which had from 50% to 49% of the total Ukrainian exports of services up to 2006 and during 2010–2011 and since 2012 having shown a rapid decline up to 41.8% still remains the main exports of services in the world market. For 10 years the volume of services has increased in 1.8 times from US \$4.0 bln to US \$8.1bln (table. 2).

In 2013 reducing of the volume of exports in Ukraine was 5.0% against \$8.5 bln in 2012 and it cut its global share from 0.1% to 0.9% compared to the previous year due to decrease in the transportation of electricity by 98% by sea, river and air transportation of Ukraine. In 2013 the export revenues of air services made up \$1.3bln (16.1%); railway services — \$1.6 bln. (19.4%); sea transportation — \$1.1

Table 2

**The structure of Ukrainian exports of services for the years 2004–2013 in percentage rate
(developed by the author by sources [23])**

Type of service	Years									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Transport	53,3	50,6	50,0	44,7	43,9	47,7	49,1	49,5	45,5	41,8
Tourism	33,3	34,8	32,4	33,7	33,5	27,7	23,9	23,6	25,7	26,3
Communication	1,3	2,2	2,8	2,2	1,7	3,1	3,1	3,3	2,7	3,1
Computer and Information	0,0	0,0	0,9	1,5	1,7	2,3	2,5	3,8	5,3	7,2
Royalty and license	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,6	0,5	0,5	1,0
Business Services	6,7	9,0	11,1	12,5	13,3	12,3	15,7	15,4	16,0	16,5
Building	0,0	1,1	1,9	0,7	1,2	1,5	1,3	1,6	1,6	1,5
Financial	0,0	0,0	0,9	2,2	2,9	3,1	3,1	1,6	1,1	2,1
Other	5,3	2,2	0,0	2,2	1,7	1,5	0,6	0,5	1,6	0,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

bln. (13.5%); transport by road — \$0.5 bln. (5.8%) and pipeline services (40.2%). The balance of pipeline transport was \$3.3 bln., goods processing export services— \$1.7 bln; railway transport — \$1 bln.; marine transport — \$0.9 bln; air transport and computer services — by \$0.7 bln.

The important part of Ukrainian export is tourism, which had been growing rapidly by 2008 year from \$2.5 bln. to \$2.8 bln. but still has not exceeded the performance of the year 2008, affected by the global financial crisis more and more Ukrainians tend to choose domestic tourism [25].

The appearance of new business services gradually replaces traditional ones and occupies a significant place in Ukrainian exports of services in the global market which is confirmed by their growth from \$0.5 to \$3.2 billion (with a share of 16.5% in 2013 versus 6.7% in 2004) in 6.4 times for 10 years.

The amount of the three above-mentioned types of services accounted for over 87.0% of the total Ukraine's exports of services before 2012. The volume of other services during this period has increased in more than 2 times from 6.7% in 2004 to 15.5% in 2013. There should be particularly noted the growth of computing and information services which exceeded \$1.4 billion US dollars in 2013 and are a part of exports requiring further development.

With constructed forecast on exports and imports of services based on the embedded linear trend it can be seen that the export growth rates will significantly exceed imports, i.e. there is still a positive trend of the external trade balance of services in Ukraine. (Fig. 8).

The volume of exports of services in 2015 will reach \$15,259 billion dollars, with the value of approximation-reliability $R^2 = 0,9067$ and by the multigraded trend — \$15,2 billion dollars with the validity of approxima-

tion $R^2 = 0,9251$, the volume of imports is expected to be US\$8,124 billion dollars.

The internal factors of Ukraine's foreign trade development during the years of 2008–2014 were mainly determined by adapting to the world and national economic and political changes and determined the conditions of the development of the economy.

The notorious events of the year 2014 such as Maydan, separation of the Crimea, the War on the East, energy and gas supply problems, political and social instability, lack of a clear strategy for structural changes in the economy; poor financial mechanism for state support of exports; low level of investment in innovative modernization of export-oriented industries; high costs connected with external debt; unfavourable export credit terms; slow resistance to speculations on VAT return; increasing risks which have even more complicated the solution of national problems of bribery, bureaucracy, discrepancy to the modern realities of the legislative and executive authorities, tax laws, lack of public and bank guarantees, the collapse of the hryvnia, reduced solvency of the population and others, make a negative impact on the investment and innovation processes in the economic development of Ukraine and the service sector in particular.

So, Ukrainian economy will grow mainly under the influence of foreign business cycles and periodic currency and financial crises that will accompany sudden changes in the trade or payment balance unless the reforms on modernization are deepened to promote the transition to the investment model of economic growth. As far as the degree of the development of services is the criterion of the development of the society and the process of satisfying needs sets up a certain standard of the quality of life to which we all should strive for.

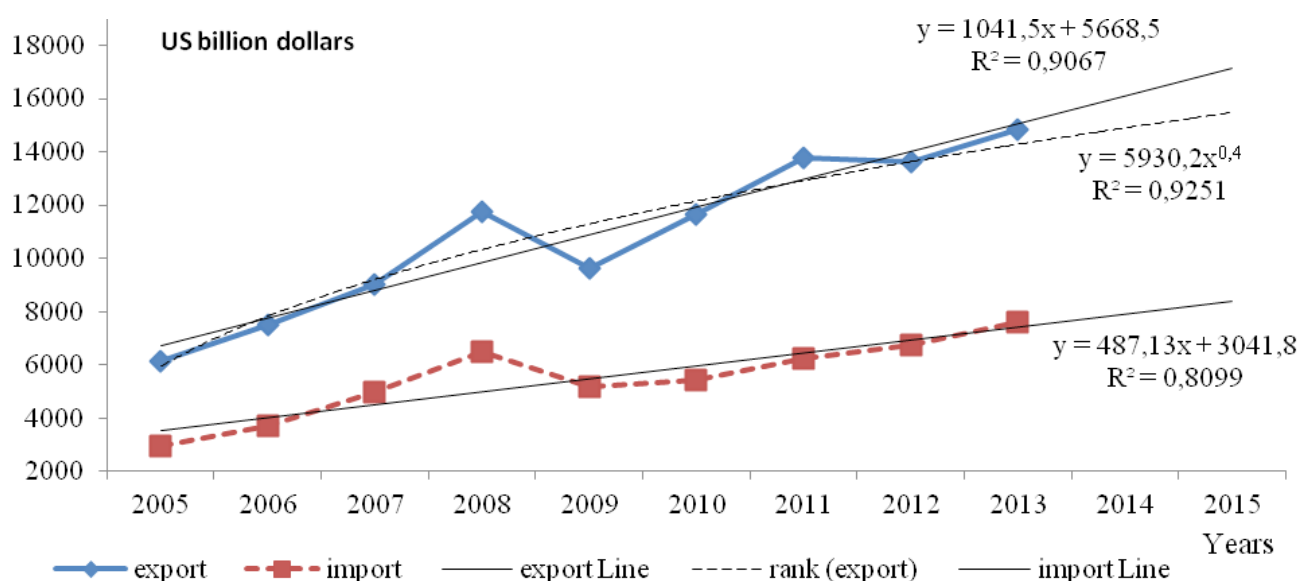

Fig. 8. The forecast on exports and imports of services in Ukraine till 2015 in US billion dollars (developed by the author).

References (traslated & transliterated)

1. Mangushev D.V. Usługi jak indicator rosta makro-
jeconomicznych pokazatelej stran [Services as an Indica-
tor of Growth of Macro-economic Indicators of Countries]/
D.V. Mangushev. // BIZNES INFORM / H.: Inzhnek, 2014. —
№ 2. — S. 87–91
2. Inozemtsev V.L. Sovremennoe postindustrial'noe obsh-
chestvo: priroda, protivorechija, perspektivy [Modern Post-in-
dustrial Society: Nature, Conflicting views, Prospects] /
V.L. Inozemtsev. — M.: Logos, 2000. — 60 s.
3. Kostina A.V. Tendentsii razvitiya kul'tury informat-
sionnogo obshchestva: analiz sovremennyh informatsionnyh
i postindustrial'nyh kontseptsii. [Tendencies of the Develop-
ment of Culture of Information Society: Analysis of Modern
Information and Post-industrial Conceptions] Informatsion-
nyj humanitarnyj portal "Znanie. Ponimanie. Umenie" 2009 —
№ 4 — [http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_In-](http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society)
[formation_Society](http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society).
4. Budilovskaja O.A., Bazhenova T.L. Sovremennoye sos-
tojaniye struktury mezhdunarodnogo rynka uslug [Modern
State and Structure of the Services of International Market]/
VESTNIK OGU № 13 (149)/dekabr'2012. — S. 49–55 //
http://vestnik.osu.ru/2012_13/9.pdf
5. Morgulets O.B. Menedzhment u sferiposlug: navch. posib.
[Management in the Service Sector] / O.B. Morgulets. — K.:
"Tsentr uchbovoyi literatury", 2012. — 384 s.
6. Rakhman M.S. Statistika rynka tovarov i uslug [Statistics
of Goods Market and Services]: uchebnoe posobie / M.S. Ra-
khman. — H.: HNU imeni V.N. Karazina, 2013. — 178 s.
7. Mezhdunarodnyj rynek uslug [International Market
of Services]: uchebnyk / Pod red. V.A. Chernenko. — SPb.:
Nestor-Istoriya, 2011. — 212 s.
8. Goncharuk K.V. Posluga jak ekonomichna kategorija
[Services as an Economic Category]/ Zbirnyk naukovykh prats
Vinnytskogo natsionalnogo agrarnogo universytetu. Seriya
Ekonomichni nauky / Redkolegija: Kaletnik G.M. (golovnyj
redaktor) ta inshi. — Vinnitsja, 2011. Vipusk 2 (53), tom 2. —
S. 24–28.
9. Ekonomichnyj entsyklopedychnyj slovnyk [Economic
Encyclopedic Dictionary]: U2t. T.2 / Za red. S.V. Mocher-
nogo. — Lviv: Svit, 2005. — 616 s.
10. Balabanov I.T., Balabanov A.I. Vneshnej ekonomiches-
kie svjazi [External Economic Relations]: ucheb. posobie. — M.:
Finansy i statistika, 2000. — 512 s.
11. Pavlenko I.I. Mizhnarodna torgivlja ta investytsii [In-
ternational Trade and Investment of Capital]: navchalnyj posib-
nyk / I.I. Pavlenko, O.V. Varjanychenko, N.A. Navrotska. — K.:
Tsentr uchbovoi literatury, 2012. — 256 s.
12. Liberalizing International Transactions in Services: a
Handbook. UNCTAD. World Bank. — Geneva, 1994.
13. Kotler F. Osnovy marketinga [Fundamentals of Market-
ing], 4-e evropejskoe izdanie / Armstrong, Gari, Vong, Veron-
ika, Kotler, Filip, Sonders, Djo: Per. s angl. — M.: OOO "I.D.
Vil'jams", 2010. — 1200s.: il. — Paral. tit. angl. VTO.
14. Rumjantsev A.P., Kovalenko Ju.O. Svitovyj rynek poslug
[World Market of Services]: Navchalnyj posibnyk. — K.: Tsentr
uchbovoyi literatury, 2006. — 456 s.
15. Fomichev V.I. Mezhdunarodnaja torgovlja [Interna-
tional trade]^ uchebnyk / V.I. Fomichev. — M.: Infra, 1998. —
458 s.
16. Rozhdjestvenska L.G. Statystyka rynku tovariv i poslug
[Statistics of Goods Market and Services]: Navch. posib. — K.:
KNEU, 2005. — 419 s.
17. Kurs socialno-ekonomicheskoy statistiki. [The Course of
Socio-Economic Statistics] / Pod red. Nazarova M.G. [http://](http://www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomicheskoy_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/226)
[www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomich-](http://www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomicheskoy_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/226)
[eskoy_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/226](http://www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomicheskoy_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/226)
18. Dahno I.I. Mizhnarodna torgivlja [Internation-
al Trade]: [Navch. posib. dlja stud. vyshch. navch. zakl.] /
I.I. Dahno; Mizhregion. akad. upr. personalom. — K., 2003. —
292 s.: tabl.
19. Zovnishno ekonomichna dijalnist [External Economic
Activity]: Navch. Posibnyk/Za red. Kozaka Ju.G., Logvino-
voy N.S., Sivachenka I. Ju., — K.: — CUL, 2006. — 792 s.
20. Zovnishnja torgivlja Ukrainy tovaramy ta poslugamy
u 2013 rotsi [Foreign Trade of Ukraine's commodities and ser-
vices in 2013]: zbirnyk / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy
// EKSPORT I IMPORT POSLUG [http://ukrstat.org/uk/](http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/zd_met.html)
[operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/zd_met.html](http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/zd_met.html)
21. Generalna ugoda pro torgivlju poslugamy SOT vid
15.04.1994 № 981017 [General Agreement about Trading in
Services of WTO of 15.04.1994 № 981017] // Ofitsijnyj visnyk
Ukrai'ny — № 84, st. 2989. — 2010 — S. 482. — Rezhym dostu-
pu: http://zakon.rada.gov.ua/go/981_017
22. Marketyng [Marketing]: pidruchnyk / A.F. Pavlenko,
I.L. Reshetnikova, A.V. Vojchak ta in.; za red. A.F. Pavlenka. —
K.: KNEU, 2008. — 600 s.
23. World Trade Organization. World Trade 2012, Prospects
for 2013 / 10 April 2013. [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dos-
tupa: www.wto.org
24. World Bank // [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa/
<http://go.worldbank.org/>
25. Rakhman M.S., Rakhman Je.M. Analiz stanu ta pers-
pektiv rozvytku zovnishnoi torgivli Ukrainy [Analysis of the
Conditions and Prospects of Development of Foreign Trade of
Ukraine]/ M.S. Rakhman, Je.M. Rakhman // Globalni ta loka-
lni problem socialno-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy: kolek-
tyvna monografija. — H.: HNU imeni V.N. Karazina, 2013. —
500 s. (205–222).

Перелік використаних джерел

1. Мангушев Д.В. Услуги как индикатор роста макроэкономических показателей стран / Д.В. Мангушев. // БИЗ-НЕС ИНФОРМ / Х.: Инжек, 2014. — № 2. — С. 87–91.
2. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — 60 с.
3. Костина А.В. Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепции Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение» 2009 № 4 — http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/
4. Будилова О.А., Баженова Т.Л. Современное состояние и структура международного рынка услуг // ВЕСТНИК ОГУ № 13 (149)/декабрь'2012. — С. 49–55 // http://vestnik.osu.ru/2012_13/9.pdf
5. Моргулец О.Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. / О.Б. Моргулец. — К.: «Центр учбової літератури», 2012. — 384 с.
6. Рахман М.С. Статистика рынка товаров и услуг: учебное пособие / М.С. Рахман. — Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2013. — 178 с.
7. Международный рынок услуг: учебник / Под ред. В.А. Черненко. — СПб.: Нестор-История, 2011. — 212 с.
8. Гончарук К.В. Послуга як економічна категорія / Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія Економічні науки / Редакція: Калетник Г.М. (головний редактор) та інші. — Вінниця, 2011. Випуск 2 (53), том 2. — С. 24–28.
9. Економічний енциклопедичний словник: У 2т. Т. 2 / За ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.
10. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Внешнеэкономические связи: учеб. пособие. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 512 с.
11. Павленко І.І. Міжнародна торгівля та інвестиції: навчальний посібник / І.І. Павленко, О.В. Варяниченко, Н.А. Навроцька. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 256 с.
12. Liberalizing International Transactions in Services: a Handbook. UNCTAD. World Bank. — Geneva, 1994.
13. Котлер Ф. Основы маркетинга, 4-е европейское издание / Армстронг, Гари, Вонг, Вероника, Котлер, Филип, Сондерс, Джо: Пер. с англ. — М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2010. — 1200с.: ил. — Парал. тит. англ. ВТО.
14. Румянцев А.П., Коваленко Ю.О. Світовий ринок послуг: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2006. — 456 с.
15. Фомичев В.И. Международная торговля: учебник / В.И. Фомичев. — М.: Инфра, 1998. — 428 с.
16. Рождественська Л.Г. Статистика ринку товарів і послуг: навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 419 с.
17. Курс социально-экономической статистики. / Под ред. Назарова М.Г. http://www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomicheskoy_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/226
18. Дахно І.І. Міжнародна торгівля: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І.І. Дахно; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. — К., 2003. — 292 с.: табл.
19. Зовнішньоекономічна діяльність: навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г., Логвінової Н.С., Сіваченка І.Ю., К.: — ЦУЛ, 2006. — 792 с.
20. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році: збірник / Державна служба статистики України // ЕКСПОРТ І ІМПОРТ ПОСЛУГ http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/zd_met.html
21. Генеральна угода про торгівлю послугами СОТ від 15.04.1994 № 981017 // Офіційний вісник України — № 84, ст. 2989. — 2010 — С. 482. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/981_017
22. Маркетинг: підручник / А.Ф. Павленко, І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та ін.; за ред. А.Ф. Павленка. — К.: КНЕУ, 2008. — 600 с.
23. World Trade Organization. WORLD TRADE2012, PROSPECTS FOR2013 / 10 April 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.wto.org
24. World Bank // [Електронний ресурс] — Режим доступу / <http://go.worldbank.org/>
25. Рахман М.С., Рахман Є.М. Аналіз стану та перспектив розвитку зовнішньої торгівлі України / М.С. Рахман, Є.М. Рахман // Глобальні та локальні проблеми соціально-економічного розвитку України: колективна монографія. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. — 500 с. (205–222).

Русіна Ю.О.,

Київський національний університет технологій та дизайну

Легейда А.Г.

Київський національний університет технологій та дизайну

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

У статті викладені методичні вказівки щодо можливості забезпечення фінансової стійкості комерційних банків. Досліджено практику діагностики фінансової стабільності банку. Визначено методи щодо удосконалення визначення вірогідності фінансової стійкості.

В статье изложены методические указания относительно возможности обеспечения финансовой устойчивости коммерческих банков. Исследована практика диагностики финансовой стабильности банка. Определены методы по совершенствованию определения достоверности финансовой устойчивости.

In the article the methodical instructions concerning the possibility to ensure the financial stability of commercial banks. Investigated the practice of diagnostics of the financial stability of the Bank. Defined methods for the improvement of definition of reliability of financial stability.

Постановка проблеми. Сьогодні практично всі українські банки переймаються проблемою дедалі зростаючої конкуренції, пов'язаної із перерозподілом капіталів та клієнтів, розширенням асортименту банківських послуг, впровадженням сучасних інформаційних технологій в управління банківською діяльністю. Це зумовлює необхідність удосконалення банківського менеджменту таким чином, щоб задовільнити попит на банківські продукти і послуги з боку суб'єктів ринкового середовища, забезпечивши при цьому прибутковість банківського бізнесу та захист від ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом фінансової стійкості займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Е. Альтман, Берест М.М., У. Бівер, Герасимова В.Я., Р. Ліс, Плаксюк О.Ф., Платун О.Л., Г. Спрінгейт, Дж. Таффлер, Г. Тішоу, Тимошенко А.П. та інші [2, с. 10].

«На сьогодні загальний капітал банківської системи країни, за розрахунками, становить 4,9% офіційного валового внутрішнього продукту (для порівняння: у країнах Центральної та Східної Європи цей показник становить близько 40%). Загальні депозити на душу населення в Україні дорівнюють лише 48 дол. США (в Росії — 306, Естонії — 796, Польщі — 1318, Чехії — 3198 дол. США). Лише приблизно 75% банків функціонують у відносно нормальному режимі, спостерігається стійка тенденція до зниження прибутковості робочих активів у цілому по банківській системі. Питома вага проблемних (прострочених та сумнівних) кредитів і сьогодні залишається значною і складає 4,5%» [5, с. 48].

Мета статті полягає в подальшому розвитку теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення стійкості та запобігання банкрутства комерційного банку за допомогою інструментів платоспроможності.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття фінансової стійкості банку. Достатньо часто його ототожнюють з такими економічними поняттями, як надійність, платоспроможність, ліквідність. Так, деякі автори стверджують, що фінансова стійкість банку визначається рівнем його ліквідності та платоспроможності. Зауважимо, що ліквідність комерційного банку характеризує механізм перетворення фінансових чи матеріальних активів у грошові кошти для своєчасного виконання зобов'язань, а платоспроможність визначається здатністю банку своєчасно і повністю виконувати свої платіжні зобов'язання. Це дуже важливі складові, але врахування тільки їх під час визначення фінансової стійкості банку, на нашу думку є недостатнім.

Інші фахівці стверджують, що стійкість банку залежить від збалансованості його активів і пасивів, якості кредитно-інвестиційного портфеля і кількості клієнтів. Цей підхід викликає певні зауваження:

по-перше, в ньому не враховуються такі важливі складові фінансової стійкості, як прибутковість, платоспроможність та ліквідність банку;

по-друге, твердження, що фінансова стійкість банку залежить від кількості клієнтів, є недостатнім для пояснення цієї взаємозалежності (не враховується їх фінансовий стан).

Основна проблема стійкості банків пов'язана з нестійкою економікою України, яка робить тільки перші кроки до відкритого суспільства з метою знайти своє місце у господарських відносинах світу. Ця проблема визначається, насамперед, стабільністю економічного середовища, яке оточує банк. Таким чином, ринкова категорія «фінансова стійкість банку» відображає фінансовий стан банківської установи в існуючому середовищі. Звідси можна виділити основні параметри фінансової стійкості банку: соціально-політична ситуація в країні, її загальноекономічний стан, стан фінансового ринку, внутрішня стійкість банківської установи.

Фінансова стійкість — принципове поняття, яке сьогодні постійно впливає при обговоренні тих чи інших аспектів функціонування банків і фінансової системи країни в цілому. Однак попри очевидну актуальність і практичну потребу у здійсненні аналізу фінансової стійкості вітчизняних банків, досвід такого аналізу залишається досить скромним, а наукові підходи з цієї тематики в Україні практично відсутні.

Відсутність чіткого визначення поняття фінансової стійкості комерційного банку призвела, з одного боку, до ототожнення фінансової стійкості з іншими поняттями (ліквідністю, платоспроможністю, надійністю), а з іншого — зумовила суттєві розмежування по лінії методологічних засад у підходах щодо оцінки факторів і складових фінансової стійкості банків, встановлення її критеріїв.

Процес трансформування банківських ресурсів в системі фінансового менеджменту проходить через управління фінансовими операціями банку, що відбувається на його стійкості і надійності.

«Слід виділити п'ять блоків стійкості банку: 1) фінансова стійкість; 2) організаційна стійкість; 3) функціональна стійкість; 4) комерційна стійкість; 5) капітальна стійкість. Зазначені підходи досить нечіткі відносно взаємозв'язку елементів стійкості банку, як певного стану і цілеспрямованості руху. Тому щодо забезпечення фінансової стійкості банку доцільно виділити такі взаємопов'язані напрями: стійкість капітальної бази; стійкість ресурсної бази; організаційно-структурна стійкість банку; комерційна стійкість банку. Розглянемо послідовно складові фінансової стійкості банку, до яких відносяться:

Стійкість капітальної бази — це сукупність внесених засновниками та акціонерами власних коштів, що становить капітал банку. Обсяг зазначених коштів зростає у результаті ефективної банківської діяльності в процесі капіталізації прибутку, а також за рахунок додаткових внесків учасників банку. Треба відзначити, що провідна роль капіталу в забезпеченні фінансової стійкості банку зумовлена його функціями:

по-перше, розміри капіталу гарантують довіру клієнтів до банку, переконують вкладників у можливості відшкодування своїх коштів, що забезпечує уникнення ризику під час їх розміщення. Це також гарантує потенційним позичальникам спроможність установи забезпечити попит на кредитні ресурси;

по-друге, на першому етапі в ролі стартових коштів, необхідним для будівництва чи оренди приміщень, установок банківського обладнання, наймання кваліфікованого персоналу є власний капітал у частині статутного фонду, сформованого засновниками банку. Без таких витрат банківська установа не може розпочати свою діяльність. Для розроблення і розвитку нових перспективних напрямів діяльності банку, пов'язаних із розширенням обсягу послуг, впровадженням сучасних технологій тощо, які завжди супроводжують період зростання банку, виникає потреба у додатковому капіталі. Залучення додаткового капіталу дає банку змогу забезпечувати клієнтів банківськими послугами на сучасному рівні, посилити власні позиції на ринку;

по-третє, капітал — це своєрідний буфер, який поглинає негативні результати, у тому числі збитки від поточної неефективної діяльності банку до вирішення його керівництвом поточних проблем. Таким чином, резервний капітал захищає банк від банкрутства у разі несприятливої ситуації та непередбачених витрат» [4, с. 15–26].

«Стійкість ресурсної бази — це важлива складова фінансової стійкості банку. Вона охоплює такі аспекти:

1. Залежність діяльності банку від стану економіки країни в цілому;
2. Контроль галузевих (відомчих) фінансових потоків;
3. Ступінь інтегрованості у систему міжбанківських відносин;
4. Зміст і рівень співробітництва банку із суб'єктами ринкової інфраструктури (банками, клієнтами тощо);
5. Стабільність поповнення ресурсної бази банку;
6. Концентрація вкладів фізичних осіб у загальному обсязі пасивів банку;
7. Обслуговування коштів бюджету тощо» [3.12]

Можливості формування ресурсної бази банку під впливом зрушень на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, ситуації на грошово-кредитному ринку, структурних коливань у доходах юридичних та фізичних осіб і, як наслідок, змін у регулюванні банківської діяльності, не залишаються стабільними. Функції управління активами та пасивами на практиці безпосередньо пов'язані між собою. Структура джерел фінансування при цьому має бути адекватною структурі банківських активів, тобто певні види зобов'язань

(пасиви) за розмірами та строками залучення повинні відповідати також за строками та обсягами елементам активів. Таким чином, збільшення затрат на покриття боргів та збитків за рахунок власного капіталу може бути наслідком зневажання цього важливого правила.

Залучення найдорожчих ресурсів для банку (міжбанківських кредитів) повинно мати цільовий характер й бути спрямованим лише під визначену програму кредитування чи інвестування. Ситуація, що веде до зростання витрат та ставить під загрозу короткострокову ліквідність банку, виникає, коли міжбанківські кредити для виконання зобов'язань перед клієнтами використовуються для поповнення кореспондентських рахунків. Водночас деякі вітчизняні банки свій прибуток збільшують саме таким шляхом, тобто наданням короткострокових міжбанківських кредитів. І все ж таки, цей спосіб підвищення доходності може використовуватися лише за умов стабільної тенденції до зростання залишків коштів на поточних рахунках клієнтів та розширення депозитної бази банку. Отже, важлива умова забезпечення фінансової стійкості банку — це підтримання постійного балансу між потребами в ресурсах і можливостями їх придбання за принципом достатності. Тобто обсяг коштів, мобілізованих на грошово-кредитному ринку, має бути не меншим, але й не більшим, ніж потрібно для розміщення коштів у найприбутковіших операціях.

Проведений аналіз підходів до з'ясування сутності поняття фінансової стійкості комерційних банків дає підстави для висновків:

1. Фінансова стійкість комерційного банку не може характеризуватися лише набором певних показників (ліквідність, платоспроможність, прибутковість і т.д.), це результат, більш охоплюючого та деталізованого аналізу;

2. Різноманітність аргументів, які числяться у спробах дати визначення поняттю фінансової стійкості комерційних банків, показує, що існує проблема формалізації фінансової стійкості, інакше достовірність отримуваної оціночної інформації виявиться суттєво заниженою;

3. Фінансова стійкість банку — це не конкретний числовий показник його діяльності, це — якісна характеристика спроможності комерційного банку стабільно функціонувати під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Отже, фінансова стійкість комерційного банку — це динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів та ризиків повноцінно виконувати свої функції з урахуванням наявного балансу економічних інтересів, витримуючи вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Висновки. Проведений аналіз понятійного апарату щодо фінансової стійкості комерційного банку та шляхів її забезпечення дає підстави зробити наступні висновки й пропозиції.

Фінансова стійкість комерційного банку ще не стала об'єктом комплексного наукового дослідження у вітчизняній літературі, хоча потреба в таких дослідженнях є значною.

У процесі аналізу структури банківських ресурсів і за-для виявлення значення їх основних складових для забезпечення фінансової стійкості банку необхідно «невласні» ресурси розмежовувати на залучені й запозичені. Це дозволяє враховувати специфіку власності й джерел походження різних елементів ресурсів, що використовуються банком, але йому не належать, застосовувати до них конкретні прийоми

Для зміцнення фінансової стійкості комерційного банку істотне значення має зростання його доходів, насамперед прибутку як джерела збільшення власного капіталу.

Валовий операційний дохід комерційних банків залежить від норми прибутку по активних операціях, розміру плати, що береться за надані послуги, величини й структури активів. Кожен з цих факторів вимагає застосування специфічних прийомів дослідження.

Для забезпечення зростання доходності комерційного банку та підвищення його фінансової стійкості важливе значення має кількісний та якісний аналіз кожного джерела доходів з метою встановлення вигідних для банку напрямів здійснення операцій.

Збільшенню доходності комерційних банків, крім підвищення прибутку від здійснюваних операцій та послуг, що надаються, сприяє й скорочення витрат на їх обслуговування. Це вимагає проведення постійного аналізу витратності банківських операцій та послуг і визначення можливостей їх зменшення, що позитивно впливає на фінансову стійкість банку.

Узагальнюючими показниками оцінки фінансової стійкості банку є його платоспроможність і ліквідність. Ці показники тісно взаємопов'язані. Основою платоспроможності банку є його ліквідність. Однак платоспроможність залежить не лише від ліквідності, а й від ряду інших факторів політичної й економічної ситуації в країні чи регіоні, стану грошово-кредитного ринку, можливості рефінансування в НБУ, розвинутості ринку цінних паперів, наявності й досконалості заставного законодавства, забезпеченості банку власним капіталом, надійності клієнтів й банків-партнерів, спеціалізації й різноманітності банківських послуг даного фінансово-кредитного закладу та інших факторів. Потрібний аналіз впливу кожного з них на платоспроможність банку і його фінансову стійкість.

Використана література

1. Закон України «Про відновлення фінансової стійкості або визнання комерційного банку банкрутом «(у редакції Закону України від 30.06.1999 р. № 784-ХІІ).
2. Берест М.М. Критичний аналіз змісту економічної категорії «фінансова стійкість»//Берест М.М., Тимошенко А.П.// Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2010. — № 29. — С. 69–72.
3. Тимош І.М. Організаційно-методичний механізм запобігання банкрутства комерційного банку // Актуальні проблеми фінансової стійкості економіки комерційного банку. — 2010. — № 6. — С. 23–25.
4. Словник банківської термінології [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.glossary.org.ua/article/sekyurytyzatsiya/>. — Назва з домашньої сторінки Інтернету.
5. Стефанишина А., Характеристика та аналіз методик оцінювання фінансової стійкості банків України та зарубіжжя [Текст] / А. Стефанишина // Вісник НБУ. — 2010. — № 11. — С. 62–67.
6. Стефанишина, А. Характеристика та аналіз методик оцінювання фінансової стійкості банків України та зарубіжжя [Текст] / А. Стефанишина. — Вісник НБУ. — К., 2010. — № 11. — С. 43–49.

References

1. Zakon Ukraïni «Pro vidnovlennja finansovoï stijkosti abo viznannja komercijnogo banku bankrutom «(u redakcii Zakonu Ukraïni vid 30.06.1999 r. № 784-HII).
2. Berest M.M. Kritichnij analiz zmistu ekonomichnoï kategorii «finansova stijkist'»//Berest M.M., Timoshenko A.P.// Visnik ekonomiki transportu i promislovosti. — 2010. — № 29. — S.69–72.
3. Timosh I.M. Organizacijno-metodichnij mehanizm zapobigannja bankrutstva komercijnogo banku // Aktual'ni problemi finansovoï stijkosti ekonomiki komercijnogo banku. — 2010. — № 6. — S. 23–25
4. Slovník bankivs'koï terminologii [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: <http://www.glossary.org.ua/article/sekyurytyzatsiya/>. — Nazva z domashn'oi storinki Internetu.
5. Stefanishina A., Harakteristika ta analiz metodik ocinjuvannja finansovoï stijkosti bankiv Ukraïni ta zarubizhzhja [Tekst] / A. Stefanishina // Visnik NBU. — 2010. — № 11. — S. 62–67.
6. Stefanishina, A. Harakteristika ta analiz metodik ocinjuvannja finansovoï stijkosti bankiv Ukraïni ta zarubizhzhja [Tekst] / A. Stefanishina. — Visnik NBU. — K., 2010. — № 11. — S.43–49.

Русіна Ю. О.,
Київський національний університет технологій та дизайну
Полозук Ю. В.
Київський національний університет технологій та дизайну
Русина Ю. А.,
Киевский национальный университет технологий и дизайна
Полозук Ю. В.
Киевский национальный университет технологий и дизайна
Rusina J.,
Kyiv National University of Technologies and Design
Polozuk J.
Kyiv National University of Technologies and Design

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЕЇ ВПЛИВАЮТЬ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ФАКТОРЫ, НА НЕЕ ВЛИЯЮЩИЕ

ECONOMIC SUBSTANCE OF FINANCIAL VIABILITY AND FACTORS THAT AFFECT IT

У статті розглянуто методологічні підходи визначення «фінансова стійкість» підприємства, розглянуто основні внутрішні та зовнішні фактори, які суттєво впливають на фінансову стійкість підприємства.

Ключові слова: фінансова стійкість підприємства, внутрішні фактори фінансової стійкості, зовнішні фактори фінансової стійкості, базові чинники, похідні чинники, деталізуючі чинники.

В статье рассмотрены методологические подходы определения «финансовая устойчивость» предприятия, рассмотрены основные внутренние и внешние факторы, которые существенно влияют на финансовую устойчивость предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость предприятия, внутренние факторы финансовой устойчивости, внешние факторы финансовой устойчивости, базовые факторы, производные факторы, детализирующие факторы.

The article deals with the methodological approach the definition of «financial stability» of the enterprise, the basic internal and external factors that significantly affect the financial stability of the company.

Keywords: financial stability of the company, the internal factors of financial stability, the external factors of financial stability, the basic factors derived factors detailing factors.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах більшість підприємств мають дуже складне фінансове становище. Проте, на діяльність підприємства негативно впливають не лише фактори зовнішнього середовища, а й відсутність відповідного рівня фінансової стійкості підприємства. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці для розкриття поняття «фінансова стійкість» використовують велику різноманітність підходів, які висвітлюють різні сторони досліджуваного поняття. І тому проблема щодо трактування даної дефініції залишається відкритою та повністю не висвітленою. Отже, саме зараз, у період економічної та політичної кризи нашої держави основним із за-

вдань будь-якого підприємства виступає забезпечення та управління його фінансовою стійкістю. Для досягнення даної мети виникає необхідність у виявленні та аналізі факторів, які впливають на фінансову стійкість підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу фінансової стійкості підприємств завжди були об'єктом вивчення науковців. Значний вклад у вирішення цих проблем внесли такі відомі науковці, як: Балабанов І.Т., Лахтіонова Л.А., Савицька Г.В., Родіонова В.М., Федотова М.О., О.Р. Кривицька, М.І. Баканов, В.І. Бариленко, І.А. Бланк, В.В. Бочаров, Родіонова В.М., Федотова М.О., Коробов М.Я.,

Поляк Г.Б., Павловська О.В., Фролова Т.О., Старостенко Г.Г., Мірко Н.В., Цал-Цалко Ю.С., Уткін Є.А., Стоянова О.С. та багато інших.

Метою статті є дослідження економічної сутності фінансової стійкості підприємства та аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на фінансову стійкість підприємства.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч поглядів щодо поняття «фінансова стійкість» підприємства.

Коробов М.Я. вважає, що фінансова стійкість підприємства — це розміщення фінансових ресурсів підприємства, а також відповідність параметрів діяльності підприємств критеріям позитивної характеристики фінансового стану [6].

О.Н. Волкова і В.В. Ковальов стверджують, що найважливішою характеристикою фінансового стану будь-якого підприємства є стабільність його діяльності у світлі довгострокової перспективи, яка пов'язана із загальною фінансовою структурою підприємства, а також ступенем його залежності від інвесторів та кредиторів. Отже, фінансова стійкість характеризується співвідношенням власних і позикових коштів [1, с. 115].

Хоча, розглядаючи аналіз майнового стану, В.В. Ковальов вважає, що стійкість фінансового стану підприємства в значній мірі залежить від доцільності і правильності вкладення фінансових ресурсів в активи.

Кривицька О.Р. трактує фінансову стійкість як результат формування достатнього для розвитку підприємства обсягу прибутку, що є визначальною ознакою його економічної незалежності [9, с. 138].

Бланк І.О. визначає що таке поняття як «фінансова стійкість підприємства» дуже близьке до іншого економічного поняття — «фінансова рівновага». Автор визначає зміст цих двох категорій частиною власних джерел при формуванні фінансових ресурсів підприємства [7, с. 138].

Мельник М.В. говорить, про те, що якщо підприємство має у своєму розпорядженні достатній обсяг капіталу, для забезпечення безперервності своєї діяльності, яка насамперед пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції, а також здатністю вчасно і повністю погашати свої зобов'язання, то такий фінансовий стан підприємства вважається стійким [12].

У свою чергу, Виноградов Г.Г. та Богданівська Л.А. стверджують, що поняття фінансової стійкості підприємства тісно пов'язане з перспективною платоспроможністю. Оцінка фінансової стійкості дозволяє зовнішнім суб'єктам аналізу (особливо інвесторам) визначити фінансові можливості підприємства на тривалу перспективу. Оскільки в умовах ринкової економіки здійснення процесу виробництва, його розширення, задоволення різних потреб підприємства виробляються за рахунок самофінансування, а при їх недостатності — позико-

вих, то велике значення має фінансова незалежність від зовнішніх позикових джерел, хоча обійтися без них складно. Тому вивчаються співвідношення позикового, власного і загального капіталу з різних позицій [2].

На думку Родіонової В.М., фінансова стійкість — це наявність власних оборотних коштів, їх збереження, співвідношення між власними і позиковими обіговими коштами, які характеризують ступінь фінансової стійкості підприємства, його становище на фінансовому ринку, можливості додаткової мобілізації фінансових ресурсів за допомогою випуску цінних паперів [8, с. 42].

Шеремет А.Д. вважає, що основним вихідним показником стійкості фінансового стану підприємства є різниця статутного та реального власного капіталу [4, с. 120]. З ними погоджуються Грачов А.В. і Абрютіна М.С., які стверджують, що фінансова стійкість підприємства є не що інше, як надійно гарантована платоспроможність, незалежність від випадків ринкової кон'юнктури і поведінки партнерів. Вони ж виділяють і головну ознаку стійкості підприємства, тобто наявності чистих ліквідних активів, які визначаються як різниця між короткостроковими зобов'язаннями та усіма ліквідними активами на той чи інший момент часу [5, с. 39].

Враховуючи вищезазначені трактування, можна зазначити, що фінансово стійким є підприємство, яке характеризується такими ознаками: високою платоспроможністю (здатністю відповідати за своїми зобов'язаннями); високою кредитоспроможністю (здатністю платити за кредитами, виплачувати відсотки по них і погашати їх точно в строк); високою рентабельністю (прибутковістю, що дозволяє фірмі нормально і стійко розвиватися, вирішуючи при цьому проблему взаємини акціонерів і менеджерів за рахунок підтримки на достатньому рівні дивідендів і курсу акцій підприємства); високою ліквідністю балансу (здатністю покривати свої пасиви активами відповідної і перевищує терміновості перетворення їх на гроші).

Дослідивши точки зору різних авторів можна помітити, що єдиного визначення щодо поняття фінансової стійкості не існує, з цього випливає що фінансова стійкість — поняття широке.

1. Фінансова стійкість визначає фінансову безпеку підприємства, а також його фінансову незалежність від інвесторів та кредиторів.

2. Фінансова стійкість підприємства — це здатність фінансової системи зберігати рух грошових коштів, незважаючи на зовнішні та внутрішні фактори, які на неї впливають.

3. Фінансова стійкість формується в процесі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства, є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, а отже є

головним компонентом загальної економічної стійкості підприємства.

4. Фінансова стійкість підприємства — це здатність здійснювати господарську діяльність в умовах підприємницького ризику і мінливого середовища бізнесу з метою зміцнення конкурентних переваг організації з урахуванням інтересів суспільства і держави та максимізації добробуту власників.

5. Фінансова стійкість підприємства в довгостроковому плані характеризується співвідношенням його позикових та власних коштів. Сутність фінансової стійкості визначається ефективним формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Аналіз трактування поняття «фінансова стійкість» підприємства дає зрозуміти, що дане визначення розглядається, як у вузькому, так і в широкому визначенні.

Доцільним було б надати, власне визначення такого поняття, як «фінансова стійкість» підприємства.

Отже, фінансова стійкість — це більш узагальнена характеристика фінансового стану підприємства, тобто здатність суб'єкта господарювання розвиватися та функціонувати, забезпечувати фінансову незалежність та зберігати рівновагу своїх пасивів та активів, що гарантує інвестиційну привабливість та платоспроможність підприємства.

На фінансову стійкість підприємства впливають різні фактори, які частково чи повністю залежать від підприємства. Загальної класифікації факторів, які впливають на фінансову стійкість немає, адже багато джерел надають різні класифікації цих факторів. Найпоширеніші види факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства представлено на рис. 1.

До найбільш суттєвих зовнішніх факторів, які формують фінансову стійкість підприємства відносять:

- становище підприємства на ринку товарів та послуг;
- економічні умови господарювання;
- платоспроможний попит споживачів;

- економічна та фінансово-кредитна політика законодавчої й виконавчої влади;
- соціальна та екологічна ситуація в суспільстві тощо.

Але специфіка зовнішніх факторів полягає в тому, що підприємство не має можливості їх корегувати. Саме тому основний акцент в управлінні фінансовою стійкістю підприємства має бути спрямований на внутрішні фактори, тобто ті фактори, які повною мірою залежать від самого підприємства.

- Визначальними внутрішніми факторами впливу є:
- склад та структура майна і фінансових ресурсів, включаючи запаси й резерви;
 - розмір оплаченого статутного капіталу;
 - структура продукції чи послуг, які випускаються підприємством, її частка в загальному платоспроможному попиті;
 - галузева належність суб'єкта господарювання.

Отже, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на фінансову стійкість підприємства може бути різним, яким потрібно і можливо управляти в певних межах.

Базові чинники, або чинники I рівня — це узагальнюючі чинники, які є результатом впливу чинників II та III рівня і виступають генератором взаємодії більш дрібних чинників. До базових чинників відносять:

- стадія життєвого циклу підприємства;
- фаза економічного розвитку системи.

Залежно від фази економічного розвитку системи будуть різними темпи виробництва, реалізації продукції, їх співвідношення, а також рівень інвестицій підприємства у товарні запаси, доходи підприємства та населення.

Стадія життєвого циклу підприємства є основоположним чинником при визначенні загальнооекономічної мети діяльності підприємства, для досягнення якої будуть спрямовані всі інші його стратегії (стратегія управління власним та позиковим капіталом, стратегія управління обсягами діяльності, фінансова стратегія).

Похідні чинники (II рівня) є результатом дії основоположних (базових) чинників. До їх складу належать:

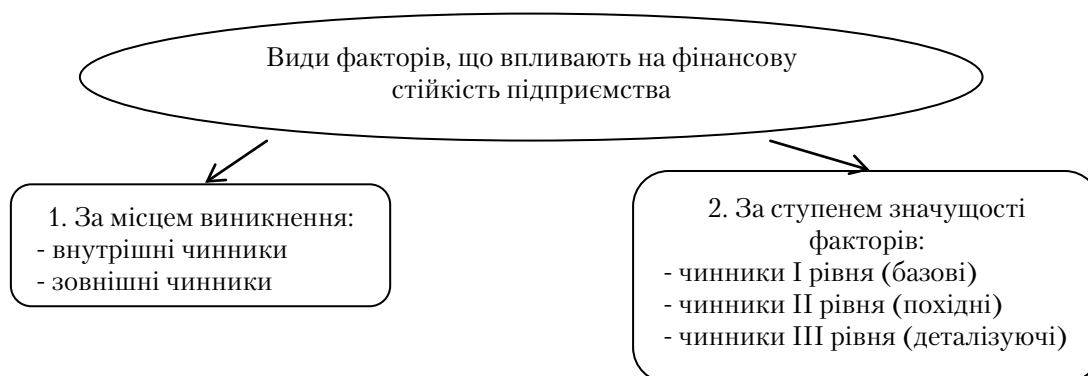

Рис. 1. Види факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства

- демографічна ситуація;
- соціальна та податкова політика держави;
- середній рівень доходів населення;
- загальний рівень стабільності;
- грошово-кредитна політика;
- стратегія управління активами та капіталом;
- стратегія управління грошовими потоками.

Деталізуючими чинниками (III рівня) виступають: рівень інфляції, рівень конкуренції, стратегія управління ризиком, склад та структура активів. За допомогою їх з'ясовують і деталізують механізм впливу на фінансовий стан підприємства чинників II рівня.

Слід зазначити, що всі вищеперераховані фактори тісно взаємопов'язані, але їхній вплив на фінансову стійкість підприємства — різний, тобто одні можуть впливати негативно, а інші — позитивно.

Список використаної літератури

1. Ковалев В.В., Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 424 с.
2. Богданівська, Л.А., Виноградов, Г.Г., Аналіз господарської діяльності в промисловості/Л.А. Богданівська, Г.Г. Виноградів. — М.: Економіка. — 2001. — 286 с.
3. Баканов М.И., Мельник М.В., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа и ученик для вузов, 2006.
4. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности, 2011.
5. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. — М.: Дело и Сервис, 2000. — 56 с.
6. Коробов М.Я. Финансово-экономический анализ деятельности предприятий: навч. посіб. — 3-тє вид., перероб. і доп. / М.Я. Коробов. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. — 294 с.

Висновки. Фінансова стійкість підприємства — це такий стан фінансових ресурсів, при якому досягається фінансова незалежність підприємства від запозичених коштів, забезпечується його платоспроможність та стабільна продуктивність. При цьому, з нашої точки зору, повинні враховуватися, як зовнішні, так і внутрішні фактори впливу, проводиться постійний моніторинг за показниками фінансової стійкості, та оцінюватися вірогідність банкрутства за різними методами. В основі досягнення внутрішньої стійкості підприємства лежить своєчасне та гнучке управління внутрішніми та зовнішніми факторами його діяльності, тобто головна роль в системі антикризового управління повинна належати широкому застосуванню внутрішніх механізмів фінансової стабілізації.

References

1. Kovalev V.V., Volkova O.N. Analiz hozjajstvennoj dejatel'nosti predprijatija: Uchebnik. — M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2006. — 424 s.
2. Bogdanivs'ka, L.A., Vinogradov, G.G., Analiz gospodars'koj dijal'nosti v promislovosti/L.A. Bogdanivs'ka, G.G. Vinogradiv. — M.: Ekonomika. — 2001. — 286 s.
3. Bakanov M.I., Mel'nik M. V., Sheremet A.D. Teorija jekonomicheskogo analiza i uchenik dlja vuzov, 2006.
4. Sheremet A.D. Kompleksnyj analiz hozjajstvennoj dejatel'nosti, 2011.
5. Abrjutina M.S., Grachev A.V. Analiz finansovo-jekonomicheskoj dejatel'nosti predprijatija. — M.: Delo i Servis, 2000. — 56 s.
6. Korobov M. Ja. Finansovo-ekonomichnij analiz dijal'nosti pidpriemstv: navch. posib. — 3-te vid., pererob. i dop. / M. Ja. Korobov. — K.: T-vo "Znannja", KOO, 2002. — 294 s.
7. Blank I.A. Slovar'- spravochnik finansovogo menedzhera. Kiev, 2001. 481 s.
8. Rodionova V.M. Finansovaja ustojchivost' predprijatija v uslovijah infljacji/ V.M. Rodionova, M.A. Fedotova. — M.: Perspektiva, 2009. —98 s.
9. Krivic'ka O.R. Planuvannja pributku pidpriemstva pri viznachenni strategii jogo rozvitku/O.R. Krivic'ka // Finansy Ukraïni, 2005, N № 3. — S.138–146
10. Pavlovs'ka O.V. Finansovij analiz: Navch. — metod. posibnik dlja samost.vivch.disc. / O.V. Pavlovs'ka, N.M. Prituljak, N. Ju. Nevmerzhič'ka. — K.: KNEU, 2002. —388 s.
11. Bilik M.D. Sutnist' i ocinka finansovogo stanu pidpriemstv / M.D. Bilik // Finansy Ukraïni. — 2005. — № 3. — S. 117–128.
12. Efimova O.V., Mel'nik M.V. Analiz finansovoj otchetnosti, 4-e izd., ispr. i dop. — M.: Omega-L, 2009. — 451 s.

Саврадым Виктория Михайловна

кандидат экономических наук, доцент, докторант

Национальный университет государственной налоговой службы Украины

Балахничева Мария Михайловна

кандидат экономических наук, доцент,

доцент кафедры экономики Севастопольский филиал МГУ имени М.В. Ломоносова

Savradym Victoria Mihailovna

Ph.D., Associate Professor, Doctoral

The National State Tax Service University of Ukraine

Balahnicheva Marija Mihajlovna

Ph.D., Associate Professor,

Associate Professor Department of Economics Sevastopol branch MV Lomonosov

Moscow State University

ФИСКАЛЬНАЯ РЕФОРМА М. М. СПЕРАНСКОГО: ПРЕДПОСЫЛКИ, РЕЗУЛЬТАТЫ, ЗНАЧЕНИЕ FISCAL REFORM OF M. M. SPERANSKY: PREREQUISITES, RESULTS, VALUE

Аннотация: исследованы вопросы становления и реформирования фискальной системы в Российской империи.

Ключевые слова: фискальная система, реформа, государственные доходы.

Summary: questions of formation and reforming of fiscal system in the Russian Empire are researched.

Keywords: fiscal system, reform, government revenues.

В настоящее время вопросы определения сущности и структуризации фискальной системы являются довольно дискуссионными, поскольку до сих пор не найден компромисс, как минимум, в части определения её внутренних элементов. Мы в своем исследовании исходим из исторически сложившегося понимания фискальной системы как совокупности государственных доходов в целях финансирования государственных расходов. Данное утверждение обосновывается результатами проведенного исторического анализа возникновения фискальной системы и становления её современного прообраза благодаря проведенной фискальной реформе под руководством М.М. Сперанского.

Для того чтобы лучше понимать сущность и структуру фискальной системы рассмотрим само понятие «фиск». В словаре иностранных терминов понятие «фиск» (от лат. Fiscus) трактуется как «государственная казна» [5, с. 737], хотя изначально слово «Fiscus» было связано с корзиной, хранящей деньги для выплат. В Древнем Риме государственная казна называлась «эрарий Сатурна»; в эпоху Республики — «эрарий римского народа» (Aerarium populi Romani). После установления империи и разделения власти между сенатом и импера-

тором, разделению была подвергнута и государственная казна: казна сенаторов сохранила название «эрарий», казна императора получила название «фиск» [6].

Постепенно различие становилось всё более формальным и уже при императоре Диоклетиане фиск стал означать казну в целом. В связи с этим понятие «fiscus» стало включать в себя не только казну, но и все императорское управление; а всё то, что принадлежало этому управлению — словом *fiscalis* (казённое). Термин приобретает общее значение, аналогичное современному понятию «казна» и «казенный» (*ag r i fiscales* — казенные земли, независимо от их специального характера и т.п.) [9].

С IV в. фиск становится единым финансовым центром Римской империи, в сферу действия которого входило: получение всех видов доходов и сборов, осуществление выплат, выдача распоряжений о порядке сбора налогов, выдача распоряжений о порядке чеканке монет и др. Фиск имел разнообразные дополнительные доходы и привилегии:

- 1) против фиска не действовали сроки давности;
- 2) требования фиска имели приоритет перед другими требованиями;

3) наделение исключительного права приобретения собственности посредством: а) штрафов; б) конфискации; в) притязаний на бесхозное имущество, включая клады. Стоит отметить, что данная практика приобретения собственности находила поддержку у частных лиц, поскольку за предоставление информации (другими словами — доносе) о конфискации или другом имуществе, причитающемся фиску, выплачивалась награда.

С точки зрения административного устройства фискальной системы Римской империи, то ещё со времён Августа Октавиана управление фиском осуществляли императорские чиновники, которые назывались вначале «прокураторы по расчетам», затем «счетоводы», потом «комиты» и имели множество помощников: помощники по расчетам, посыльные и т.д. Помимо этого, существовала должность адвоката императорского фиска (лат. *Advocatus fisci*), введенная императором Адрианом для защиты интересов императорского фиска в судах [4, с. 317]. После Диоклетиана на территории всей империи представителями фиска стали прокураторы, штат которых составляли служащие, ведавшие сбором налогов и конфискованными землями.

В Российской империи понятие «фиск» закрепилось гораздо позже. Толчок к этому дало финансовое реформирование государства Петром I. В основном, эти преобразования касались только введения фискальной должности и указаний направления их деятельности. Всё это было закреплено в Указах Петра I на протяжении 1711–1714 гг. (стилистика сохранена) [2, с. 668]:

1. Указ от 02.03.1711 г., п. 9: *«Учинить фискалов во всяких делах, а как быть им, прийдетя известие».*

2. Указ от 05.03.1711 г., п. 3: *«Выбрать обер-фискала (глава фискалов — прим. авт.), человека умного и доброго (т.е. человека умного и богатого (здесь: добро — богатство) — прим. авт.) (из какого чина ни есть); дела же его сии суть: должен он над всеми делами тайно надсматривать и проводить про неправый суд, також в сборе казны и прочаго, и кто неправду учинит, то должен фискал позвать его пред Сенат (какой высокой степени ни есть) и тамо его уличать; и буде уличит кого, то половина штрафа в казну, а другая ему фискалу; буде же и не уличит, отнюдь фискалу в вину не ставить, ниже досадовать (ниже досадовать, т.е. даже не упрекать — прим. авт.), под жестоким наказанием и разорением всего имения (разорением всего имения, т.е. конфискацией движимого и недвижимого имущества — прим. авт.)».*

3. Указ от 17.03.1714 г. «О должности фискалов» — подробно излагаются права и обязанности фискалов (начиная с обер-фискала при Сенате и заканчивая провинциал-фискалами в губерниях со всем подчиненным им аппаратом), а также дается перечень преступлений, по которым фискалы обязаны возбуждать

обвинение, включая и *«всякия взятки и кражу казны»* (состав преступлений охватывает любые действия, наносящие вред и причиняющие убыток государству).

Данными указами Пётр I создал фискальную службу, основным назначением которой являлось сохранение и приумножение государственной казны, невзирая на методы работы. Если в Римской империи активно применялась система поощрений доносов частных лиц, то в данном случае эта система была расширена посредством: а) установления безответственности фискалов за необоснованный донос (в качестве наказания — всего лишь небольшой штраф *«дабы впредь лучше осмотряся доносил»*); б) чёткого распределения получаемых штрафов по фискальным делам с учетом интересов самого фиска, по чьему доносу были взяты эти денежные средства: 50% — казне; 25% — Провинциал-фискалу (из которых 20% следовало передать Обер-фискалу); 25% — самому фискалу.

Первоначально фискалы находились в подчинении Сената. Но с появлением в 1722 г. органов прокуратуры (Указ от 12.01.1722 г.) и учреждением должности генерал-прокурора (Указ от 27.04.1722 г.) фискалы стали подчиняться ему. В 1723 г. была введена должность «генерал-фискал», являющейся высшей должностной ступенью для фискалов. В соответствии с указами 1724–1725 гг. был определен достаточно широкий круг его полномочий (включая право на запрос любого дела). Помощником генерал-фискала стал обер-фискал. Однако созданная Пётром I фискальная служба не являлась в полной мере службой фиска, поскольку традиционными вопросами финансов занимался Сенат, а на долю фискальной службы отводился агентурный надзор («венцом» всех контролирующих и надзирающих органов являлась Тайная канцелярия, ведущая надзор за всей работой этих органов, включая Сенат, Синод, прокуратуру и фискальную службу).

Таким образом, **историческое понимание и назначение фискальной системы заключается в двух основополагающих для её функционирования значениях:**

1) как инструмент пополнения фиска (государственной казны);

2) как явный (т.е. официальный) и неявный (в основном — агентурный надзор, доносы частных лиц) орган контроля в сфере своевременного и полного пополнения фиска.

Дальнейшее совершенствование фискальной службы было связано в основном с расширением перечня источников пополнения государственной казны (особенно с реформированием налоговой системы), а также с пересмотром функциональных обязанностей контролирующих этот процесс органов надзора.

В данной связи следует отметить, что в Российской империи фискальные преобразования в XVII–

XVIII вв. касались, в основном, видоизменений административно-управленческого аппарата в сфере государственных доходов, но не затрагивали пересмотра их внутреннего композита, что привело в конце XVIII века к угрожающему росту дефицита бюджета государства и, как следствие, настоятельной необходимости реструктуризации его доходов.

Данная задача была реализована в 1810 г. выдающимся русским общественным и политическим деятелем, реформатором и законотворцем, основателем юридической науки и теоретического правоведения М.М. Сперанским, предложившим новую структуризацию государственных доходов и путей их увеличения в разработанном им «Плане финансов». Другими словами, **«План финансов» М.М. Сперанского ознаменовал собой проведение фискальной реформы в Российской империи.** Основная мысль данного финансового доклада заключалась в том, что *«всякий финансовый план, предлагающий способы легкие и не помогающий ограничению в расходах, есть явный обман, влекущий государство в погибель»* [1, с. 94]. В связи с этим, основными направлениями в реформировании предлагались следующие меры: 1) прекращение выпуска ассигнаций; 2) сокращение государственных расходов; 3) установление контроля над государственными расходами; 4) введение новых налогов.

Для рассмотрения эффекта от реформирования фискальной системы нами были проанализированы статистические данные росписей о государственных доходах и расходах и отчетов об их исполнении за период 1805–1815 гг. (табл. 1) и сделаны следующие выводы:

1. Итоговые плановые показатели сведены с обязательным условием соблюдения баланса. При этом, ежегодно в смете предусмотрен денежный резерв для покрытия чрезвычайных расходов. Исключение составляют сметные показатели 1805–06 гг. Однако в данном случае, сметой было предусмотрено привлечение дополнительных денежных средств в Казначейство из Государственного Ассигнационного банка, часть которых должна была покрыть недостающую сумму.

2. Фактические итоговые показатели (без учета всей суммы долга) свидетельствуют о росте профицита, в том числе и показатели, очищенные от влияния кассовых остатков предыдущего года (исключение в послереформенный период — дефицит в размере 10208,2 млн руб. по причине резкого увеличения государственных затрат в связи с военными действиями).

3. О скрываемом росте фактического дефицита бюджета говорит величина неисполненных расходов (гр.9. табл. 1). Данный показатель приводится нарастающим итогом, что существенно облегчает визуальное восприятие информации.

4. Избежать влияния инфляции ассигнаций не удалось (особенно в 1809, 1811 и 1815 гг., когда пришлось корректировать суммы кассовых остатков на следующий год).

5. Среднегодовой доход государства в чистом выражении (гр. 6 табл. 1) за послереформенную пятилетку составил 398999,6 млн руб. (для сравнения — среднегодовой чистый доход в дореформенную пятилетку составил 198691,3 млн руб.).

Однако следует отметить, что, не смотря на кажущуюся визуализацию профицитности бюджета, реальность говорит о наличии бюджетного дефицита. Одной из особенностей составления смет и последующих отчетов их исполнения является некая завуалированность статистических данных.

Мы «очистили» итоговые показатели государственных доходов от заемных (с последующей отдачей) средств Заемного банка и привлекаемых (чаще без отдачи) средств Государственного Ассигнационного банка, поступающих в виде подкрепления Казначейству. В результате мы получили действительные данные о наличии дефицита государственного бюджета как свидетельства необходимости проведения фискальной реформы (табл. 2.).

Согласно проведенным расчетам тенденция к наращиванию бюджетного дефицита была прервана именно в 1810 г. благодаря проводимой фискальной реформе. Дефицит был не только уменьшен, но и вдвое сокращен в 1811 г. Дальнейший рост объема бюджетного дефицита связан с резким ростом государственных расходов в связи с началом Великой Отечественной войны 1812 г. (и последующем возмещении затраченных на проведение военных действий денежных средств). Стоит отметить, что в течение 1812–1815 гг. в доходной части бюджета государства была предусмотрена отдельная категория доходов по статье «чрезвычайные», куда включались не только заимствованные и привлеченные банковские денежные средства, но и доходы от государственных облигаций, пожертвования на военное ополчение, дополнительные поступления из местных бюджетов и др.

Наибольшую сложность в реализации реформы вызывал ставший уже привычным легкий способ покрытия расходов государства посредством выпуска ассигнаций. Поскольку дефицит государственного бюджета в 1810 г. превышал 100 трлн руб., было принято решение отсрочить пункт «Плана финансов» о запрете эмиссии ассигнаций на 1811 г. и выпустить их дополнительно для покрытия прямых расходов 1810 г. на сумму 46 трлн руб.

Таким образом, мы вынуждены констатировать частичную реализованность фискальной реформы, в том числе и по причине начала широкомасштабных

Таблица 1

Итоговые показатели функционирования фискальной системы в 1805–1815 гг., млн руб.

Год	План			Факт		
	Доходы	Расходы		Доходы		
				в т.ч.:		
		общие	на чрезвычайные расходы	Всего получено	учитываемый остаток наличности предыдущего года (п.11)	за год (без учета остатков кассовой наличности) (4-5)
А	1	2	3			
дореформенный период						
1805	102405,6	112341,3	-9935,7	147238,8	10370,8	136868,0
1806	103082,3	108529,5	-5447,1	142812,5	21789,9	121022,6
1807	125437,5	123841,7	+1595,8	192475,9	20353,6	172122,3
1808	136405,5	134405,5	+2000,0	300142,6	33455,0	266687,6
1809	148134,1	145169,9	+2964,2	356922,5	60163,5 ²	296756,0
реформенный период						
1810	209291,3	184717,4	+24573,9	335219,7	78467,9	256751,8
послереформенный период						
1811	280845,7	274036,6	+6809,1	355553,2	63275,5 ²	292277,8
1812	302949,5	287704,5	+15245,0	415382,7	83398,3	331984,4
1813	320530,0	276056,9	+44473,1	531050,7	73190,1	457860,6
1814	321349,6	314744,2	+6605,4	587808,8	107670,1	480138,7
1815	316031,9	284730,8	+31301,1	571585,6	138849,1 ²	432736,5
Год	Факт					Чистый остаток (6-8)
	Расходы				Остаток в наличности на следующий год (4-8)	
	Всего начислено к исполнению	из них:				
		исполнено расходов ¹	осталось к исполнению (долг), нарастающим итогом	Исключено из расходов		
А	7	8	9	10	11	12
дореформенный период						
1805	133367,6	125448,9	6390,1	1528,6	21789,9	+11419,1
1806	133793,7	122458,9	8195,1	3139,7	20353,6	-1436,3
1807	171348,4	159020,9	10782,2	1545,3	33455,0	+13101,4
1808	269207,0	248212,9	18929	2064,0	51929,7	+18474,7
1809	320506,5	278454,6	29329,4	12722,5	78467,9	+18301,4
реформенный период						
1810	327847,2	278982,5	35758,7	13106,0	56237,2	-22230,7
послереформенный период						
1811	360150,0	272155,0	61054,0	26941,0	83398,3	+20122,9
1812	463388,6	342192,6	76059,8	45136,2	73190,1	-10208,2 ³
1813	545837,3	423380,6	99536,8	22919,9	107670,1	+34480,0
1814	573319,3	457214,0	87376,1	28729,2	130594,9	+22923,8
1815	510004,0	391276,2	107227,0	11500,8	180309,4	+41460,3

¹ — включает суммы: а) части неисполненных расходов предыдущего года; б) по росписи; в) чрезвычайных расходов по особым указам; г) в счет будущего года;

² — изменение величины остатка связано с корректировкой курса ассигнаций;

³ — в связи с покрытием ущерба после Великой Отечественной войны 1812 г.

Источник: составлено по: [8]

Таблица 2

Чистые показатели государственных доходов и расходов Российской империи в 1805–1815 гг., млн руб.

Год	План			Факт		
	Доходы (без учета подкрепления Казначейства)	Расходы (без учета чрезвычайны х расходов)	Дефицит / Профицит	Доходы (без учета подкрепления Казначейства) ¹	Расходы (без учета исключенных к исполнению)	Дефицит / Профицит
1805	102405,6	112341,3	-9935,7	109334,1	131839,0	-22504,9
1806	103082,3	108529,5	-5447,1	108480,0	130654,0	-22174,0
1807	117377,1	123841,7	-6464,6	143512,8	169803,1	-26290,3
1808	118449,9	134405,5	-15955,6	144418,9	267143,0	-122724,1
1809	121741,7	145169,9	-23428,2	152007,4	307784,0	-155776,6
1810	170576,0	184717,4	-14141,4	200140,1	314741,2	-114601,1
1811	234679,2	274036,6	-39357,4	274114,2	333209,0	-59094,8
1812	268665,5	287704,5	-19039,0	236603,1 ²	418252,4	-181649,3
1813	301985,9	276056,9	+25929,0	266490,5 ²	522917,4	-256426,9
1814	307917,3	314744,2	-6826,9	291135,9 ²	544590,1	-253454,2
1815	306536,2	284730,8	+21805,4	421249,8 ²	498503,2	-77253,4

¹ — остаток наличности предыдущего года не учитывается² — к суммам, направляемым на подкрепление Казначейства, были отнесены все объемы чрезвычайных доходов

Источник: рассчитано по: [8]

военных действий (да и неприязню народа к обновленной системе налогообложения с более повышенными ставками и более жестким администрированием).

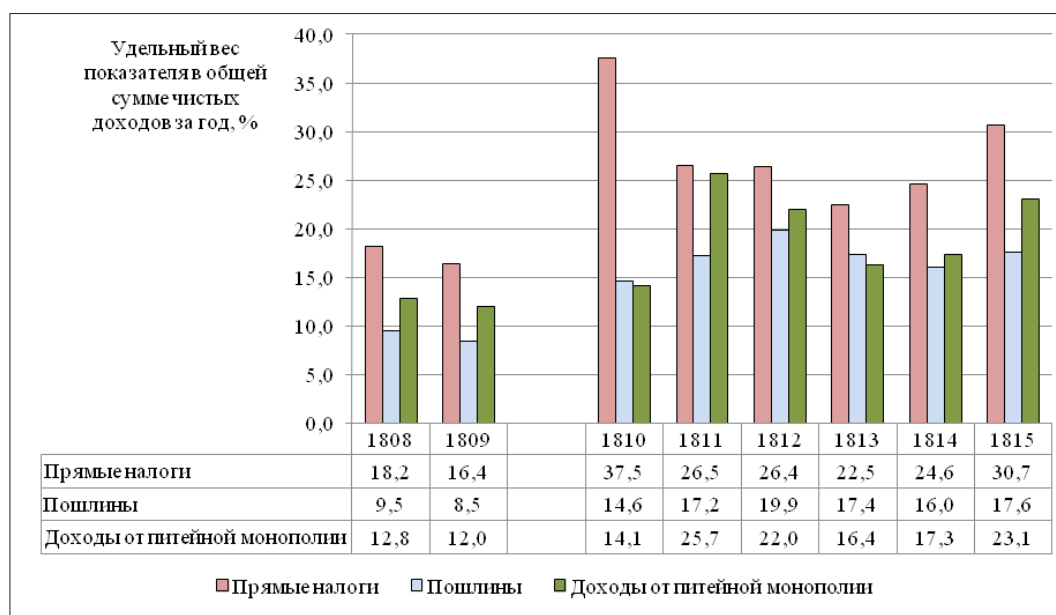
К преимуществам фискальной реформы 1810 г. мы относим изменение статей государственных доходов. До этого периода роспись доходов включала в себя такие группы, как: 1) окладные сборы (прямые налоги) — доходы с купеческого капитала, с мещан, подушная подать, аренда и др.; 2) сборы с переменным окладом — с питейного дохода, с оброчных статей; 3) неокладные сборы (косвенные налоги) — доходы от таможи, с продажи соли, лесные и др. Начиная с 1812 г. структурирование доходов претерпело существенные изменения и стало включать 6 групп: 1) подати; 2) доходы экономические; 3) пошлины; 4) займы; 5) доходы чрезвычайные; 6) особые суммы, предполагаемые к поступлению (долговые суммы, остатки предыдущих периодов).

К недостаткам фискальной реформы, проявившимся особенно в росте бюджетного дефицита (вопреки поставленной задаче — его ликвидации), мы относим несоответствие приоритетов бюджетной политики и социально-экономического развития государства. Не смотря на проведенное реформирование фискальной системы (особенно в части прямого налогообложения), основу доходной части бюджета составляли именно косвенные налоги, из которых наибольший

удельный вес занимали доходы от питейной монополии — примерно 1/5 части государственного дохода. И если в дореформенный период их удельный вес составлял порядка 12%, то в течение 1810–1815 гг. средний удельный вес доходов от питейной монополии составляет 20%: 1810 г. — 14%; 1811 г. — 25%; 1812 г. — 22%; 1813 г. — 16%; 1814 г. — 17%; 1815 г. — 23%. При этом, стоит отметить, что вследствие реформирования структуры доходных частей бюджета налоговые поступления резко увеличили свой удельный вес до 37,5% в 1810 г. (16,4% — в 1809 г.) и в дальнейшем укрепили свои позиции в среднем за 6 лет на позиции 28% от общей суммы государственных доходов (рис. 1).

Совокупные доходы от питейной монополии и пошлин значительно превышали поступления от прямых налогов. С одной стороны, это хороший знак для роста объемов государственных доходов, поскольку косвенное налогообложение не так сильно затрагивает плательщиков как прямое в силу его незаметности (покупая, например, пиво, практически никто не задумывается о величине уплачиваемого при этом налога — и эта особенность косвенных налогов актуальна и в наши дни).

С другой стороны, преобладание в структуре государственных доходов косвенных налогов говорит о нестабильном и малом доходе юридических

Источник: рассчитано по: [8]

Рис. 1. Структура основных доходных статей в до- и после-реформенный период

и физических лиц, о недостаточном экономическом развитии государства, а так же о наличии проблем в финансовой системе.

Как видим, реформирование фискальной системы достигло не всех поставленных результатов, однако оно дало толчок к законодательным, исполнительным преобразованиям в системе фиска. **К основным финансово-правовым актам в сфере становления фискальной системы следует отнести:**

1. Манифест от 01.01.1810 г. «Образование Государственного Совета» — впервые в истории Российской империи создан постоянный орган законодательства с приданием ему публичной формы. Председателем Совета назначен граф Н.П. Румянцев. Обязанность государственного секретаря возложена на М.М. Сперанского. В Совете сформированы 4 департамента:

1) департамент законов — рассматривал все законодательные проекты (руководитель — князь П.В. Завадовский);

2) департамент военных дел — рассматривал все вопросы (военного законодательства, вооружения и др.) по двум военным министерствам — сухопутному и морскому (руководитель — граф А.А. Аракчеев);

3) департамент гражданских и духовных дел — рассматривал вопросы юстиции, духовного управления и полиции (руководитель — светлейший князь П.В. Лопухин);

4) департамент государственной экономии — рассматривал все вопросы по торговле, финансам, государственному казначейству, промышленности и народному просвещению (руководитель — граф Н.С. Мордвинов).

2. Манифест от 02.02.1810 г. «О мерах к уменьшению государственных долгов; о прекращении выпуска в оборот новых сумм ассигнациями и о возвышении некоторых податей и пошлин».

3. Указ от 22.03.1810 г. «О назначении суммы на чрезвычайные расходы».

4. Манифест от 13.04.1810 г. «О ликвидации учетных контор при ассигнационном банке и об определении количества обращающихся ассигнаций». Одним из пунктов Манифеста являлось распоряжение об определении части обращающихся ассигнаций в размере 577 тыс. руб.; оставшуюся часть следовало уничтожить.

5. Манифест от 27.05.1810 г. «Об открытии срочного внутреннего займа для уменьшения количества ассигнаций и для уплаты государственных долгов». Займ был открыт на сумму 100 млн руб. Доходность облигации по займу составляла 6%.

6. Манифест от 20.06.1810 г. «О новом устройстве монетной системы». Этим манифестом главной и законной монетной единицей был установлен серебряный рубль.

7. Устав государственной комиссии погашения долгов от 06.07.1810 г., в котором указан порядок выдачи облигаций и купонов, платежей процентов по купонам, возврата капитала по облигациям и др.

8. Манифест от 25.07.1810 г. «О разделении Государственных дел на особые управления, с означением предметов, каждому управлению принадлежащих». Согласно манифесту общие государственные дела были разделены на 5 частей: 1) внешние отношения; 2) устройство внешней безопасности; 3) государственная экономия; 4) устройство суда гражданского и уголовного; 5) устройство внутренней безопасности. Управление

ние государственными доходами и расходами было разделено на три самостоятельные и независимые части:

1) Министерство финансов — управление всеми источниками государственных доходов;

2) Государственное казначейство — особая часть по движению сумм, поступающих в доходы государства; казначейство запасов; казначейство текущих расходов, долговых платежей, пенсионных выплат и др.;

3) Государственный контроль — ревизия всех государственных счетов.

9. Мнение Государственного Совета «О порядке составления смет о расходах по Министерствам», утвержденное Императором 29.08.1810 г.

10. Манифест от 28.01.1801 «Об устройстве главного управления ревизии государственных счетов» — дается подробная инструкция государственному контролю.

11. Манифест от 25.06.1811 г. «Об общем учреждении Министерств», детализирующий предыдущий манифест 08.09.1802 г. «Об учреждении министерств», — указывает подробное определение круга обязанностей каждого из министерств, в т.ч. и в части определения обязанностей финансового министерства (в частности — вменялась обязанность ежегодного составления росписи всех доходов и расходов государства (к сентябрю) с последующим вынесением на рассмотрение Государственного Совета).

Этими законодательными актами впервые на территории Российской империи были введены начала официальной публичной отчетности и контроля в сфере государственных финансов. Сложности в их продвижении и последующем принятии заключались для М.М. Сперанского а) в преобладании уже привычных феодальных устоев государства; б) в бездумном копировании многих государственных чиновников опыта западных стран и игнорировании собственного пути империи в развитии; в) в наличии произвола в финансовой сфере. По мнению российского ученого, банкира, мецената И.Х. Блюха, это был «важный, но тяжелейший подвиг для Сперанского» [1, с. 110].

Законодательное реформирование, инициируемое М.М. Сперанским, заложило твердые основы для формирования современной фискальной системы. В связи с этим, особую ценность для нас приобретает вторая часть «Плана финансов», посвященная устройству финансов, начиная с 1810 г., в которой М.М. Сперанский указывает три вида государственных доходов в зависимости от источника их пополнения:

1. Подати и налоги.
2. Доходы с казенных капиталов.
3. Доходы с казенной собственности.

К указанным видам государственных доходов М.М. Сперанский разработал ещё три источника новых доходов [7, с. 55–56]:

1. Поземельная подать — введение вместо подушной подати, поскольку последняя а) не имеет правильного обоснования; б) не принята разумом налогоплательщиков; в) по существу является дополнением к оброку; г) расчет «не чинится по количеству душ... чинится по количеству тягл», т.е. уже является поземельным сбором, но установленным на неверных правилах.

2. Хозяйственное устройство казенных земель. М.М. Сперанский рассматривал данный источник государственных доходов как довольно перспективное направление, реализуемое на практике посредством:

1) раздела в каждой губернии селений на хозяйства в целях получения доходов от «... местных выгод. В одних селениях заведутся казенные запашки, в других винокуренные заводы, в иных фабрики...»;

2) пересмотра доходов с казенных селений в Польше, поскольку предыдущая опись была произведена довольно небрежно. Следовательно, необходимо «вновь их описать и переоброчить. Из разных сведений открывается, что важные части сих имений казне совсем неизвестны»;

3) пересмотра доходов с казенных земель в Лифляндии (современные территории северной Латвии и южной Эстонии), Эстляндии (совр. северная часть Эстонии) и Курляндии (совр. западная часть Латвии), которые хоть и лучше описаны, однако «доход их казенный крайне унижен небрежением».

3. Внутренние пошлыны, или акцизы, которые «можно установить с очевидною удобностью и пользою» — на домашних слуг (вне зависимости — крепостные или вольные); на лошадей в городах; на содержание дорог; с судоходства по рекам и каналам, с окон (в случае превышения их количества установленной нормы).

Помимо этого, М.М. Сперанским предложен способ «предохранить доходы от случайного их падения» в части стабилизации денежных расчетов посредством ухода от расчетов ассигнациями и перевода общего счета на серебряный рубль, т.к. «1) одно серебро представить может постоянную единицу и способ к верному исчислению приходов и расходов... 2) введя счет на серебряный рубль, тотчас можно запретить и в Лифляндии, и в Польше всякий другой счет... и изгладить наконец ущерб и укоризну, столь давно финансы наши тяготящую» [7, с. 57].

Таким образом, в целях регулирования государственных финансов М.М. Сперанский настаивал на необходимости постепенной ликвидации дефицита бюджета посредством: а) сокращения расходов; б) увеличения доходов в части изменений в налоговой системе; в) привлечения инструмента денежно-кредитной политики — запрета эмиссии ассигнаций.

Стоит отметить, что среди современников М.М. Сперанского яростным противником всех

его финансовых преобразований являлся академик Н.М. Карамзин. Отрицательно отзываясь о «Плане финансов» в целом, он последовательно указывает и на недостатки предлагаемых М.М. Сперанским способов увеличения государственных доходов, в том числе:

1) в части увеличения налогообложения — «Умножать государственные доходы новыми налогами есть способ весьма ненадежный и только временный... Казна богатеет только двумя способами: размножением вещей или уменьшением расходов, промышленностью или бережливостью» [3, с. 30];

2) в части прекращения эмиссии ассигнаций — «... вопреки Манифесту, ассигнации и теперь остаются у нас деньгами, ибо иных не имеем» [3, с. 33].

Однако, большая часть экономистов, юристов, историков XIX-начала XX века — М.В. Довнар-Запольский, А.А. Кизеветтер, В.Г. Щеглов, П.И. Лященко, П.К. Бонташ, А.П. Погребинский и др. — поддерживали идеи М.М. Сперанского, в том числе и о новой структуризации доходов государства. При этом стоит отметить, что не смотря на разработанные в «Плане финансов» источники пополнения государственных доходов, сам М.М. Сперанский считал, что «основны-

ми статьями дохода могли бы быть: 1) личная подать; 2) поземельная подать; 3) сбор с винокурения; 4) налог с промышленности и торговли (подати с купечества, таможенные сборы, подати с медных и железных заводов); 5) доход с казенных имуществ, лесов и заводов» [7, с. 102]. Все остальные подати он предлагал упразднить, считая их незначительными.

Дальнейшее реформирование фискальной системы сопровождалось всплеском научной мысли в части обоснования структуры доходов государства. Среди основных научных подходов к решению данной проблематики считаем необходимым отметить концепции ведущих, по нашему мнению, ученых XIX в. — российского экономиста, профессора Казанского университета И.Я. Горлова (1841 г.); немецкого экономиста и статистика, профессор Гейдельбергского университета К. Рау (1867 г.); российского экономиста, правоведа, финансиста, профессора Санкт-Петербургского университета В.А. Лебедева (1882 г.); английского экономиста, философа, члена Британского парламента Дж.С. Милля (1896 г.); российского экономиста и статистика, профессора Московского университета И.И. Янжула (1899 г.).

Литература

1. Блюхъ И.С. Финансы Россіи XIX столетія. Исторія — статистика. Томъ 1. / И.С. Блюхъ. — С. Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича, 1882. — 300 с.
2. Законодательные акты Петра I. Первая четверть XVIII в. / [Под ред. К.А. Софроненко] // Памятники русского права. Вып. 8. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1961. — 668 с.
3. Карамзин Н.М. Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях / Н.М. Карамзин. — 45 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=2977205
4. Кассий Д.К. Римская история. Книги LXIV–LXXX / Дион Коккейан Кассий [пер. с древнегреч.]. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2011. — 456 с.
5. Словарь иностранных слов / [под ред. И.В. Лёхина, Ф.Н. Петрова]. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Государ-

ственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. — 856 с.

6. Смит У. Словарь греческих и римских древностей [Электронный ресурс] / У. Смит. — Режим доступа: <http://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=361521520>

7. Сперанский М.М. План финансов / М.М. Сперанский // У истоков финансового права / [науч. ред. А.Н. Козырев; сост. А.А. Ялбулганов]. — М.: Статут, 1998. — С. 35–99.

8. Финансовые документы царствования Императора Александра I [Ред. А.Н. Куломзин] // Сборник императорского русского исторического общества. Т. 45. — С. Петербург: Въ типографіи В. Безобразова и комп., 1885. — 630 с.

9. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron

References

1. Blioh# I.S. Finansy Rossii XIX stoletija. Istorija — statistika. Tom# 1. / I.S. Blioh#. — S. Peterburg#: Tipografiya M.M. Stasjulevicha, 1882. — 300 s.
2. Zakonodatel'nye akty Petra I. Pervaja chetvert' XVIII v. / [Pod red. K.A. Sofronenko] // Pamjatniki russkogo prava. Vyp. 8. — M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo juridicheskoy literatury, 1961. — 668 s.
3. Karamzin N.M. Zapiska o drevnej i novoj Rossii v ee politicheskom i grazhdanskom otnoshenijah / N.M. Karamzin. — 45 s. [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=2977205
4. Kassij D.K. Rimskaja istorija. Knigi LXIV–LXXX / Dion Kokkejan Kassij [per. s drevnegrech.]. — SPb.: Filologicheskij fakul'tet SPbGU; Nestor-Istorija, 2011. — 456 s.
5. Slovar' inostrannyh slov / [pod red. I.V. Ljohina, F.N. Petrova]. — 4-e izd., pererab. i dop. — M.: Gosudarstven-

noe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1954. — 856 s.

6. Smit U. Slovar' grecheskih i rimskih drevnostej [Jelektronnyj resurs] / U. Smit. — Rezhim dostupa: <http://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=361521520>

7. Speranskij M.M. Plan finansov / M.M. Speranskij // Uistokov finansovogo prava / [nauch. red. A.N. Kozjyrev; sost. A.A. Jalbulganov]. — M.: Statut, 1998. — S. 35–99.

8. Finansovye dokumenty carstvovanija Imperatora Aleksandra I [Red. A.N. Kulomzin] // Sbornik# imperatorskago russkago istoricheskago obshhestva. T. 45. — S. Peterburg#: V# tipografii V. Bezobrazova i komp., 1885. — 630 s.

9. Jenciklopedicheskij slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona. [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron

Тарасенко І.О.*д.е.н, проф.**Київський національний університет технологій та дизайну***Нетребська Н.В.***к.е.н.**Київський національний університет технологій та дизайну*

ОЦІНКА ПРОБЛЕМ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Характерною особливістю минулого століття стало нестримне прагнення людства до забезпечення економічного та технологічного розвитку. При цьому критерієм якості розвитку переважно був приріст валового внутрішнього продукту країни. В той же час такі нерозривно пов'язані між собою сфери як економіка, навколишнє середовище та суспільство розглядалися та функціонували ізольовано одна від одної. Наслідком цього стало те, що на початку ХХІ століття світ зіштовхнувся з глобальними екологічними проблемами, голодом та зuboжінням більшості населення земної кулі, деградацією моралі, зростанням регіональних та міжетнічних конфліктів, тероризмом.

Активізації процесу глобалізації сприяв перехід розвинутих держав до постіндустріальної стадії розвитку і освоєння досягнень інформаційної революції іншими країнами. В той час, як провідні країни світу широко використовуючи можливості інноваційної розбудови економіки, формують постіндустріальне суспільство, промисловість України базується переважно на традиційних технологіях, започаткованих ще на ранніх стадіях індустріалізації. Процеси глобалізації потребують в Україні посилення стимулювання інноваційної діяльності, освоєння нової культури виробництва, наближення умов і оплати праці до європейських стандартів.

Країни постсоціалістичного простору, в тому числі і Україна, відчули вплив глобалізації, коли їх економіка і суспільна сфера стали відкритими для світу. Нові явища принесли цим країнам нові можливості та перспективи. Розширювався доступ до культурних, інтелектуальних і технологічних здобутків світового співтовариства. Але, поряд з позитивними чинниками глобалізації, які досить повно обговорювалися в чисельних літературних джерелах, їм стали притаманні і болючі проблеми та загрози.

Основою для розробки триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку, яка системно об'єднала три головних компоненти — економічну, екологічну та соціальну, слід вважати вчення

В. Вернадського про ноосферу [1]. Узагальнення цієї концепції було зроблено на Всесвітніх самітах ООН в 1992-му та 2002-му роках, в яких прийняло участь більше 180 країн світу, відомі міжнародні організації та провідні вчені світу.

Дослідженню проблем глобалізації та сталого розвитку людства присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні автори як: О. Білорус, Ю. Мацейко, Д. Лук'яненко, Е. Лібанова, Н. Власенко, О. Власюк, С. Соколенко, Б. Даниел, А. Гальчинський, С. Льовочкін, А. Федотов, М. Моїсєєв, а також R. Barnet, J. Cavanagh, Z. Bauman, O. Boyd-Barrett, J. Brecher, T. Costello, M. Chossudovsky та ін. Проте потребують подальшого вивчення: питання розвитку взагалі та економічного розвитку зокрема; дослідження його характеру у новій глобалізованій міжнародній економіці; формування системи вимірів сталого розвитку на різних рівнях та стратегії, яка б забезпечувала сталий довготривалий розвиток при гармонічному врівноваженні трьох його складових — економічної, екологічної та соціальної. З метою запобігання негативним наслідками глобалізаційних процесів та заради виживання людство повинно взяти контроль над цими процесами, усвідомити необхідність та доцільність їх прогнозування та регулювання. Розвиток, в центрі якого стоїть лише матеріальне виробництво, все більше ставиться під сумнів, що обумовлює необхідність зміни всієї парадигми — від ідеології накопичення матеріального багатства на землі до ідеології «розумної достатності», від ідеології конкуренції до ідеології взаємодопомоги.

Метою даної статті є виявлення основних проблем та загроз, які постали перед Україною та іншими постсоціалістичними країнами на сучасному етапі, а також визначення основних напрямів забезпечення їх сталого розвитку.

Глобалізація, згідно з визначенням американських науковців [2], являє собою розширення, поглиблення та прискорення взаємозв'язків у світовому просторі в усіх аспектах сучасного людського життя. Вона

втілює ідею інтегрованості країн у світове співтовариство та їх спільного розвитку, викликаючи безліч дискусій та суперечок. Результати узагальнення проблем та загроз глобалізації, які висвітлюються в працях [3, 4], наведено в табл. 1.

Для кількісної оцінки позитивного і негативно-го впливу глобалізації на країни, які охоплені цим процесом, використовуються різні методики. Найбільш відомими є дві системи кількісного і якісного вимірювання глобалізації. Першу розробив Швейцарський Інститут дослідження бізнесу (KOF Konjunkturforschungsstelle der ETH Zurich) [5], другу – Міжнародна організація Carnegie Endowment for International Peace (CEIP) [6]. Обидві системи дозволяють щорічно здійснювати кількісну оцінку індексу глобалізації (I_g). За першою системою (далі системою KOF) цей індекс розраховується для 123 країн світу, за другою (далі системою CEIP) – для 62.

Індекс глобалізації дозволяє оцінити масштаб інтеграції будь якої країни у світовий простір і виконати порівняння різних країн за цим показником [1]. Індекс глобалізації за системою KOF визначається трьома вимірами: *економічним* (I_{ec}); *соціаль-*

ним (I_{sc}) та *політичним* (I_{pn}) і обчислюється як сума своїх складових (вимірів) з відповідними ваговими коефіцієнтами 0,34; 0,37 та 0,29 для економічного, соціального та політичного складових. За системою CEIP цей індекс визначається чотирма вимірами: *економічним* (I_{ec}); *персональним* (I_{nep}); *технологічним* (I_{tm}) та *політичним* (I_{pn}) і обчислюється як сума вказаних складових з однаковими ваговими коефіцієнтами.

Проте, розглянуті методики не враховують екологічний вимір глобалізації, який, на нашу думку, є одним із найбільш важливих, оскільки наслідками економічного розвитку сучасного суспільства, безперечно, є екологічні проблеми. Це пов'язано з прогресуючим погіршенням якості природного середовища, з одного боку, та стресогенним та імунопонижуючим впливом екологічно зміненого середовища на організм людини, з іншого. З огляду на це заслуговує на увагу підхід щодо поділу світу на кластери за рівнем віддаленості від сукупності глобальних загроз, розроблений Українською філією Світового центру даних [1], яким передбачається серед інших також врахування і екологічних факторів.

Таблиця 1

Проблеми та загрози глобалізації (узагальнено за даними [3, 4])

Характер	Проблеми та загрози
економічний	– нерівномірність розповсюдження фінансових потоків у світі, підконтрольність фінансових ринків спекулятивному капіталу; – процес транснаціоналізації великого капіталу; – «нестримне» розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів та послуг, в тому числі за рахунок розвитку «електронної торгівлі»; – продовження нарощування своїх багатств найрозвинутішими країнами, їх віддалення від країн, що розвиваються (до яких можна віднести й Україну); – несправедливий розподіл вигод від глобалізації серед бідних країн, посилення їх експлуатації шляхом жорсткого застосування механізмів глобалізму через дискримінаційну торговельну політику Заходу; – розвиток ринку праці у світовому масштабі, що створює передумови для відтоку з інших країн світу кваліфікованих працівників та молоді, внаслідок чого створюються серйозні обмеження щодо перспектив забезпечення стабільного економічного зростання; – жорстка боротьба за перерозподіл як трудових, так і природних ресурсів на свою користь з метою підтримки умов життя, що склалися в цих країнах; – посилення безробіття та падіння рівня доходів, а отже відносне і абсолютне зuboження не лише тих, хто втратив роботу, але й тих людей, які працюють.
соціальний	– розповсюдження наркотиків, наростання корупції, злочинності, незаконне використання інтелектуальної власності, поширення нелегальної міграції людей і відмивання грошей; – зменшення доступності до якісної освіти, погіршення медичного забезпечення людей; – формуванням «глобального селища», що означає інтеграцію національних культур у спільну світову; – ризик втратити або суттєво змінити мови невеликих націй і народів.
політичний	– міжнародний тероризм.
екологічний	– перевищення припустимого техногенного навантаження на біосферу та загроза втрати її стійкості; – виснаження надр, природних ресурсів внаслідок неефективного природокористування; – перенесення «брудного» виробництва в країни, що розвиваються, а отже, мають дешеву робочу силу.

Аналіз 69 країн світу за рівнем віддаленості від сукупності глобальних загроз, дозволив поділити країни на 5 кластерів, а саме: кластер 1 (дуже велика); кластер 2 (велика); кластер 3 (середня); кластер 4 (мала); кластер 5 (дуже мала). Для визначення рейтингу та віднесення країн до певного кластеру за показником «Ступінь віддаленості від сукупності загроз» використано такі окремі показники: ВВП на душу населення; TFC (споживання традиційних видів палива в% від загального енергоспоживання); DI (демографічний стан, який характеризується відношенням ВВП до щільності населення); індекс GINI, який відображає міру нерівномірності розподілу та використовується для визначення нерівності доходів; індекс HIV, який характеризує процент інфікованих ВІЛ/СНІД у віці від 15 до 49 років; показник ТВ, який характеризує інтенсивність розповсюдження захворювань туберкульозом (кількість випадків /100 тис. населення); індекс СР, що характеризує рівень корумпованості; індекс ізоляції; restrictive access to the water; CO₂, показник що характеризує рівень викидів вуглекислого газу CO₂ (метр. тони).

Постсоціалістичні країни потрапили за рівнем віддаленості від сукупності глобальних загроз ($I_{всз}$) до другого та третього кластерів, а саме: до другого кластеру віднесено всього 10 країн, серед них постсоціалістичні: Угорщина — 0,783; Чехія — 0,783; Словаччина — 0,773; Естонія 0,743; Болгарія — 0,737. До третього кластеру (всього 22 країни) ввійшли такі постсоціалістичні країни, як: Україна — 0,695; Росія — 0,676; Латвія — 0,674; Румунія — 0,636 (інші — не представлено).

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісної та якісної оцінки цього досить складного процесу. Головними вимогами до такої системи вимірів є її інформаційна повнота та адекватність представлення тріади складових сталого розвитку.

Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України розроблено методику [1], у відповідності з якою рівень сталого розвитку запропоновано оцінювати за допомогою відповідного індексу $I_{ср}$, який розраховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного ($I_{ек}$), екологічного ($I_{е}$) та соціального ($I_{с}$) з відповідними ваговими коефіцієнтами. При цьому кожний з індексів, які формують індекс сталого розвитку $I_{ср}$ запропоновано визначати з використанням відомих в міжнародній практиці індексів та індикаторів. Всі індекси, побудовані на основі індикаторів, що вимірюються в різних одиницях, приводяться до нормованого вигляду та мають значення в діапазоні від 0 до 1. Це дозволяє розрахувати кожний з індексів $I_{ср}$, $I_{ек}$, $I_{е}$, $I_{с}$ у вигляді середньої суми зі складових з відповідними ваговими коефіцієнтами.

В табл. 2 представлено дані про індекси сталого розвитку постсоціалістичних країн, визначені за методикою Інституту прикладного системного аналізу НАН України та МОН України [1; 7]. Як видно з даних табл. 2 група постсоціалістичних країн за індексом економічного розвитку, які на початку своєї незалежності мали приблизно однакові стартові умови, характеризується досить великими розбіжностями значень $I_{ек}$.

Таблиця 2

Індекси сталого розвитку країн постсоціалістичного простору

Країна	Індекс економічного виміру (I_{ec})	Індекс екологічного виміру (ESI)	Індекс соціального виміру (I_c)	Індекс сталого розвитку (I_{cp})
	Вагомість складової в розрахунковій формулі			
	0,43	0,37	0,33	
Естонія	0,533	0,582	0,657	0,660
Чехія	0,459	0,466	0,702	0,600
Словаччина	0,428	0,528	0,673	0,633
Угорщина	0,423	0,520	0,686	0,599
Латвія	0,420	0,604	0,649	0,612
Польща	0,400	0,450	0,664	0,557
Болгарія	0,366	0,500	0,627	0,548
Молдова	0,325	0,512	0,553	0,510
Україна	0,319	0,447	0,554	0,508
Росія	0,319	0,561	0,520	0,515

Ці країни знаходяться в процесі перебудови всіх складових своїх економічних і соціальних систем, проте ті з них, які швидше трансформували виробництво, науку, освіту та бізнес до ринкової, інноваційної моделі розвитку, швидше досягли позитивних зрушень (Естонія, Чехія, Словаччина, Латвія, Польща) [7]. Для Болгарії, Молдови й України цей процес проходить повільніше, про що свідчать відповідні значення індексів сталого розвитку — 0,548; 0,510 та 0,508.

Крім того, як показав аналіз, за останні 20 років відбулося суттєве розшарування країн постсоціалістичного табору за рівнем соціального та екологічного розвитку [7, с. 20]. Україна серед країн постсоціалістичного простору має найнижчий рівень за показником сталого розвитку, що викликано найнижчими значеннями індексу екологічного виміру ($ESI=0,447$) та економічного виміру ($I_{ec}=0,319$). Слід зауважити, що індекс соціального виміру України є також низьким ($I_c=0,554$) — Україну випереджають всі постсоціалістичні країни, крім Молдови ($I_c=0,553$) та Росії ($I_c=0,520$). Для України та Молдови факторами, що призвели до низького рівня соціальної складової сталого розвитку, стали: низький рейтинг політичної стабільності, невизначена соціальна та економічна політика (обидві країни суттєво поступаються іншим постсоціалістичним країнам практично за всіма індикаторами, за винятком декількох освітніх індикаторів та індикаторів, пов'язаних з громадянськими свободами).

Якщо розглядати таку країну як Польща, то вона займає в рейтингу постсоціалістичних країн 6 місце, випереджаючи за індексом сталого розвитку Болгарію, Молдову, Україну та Росію. Зауважимо, що Польща має досить сильні позиції за індексом соціального виміру ($I_c=0,664$), поступаючись лише таким країнам як Чехія, Угорщина та Словаччина.

В той же час, незважаючи на діаметрально протилежні результати розвитку країн в умовах глобалізації, найбільш важливими висновками зі змін, що відбуваються, є те, що пануючою була, є і залишається так звана парадигма прогресу [9, с. 72]. Сутність цієї парадигми полягає в тому, що не зважаючи на існуючі обмеження, в т.ч. в частині ресурсів розвитку, досягнення у сфері науки, техніки, технологій, зміни в освіті та культурі всього населення повинні забезпечити поступальний рух в напрямі подальшого прогресу людства, згідно до якого і відбувається розвиток. Проте, як показав досвід країн, які стали на цей шлях, і, особливо, України, існує багато причин як екзогенного, так і внутрішнього характеру, які містять невирішені в межах звичайної еволюції проблеми, що можуть бути згруповані у чотири групи (див. рис. 1): техніко-економічні, екологічні, соціальні та правові.

Опрацювання наукової літератури [9, с. 73; 10, с. 60; 11; 12] дозволило серед проблем, які стримують процес розвитку України в умовах глобалізації, виокремити і проблеми регулювання, а саме: відсутність структури більш високої ієрархії, здатної зняти кризові явища; зменшення ролі держави; неефективність діючих економічних інструментів та важелів стимулювання впровадження екологобезпечних, енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій; відсутність комплексності у вирішенні завдань раціоналізації природокористування та охорони природи тощо. Дослідження показали, що суттєвими для України факторами, що гальмують її розвиток, також є: суспільно-політична нестабільність, неузгодженість в розвитку взаємопов'язаних галузей економіки, в т.ч. фінансового сектора, структурна розбалансованість економіки, відсутність чіткої програми реформ, спрямованих на створення оптимального режиму для розвитку економіки [13, 14].

В той же час, слід відзначити, що Україна має і засоби (ресурси) для реалізації концепції свого розвитку в умовах глобалізації, серед яких [15]: вигідне геополітичне розташування на карті транснаціональних транспортно-комунікаційних коридорів; досить прийнятна для початкового етапу входження у світовий економічний простір транспортно-комунікаційна інфраструктура; наявність численного корпусу висококваліфікованих робітників, інженерно-технічних і наукових працівників, спроможних забезпечити наукоємні технології виробничо-технічних секторів сучасної економіки. Ці фактори повинні спонукати уряд України до розробки системи широкомасштабних заходів щодо інтеграції країни у систему міжнародного економічного співтовариства і у глобальні ринки, сприяти її сталому розвитку.

До основних українських національних проблем майбутнього, вирішувати які потрібно вже сьогодні, відносяться [8]: 1) деградація навколишнього середовища; 2) стан енергетики; 3) демографічна ситуацію; 4) зміни клімату; 5) екологічні катастрофи; 6) ухвалення державою і суспільством концепції сталого розвитку. Причому остання задача є найбільш складною, оскільки потребує інтелектуальної сміливості, стратегічного мислення, відповідальності перед наступними поколіннями.

За результатами аналізу можна зробити висновки, що глобалізаційні процеси економічного і технологічного розвитку призвели до загострення міжнародної конкуренції на рівні не лише окремих виробників, а й цілих країн. І Україна при цьому хронічно відстає від більшості країн майже за всіма макроекономічними показниками, що визначають конкурентоспроможність.

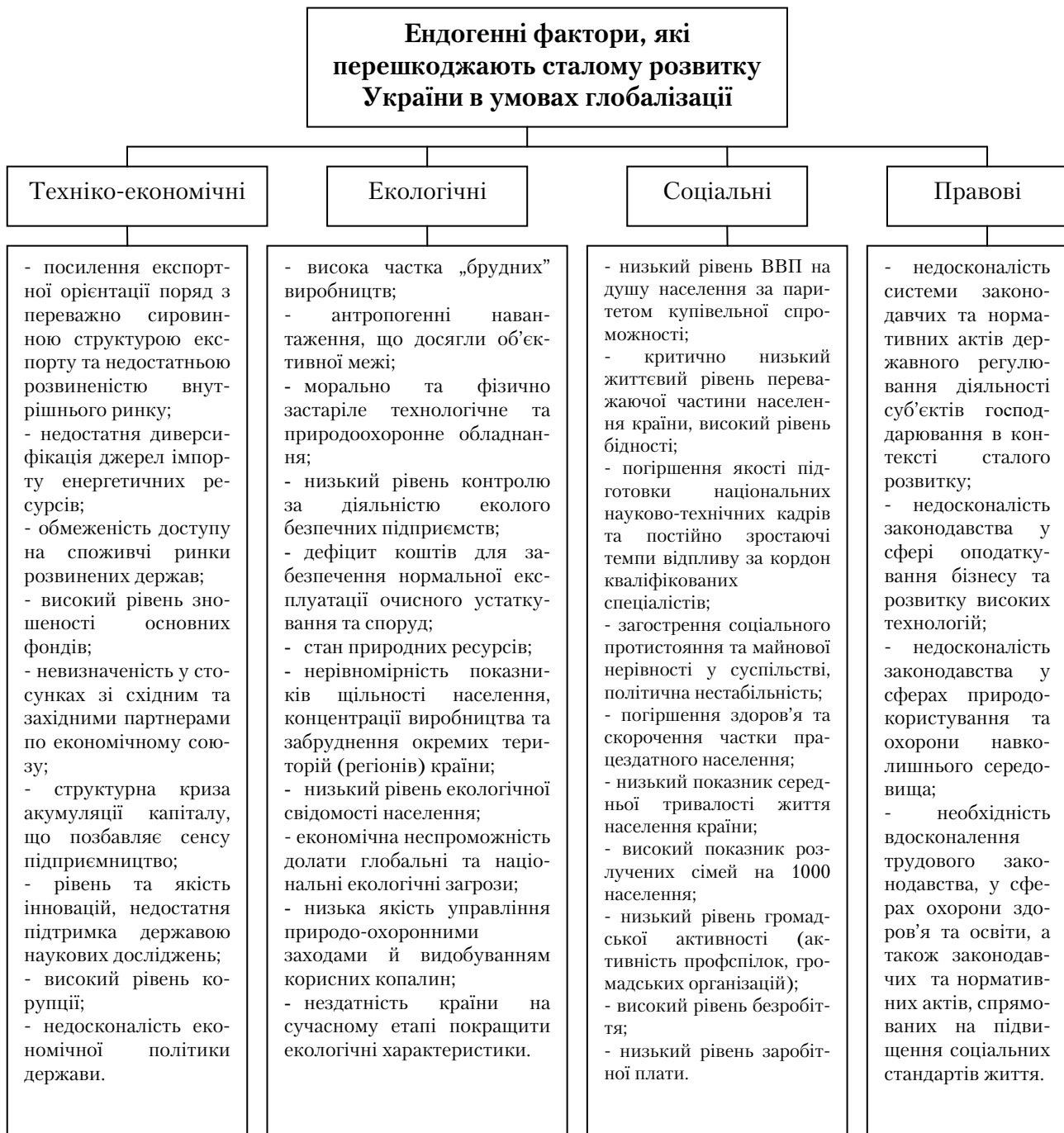

Рис. 1. Проблеми розвитку України в умовах глобалізації (авторська розробка на основі [9–14])

На жаль, участь промисловості України в процесах глобалізації є поки що мінімальною: практично немає вітчизняних транснаціональних компаній, які б працювали на глобальних ринках, в Україні надто мала частина дочірніх підприємств світових виробників, низький рівень міжнародних коопераційних зв’язків.

Проте науково-технічний, виробничий та ресурсний потенціал промисловості України дає змогу реалізувати спектр переваг міжнародного економічного співробітництва, зокрема участь вітчизняних підприємств у здійсненні великомасштабних міжнародних

проектів, розвиток трансферу високих технологій та продажу ліцензій, створення спільних підприємств з виробництва продукції, що належить до п’ятого і шостого технологічних укладів, та транснаціональних корпорацій, а також участь наших фахівців у роботі міжнародних організацій з питань розвитку промисловості.

Вирішення проблем, які постали перед Україною на її шляху до сталого розвитку, неможливе без відпрацювання відповідної стратегії розвитку. Документом, в якому закладено основні принципи сталого розвитку

України, слід вважати «Стратегію економічного і соціального розвитку України» [16, с. 11], в якій зокрема зазначається, що потрібні суттєві зміни в механізмах трансформаційних процесів, їхнє суттєве оновлення, тобто осмислений перехід до такої моделі ринкових перетворень, де саморегулювання поєднується з ефективним державним регулюванням. Стратегія спрямована на утвердження європейських принципів та механізмів соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі економічного розвитку, глибоку модернізацію української економіки, підвищення її конкурентоспроможності, що має стати визначальною передумовою реалізації складних завдань сталого розвитку, що визначаються світовим співтовариством як стратегія розвитку в XXI столітті [16, с. 13].

З вищевикладеного слідує, що для України проблема виходу з кризи та забезпечення сталого розвитку, потребує комплексного розв'язання як на державному, так і на регіональному, галузевому та мікро рівнях. Серед першочергових завдань — визначення основних причин занепаду країни в розрізі окремих регіонів та галузей за складовими сталого розвитку та розробка заходів по подоланню існуючих диспропорцій. Оскільки Україна стала на шлях забезпечення сталого економічного розвитку, то вирішення існуючих проблем як на рівні держави, так і на рівні окремих регіонів, галузей та підприємств повинно підпорядковуватися базовим положенням концепції сталого розвитку. Сталий розвиток необхідно розглядати як взаємну узгодженість у розвитку економічної, екологічної і соціальної підсистем, а при розробці стратегії розвитку країни (регіону, підприємства, галузі) необхідно враховувати існуючий стан за окремими складовими з метою розробки заходів, орієнтованих на усунення диспропорцій, збалансування окремих складових сталого розвитку та досягнення оптимальним способом позитивної динаміки системи в цілому.

Отже актуальним стає питання пошуку шляхів та механізмів управління сталим розвитком країни, її виведення на новий більш високий рівень існування. І для України, яка знаходиться в пошуку свого шляху, криза напрацювання національної ідеології та стратегії розвитку, що затяглася, може відіграти і позитивну роль. Це роль «чистої сторінки» на яку Україна має шанс покласти напрацьований світом кращий світовий досвід — гармонізованого, сталого розвитку суспільства, в якому добробут людей, навколишнє середовище, природні ресурси та людський капітал, втілений в досягненнях науки, освіти, проливних тех-

нологіях, високих моральних цінностях, є категоріями нероздільними, рівновеликими і такими, що взаємно збагачують і доповнюють одна одну [17].

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновки, що для України на глобальному рівні найсуттєвішими проблемами є: посилення експортної орієнтації поряд з переважно сировинною структурою експорту та недостатньою розвиненістю внутрішнього ринку; недостатня диверсифікація джерел імпорту енергетичних ресурсів; обмеженість доступу на споживчі ринки розвинених держав; високий рівень зношеності основних фондів; висока частка «брудних» виробництв; низький рівень «екологічної» свідомості населення; невизначеність у стосунках зі східним та західними партнерами по економічному союзу; погіршення якості підготовки національних науково-технічних кадрів та постійно зростаючі темпи відпливу за кордон кваліфікованих спеціалістів; загострення соціального протистояння та майнової нерівності у суспільстві. Зазначені проблеми тією чи іншою мірою властиві більшості постсоціалістичних країн. З огляду на це, питання наукової співпраці для координації дій щодо вирішення комплексу проблем на етапі переходу до сталого розвитку потребують формування та розвитку спільних інституцій та наукових програм.

Вирішення цих проблем можливе при реалізації стратегії сталого розвитку, яка повинна забезпечувати гармонізацію та поєднання соціальних, економічних та екологічних цілей, їх реалізацію в єдиній соціо-еколого-економічній системі. Порушення балансу між окремими підсистемами є свідченням невідповідності розвитку певного об'єкта (країни, регіону, галузі, підприємства) концепції сталого розвитку. Результатом економічного розвитку (зростання) в соціо-еколого-економічній системі є забезпечення не лише матеріальних, але й всього комплексу потреб людини, включаючи духовні, соціальні, екологічні та ін. Одним із основних напрямів вирішення проблем, які мають місце в еколого-економічній сфері, є формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті що повинно реалізовуватися шляхом розробки відповідних програм розвитку. Ідеї сталого розвитку повинні знайти відображення в новій Конституції поряд з планом європейської інтеграції та стати однією з складових національного проекту розвитку на найближчу перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://wdc.org.ua>
2. Хелд Д. Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Дж. Перратон [пер.с англ. В.В. Сапова и др.] // М.: Практик, 2004. — С. 22.
3. Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. дослідж.) / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко. — К.: МАУП, 2005. — 492 с. — Бібліогр.: с. 474–491.
4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. — 1008 с.
5. [Электронный ресурс] / Режим доступа www.kof.ch/globalization
6. [Электронный ресурс] / Режим доступа www.atkearney.com, www.foreignpolicy.com
7. Згуровський М.З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005 р. — К.: НТУ «КПІ», 2006. — 84 с.
8. Щербак Ю. Устойчивое развитие и будущее Украины // Ежедневная всеукраинская газет «День», № 167. — 3 окт. 2007 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua>
9. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / НАН України; Інститут економічного прогнозування / Геєць В.М., Александрова В.П., Артюмова Т.І., Бажал Ю.М., Барановський О.І. / відп. ред. В.М. Геєць. — К.: Інститут економічного прогнозування НАН України; Фенікс, 2003. — 1008 с.: рис., табл.
10. Зувев А., Мясникова Л. Непредсказуемые последствия (новый мировой порядок в контексте инновационного постмодернизма) // Свободная мысль. — 2002. — № 1. — С. 60.
11. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / Алімов О.М., Даниленко А.І., Трегобчук В.М., Веклич О.О., Венгер В.В. — К.: НАН України; Об'єднаний ін-т економіки, 2005. — 540с.
12. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України: (формування екологічнобезпечної економіки, ресурсо-екологічних і природоохоронних проблем) // Вісник Національної академії наук України. — 2002. — № 2. — С. 31–40.
13. Федюлова Л.І. Технологічна структура економіки України / Л.І. Федюлова / Економіст, № 5. — 2008. — С. 28–33.
14. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів: збірник / М.В. Стріха, В.С. Шовкалюк, Т.В. Боровіч, Ж.І. Дубчак, А.О. Седов. — К.: Прок-Бізнес, 2009. — 40 с.
15. Соколенко С.І. Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины / С.І. Соколенко. — К.: Логос, 1998. — 568с.
16. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.)»Шляхом європейської інтеграції»/ Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с.
17. Згуровський М.З. Глобальні виміри сталого розвитку // <http://wdc.org.ua>

References

1. Ukraina v global'nyh izmerenijah ustojchivogo razvitija. [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: <http://wdc.org.ua>
2. Held D. Global'nye transformacii. Politika, jekonomika, kul'tura / D. Held, D. Gol'dblatt, Je. Makgrju, Dzh. Perraton [per.s angl. V.V. Sapova i dr.] // M.: Praxis, 2004. — S.22.
3. Bilorus O.G. Global'na perspektiva i stalij rozvitok: (Sistemni marketol. doslidzh.) / O.G. Bilorus, Ju.M. Macejko. — K.: MAUP, 2005. — 492 s. — Bibliogr.: s. 474–491.
4. Ekonomika Ukraïni: strategija i politika dovgestrokovogo rozvitku / Za red. akad. NAN Ukraïni V.M. Gejcja. — K.: In-t ekon. prognovuv., Feniks, 2003. — 1008 s.
5. [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu www.kof.ch/globalization
6. [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu www.atkearney.com, www.foreignpolicy.com
7. Zgurovs'kij M.Z. Stalij rozvitok u global'nomu i regional'nomu vimirah: analiz za danimi 2005 r. — K.: NTU «KPI», 2006. — 84 s.
8. Shherbak Ju. Ustojchivoe razvitie i budushhee Ukrainy // Ezhednevnaia vseukrainskaja gazet «Den'», № 167. — 3 okt. 2007 g. [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: <http://www.day.kiev.ua>
9. Ekonomika Ukraïni: strategija i politika dovgestrokovogo rozvitku / NAN Ukraïni; Institut ekonomichnogo prognovuvannja / Geec' V. M., Aleksandrova V.P., Art'omova T. I., Bazhal Ju. M., Baranovs'kij O. I. / vidp. red. V.M. Geec'. — K.: Institut ekonomichnogo prognovuvannja NAN Ukraïni; Feniks, 2003. — 1008 s.: ris., tabl.
10. Zuev A., Mjasnikova L. Nepredskazuemye posledstvija (novyj mirovoj porjadok v kontekste innovacionnogo postmodernizma) // Svobodnaja mysl'. — 2002. — № 1. — S. 60.
11. Ekonomichnij rozvitok Ukraïni: institucional'ne ta resursne zabezpechennja / Alimov O.M., Danilenko A.I., Tregobchuk V.M., Veklich O.O., Venger V.V. — K.: NAN Ukraïni; Ob'ednaniy in-t ekonomiki, 2005. — 540s.
12. Tregobchuk V. Konceptija stalogo rozvitku dlja Ukraïni: (formuvannja ekologobezpechnoi ekonomiki, resurso-ekologichnih i prirodoohoronnih problem) // Visnik Nacional'noi akademii nauk Ukraïni. — 2002. — № 2. — S. 31–40.
13. Fedulova L.I. Tehnologichna struktura ekonomiki Ukraïni / L.I. Fedulova / Ekonomist, № 5. — 2008. — S. 28–33.
14. Strategija innovacijnogo rozvitku Ukraïni na 2010–2020 roki v umovah globalizacijnih viklikiv: zbirnik / M.V. Striha, V.S. Shovkaljuk, T.V. Borovich, Zh.I. Dubchak, A.O. Sedov. — K.: Prok-Biznes, 2009. — 40 s.
15. Sokolenko S.I. Global'nye rynki XXI stoletija: Perspektivy Ukrainy / S.I. Sokolenko. — K.: Logos, 1998. — 568s.
16. Strategija ekonomichnogo i social'nogo rozvitku Ukraïni (2004–2015 rr.)»Shljahom evropejs'koï integracii»/ Avt. kol.: A.S. Gal'chinskij, V.M. Geec' ta in. — K.: IVC Derzhkomstatu Ukraïni, 2004. — 416 s.
17. Zgurovs'kij M.Z. Global'ni vimiri stalogo rozvitku // <http://wdc.org.ua>

Sheremetynska Oxana

candidate of economic sciences National University of Food Technologies, Kiev, Ukraine

Litvinyuk Olga

National University of Food Technologies

Шереметинська Оксана Валеріївна

кандидат економічних наук Національний університет харчових технологій

Литвинюк Ольга Петрівна

Національний університет харчових технологій

Шереметинская Оксана Валерьевна

кандидат экономических наук Национальный университет пищевых технологий

Литвинюк Ольга Петровна

Национальный университет пищевых технологий

RESTRUCTURING AS A TOOL FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE FOOD ENTERPRISES IN THE CURRENT ECONOMIC CONDITIONS

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖ- НОСТІ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПИЩЕВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье рассматривается необходимость реструктуризации предприятий в условиях кризиса под влиянием внешней среды и экономической политики государства. Главным направлением реструктуризации должно стать формирование интегрированных бизнес-единиц для обеспечения эффективной деятельности предприятия.

Ключевые слова: реструктуризация, конкурентоспособность, пищевые предприятия, хлебопекарная отрасль.

У статті розглядається необхідність реструктуризації підприємств в умовах кризи під впливом зовнішнього середовища та економічної політики держави. Головним напрямом реструктуризації повинно стати формування інтегрованих бізнес-одиниць для забезпечення ефективної діяльності підприємства.

Ключові слова: реструктуризація, конкурентоспроможність, харчові підприємства, хлібопекарська галузь

The article deals with the need to restructure enterprises in a crisis under the influence of the environment and economic policy. The main focus of the restructuring should be the formation of integrated business units to ensure the efficient enterprise activities

Keywords: restructuring, competitiveness, food enterprises, bakery industry.

The basis for sustainable development of the national economy is its competitive businesses that operate successfully in the marketplace. Modern market tool for improving the efficiency of enterprises are restructuring, which in general can be defined as their adaptation to work in an environment that is constantly changing. This necessitates the transformation of organizational forms, structures, systems management and the principles of interaction with contractors and state.

The restructuring as a process of changing environmental conditions adaptation inherits in the market economy. It is regarded as a complex of measures aimed at "survival" business in a crisis or caused by the need to implement their new strategy, regardless of whether it is generated by the general macroeconomic situation, changes in general market conditions or the influence of internal factors for enterprises.

The restructuring means adapting the structure of the resources used by enterprises to new conditions, and

modify the production according to current market demands. The restructuring usually involves the organizational changes in enterprises, which are often expressed in their division into smaller entrepreneurs or integration into larger. In the process of restructuring also change targets enterprise carried organizational restructuring, a division of assets are reviewed markets and optimize resources.

The aim of the reorganization is their rapid adaptation to market conditions, increase their business performance indicators and on this basis – increased employment and stability in Ukrainian society. The implementation of these processes can take place through the use of leverage mechanism and restructuring.

The restructuring is designed to solve a number of problems, including: the inefficiency of management, technical and technological backwardness of production, lack of working capital, low competitiveness of products. Solving these problems is related primarily to the creation of new mechanisms and management practices that would be adequate organizational and economic performance and market conditions.

To the problems of the enterprises restructuring are devoted the studies of foreign and native scientist as I. Aki-mov, A. Alpatov, L. Batenko, S. Bila, B. Bodrov, N. Datsiy, S. Dovbnya, V. Inyutin, L. Kalnichenko, A. Lepohin, L. Lihonenko, T. Miserna, V. Momot, S. Pokropyvnyy, N. Porognyak, A. Pushkar, A. Sukharev, R. Holt, M. Khokhlov, S. Shershneva et al.

In the researches of these authors the problems approaches of restructuring in crisis management and privatization have been analysed.

The term “restructuring” is used quite often ambiguous. During the realizing of the enterprise reform primarily as a simple division of a large company into several independent entities is the creation of autonomous entities.

The term “restructuring” was taken to a professional vocabulary from “General Electric” Jack Velcheli in the early 80-s of last century, literally had to “change anything” and almost immediately received widespread abroad (Zinchenko, 2014).

In our country the term “restructuring” was widely used from the beginning of the reform in the market economy. Law of Ukraine “On Restoring Debtor’s Solvency or Declaring Bankrupts” and other legal documents provided using restructuring as an effective means of restoring solvency. So according to the law, “an enterprise – providing organizational, financial, economic, legal and technical measures to reorganize the company, including its division by the transfer of debt to an entity that is not subject to readjustment if provided plan of reorganization, a change in ownership, management, organizational and legal forms to facilitate financial recovery of enter-

prises, increase production of competitive products, improve production efficiency and satisfaction of creditors’ claims” (Law of Ukraine, 2002).

The restructuring gained in practical distribution as part of privatization process, and has long identified with the reform and reorganization of some parts in the economy. As a special economic concept is not considered, so the practice could not obtain precise coordinates its implementation (Visochin, 2014).

The Analysis of scientific literature has allowed distinguishing two perspectives in the concept of “enterprise restructuring”. According to the first point of view, the notion of restructuring is seen as “any change in the strategic nature of the enterprise”. Such assessment leads L. Vodachek: “The Restructuring is a complex and inter-related changes in structures for the enterprise operation as a whole” (Vodachek, 1999). In scientific works by V. Kryzhanovsky, V. Lemeshkova, V. Luther the restructuring is defined as “restructuring to ensure effective distribution and use of all enterprise resources (material, financial, labour, land, technology), which is to create a set of business units based distribution, merger, liquidation (transfer) of existing and of new departments, joining the company of other businesses or departments, purchasing decisive share in the share capital or shares of other organizations” (Kryzhanovsky, 1998).

The second group of authors in their definitions of restructuring on individual aspects – objectives, forms and directions of realization have been emphasised. O. Parovyy notes focus on the restructuring process “increase productivity and competitiveness of enterprises, which aims to improve production efficiency and the efficient allocation of resources” (Parovyy, 2000). J. Montgomery examines the consequences of restructuring in the form of significant changes in the activities of the enterprise, its management, its workforce and the structure of finance in order to improve profitability, reduce costs and improve product quality (Montgomery, 1997).

However, the international experience shows that the restructuring carried out and successfully employed in companies that have been successful and in fact undergoing constant restructuring. Thus, almost all enterprises of the former GDR have gone through drastic restructuring process, which include fundamental technical and technological renovation and restructuring of production, organizational division, change of legal ownership and more.

Since the company as an open system can exist only if the active interaction with the environment, V. Zabolotnyi and A. Koshik say: “The restructuring as a process of comprehensive adaptation to change conditions inherent market economy.” They define restructuring “as companies adapt to working in a market, which leads with the

radical transformation of their organizational legal forms of industrial and technological structures, systems management and interaction with contractors and state" (Zabolotnyi, Koshik, 1999).

According to the methodological guide for the development of the regulations on the restructuring of JSC, the primary purpose of restructuring the company is business development and implementation of market type motivation mechanisms in all levels of production, creating the effective owner — the owner of a number of senior and middle management in the company. Thus, restructuring is seen by scholars as a set of tools aimed at addressing the conflict between the demands of a market economy and the outdated model of the enterprise.

Restructuring inextricably linked directly to privatization as a major factor in the creation of new market conditions of enterprises and with post stage. The Businesses in the market conditions should work in a highly competitive domestic and international markets, so it is advisable to take into account the experience of the best international companies that have been successful and in fact, undergoing constant restructuring. Therefore, it is a fair interpretation of the restructuring as a process of preparation and implementation of complex changes in the company to increase its market value" (Moiseenko, 2004).

We believe that fully define the essence of the restructuring T. Ben' and S. Dovbnja: "This way of adapting the enterprise to market conditions change continuously, through a set of measures of organizational, economic, technical, technological and financial, which provide increased efficiency of production, competitiveness and strengthening financial stability" (Ben' and S. Dovbnja, 2000).

Philosophy and methodology have been underlined the restructuring of the fundamental differences between companies operating in a competitive market and the administrative-command system.

The Methodology of restructuring should be determined in a certain system features enterprise: strategy development and organizational structure, the components of the environment and their impact on the development strategy of the enterprise, the elements of the internal environment and their impact on the efficiency of the company, of internal cost accounting and internal controls system of economic, social and psychological aspect of personnel management and others. It is therefore advisable to consider the changes that are parallel in legal status, production processes, organizational structure, the structure of the production program, the structure of income and expenses of personnel between people in the process production between now and the environment, and other changes. Thus, the total restructuring of the

company requires some disparate approaches, and requires systematic comprehensive program.

The Restructuring is a difficult but necessary regulatory process that allows the company to become efficient and competitive. There are many approaches to restructuring. They cover many aspects that can be seen in different sequences depending on economic circumstances and condition.

Based on the understanding general meaning — restructuring as a means of solving the contradiction between the demands of a market economy (macro) and outdated logic behaviour of enterprise (micro), we can formulate the following main problems of its implementation for most businesses today.

1. The Providing macro and micro-economic proportions by bringing the structure into compliance micro-entities (companies) to macroeconomic changes in the country economy (not based on the characteristics of transformational processes of Economy in Ukraine).

2. The Elimination of destructive changes within the enterprises themselves.

3. The Consequently perform in the first two tasks — ensuring the adaptation of enterprises to foreign trade changes as a prerequisite for their further development.

4. The Using in the restructuring process the maintain balance of proportions between the macro- and microeconomic levels. That restructuring as a way to use the crisis prevention rather than crisis removal already sold.

As you can see the problem of restructuring in accordance to their current state is rather significant. Their implementation requires the development of a concept for businesses of every single field of view in its features.

Considering the restructuring in the food industry, agricultural and processing enterprises should be tailored to suit the operation and development of agriculture. The reason for combining processing and other agricultural enterprises is the need to ensure a stable income as a result of creating their own sound resource base, forming permanent markets for their products, the expansion of economic activity, capital consolidation etc. (Skopenko, 2011).

Features of the agriculture function and development, correlated with their influence on the restructuring, described in the Table 1.

The restructuring problem of food industry and its significant impact on life quality required in the scientific methods of restructuring formation and identifying the practical recommendations for structural changes in the system. They must be taken into account factors that contribute to the objective need for such changes.

Restructuring is always thrust. It highlighted the objectives of the two levels. The first level is the whole area, which is to create the necessary conditions for the com-

Table 1

The Features of the restructuring process in the food industry and agriculture

The Distinctive feature	The Features of the agriculture functions and development	The Impact of agricultural enterprises features in the dynamic integration
Industry structure	Food industry structure has been represented by various sectors and subsectors of production (milling, wine, confectionary, canning, starch syrup, liquor, meat, dairy, vegetable, oil and fat, brewing, fish, salt, baking, sugar, alcohol, etc.) and the technological and economic content is highly integrated with agriculture	Integration leads to inter- sectorial structures of vertically integrated structures with complete production cycle, territorial and technological clusters
Market Structure	Different industries characterized by their features: oligopoly and significant market concentration (oil and fat, poultry and brewing industry), moderate market concentration (meat and dairy and confectionery industry)	Combining network type around the major manufacturers, including through the authoritative command. The development of vertically integrated structures with complete production cycle. Establishment of regional associations of producers on the principle of horizontal integration
Technology processes	Dominated standardized processes aimed at producing mainly products end-use	Attracting businesses to create a closed technological cycle
The scientific and innovation	The need for more advanced processing of raw materials, increasing complexity of technological processes requires extensive use of scientific development, diversification of products, including functional purpose	Integration involving carriers of innovative solutions (innovative collaboration) synergies scientific potential. Overbearing resources submission of scientific knowledge
Constructors preparation cycle	The expensive and large duration of the development in new techniques, new technologies and innovative products with tough competition	The difficulties with the investors in finance long-term projects is the need to create a financial-industrial groups. A variant of additional funding may be holding (optional integration)
Industrial production profile	The distribution complex for individual, small-scale, high-volume, mass-produced	Integration and cooperation have been provided by individual associations in agricultural producers contribute to the transformation of logistics networks for high- volume or mass, which leads to the emergence of economies of scale and overcome the «double allowance.» The required quality providing and safety of raw materials in the modern business environment require the creation of group of large manufacturing
Product description	Determine in the specialization of production, a special feature is a mass production, stable range	The combination of the production with finished products to reach new markets (horizontal integration) or involving subcontractors (vertical integration) to the value chain are possible
Recourses' disposition	The dependence of the spatial distribution in production locations with natural resources (farms) and the resource base (typical for industries that use non-transportable raw materials, perishable, or a significant amount of raw materials to manufacturing units of finished goods - sugar, oil, fish, canned- vegetable, dairy (Cheese and butter production) and other areas)	The Incentives to integrate is determined by the influence of the environment and economic needs, conditions of the strategic areas in management, which provides the location in a certain type of production directly from the sources in raw materials and the integration in logistics structures. The aim of vertical integration is to optimize resource base (Integration ago) and expanding markets in raw materials (forward integration)
Intermediate consumption	Agricultural products and food products have been used as raw materials in other industries (semi) and are the products of end-use	The presence of significant amounts in intermediate consumption is a need to improve the parameters of interaction with suppliers and consumers of intermediate goods, which justifies the involvement of enterprises in the closed technological cycle (creation of vertically integrated structures with a complete cycle of production and distribution)
Second exploitation	The possibility of using waste materials is available	The integration-cooperation with agricultural and ancillary industries, production of secondary processing of raw materials. The development of vertically integrated structures with a complete cycle production and deep processing of raw materials

Transport and the way of communication	Significant territorial dispersion commodity markets. Territorial remoteness of interacting enterprises through specialization. Special conditions of storage and transportation of raw materials and finished products	Integration and cooperation of participants support processes. Creation in the integrated structure of its own network and system of warehouses, silos, logistics centres
Supply of technical direction development	Imbalance of high concentration in production and depreciation funds and low investment and innovation activity	Formation of mega corporations on the consolidated equity basis. Tax aspects (tax burden) fostering innovation
Labour intensity	Significant labour costs and working time. Seasonality of production	Conglomerate integration to overcome the seasonality of production. Introduction of the integrated structure in social facilities for staff motivation
Consumer factor	Has a significant impact on the production location in a short period of storage finished products	Production usually requires a daily intake of efficient logistics and trading networks, trading houses. Specific storage of finished goods is justifying the need for the creation and development of specific warehouse

petitive producers and improve the efficiency of social production. The second level is the whole company, is to adapt to market conditions specific manufacturer products. We believe that the leading role in the restructuring of play just structural changes at the industry level (sub-) industry, which are the ground for successful industrial restructuring. On the other hand, structural changes in enterprises and organizations formed significantly complement and enrich restructuring measures in the whole area.

Food industry restructuring strategy involves addressing not only economic but also social and environmental objectives. However, in low level of economic efficiency sector has been exacerbated by social and environmental problems at the cause of the weak financial base of the industry. These problems include: the level of food consumption is too small to recommended standards; declining employment in the food industry; average salary barely covers living wage; food industry did not reduce the negative impact on the environment; increasing ecological food industry through the issuance of environmental food was not good spread.

Analysis of the current state of the restructuring process in the food industry indicates the need to take measures to speed up and improve them. To ensure focused management of these processes is of great importance for their classification under objects, elements and directions. The main objects of structural changes in the food industry are: material resources, industrial products, businesses, foreign trade turnover.

In implementing the restructuring of the most important role belongs to the formation of an effective mechanism for regulating structural changes. Of particular importance in the management of these processes is given to different measures of state regulation, among which should be allocated as follows: deregulation and privatization, various forms of support for small and medium businesses, the implementation of sectorial programs, the use of financial and credit relations, agro industrial integration and system of measures to stimulate growth in ex-

ports of industrial food production and protect domestic producers from external conditions.

At the Ukrainian market reconstruction processes are associated with the processes of mergers and acquisitions that took place uneven pace. A specific impetus for the development of this segment of the capital market was the acquisition in 2005, the corporation Mittal Steel, Ukrainian company "Krivoriizhstal" International and Raiffeisen Bank-Holding AG – stock postal Pension Bank "Aval". At the same time, the full development of mergers and acquisitions were recorded in 2007 (Fig. 1).

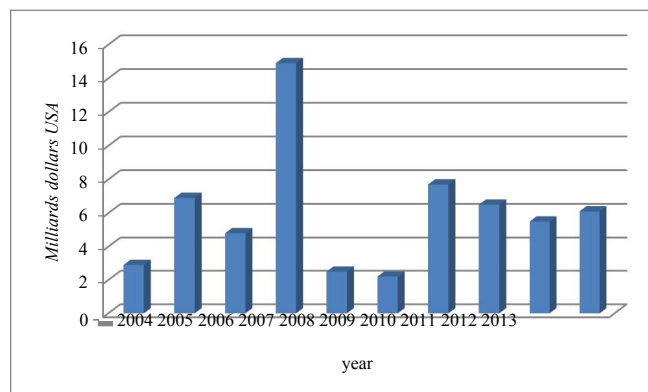

Fig. 1. The development of mergers and acquisitions

The activity of the merger and acquisition process is now supported redistribution of property in Ukraine, caused by economic, political causes and political interests of owners. Through a process of mergers and acquisitions accounted for redistributive processes in the mining and metals sector, the process of consolidation in the construction and food industry, the financial sector.

At present, the status of corporations engaged in investing abroad mounted on steel corporations and food industries. Metallurgical Corporation with the aim of penetrating the foreign commodity markets conducted an active policy of acquisitions of foreign sales and service networks, and from this – the acquisition of the assets abroad. Among the food industry the overseas expansion such as confectionery and alcohol in-

dustry have been actively increased. Thus, the active sinks in the foreign market are the “Roschen”, “Kyiv Conti”, “AVK”.

The Food Industry Corporations are active participants restructure processes in Ukraine. As the number of concluded transactions food industry Ukraine occupies a leading position among other economic activities. Food and Beverage Ukraine is one of those industries that is not the very first joined the process of property redistribution mechanism through mergers and acquisitions, involving management of industrial potential of the industry share of multinationals. The active transnationalization of industrial production had to the second half of the 90-s and lasted until the present. The reasons that led multinational corporations to expand the limits of their activities have become a big market capacity, negligible amounts of assets, the availability of cheap material and labour resources, and more. At the end of 90-s years in Ukraine were formed corresponding organizational and economic conditions for the inflow big investment in the economy. In particular, the privatization program coming to the conclusion was formed by non-state sector of the economy, ended the period of accumulation of private capital and began a period of redistribution of property.

Food industry attracting the multinationals capital has become objects in which most of the foreign capital invested (Table 2).

Switch foreign capital increased competition in product and was the cause of considerable concentration of

production in some of them. At the most specific markets, foreign capital shows its willingness to restructure and consolidate property assets. In the Ukrainian realities restructuring is the most often seen in the form of vertical and horizontal integration.

Advantages and disadvantages of the various types of integrated structures in agriculture and food industry in Ukraine are summarized in the Table 3.

At present, the main objective is to avoid the mentioned negative trends or seeking to minimize their symptoms.

In modern terms, the integration process of reforming the APC moves from attempts to establish some relations between enterprises (branches) in their systematic relationships. The integration in the agricultural sector creates such an advantage over other forms of economic activity due to: the accumulation of labour, financial and other resources; reduce the time of the production process; economies of scale; synergistic effect; access to new knowledge (technology, engineering, industrial engineering, management, marketing, etc.); wider dissemination of knowledge and information; optimization of information flows; increase local revenues; improve the economic and social development of the region; create new jobs; creating better conditions for the combination of personal interest with the interests of their members all members of the production process; protect union members from monopoly manifestations suppliers, marketing, banking and other structures and so on.

Table 2

The Major Mergers and acquisitions in the food industry in Ukraine

Year	Amalgamation and plant takeover processes of business	Operations cost
1998	The Nestle closed joint-stock company» Lviv Confectionary»Switochl acquisition	
2000	The Vymm-Byl_Dan 60% of the Kiev Dairy Plant № 3 actions Buying	5-6 mln. \$
2002	The Buying by Vymm-Byl_Dan 50% + 1 share of Kharkov Dairy Plant № 3 The Buying «Planet Management» 80% of the actions of Kiev Dairy Plant «Galakton»	to 5 mln. \$ 16 mln. \$
2003	JSC «Galakton» acquired Kremenchug dairyfactory	
	«AVK» acquired Dnepropetrovsk confectionary Nestle acquired 100% of «Volyn holding»	
2006	The «Nutritek» acquired 56% of actions of «Khorolsky dairy factory» JSC «Myronuvsky Brot Product» acquired 80% actions in «Oryl-Leader» Group of companies «Tekt» gained control of the «Rosynka»	8, 0 mln. \$ 88,0 mln. \$ 18,2 mln. \$
2007	French group acquired the «Shostkinsky Dairy» gained control of the «Rosynka»	50-60 mln. euro
2008	JSC «Sarmat» acquired South African Breweries – Miller (SABMiller) plc,	130 mln. \$
2009	Ltd. «Mjagkov-Finance» JSC acquired «Synergy»	100 mln. \$
2010	JSC «Dnepropetrovsk brewery» Dnepr «acquired Soufflet	60 mln. \$
2013	International corporation «Astarte» acquired Chortkiv and Orzhickij sugar factory	

Table 3

Advantages and disadvantages of functioning integrated structures

Food industry	The advantages of integrated structures	The disadvantages of IC creation	The Examples of integrated structures in agriculture and food industry in Ukraine
Horizontal integration			
Branches of production that do not depend on the seasonality in supply raw materials (confectionery, brewing, tobacco) and other sectors (dairy, bakery)	Increase in market share; reduce competition; opportunities for the establishment and maintenance of market prices; quality standards; legal and financial control over structural units; lobbying	The monopolization of the market; create excessively large organizational structure	Production Association «Conti» concern «AVK» company «SUN In-Bev Ukraine», JSC «Philip Morris Ukraine», JSC «Imperial Tobacco Group» LLC «Concern» Hlibprom «group» Yunymylk Ukraine
Vertical Integration			
The industries that are closely tied to the commodity factor (sugar, dairy, meat processing, wine, oil and fat) and other industries (brewing, baking)	Uninterrupted production of raw materials required quality; reduce production costs; non-waste production; legal and financial control of the structural units	Vulnerability in removing one of the links in the vertical chain	JSC «MHP» agricultural holding «Vanguard» holding «Astarte» holding «Kernel Group», «Investahroprodukt», «Wimm-Bill-Dann» «National Alcohol Traditions» corporation «Obolon» Corporation «Roshen», group of companies «Ukrzernoprom», JSC «Kyiv Bread», holding «TIS»
Conglomerate integration			
Association of enterprises from different sectors in the food industry	Diversification of activities; increase the profitability of production by expanding the scope of activities; reduce business risks; capture market share in other markets; lobbying	Create excessively large organizational structure; branching leads to poor management of structural units	LLC «Hetman» (alcoholic beverages, canned-vegetable, confectionery industry); JSC «Chumak» (tinned vegetables, oil and fat industry) NESTLE company (coffee, drinks, confectionery, cooking (cold sauces, seasonings, soups), and a special children's meals, ready for breakfast, pet food, ice cream)

References

1. Zinchenko K. Enterprise restructuring and approaches to its assessment // <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/650/1/> (referred on 10.05.2014).
2. Visochin I. Enterprise restructuring as an economic category // http://library.donntu.edu.ua/fem/vip75/75_26.pdf (referred on 9.05.2014).
3. The law of Ukraine Закон України "On restoring the debtor's solvency or its bankruptcy declaration" // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (referred on 8.05.2014).
4. Vodachek L. Restrukturyzatsiya — Call Cesky Enterprise (1999) Problems of the theory and practice of management. Vol. 1. — p. 85.
5. Kriganovsky V.G. Restrukturyzatsiya enterprise: Abstract of lectures (1998), Moscow, Analyst.
6. Parovij O. State and prospects of restructuring in Ukraine (2000) Kyiv: NBU.
7. Montgomery J. Panel Presentation for USAID Restructuring Conference. — M. 25.03.1997.
8. Zabolotnij, B.M. Koshik A.M. The need to restructure the modern Ukrainian enterprises (1997) Kyiv International Center for Investment and privatization of management Vol. 2. pp. 30–32.
9. Mojseenko T.A. Remediation as the main instrument of economic recovery (2004) Actual problems of economy Vol. 12. p. 140.
10. Ben' T., Dovbnja C. Issues and preconditions of effective restructuring (2000), Economics of Ukraine, Vol.8. pp. 37–42.
11. Ukraine in figures 2012 // <http://www.ukrstat.gov.ua/> (referred on 11.05.2014).

Ахунзянова Ф.Т.

кандидат культурологии,

доцент кафедры культурологии и филологии

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования

«Костромской государственный технологический университет»

Akhunzianova F.T.

candidate of culturology,

docent of the chair of culturology and philology

Kostroma State University of Technology

ФРАГМЕНТАРНАЯ ЭСТЕТИКА РОМАНА Д. С. МЕРЕЖКОВСКОГО «ИИСУС НЕИЗВЕСТНЫЙ»

THE FRAGMENTARY AESTHETICS OF D. S. MEREZHKOVSKY'S NOVEL «JESUS UNKNOWN»

Аннотация. Автор статьи показывает, что в процессе художественных исканий Д.С. Мережковский находит форму, позволяющую наиболее полно выразить религиозную идею «Третьего Завета». В этом смысле книгу «Иисус Неизвестный» можно рассматривать как воплощение единства формы и содержания, когда фрагмент как литературная форма, подразумевающая процесс обретения, становится определяющим художественным принципом в отражении Д.С. Мережковским процесса поисков религии для себя и себя в религии.

Ключевые слова: Д.С. Мережковский, фрагмент как литературный жанр, фрагментарная целостность, визуализация «разорванного сознания».

Summary. The author of the article displays D.S. Merezhkovsky finds the form which allows to express rather absolutely the religious idea of «The Third Testament» during his artistic striving. In this sense, one can consider «Jesus Unknown» as the attempt to show the unity of form and content when the fragment as a literary form implying the process of finding becomes the determinative artistic principle in D.S. Merezhkovsky's reflection of the process of looking for religion for himself and himself in religion.

Keywords: Merezhkovsky, fragment as a literary genre, fragmentary integrity, visualization «broken mind».

В период создания Д.С. Мережковским романа «Иисус Неизвестный» идея появления Богочеловека Христа — сына Бога и человеческой женщины — была подтверждением правомерности «обожения» плоти. В образе Христа выразилось явление Слова Божьего. Слово изначально подразумевает нечто, соотносимое с человеческой природой, обращение к чувственной природе человека, в данном случае — слуху, зрению. Слово Божье — Христос — предстает именно во плоти, то есть одна божественная ипостась намеренным образом воплощается. Плоть как будто бы реанимируется Христом, то есть обретает дух. Из поклонения образу Христа и рождается некая параллель возможности признания святости плоти человека.

В «Иисусе Неизвестном» Д.С. Мережковский пытается воссоздать «неизвестный» путь земной жизни Иисуса Христа, чтобы окончательно расстаться с ка-

нонами ортодоксального христианства. Уже в начале повествования, соглашаясь с тем, что Евангелие есть «чудо из чудес, удивление бесконечное», Д.С. Мережковский сообщает, что надпись на переплете «Новый Завет» «стерлась так, что едва можно прочесть; золотой образ потускнел; бумага пожелтела; кожа переплета истлела, корешок отстал, листки рассыпаются и кое-где тоже истлели, по углам свернулись в трубочку. Надо бы отдать переплести заново, да жалко и, правду скажу, даже на несколько дней расстаться с книжечкой жалко» [3, с. 6].

Этот эпизод можно назвать «эпиграфом» ко всему последующему тексту. Д.С. Мережковскому очевидно, что историческое христианство, как и та «книжечка», устарело, многие его догматы безжизненны, «затерты» — «едва можно прочесть», церковь, духовенство, как тот «корешок» — отошло от жизни человечества,

а рассыпающиеся, истлевшие местами «листки» — это и есть собственно содержание Евангелия или, шире, Библии в том понимании, в котором оно находится в современном Д.С. Мережковскому миру. Автор искренне сочувствует христианству, но в то же время понимает, что «книжечку» нужно «переплести заново», то есть переписать.

Создание Д.С. Мережковским нового «Евангелия» объясняется еще и тем, что окончательно сложившаяся к началу 1930-х годов религиозная концепция нуждалась в итоговом изложении и требовала систематично и концептуально развернутого «вероучения». В.В. Розанов пишет о Д.С. Мережковском еще в 1903 году: «Итак, ему предстоит выпустить Евангелие в окружении нового комментария: заметить, подчеркнуть и дать истолкование бесчисленным изречениям Спасителя и событиям в жизни Его, которые до сих пор... не попали на острие человеческого внимания» [4, с. 153–154].

В «Иисусе Неизвестном» Д.С. Мережковский отчетливо обозначает новую формально-композиционную структуру своего романа: «Девять зеркал: видимых нами — четыре — наши Евангелия, и пять невидимых... девять зеркал поставлены друг против друга так, что одно в другом отражается... С каждым новым отражением возрастает сложность сочетаний в геометрической прогрессии, что делает простейшую книгу, Евангелие, сложнейшею. Друг в друге отражаясь, углубляют друг друга до бесконечности; противоположнейших светов лучи пересекаются, преломляются, и между ними всеми — Он. Только так и могло быть изображено Лицо Неизобразимое» [3, с. 71].

Явный подтекст не вызывает сомнений: истинное религиозное знание соединяется с лучами света, который изначально ассоциируется Д.С. Мережковским со Святым Духом. Пересекаясь, разум «оплодотворяется» потоком световых частиц-монад и преобразуется, меняет свою прежнюю природу, обретая способность постигать непостижимое. Данный процесс является важным аспектом гностического восприятия, по которому следовало, что человек состоит из тела, души и духа. Первые два компонента исходят от низших сил, наделивших человека своими свойствами, а дух (пневма) исходит от Бога как Его отблеск. Только тот, кто открывает в себе этот отблеск, становится избранным.

Избранные могут спастись путем интуитивного познания — раскрытия в себе Духа. В древних организациях гностиков познание происходило и передавалось посредством творчества — создания тайных Писаний, отличающихся особой формой выражения [5, с. 261–273]. Поэтому Д.С. Мережковский констатирует, что творчество, как доминирующий механизм

Божественного преображения мира, должно быть охвачено единой Божественной идеей, которая воплощается не в форму, как это было характерно для классической литературы, а *через* форму, такую же идеальную, как и сама идея.

Главная идея в романе — Иисус Христос. В Своем Образе Он замыкает все элементы религиозной системы Д.С. Мережковского. В этом контексте значимым становится название романа, представляя Иисуса, которого мир не познал, не понял, не увидел. В описании «неизвестных» моментов сущности и бытия Христа писатель даже не ищет, а утверждает справедливость истинной, по его мнению, религии «Третьего Завета». Использование определений «неизвестный», «неизвестное» в сочетании с именем Иисуса Христа и Евангелием, сразу вводит читателя в пространство парадоксальной мысли, где соединяются историческая реальность и миф, знание и вера. Но «...что такое парадокс? Слишком иногда удивительная..., невероятная, и, потому, кажущаяся ложью, истина. Только таким «парадоксальным» языком мы и можем говорить о многом в Евангелии, потому что оно само — величайший Парадокс, слишком для нас удивительная и невероятная истина», — доказывает мыслитель [3, с. 108].

Прежде всего, писатель предлагает расширить евангельский канон как якобы «застывший» и «омертвелый» — «живым» словом «аграфов», т.е. гностических апокрифов. По сути, Д.С. Мережковский призывает к признанию подлинности гностических евангелий и даже к корректировке на их основании, как более истинном и древнем, канонических Евангелий. Поэтому «Иисус Неизвестный» построен исключительно по образцу гностических «евангелий». В нем названы практически все значительные гностические школы вкупе с доминантными моментами их учения либо ссылки на них.

По Д.С. Мережковскому, человек должен распознать в себе андрогина, в результате чего он вступит в сферу Духа, где получит не только полное «знание», но и полное преображение: станет в «сыновнее» отношение к Отцу. Христос есть центр, который является одновременно и началом, и концом, и каждый человек обязан найти такой центр в себе. Собственно, в обозначенных постулатах и заключается суть «нового религиозного сознания».

Соответственно с гностическими Евангелиями жизнь Христа не рассказывается и не пересказывается: писатель сопоставляет тексты, апокрифы, предания отцов церкви («девять зеркал»), сводя их в единый «метод изумления» (Б. Вышеславцев). В «Тайне Трех» Д.С. Мережковский писал: «Может быть, самое первичное во всякой религии, в христианстве же осо-

бенно, — чувство изумления. «Многие народы приведет Он в изумление... ибо они увидят то, о чем не было сказано им, и узнают то, чего не слышали»... Быть изумленным, значит видеть Его; не изумляться — не видеть» [2, с. 588]. Изумление, по Д.С. Мережковскому, — способ обнаружения истинного смысла, поскольку «изумиться» — значит абстрагироваться от ума (*из-умить*) и приобрести особое внутреннее зрение с целью опять-таки постичь непостижимое.

Мыслитель считает, что образ Спасителя представлен в историческом христианстве как «тень», «призрак», тогда как он — живая и реальная плоть. Прочесть Евангелие должным образом означает — увидеть Земного Иисуса, узнать Его во плоти и таким образом поверить в Богочеловека и в способность воскресения во плоти богоподобной личности.

Начиная свой «комментарий», Д.С. Мережковский сразу же делает акценты на «излюбленных» метафорах: солнце-свет-радость означают рождение Христа посредством Духа Святого. Но современные люди не понимают, не видят ни радости, ни страха от этой небывалой радости, потому что ««темная вода» тысячелетней привычки в нашем глазу, — *неудивленность* (читай: неизумленность. — Ф.А.), безрадостность» [3, с. 80].

По Д.С. Мережковскому, мать Иисуса — Мария (Мирьям) живет среди всех остальных, обладая удивительной красотой и кротким нравом. Но писатель тут же наделяет ее и особыми приметами избранности: помимо того, что Мирьям называется «белой голубкой» (в раннем романе «Петр и Алексей» данный эпитет ассоциировался с Иисусом Христом), «широко раскрытые от *удивления*» глаза подчеркивают ее сопричастность к высшему, она может видеть другое измерение; а старый, очень набожный иерусалимский книжник видит на ее лице «три поцелуя Господни» — на лбу отеческий, в глазах братский и в устах — поцелуй Жениха, что отсылает нас к «чуду неземной любви», также прослеживаемому в ранних романах Д.С. Мережковского.

Лицо зачавшей Мирьям «сияет, как солнце», отчасти потому, что «Солнце уже было в ней», отчасти потому, что сама сравнилась с солнцем: «Мать проснувшись, взяла младенца и начала кормить грудью. Иосиф же, Телка и Осел повернулись к ним лицом и увидели в темной пещере два Солнца» [3, с. 85,87]. Солнце и сияние, свет, от него исходящие, есть сущность Святого Духа, а Дух — есть одна из ипостасей Бога-Отца. Мирьям, зачав от Святого Духа посредством Его света — потока фотонов, монад (каждая из которых целостна и обладает животворящей силой), тем самым зачала и от Бога-Отца и сама преобразилась в обоженую сущность. Так Д.С. Мережковский

выстраивает одно из главных положений своей теории, в котором объясняет, каким образом происходит нисхождение Святого Духа и процесс преображения человека вообще. Если же учитывать, что Дух, по каноническому Евангелию, нисходит в виде голубя, а Мирьям у Д.С. Мережковского — «белая голубка», то становится очевидным именно обозначенный контекст. В дальнейшем Д.С. Мережковский и вовсе отождествляет Дух и мать Иисуса: «...» Дух Святой», Руча, — женского рода: Я *родила* Тебя. Матерь Небесная, дух, так говорит, в вечности; так же могла бы сказать и мать земная, Мария, во времени. Здесь уже между двумя Рождествами нет противоречия...» [3, с. 176]

Развитие и окончательное утверждение обозначенной мысли происходит и в описании самого Иисуса: «Имя, рождение, рост, жизнь, лицо, — все, «как у всех», т.е. Сын Божий на протяжении тридцати лет ничем не отличается от любого человека. Д.С. Мережковский возражает тем каноникам, которые, практически ничего не сообщая о последующих годах жизни Иисуса, о Его детстве и юности, утверждали, что Христос — «сразу велик, сразу весь». «Нет, — пишет он, — не «с неба сошел» и не «сразу велик»: медленно растет, «возрастает», «воспитывается», «учится», «исполняется премудрости», «укрепляется духом», «страдает», «достигает совершенства», может быть, не только в те тридцать лет, до явления миру, но и потом, всю жизнь, до последнего вздоха» [3, с. 91]. Кажется, что ни к чему достигать совершенства и мудрости Сыну Божию, если Он по своей божественной сущности мудр и совершенен. Однако Д.С. Мережковский подразумевает иное: Иисус — не просто одна из ипостасей Бога, это Бого-человек, следовательно, каждый человек, может уподобиться Ему. Но, стремясь к перевоплощению, к Богочеловечеству, человек должен пройти долгий и трудный путь духовного преображения.

Основополагающий аспект теории Д.С. Мережковского — андрогинность как божественная двуполость. Так, описывая лицо Иисуса Христа, Д.С. Мережковский собирает свидетельства того, что Спаситель был похож на свою Мать, и делает следующий вывод: «Когда Он появился, то как солнце, затмил Собою звезды. Чем же красота Его больше всех красот мира? Тем, что она ни мужская, ни женская, но «сочетание мужского и женского в прекраснейшей гармонии». <...> Он в Ней — Она в Нем; вечная женственность — Девственность — в Мужественности вечной: Два — Одно» [3, с. 231].

Дух по своей природе в представлении Д.С. Мережковского двупол, андрогинен. При Крещении, снизойдя на Иисуса, Дух возводит и его до уровня андрогина. Согласно писателю, происходит это следующим

образом. Поток света — Дух — входит в сознание Иисуса. При этом тело преобразиться не может, поэтому преображается пол в теле, который представляется Д.С. Мережковским как ноуменальный план человека. Вознесясь через перевоплощение, Сын Божий «занимает свое место» в Троице. Но поскольку и Дух, и Сын суть есть не отдельные сущности, а две ипостаси Бога (третья — Бог-отец), следовательно, и сам Бог андрогинен.

Таким образом, андрогинизм в структуре религии Д.С. Мережковского выполняет миропреобразовательную функцию, служа важнейшим инструментарием религиозной эсхатологии, связывая «землю» с «небом» и переводя мир в «четвертое измерение».

Особое внимание Д.С. Мережковский уделяет проблеме спасения человечества, которое становится органичным итогом и целью всей его религиозной концепции. Писатель замечает, что все могут спастись, но могут и погибнуть: «Все ли спасутся или не все, а только «избранные»?» [3, с. 585]. Здесь особенно важен эпизод с истинным воскрешением Христа, когда Его ученики встречают своего воскресшего Учителя. Пока они не узнают Его, Он с ними; как только у них «открываются глаза», Он исчезает: «...как бы выпал вдруг отсюда туда, из трех измерений — в четвертое» [3, с. 620]. Четвертое измерение, по Д.С. Мережковскому, — это та сфера, где Богочеловек своим преображенным умом-духом посредством Святого Духа соприкасается с Богом. В этой сфере обитает Иисус до своего воплощения в Сыне Божьем, и туда же Он нисходит как Сын Божий перед тем, как явиться человечеству.

Д.С. Мережковский специально подчеркивает тот факт, что Христос воскрес во плоти: «Незачем бы Христу жить, умирать и воскресать, если бы дело шло о такой общеизвестной истине, как «бессмертие души»: люди и до Христа верили в него и после Христа будут верить. Если Христос не победил смерти физически — не воскрес во плоти, то «напрасно умер» (Гал. 2, 21), и «вера наша тщетна» (I Кор. 15, 17)» [3, с. 624]. Это делается в следующих целях. Плоть человека, чей ум и пол преображен, также преображается; дух освящается плотью, а плоть — духом, в результате чего Христос уподобляется Богу не только духовно, но и во плоти и в таком состоянии получает доступ в четвертое измерение — междуумное пространство: «Он с нами везде и всегда. В этом-то вечном Присутствии — Пришествии Господа... главный смысл свидания Воскресшего с учениками» [3, с. 630].

Д.С. Мережковский утверждает: чтобы слиться с Христом и во Христе, стать неотделимым от Него, а значит, максимально приблизиться к Богу, человек должен облечься в освященную Христом плоть. Чело-

вечеству присуще это стремление хотя бы в виде полового влечения, которое, по мнению писателя, есть ни что иное, как восхождение к трансцендентному (читай: к спасению).

Таким образом, на протяжении всего творчества Д.С. Мережковского основная религиозная идея является неизменной — синтез духа и плоти. Однако если в ранних романах писатель только обозначает этот синтез как проблему, то в поздних своих произведениях он ищет пути ее решения, т.е. как синтез может обрести бытийствование. Ко времени написания «Иисуса Неизвестного» Д.С. Мережковский уже твердо знает, что осуществить синтез возможно лишь через признание и познание единосущности, «потустороннего мистического единства» духа и плоти, реальность которых наглядно, эмпирически доказана явлением Христа, воплощением Логоса и воскресением Его из мертвых, что подтверждает не только бессмертие души, но и — прежде всего — бессмертие, нетленность преображенной плоти. А поскольку человек изначально обладает двумя природами (Божественной и человеческой), то ему открывается возможность если не стяжать, то хотя бы созерцать, постигать высшую, преображенную, божественную плоть. Возможность и реальность синтеза духа и плоти, явленные Христом, указывают человечеству путь к спасению и обожению.

Современный исследователь Я.В. Сарычев отмечает, что композиционно романы Д.С. Мережковского имеют явные переклички со структурой гностических «евангелий». И там, и здесь эзотерические смыслы располагаются некими организованными «блоками», а сюжет в обычном значении этого слова корректируется и восполняется системой опять же определенным образом подобранных и организованных «изречений» (например, в «Воскресших богах» это система «изречений» «учителя» — Леонардо и ее сложное преломление в сознании «учеников»). Но простого указания на «гностичность» познания у Д.С. Мережковского явно недостаточно, важна его специфика — отталкиваясь от чисто метафизического созерцания автору необходимо выйти за пределы человеческого познания, дабы приобретенным «духовным зрением» увидеть «незримое». В этом отношении показательно исходное значение формы для гностических текстов. Так, например, В.В. Болотов пишет: «Что касается формы, в которую гностики облекали свои воззрения, то она, конечно, теснее примыкает к восточным теософическим мифам, чем к греческой философии... Он (гносис. — Ф.А.) распространялся не в виде философских трактатов. Скорее это были опыты поэтического изложения, не философские системы, а религиозные эпопеи... (курсив мой. — Ф.А.)» [1, с. 177–178].

Очевидно, что текст с гностическим содержанием по своему строю должен приближаться к поэтизированному — оформленному небольшими фрагментами, ритмизованному — тексту. На наш взгляд, это можно объяснить изначальной устной традицией в изложении всех Священных Писаний, которая не предполагала объемных форм. Характерными для Писаний были речения, притчи, сказания о чудесах, эпизоды, иллюстрирующие библейские пророчества, то есть жанры, отличающиеся *краткостью и содержательностью* [5, с. 195–197].

По мнению М.К. Трофимовой, «Индивидуализация и конкретизация содержания, достигаемая в произведениях искусства с помощью эстетической формы, имеет параллель в мифологическом языке гностических текстов. <...> При сходстве гносиса с художественным творчеством по сути, естественно ожидать, что это сказывается и на форме гностических произведений. Действительно, композиция многих из них подчинена не движению понятий, а скорее началу эстетическому <...> Ритмична речь гностических памятников, ритмична их мифология. Повторы, подъемы и спады, соответствия и противопоставления — в образах, положениях, мелких подробностях — изнутри скрепляют произведения, создают ту уравновешенность и законченность, которую форма сообщает содержанию в подлинно художественных творениях» [6, с. 49–50]. Если учитывать при этом ключевой постулат Д.С. Мережковского о том, что вся литература «вышла из поэзии», неудивительной и даже необходимой становится небольшая и «лиризованная» форма его эмигрантских произведений, в том числе и «Иисуса Неизвестного».

В книге «Иисус Неизвестный» соблюдены абсолютно все критерии, присущие религии, прежде всего в силу того, что роман показывает реальные пути обожения человеческой природы, т.е. отвечает на центральный для любой религии вопрос — как: как человеку «измениться физически» и «стать равным Богу». От стихийного и во многом хаотичного «нагнетания» диссонансов и контрастов Д.С. Мережковский переходит к их более осознанному художественному воспроизведению. Короткие, четко оформленные тексты не только «Иисуса Неизвестного», но и «Тайны Трех», «Атлантиды», глубоки и значительны по своему содержанию, обладают собственной оригинальностью и явственными лейтмотивами.

В процессе художественных исканий Д.С. Мережковский находит форму, позволяющую наиболее полно выразить религиозную идею религии «Третьего Завета» При внешней фрагментарности «Иисус Неизвестный» представляет собой целостный текст. Каждый фрагмент описывает определенный момент из жизни

Христа: вполне земную внешность и жизнь Марии-Мирьям, рождение, крещение, деяния и чудеса Иисуса, его распятие и воскрешение, учеников-апостолов. Ни один из этих фрагментов не может быть исключен из повествования, поскольку тогда образ Иисуса Христа будет неполон и так и останется *неизвестным*, тогда как перед Д.С. Мережковским стоит задача наиболее полно раскрыть все «тайны Христовы».

Общая идея «нового религиозного сознания» — не единственный скрепляющий элемент. По всему тексту проходит определенный образный ряд: образ Святого Духа, нисходящий сначала на Мирьям, затем на самого Христа, дающий андрогинную сущность и возводящий до Божественной ипостаси (на лексическом уровне это яркий свет, Солнце, белый голубь, вообще белый цвет); «широко раскрытые», «горящие» или «изумленные» глаза тех героев, которые связаны с Богом и имеют возможность видеть непостижимое и т.д. Многочисленные цитаты из гностических Священных Писаний не только подтверждают мысль Д.С. Мережковского, но и скрепляют текст, отсылая читателя к одной книге — Евангелию.

Стремление избавиться от традиционной литературной формы как «омертвевшей» и найти более непосредственные, «живые» способы выражения религиозных идей в какой-то степени тождественно стремлению автора оживить настолько же «омертвевшее» христианство. Для Д.С. Мережковского в обретении истинной религии важен не результат, а путь к нему. И фрагментарность текста подразумевает только процесс обретения, а не само обретение, воссоздание «бесконечного» посредством фиксации «конечного» и отдельного. Поэтому писатель обращается к выстраиванию своих мыслей отрывками, короткими частями. Другими словами, фрагмент становится определяющим художественным принципом в художественном воплощении Д.С. Мережковским именно религиозных идей как отражение процесса поисков религии для себя и себя в религии. В определенном роде это реальная, хотя бы и теоретическая, возможность осуществления «воплощенного Царствия Божиего на земле», возможность «тождества» идеала и действительности, слова и дела, теории и жизни.

Таким образом, очевидно следование Д.С. Мережковского, одного из самых ярких представителей культуры Серебряного века к относительно интуитивному обретению фрагментарного способа фиксации «жизненного целого» (когда «дух» и «плоть» целостны), что, в свою очередь, учитывая сходные мотивы в творчестве других мыслителей Серебряного века (В.В. Розанов, А. Белый и др.) возможно представить как определенную тенденцию в культуре Серебряного века.

Литература

1. Болотов В.В. Лекции по истории древней церкви: В 4 т. Т. II. История церкви в период до Константина Великого / Посмертн. изд. под ред. проф. А. Бриллиантова. — М.: Изд. Спасо-Преображ. Валаамск. Ставропигиальн. монастыря, 1994. — 512 с.
2. Мережковский Д.С. Тайна Трех [Собр. соч.] / Редколл.: О.А. Коростелев и др.; Сост. и подгот. текста А.Н. Николюкина. — М.: Республика, 1999. — 607 [1] с.
3. Мережковский Д.С. Иисус Неизвестный [Собр. соч.] / Редколл.: О.А. Коростелев, А.Н. Николюкин, С.Р. Федякин. — М.: Республика, 1996. — 688 с.
4. Розанов В.В. О писательстве и писателях [Собр. соч.] / Под общ. ред. А.Н. Николюкина. — М.: Республика, 1995. — 734 с.
5. Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. — М.: Политиздат, 1988. — 336 с.
6. Трофимова М.К. Историко-философские вопросы гностицизма (Наг-Хаммади, II, сочинения 2, 3, 6, 7) — М.: Наука, 1979. — 216 с.

References

1. Bolotov V.V. Lectures on the history of the ancient Church: In 4 volumes, volume II. Church history in the period before Constantine the Great / Pomerhn. ed. edited by Professor A. Brilliantova. — M.: Izd. Spaso Transformed. Vlaams. Stavropegial. monastery, 1994. — 512 p.
2. Merezhkovsky D.S. Three Mystery / Red.coll.: O.A. Korostelev and others; Comp. and prepa. text A.N. Nikolkin. — Moscow: Respublika, 1999. — 607 [1] p.
3. Merezhkovsky D.S. Jesus Unknown / Red.coll.: O.A. Korostelev, A.N. Nikolukin, S.R. Fedyakin. — Moscow: Respublika, 1996. — 688 p.
4. Rozanov V.V. About writing and writers / ed. by A.N. Nikolkin. — Moscow: Respublika, 1995. — 734 p.
5. Svetsitskaya I.S. Early Christianity: pages of history. — M.: Politizdat, 1988. — 336 p.
6. Trofimova M.K. Historico-philosophical questions of Gnosticism (Nag Hammadi II, compositions 2, 3, 6, 7) — M.: Nauka, 1979. — 216 p.

Ткач Дмитрий Иванович,

Кандидат технических наук, доцент,

заведующий кафедрой начертательной геометрии и графики

Приднепровской государственной академии строительства и архитектуры

Украина, Днепропетровск

Tkach Dmitry Ivanovich,

Ph.D, Associate professor, Head of the Department of descriptive geometry and

graphics SHEE «Pridniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture».

Ukraine, Dnepropetrovsk

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ-АРХИТЕКТОРОВ В ПРОЦЕССЕ ИХ ГЕОМЕТРО-ГРАФИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ

METHOD DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF ARCHITECTURE STUDENTS IN THEIR GEOMETRY- GRAPHIC PREPARATION

Аннотация: В статье представлены результаты реализации авторских психолого-педагогических приёмов развития творческих способностей студентов-архитекторов в процессе их изучения курса системной начертательной геометрии. В основе этих приёмов лежат гипотезы о существовании закономерной структуры той части плоскости, которая ограничена произвольным треугольником, имеющей третье измерение, а также окружностью, структура круга которой позволяет делить её на равные части только одной линейкой.

Ключевые слова: творческие способности, закономерная структура, третье измерение, равные части.

Abstract: The article presents the results of the author's psychological and pedagogical techniques of creative abilities students-architects in the process of studying the course system of descriptive geometry. The basis of these techniques are hypotheses about the existence of a law-dimensional structure of the part of the plane, which is limited to an Arbitrary triangle, which has the third dimension, as well as the circle, the circle structure which allows to divide it into equal parts of only one ruler.

Key words: creativity, a regular structure, the third dimension equal parts.

Отличительной особенностью начального состояния проектного мышления студента-архитектора 1-го курса, психологически настроенного на получение архитектурного образования и генетически склонного к изобразительной деятельности, но не имеющего опыта, достаточных знаний и умений, являются его попытки прибегать к поискам оптимального решения путем графических визуализаций своих интуитивных представлений. В результате иногда абстрактные графические композиции напоминают что-то знакомое или наводят на интересную конструктивную мысль, которая может оказаться креативной.

Такая же ситуация иногда возникает в процессе изучения начертательной геометрии как науки, диалектически объединяющей знания эвклидовой геометрии, формирующие концептуальную модель проектируемого объекта в виде конкретного мысле-

образа как системы, и умения технически грамотно изобразить этот мыслеобраз с целью сохранения и передачи однозначной информации о тех свойствах его идеальной формы, которые необходимы и достаточны для реализации объекта в пространстве. Поэтому начертательная геометрия как система состоит из двух взаимосвязанных подсистем, — геометрической и графической, первая из которых формирует абстрактно-логический склад ума, а вторая, — эмоционально-чувственный склад характера. Если эти два начала в педагогическом процессе геометро-графического образования вчерашних школьников, входят в их сознание, то оно постепенно преобразовывает их мышление из обывательского в конструктивно-композиционно-ное как основу будущего проектного. Тем самым постепенно решается основная проблема педагогики, — воспитание всесторонне развитой личности.

Известно, что евклидова геометрия как наукой «о формах, размерах и взаимном расположении предметов в пространстве» [1, с. 5] неизменно привлекает в свой исследовательский аппарат изображения этих предметов и аксиоматически описывает их позиционные и метрические свойства, которые графически моделируют соответственные свойства реальной формы изображаемых объектов. Это означает, что геометрия не может обойтись без графики и получается, что графические изображения как своеобразные системы компланарных и конкурентных точек и линий, являются предметами её как синтетического, так и аналитического описания. При этом синтетический характер исследования описывает их позиционные, а аналитический, — их метрические свойства. Сами изображения являются геометрическими фигурами, в планиметрии — треугольниками, многоугольниками, плоскими кривыми линиями, закономерными и произвольными, которые широко применяются в архитектурном проектировании. При достаточном уровне образного мышления может возникнуть познавательный интерес, допустим, не к собственно произвольному остроугольному треугольнику как к замкнутой ломаной линии, а к конструктивной структуре той части картинного пространства, которую он ограничивает. За долгий период изучения треугольника описаны его замечательные точки как результаты пересечения медиан, медиатрис, высот и биссектрис, линии, соединяющие середины сторон и основания высот или серединные и ортотреугольники, а также прямая Эйлера и окружность Фейербаха (рис. 1). Их визуальное и эмоциональное восприятие вызывает желание найти новые фигуры и точки на основе возникшего в сознании эвристического предположения или гипотезу о том, что любая плоская фигура как система,

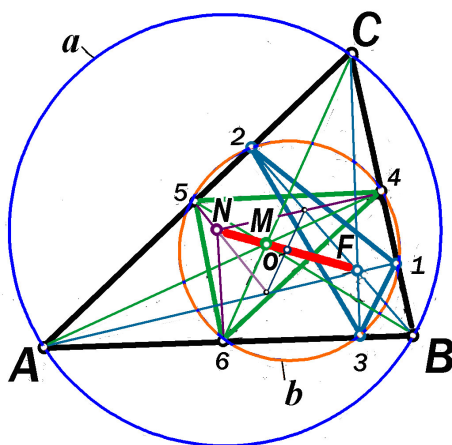

Рис. 1. Известные точки и линии произвольного треугольника

ограничивающая определённую область картинного пространства, потенциально имеет в качестве своей структуры относительно закономерную конструкцию как предмет дальнейшего исследования.

Если продолжить те стороны срединного и ортотреугольника, которые соединяют точки смежных сторон треугольника ABC, то они пересекутся в соответственных точках D, E и K как вершинах *ортосрединного* треугольника, стороны которого при продолжении проходят через вершины A, B и C исходного треугольника, а его высота h пересекает прямую Эйлера в точке O как в центре окружности Фейербаха (рис.2), проходящей через середины сторон и основания высот треугольника ABC и разбивающей расстояния от его вершин до ортоцентра F пополам в точках 7, 8 и 9. Эти точки являются вершинами *антисрединного* треугольника, конгруэнтного срединному и подобно-го исходному ABC [3, с. 67].

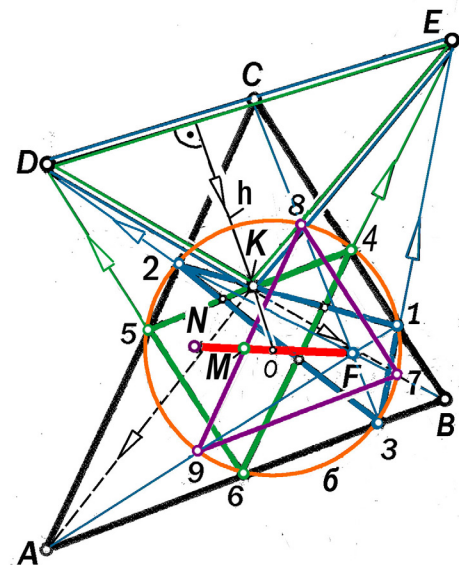

Рис. 2. Ортосрединный DEK и антисрединный 789 треугольники треугольника ABC

Если продлить стороны ортотреугольника 123 до пересечения со сторонами антисрединного, параллельными соответственным сторонам срединного, то они пересекутся в точках 10, 11 и 12, расположенных на одной прямой i , которая в данном случае играет роль оси гомологии между фигурами этих треугольников, центром которой выступает ортоцентр F треугольника ABC [3, с. 71].

Прямую i можно считать ви рождением треугольником 10–11–12 потому, что в его получении приняли участие ортотреугольник и антисрединный, конгруэнтный срединному, которые образовали невырожденный ортосрединный трикутник DEK. По-

явление прямой i , на которой пересекаются соответственные стороны этих треугольников, говорит о возникновении в структуре треугольника ABC конфигурации Дезарга, в которой прямая i играет роль оси гомологии, а ортоцентр F, — роль её центра. А, как известно, такая гомология является перспективной коллинеацией плоских полей этих треугольников, которые пришли в компланарное расположения после их совмещения вращением вокруг оси i из конкурентного расположения в гранях двугранного угла, ребром которого является эта ось.

Отсюда следует креативная мысль о существовании у орто- и антисрединного треугольников их пространственных и перспективно-соответственных аналогов, для которые они являются прямоугольными проекциями. Эта мысль, в свою очередь, вызывает желание пространственно интерпретировать остальные элементы структуры треугольника ABC, изобразив их на двухкартинном комплексном чертеже (рис. 3).

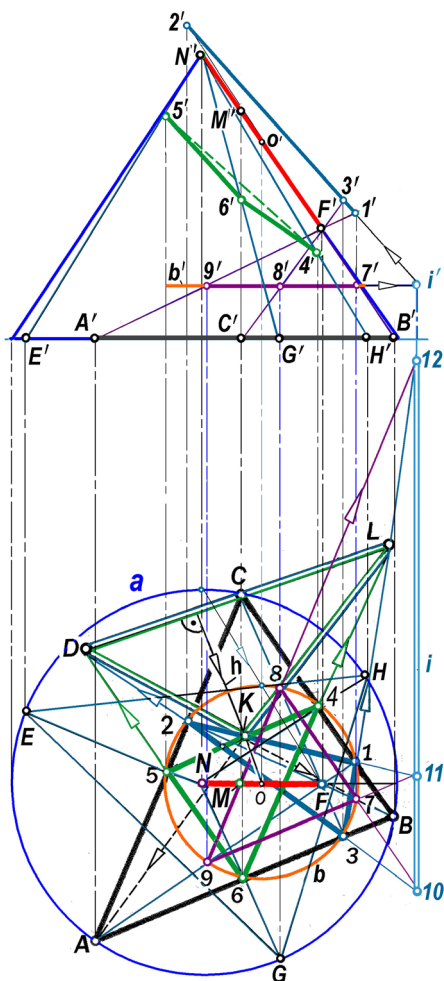

Рис. 3. Двухкартинный чертёж пространственной структуры произвольного остроугольного треугольника ABC

Так как точка N является центром описанной вокруг треугольника ABC окружности a , то она может представиться проекцией на её плоскость вершины N' некоторой конической поверхности, образующими которой становятся продолжения медиатрис до пересечения с основанием a в точках E, G и H, как основания пирамиды N E G H, на рёбрах которой расположились вершины срединного треугольника 456, а также прямая Эйлера, точка F которой является вершиной пирамиды FABC, рёбрах которой содержат вершины антисрединного треугольника 789.

Окружность Фейербаха b подобна окружности a с центром подобия в ортоцентре F, а в пространстве её аналог b' компланарен с аналогом 7'8'9' антисрединного треугольника 789. Ортосрединный треугольник DKL пространственно не интерпретируется и компланарен с треугольником ABC.

Ортотреугольник 123 пространственно интерпретируется как фигура 1'2'3' пересечения верхней половины пирамиды FABC её плоскостью, которая приходит через ребро i двугранного угла, в горизонтальной грани которого расположен соответственный ему треугольник 7'8'9'.

Подобного рода исследования можно производить и дальше, но уже полученные результаты свидетельствуют о плодотворности психологического настроя студентов-архитекторов на геометро-графические поиски конструктивных особенностей структур тех участков плоскости, которая ограничена замкнутой ломаной линией, а также возможностью пространственной интерпретации получаемых результатов.

Второй по простоте после треугольника фигурой является окружность и одной из основных задач на построение при помощи циркуля и линейки является деление её на равные части с целью построения правильных многоугольников.

В отличие от фигуры треугольника, которая может принимать различные формы, что влечет за собой возникновение различных форм их структурных наполнений, окружность закономерна и поэтому, задаваясь целью изучить структуру её круга, позволяющую находить равноудалённые на окружности точки, следует ожидать, что она также закономерна, рациональна и универсальна.

При этом важно, чтобы графические построения выполнялись только одной линейкой.

Линейным каркасом любой окружности принято считать две взаимно-перпендикулярные прямые, точка пересечения которых принимается за её центр. Эти две прямые пересекают окружность в четырёх равноудалённых точках как вершинах вписанного в неё квадрата (рис.4, а).

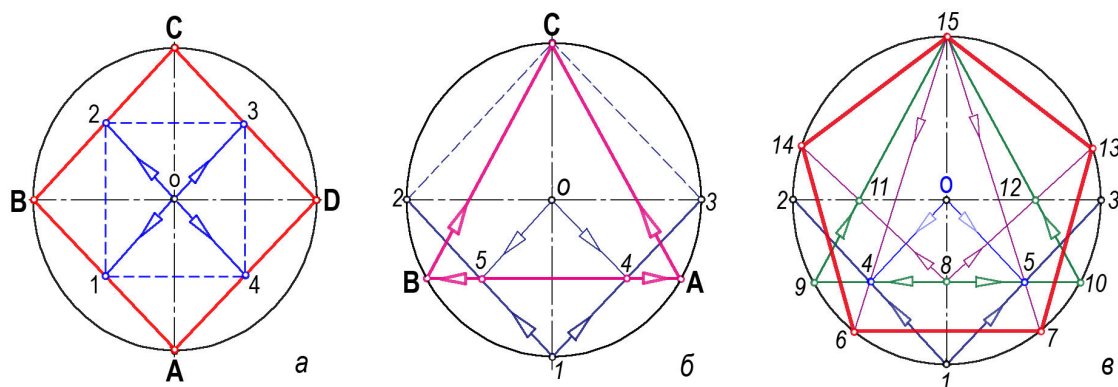

Рис. 4. Три первые правильные многоугольники, построенные без циркуля

Если из центра $о$ опустить перпендикуляры на две нижние стороны такого квадрата, то на радиусе $о1$ как на вертикальной диагонали получится квадрат, горизонтальная диагональ 45 которого определит основание АВ равностороннего треугольника ABC.

Наибольший интерес среди правильных многоугольников вызывают пентагон и пентаграмма благодаря наличию в их структуре золотой пропорции. Существует большое количество геометро-графических схем построения пентаграммы, начиная со схемы, предложенной Альбрехтом Дюрером (рис. 5, а), но так же, как и она, все остальные строились при помощи циркуля и линейки.

Простота построения пентагона без использования циркуля объясняется наличием в структуре круга золотого треугольника (4–5–15 на рис. 4 в или 4–5–6 на рис. 5, б), у которого длина основания относится к длине высоты как 2 к 3.

На рисунке 5 показана для сравнения схема пятиугольника, предложенная А. Дюрером, с использовани-

ем циркуля и линейки, и последняя из тех, которые строятся только одной линейкой.

Показанная возможность альтернативного решения геометрических задач на построение снимает синдром консерватизма у студентов, которые придерживались традиционных знаний, полученных в школе.

Нетривиальный путь получения правильного 5-угольника вызвал интерес к возможности аналогичного получения многоугольников с нечетным числом сторон (7-ми, 9-ти и 11-ти) (рис. 6).

Приведенные на рис. 6 геометро-графические композиции убеждают в естественности принятой гипотезы о существовании в пространстве круга закономерной графической конструкции, делящей окружность на любое равное число частей и получении как правильных многоугольников, так и их звёздчатых форм. Результаты её реализации можно считать проявлением творческой деятельности мозга по принципу доминанты, открытому академиком А.А. Ухтомским [2, с. 50].

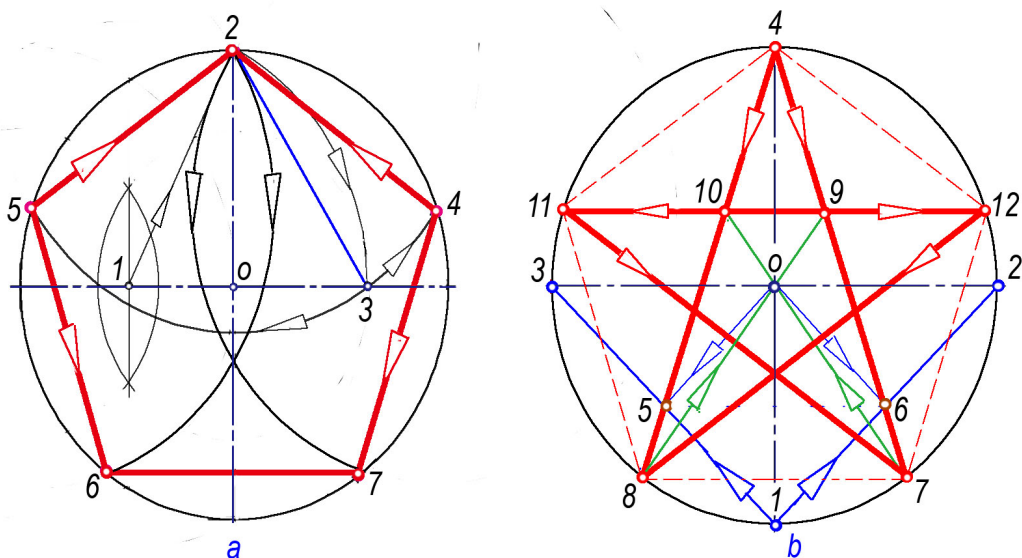

Рис. 5. Схема построения пентагона А. Дюрера и простейшая, без использования циркуля

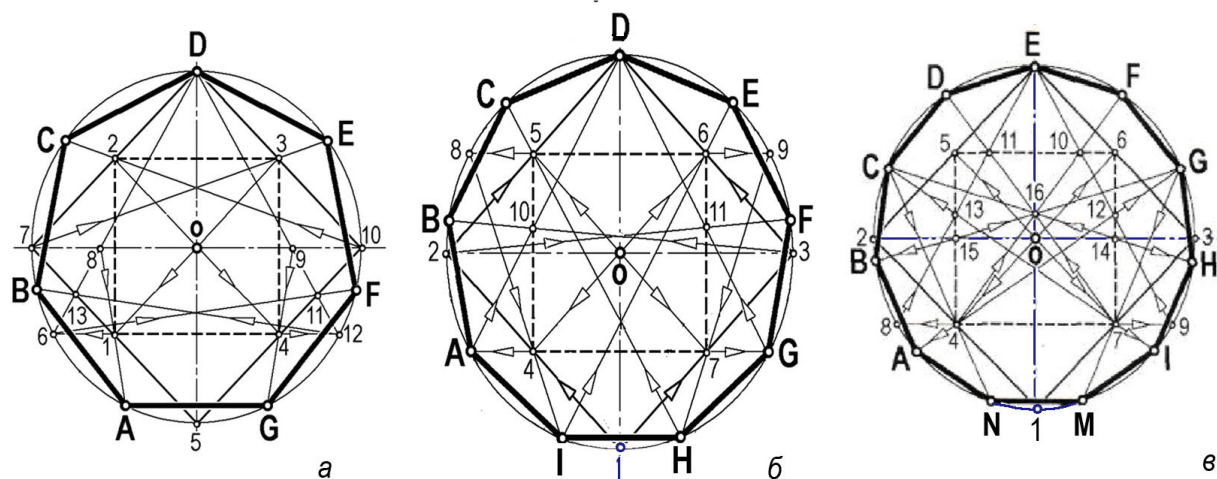

Рис. 6. Построения правильных 7-ми, 9-ти и 11-тиугольников одной линейкой

Вывод. Постановка студентам-архитекторам гипотетических предположений о скрытом существовании закономерных структур тех частей плоскости,

которые ограничены, в частности, треугольником или окружностью, успешное их выявление и синтетическое описание способствует их творческому настрою.

Литература

1. Глаголев Н.А. Элементарная геометрия. Учебник — М.: Учпедгиз, —1954. — 225 с.
1. Hlaholev N.A. Elementarnaia geometriia. Uchebnyk — M.: Uchpedhyz, — 1954. — 225 s.
2. Симонов П. Сознание, подсознание, сверхсознание. Популярная психология.
- Хрестоматия. Составитель В.В. Мироненко. — М.: Просвещение, 1990, С. 45–55.

2. Symonov P. Soznanye, podsoznanye, sverkhsoznanye. Populiarnaia psykholohyia.
- Khrestomatyia. Sostavytel V.V. Myronenko. — M.: Prosveshenye, 1990, S.45–55.
3. Ткач Д.И. Системная начертательная геометрия. — Днепропетровск, — ПГАСА, — 2011, — 356 с. 3. Tkach D.Y. Systemnaia nachertatelnaia geometriia. — Dnepropetrovsk, — PHASA, — 2011, — 356 s.

References

1. Glagolev N.A. Jelementarnaja geometrija. Uchebnyk — M.: Uchpedgiz, —1954. — 225 s.
1. Hlaholev N.A. Jelementarnaia geometriia. Uchebnyk — M.: Uchpedhyz, — 1954. — 225 s.
2. Simonov P. Soznanie, podsoznanie, sverhsoznanie. Populjarnaja psihologija.
- Hrestomatija. Sostavitel' V.V. Mironenko. — M.: Prosveshenie, 1990, S. 45–55.

2. Symonov P. Soznanye, podsoznanye, sverkhsoznanye. Populiarnaia psykholohyia.
- Khrestomatyia. Sostavytel V.V. Myronenko. — M.: Prosveshenye, 1990, S. 45–55.
3. Tkach D.I. Sistemnaja nachertatel'naja geometrija. — Dnepropetrovsk, — PGASA, — 2011, — 356 s.
3. Tkach D.Y. Systemnaia nachertatelnaia geometriia. — Dnepropetrovsk, — PHASA, — 2011, — 356 s.

Ткач Дмитро Іванович,
*Кандидат технічних наук, доцент,
завідуючий кафедрою нарисної геометрії та графіки
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
Україна, Дніпропетровськ*

Ткач Дмитрий Иванович,
*Кандидат технических наук, доцент,
заведующий кафедрой начертательной геометрии и графики
Приднепровской государственной академии строительства и архитектуры
Украина, Днепропетровск*

Tkach Dmitry Ivanovich,
*Ph.D, Associate professor, Head of the Department of descriptive geometry and
graphics SHEE «Pridniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture».
Ukraine, Dnepropetrovsk*

ДИДАКТИЧНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ПРОЕКЦІЮВАННЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ПРОЦЕСУ НАВЧЕННЯ МАЙБУТНІХ АРХІТЕКТОРІВ НАРИСНОЇ ГЕОМЕТРІЇ

ДИДАКТИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПРИНЦИПА ПРОЕЦИРОВАНИЯ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ОСНОВЫ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ АРХИТЕКТОРОВ НАЧЕРТАТЕЛЬНОЙ ГЕОМЕТРИИ

DIDACTIC CONTENT OF THE PRINCIPLE OF PROJECTION AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE PROCESS OF TRAINING FUTURE ARCHITECTS OF DESCRIPTIVE GEOMETRY

Анотація. Робота присвячується розкриттю дидактичного змісту принципу проєкціювання для змістовного викладання нарисної геометрії майбутнім архітекторам як провідної теоретичної основи створення раціональних геометрографічних технологій одержання різних видів оборотних проєкційних зображень, а також їх взаємних перетворень.

Ключові слова: апарати проєкціювання, оборотність, колінеарні відповідності, гомології, система, структура,

Аннотация. Работа посвящается раскрытию дидактического содержания принципа проецирования для содержательного преподавания начертательной геометрии будущим архитекторам как ведущей теоретической основы создания рациональных геометрографических технологий получения различных видов обратимых проекционных изображений, а также их взаимных преобразований.

Ключевые слова: аппараты проецирования, обратимость, гомологии, коллинеарные соответствия, система, структура.

Abstract. The work is dedicated to the principle of disclosure of didactic content projection for meaningful teaching descriptive geometry future architects as the leading theoretical basis for the creation of rational geometric-graphic technologies for the production of various types of reversible projection images, as well as their mutual transformations.

Key words: aids projection, reversibility, homology, collinear matching, system, structure.

Якщо на рівні емоційного сприйняття розглядати в ясну сонячну погоду тінь, яка падає від знайомого об'єкта на землю або на мур, то можна прийняти її за його *зображення*. А якщо після того перейти на рівень абстрактного осмислення побаченого, то можна зрозуміти природу падаючої тіні як *проекцію* освітленого об'єкта на площину мура або землі (рис. 1). При цьому паралельні сонячні промені стають *проекціюючими прямими*, нескінченно-віддалене Сонце — центром проєкціювання, а одержані при цьому проєкції є *паралельними*.

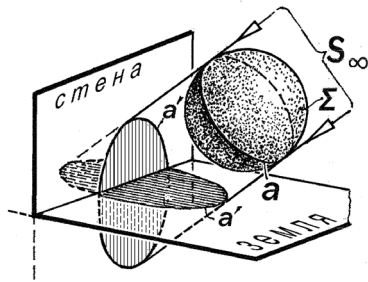

Рис. 1. Падаюча тінь сфери як її паралельна проєкція

Якщо за джерело проєкціюючих променів прийняти електроламп у світильнику з конічним абажуром, то фігури освітлених ділянок стола і стіни будуть центральними проєкціями на них відповідно нижнього і верхнього круглих отворів абажура (рис. 2).

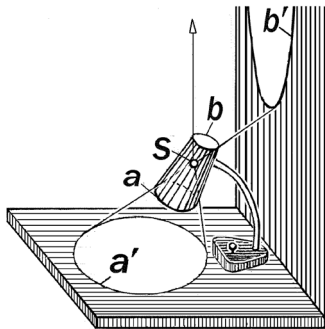

Рис. 2. Приклад центральних проєкцій кіл

По такому ж принципу одержується фотозображення, коли оптичний центр об'єктиву грає роль центра проєкціювання, а площина плівки, — роль площини проєкції (картини). В цих випадках проєкції об'єкта на одну площину з центра на кінцевій відстані від картини мають назву *центральних*.

Проекційна природа падаючих тіней і фотозображень стала підставою віднести її в *принцип проєкціювання*, який лежить в основі концептуального конструювання різних варіантів деякого «технологічного устаткування» по виробництву різних проєкційних

зображень з наперед завданими властивостями. Це конструювання є концептуальним тому, що воно здійснюється в думках, на основі відповідних ідей чи концепцій, які продиктовані вимогами до якості зображень, що одержуються.

Найбільш простим з цього «устаткування» є апарат центрального проєкціювання як геометрична модель фотографічної камери-обскури (рис. 3).

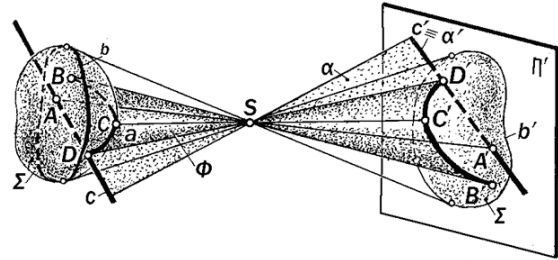

Рис. 3. Апарат центрального проєкціювання

Він складається з центра S і картини Π' , віддалених одне від одного на визначену кінцеву відстань, яка зветься *главною*.

Для одержання цим апаратом зображення будь-якого об'єкта Σ останній попередньо підлягає, як просторова система, структурному аналізу, в результаті якого з'ясовуються його взаємопов'язані структурні елементи (точки, лінії), які підлягають зображенню.

Конструктивною сутністю процесу проєкціювання є мислена процедура, яка передбачає попередню заміну об'єкту зв'язкою променів, площин і поверхонь, проєкціюючих його точки, прямі і криві лінії і її перетину площиною картини, фігурою якого буде шукане зображення. Така процедура є практично доцільною тому, що легко формалізуємо графічне. А насправді сутність принципу проєкціювання для одержання зображень зводиться не до розв'язання позиційної задачі на перетин зв'язки променів площиною картини, а до встановлення певних відповідностей між однорідними елементами об'єкта і картини, які володіють властивістю взаємної однозначності.

Найбільш наочно сутність цих відповідностей розглядається на прикладі їх встановлення ексклюзивним апаратом центрального рухомого проєкціювання [1] (рис.4).

Якщо уявити, що центр S переміщується по перпендикуляру до нерухомої картини Π' і проєкціює на неї нерухому точку A , то очевидне, що рух центру по перпендикуляру до картини викликає рух проєкції A' точки A по прямій a' як по картинному сліду проєкціюючої площини, яка завдається траєкторією s руху центра S і точкою A .

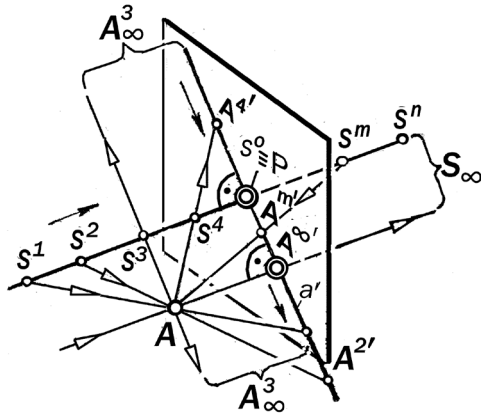

Рис. 4. Апарат рухомого центрального проєкціювання

Тому що положень центра S на $s - \infty^1$ і положень проєкції A' на a' також ∞^1 , то одержуємо, що процес проєкціювання точки A конструктивно встановлює таку відповідність між ними, при якому кожному положенню центра S на s відповідає єдине положення проєкції A' на a' і навпаки, кожному положенню проєкції A' на a' відповідає єдине положення S на s . Така відповідність між однорідними елементами двох систем називається *взаємно-однозначною*.

Це означає, що відповідні таким чином системи як множини елементів, рівно потужні, а їх структури ізоморфні.

Відмінною особливістю такої відповідності є те, що нескінченно-віддаленому або невластному положенню S_∞ центра S відповідає власна проєкція A_∞ точки A , і навпаки, власному положенню S^3 центра S відповідає невластна проєкція A^3_∞ . Відповідність невластних елементів власним робить їх *рівноправними*. У зв'язку з цим виникає поняття *проєктивної прямої*, до колінійних точок якої додається одна невластна.

Проєктивні прямі a' і s' замкнені у своїх невластних точках.

Можно казати, що центральне рухоме проєкціювання, крім вище-розглянутої відповідності, співпоставляє точці A , що зображується, пряму a' картини Π , а трипараметричній множині точок евклідового простору R , — однопараметричну множину прямих типа a' , які створюють пучок з центром в точці $P = s \times \Pi$. На кожній прямій цього пучка є одна невластна точка, а множина цих точок всіх прямих пучка P розташовується на одній *невласній прямій* площини Π . Площина, до якої приєднана невластна пряма як система колінійних невластних точок всіх її власних прямих, має назву *проєктивної*.

Подібно площині Π кожна площина простору має свою невластну пряму, а сукупність всіх невластних точок власних прямих і невластних прямих власних площин евклідового простору створює його єдину *невласну площину*. Евклідов простір, який має одну невластну

площину як систему компланарних точок і прямих, називається *розширеним евклідовим* або *проєктивним*, яке створюється відповідностями, що породжуються центральним проєкціюванням.

Тому що у проєктивному просторі власні і невластні елементи рівноправні, то між ними справедливі наступні зв'язки та відношення:

- дві нетотожні точки завжди колінійні, тобто, задають одну пряму;
- три неколінійні точки завжди компланарні, тобто, задають одну площину;
- дві компланарні, але нетотожні прямі завжди конкурентні (або інцидентні власній або невластній точці);
- пряма і неінцидентна їй площина завжди конкурентні (або інцидентні власній або невластній точці);
- дві нетотожні площини завжди конкурентні (або інцидентні власній або невластній прямій);
- три власні площини, неінцидентні одній прямій, завжди інцидентні власній точці.

Зоровий апарат людини заснований на принципі центрального проєкціювання, який формує візуальний простір зорового сприйняття по законах організації проєктивного простору, який також формується центральним проєкціюванням.

Небосхил і лінія горизонту — це зрима невластна площина і одна з невластних прямих цього простору. Потому проєктивний простір є концептуальною моделлю візуального простору свідомості людини.

Геометрія проєктивного простору називається *проєктивною*. Вона вивчає ті властивості його об'єктів, які зберігаються при їх центральному проєкціюванні. Потому проєктивна геометрія є теоретичною основою геометрії картинного простору лінійної перспективи.

А простір, в якому невластні елементи вважаються неіснуючими, називається *афінним*.

Геометрія афінного простору називається *афінною*. Вона вивчає ті властивості його об'єктів, які зберігаються при їх паралельному проєкціюванні. Потому афінна геометрія є теоретичною основою геометрії картинних просторів ортогональних і паралельних аксонометричних проєкцій.

Якщо спроекціювати з центру S точкове поле площини Π на поле площини Π' , то між точками і відрізками прямих цих полів встановляться такі взаємно-однозначні відповідності:

- точці A поля Π відповідає точка A' поля Π' і навпаки;
- відрізка BC поля Π відповідає відрізок $B'C$ поля Π' і навпаки;
- колінійним точкам B, D, C поля Π відповідають колінійні точки B', D', C поля Π' і навпаки;
- точці M поля Π , яка лежить на лінії s_0 перетину Π і Π' , відповідає точка M' поля Π' , яка з нею співпадає.

Лінія s_0 , яка складається з подвійних точок, є подвійною прямою і називається *віссю відповідності* [2].

Взаємно-однозначна відповідність елементів двох плоских полів, яка встановлена проєкціюванням, при якому точкам і прямим одного поля відповідають точки і прямі другого поля і колінійність відповідних точок зберігається, називається *колінеарним* або *колінеацією*.

Якщо колінеація встановлюється центральним проєкціюванням, то вона називається *перспективною*, а якщо паралельним, то — *перспективне-афінною* або *спорідненою*.

Встановлюючи ту чи іншу колінеацію, проєкціювання поля Π на поле Π' *перетворює* поле Π в поле Π' по законах цієї колінеації.

Конструктивні особливості процесів проєкційних перетворень елементів двох конкурентних площин Π і Π' описав Жерар Дезарг у своїй славнозвісній теоремі про два відповідних трикутника:

Теорема Дезарга. *Якщо відповідні вершини двох трикутників лежать на прямих, які перетинаються в одній точці, то відповідні сторони цих трикутників перетинаються в точках, які лежать на одній прямій.*

Ця теорема витікає з властивостей колінеарних відповідностей і примітна тим, що справедлива як для конкурентних (рис. 5, 7), так і для компланарних трикутників (рис. 6, 8).

Її справедливості не залежить від того, власна або не власна точка перетину прямих, які з'єднують вершини цих трикутників, рівно також і від того, власна або не власна лінія перетину площин цих трикутників.

Якщо теорема Дезарга справедлива для двох відповідних трикутників, то вона справедлива для двох будь-яких плоских фігур.

Якщо два колінеарних точкових поля обертанням навколо вісі відповідності s_0 з конкурентного положення перевести в компланарне, то їх просторова колінеація перейде (перетвориться) у колінеацію двох суміщених плоских полів, яка називається *гомологією*, а відповідні в гомології фігури називаються *гомологічними*. При цьому центр відповідності називається *центром гомології*, а вісь відповідності — *віссю гомології*.

При не власному центрі вісь гомології називається *віссю спорідненості*, а гомологічні в цьому випадку фігури, — *спорідненими*.

Гомологія як взаємно-однозначна відповідність між елементами одної й той же площини, є таким перетворенням цієї площини в себе, при якому кожна її точка перетворюється в точку, колінійні точки перетворюються в колінійні точки, кожна пряма — в пряму, а точки на вісі гомології перетворюються в себе.

Гомологія завдається центром, віссю і парєю гомологічних точок або прямих, трьома парями гомологічних неколінійних точок або центром і двома парями гомологічних конкурентних прямих.

Тому що центр і вісь можуть бути власними або не власними, а між собою розташовуватися по різному, можливі різні види гомологій (рис. 9).

Якщо гомологія зберігає паралельність відповідних прямих, то гомологічні фігури називаються *афінними* або *спорідненими*. Апарати таких гомологій обов'язково містять не власні елементи: або вісь, або центр, або і те і друге. До таких гомологій відносяться перетворення розтягнення (тиску), гомотетії (подібності), зсуву і паралельного переносу.

Якщо дві гомологічні фігури конгруентні, тобто, можуть прийти в тотожне розташування обертанням навколо центра S , то вони називаються *центрально-не-симетричними* (рис. 10), а якщо обертанням навколо вісі, то *вісесиметричними* (рис. 11), а дві фігури по обидва боки площини, точки яких рівновіддалені від неї, називаються *дзеркально-симетричними* (рис. 12).

Проекціювання однієї плоскої фігури породжує на картині одну гомологію. Але, як правило, об'єкт, що зображується, є системою декількох конкурентних плоских фігур і його проєкціювання з одного центра породжує на картині систему взаємопов'язаних площинних гомологій. Якщо, при проєкціюванні об'єкту Φ з центра S на Π , співвіднести його точці A не точку A' картини, а деяку точку A'' проєкціуючого променя SA , то здійсниться просторове гомологічне перетворення об'єкта Φ у об'єкт Φ'' , в якому площина картини явиться подвійною площиною гомології.

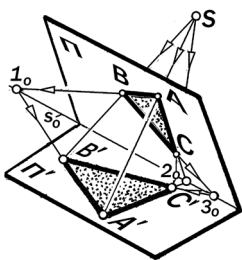

Рис. 5. Перспективна колінеація

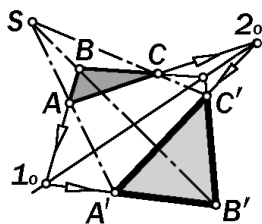

Рис. 6. Гомологія

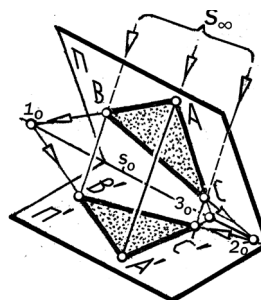

Рис. 7. Перспективно-афінна колінеація

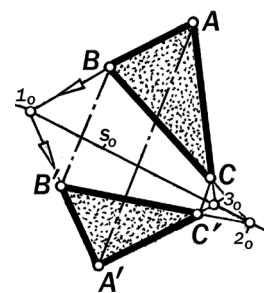

Рис. 8. Споріднена відповідність

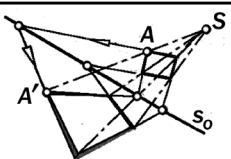
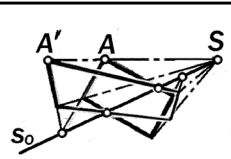
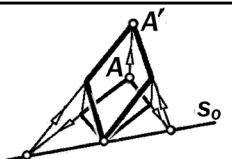
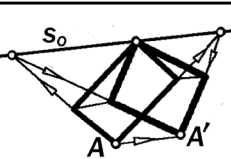
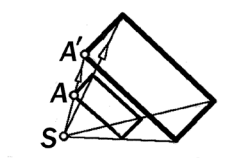
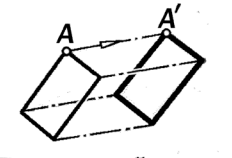
Центр S Ось s_0	Собственный S		Несобственный S_∞	
	$S \notin s_0$	$S \in s_0$	$S_\infty \notin s_0$	$S_\infty \in s_0$
Собственная	 Перспектива	 Аффинность	 Растяжение-сжатие	 Сдвиг
Несобственная	 Гомотетия, подобие		 Параллельный перенос	

Рис. 9. Види гомологій

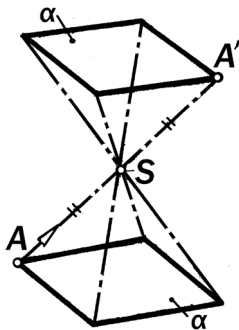

Рис. 10. Центральньо-симетричні фігури

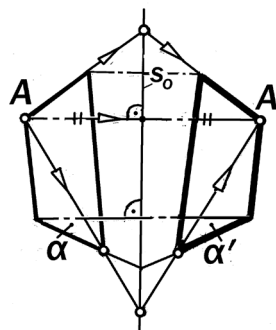

Рис. 11. Вісесиметричні фігури

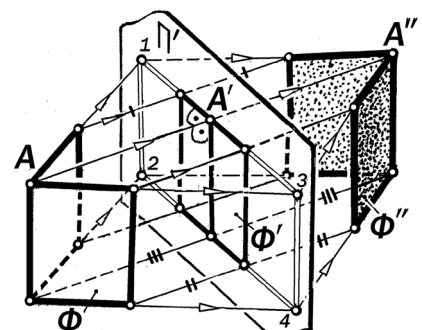

Рис. 12. Дзеркально-симетричні фігури

Одержаний об'єкт Φ'' є перспективним рельєфом об'єкту Φ , тому як він, займаючи проміжне положення між Φ і Φ' , є тривимірним як Φ і перспективним як Φ' (рис.13).

Якщо розглядати сукупність об'єктів Φ і Φ'' , взаємопов'язаних проєкціюючими променями і конфігурацією картинних слідів, як систему, то вона опиниться тією зв'язною фігурою, ортогональна проєкція якої на картину є оборотним комплексним комбінованим зображенням, яке запропонував проф. І.І. Котов [3].

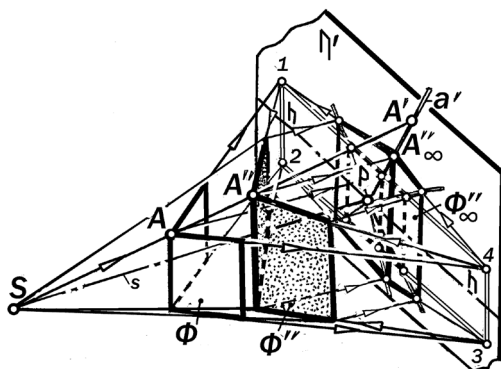

Рис. 13. Просторово-гомологічні фігури (перспективний рельєф)

Центральна або радіально-променева, вісьова і дзеркальна симетрія є фундаментальним фактором структуро- і формоутворення як відповідних об'єктів-систем живої і неживої природи, так і переважної більшості штучних и, в першу чергу, архітектурних і дизайнерських об'єктів.

Всі види гомологій, які породжуються колінеаціями, які встановлюються різними варіантами конструкції апарату проєкціювання, зв'язують відповідні в них плоскі фігури в їх системи різними відношеннями перспективної і афінної гомологічності, які доповнюють раніш розглянуті зв'язки та відношення до повного набору засобів геометрографічного моделювання архітектурних і дизайнерських об'єктів як систем, що проєктуються.

Вимога оборотності проєкційного зображення сформувала концепцію методу двох зображень, який лежить в основі одержання проєкційних креслень, структура яких ізоморфна структурі об'єктів, що зображуються.

В загальному випадку апарат цього методу складається з трьох площин — Π , Π_1 і Π_2 і спряжених з ними трьох колінійних центрів S , S^1 і S^2 . Площина Π називається головною площиною проєкцій або картиною, а площини Π_1 і Π_2 — допоміжними (рис. 14, п. 1).

Название проекций		Геометрическая структура аппарата проецирования	Определитель изображения
Центральные	Общего вида	1	
	Базис	$\Pi_1 \times \Pi_2, S, S_1, S_2$	
	Центральная аксонометрия	2	
	Базис	$\Pi', \Pi_1 \equiv xOy, \Pi_2 \equiv xOz, S_1^1 (S_1 \perp \Pi_1), S_2 \equiv S$	
	Перспектива на наклонной картине	3	
	Базис	$\Pi_1, \Pi_2, \Pi', S_1^1 (S_1 \perp \Pi_1), S_2 \equiv S$	
Центрально-подвижные	Перспектива на вертикальной картине	4	
	Базис	$\Pi_1 \perp \Pi_2, \Pi' \perp \Pi_1, S_1^1 (S_1 \perp \Pi_1), S_2 \equiv S$	
	В неизменяемой системе S-П'	5	
	Базис	$\Pi_1 \equiv \Pi_2 \equiv \dots \equiv \Pi', s \perp \Pi', 0 \leq SP \leq \infty$	
	В изменяемой системе S-П'	6	
	Базис	$\Pi_1, \Pi_2, \dots, \Pi', S^1, S^2, S^\infty, SP - \text{const}$	
Параллельные		7	
Параллельные	Общего вида	7	
	Базис	$\Pi', \Pi_1 \times \Pi_2, S_1^1, S_2^2, S_\infty$	
	Параллельная аксонометрия	8	
	Базис	$\Pi', \Pi_1 \equiv xOy, \Pi_2 \equiv xOz, S_1^1 (S_1 \perp \Pi_1), S_2^2 \equiv S_\infty$	
	Ортогональные проекции	9	
	Базис	$\Pi \equiv \Pi_1, \Pi_2 \perp \Pi, S_1^1 (S_1 \perp \Pi_1), S_2^2 (S_2 \perp \Pi_2), S_\infty (S_\infty \perp \delta)$	
Параллельные	С числовыми отметками	10	
	Базис	$\Pi' \equiv \Pi_1 \equiv \Pi_0, S_\infty (S_\infty \perp \Pi_0) \equiv S_1^1 (S_1 \perp \Pi_0)$	
	Перспективно-ортогональные сопряженные (ПОС-проекции)	11	
	Базис	$\Pi' \equiv \Pi_2, S, S_\infty, (S \perp \Pi_2)$	
	Комплексные комбинированные изображения	12	
	Базис	$\Pi' \equiv \Pi_2, S^1 P \perp \Pi, (S^1 \perp S^2) S_\infty P \perp \Pi_2$	

Рис. 14. Варіанти геометричної структури апарату методу двох зображень

Для одержання оборотного креслення точки A її проєкціюють спочатку з центру S^1 на Π_1 і одержують першу первинну проєкцію A_1 , потім — з центру S^2 на Π_2 і одержують другу первинну проєкцію A_2 , а після цього одержані первинні проєкції A_1 і A_2 з центра S проєкціюють на Π' і одержують пару колінійних вторинних проєкцій A'_1 і A'_2 . Пряма, на якій лежать ці проєкції, називається *лінією зв'язку*. Вона проходить через картинний слід S_0 лінії центрів, який називається *центром відповідності* вторинних проєкцій A'_1 і A'_2 .

Система двох взаємопов'язаних вторинних проєкцій об'єкта називається його *двокартинним комплексним рисунком*. Площини Π_1, Π_2 і Π' і центри S^1, S^2 і S , що з ними спряжені складають фіксований базис апарату апарату методу двох зображень або його *структуру* [4]. Різні варіанти конструкцій фіксованого базису визначають різні види проєкцій, що укладають

двокартинні комплексні рисунки (рис.14, п.п. 2–12). Але в силу того, що кожний апарат проєкціонування має свої конструктивні особливості, що впливають на характер властивостей проєкцій, які ними одержуються, виходить, що одна і та ж інформація кодується в різних проєкціях різними зображальними властивостями, які описуються відповідно різними аксіоматичними твердженнями і визначеннями.

Звідси випливає, що системна нарисна геометрія в якості своїх підсистем має геометрії картинних просторів ортогональних, паралельних аксонометричних і центральних проєкцій, а також проєкцій з числовими позначками тощо. Кожна з цих геометрій має свою аксіоматику, що описує морфологічне, технологічне та геометрографічне спрямування їх змісту.

Фундаментальність цим геометріям надає зміст їх технологічних напрямів, які насамперед розглядають

структури геометричних апаратів одержання і взаємного перетворення оборотних зображень, а потім — їх графічних моделей.

Мінімізація структури останніх приводить до фундаментального поняття *визначника зображення*, вперше запропонованого професором Рускевичем Н.Л. [4] як незмінної графічної конструкції, яка приєднана до картинної площини і створює в ній всі умови для безпосередньої і незалежної побудови і перетворення оборотних зображень, тобто, надає картині властивості самостійного простору. Якщо в цьому просторі відбуваються такі перетворення його елементів, при яких кожне наступне є результатом добутку двох попередніх, то у своїй сукупності вони утворюють відповідну групу перетворень. У згоді з класифікацією геометричних систем, основним предметом дослідження геометрії того чи іншого простору є інваріанти відповідних груп перетворень їх елементів.

У нашому випадку картинний простір заповнений оборотними зображеннями і тому роль інваріантів груп їх взаємних перетворень грають відповідні графічні конструкції у вигляді визначників цих зображень. Як показали дослідження [5], ці конструкції проєктивно еквівалентні бінарним моделям простору R_3 [6] професора Джапарідзе І.С., отриманим в результаті «раціонального» відображення, що переводить проєктивні відповідності в аналогічні плоскі, завдяки чому «операції на рисунку доводяться до мінімуму» [7].

Висновок. Принцип проєкціювання, володіючий природовідповідністю і концептуальністю, є науковою основою загальної теорії оборотних зображень і творче розуміння його універсальності студентами-архітекторами дозволяє їм відпрацьовувати у своїй свідомості спроможність до раціонального розв'язання будь-яких проєктних задач.

Використана література

1. Ткач Д.И. Центральное подвижное проецирование / Д.И. Ткач // Прикладная геометрия и инженерная графика, выпуск VIII, — К.: Будивельник, 1969. С. 116–120.
2. Делоне Б.Н. Аналитическая геометрия. / Б.Н. Делоне, Д.А. Райков — М.-Л.: Гостехиздат, 1949. — 436 с.
3. Котов И.И. Комбинированные изображения (исследования по основаниям начертательной геометрии). — М.: МАИ, 1951. — 134 с.
4. Рускевич Н.Л. Начертательная геометрия / Н.Л. Рускевич. — К.: Высшая школа, 1978. — 308 с.
5. Ткач Д.И. Некоторые вопросы исследования центральных проекций и моделирования пространства аппарата

ратом центрального подвижного проецирования применительно к построению архитектурных перспектив. /Д.И. Ткач// Автореферат канд. диссертации по специальности 05.01.01. — Днепропетровск, 1969. — 34 с.

6. Джапаридзе И.С. Конструктивные отображения проєктивных преобразований пространства / И.С. Джапаридзе. — Тбилиси: изд. ГПИ, 1964. — 187 с.

7. Ткач Д.И. 12 раціональних геометрографічних технологій взаємних перетворень оборотних зображень. /Д.И. Ткач // Сучасні проблеми геометричного моделювання. — Мелітополь, 2004. — С. 37–42.

References

1. Tkach D.I. Central'noe podvizhnoe proecirovanie / D.I.Tkach // Prikladnaja geometrija i inzhenernaja grafika, vypusk VIII, — K.: Budivjel'nyk, 1969. S. 116–120.
2. Delone B.N. Analiticheskaja geometrija. / B.N. Delone, D.A. Rajkov — M.-L.: Gostehizdat, 1949. — 436 s.
3. Kotov I.I. Kombinirovannye izobrazhenija (issledovanija po osnovanijam nachertatel'noj geometrii). — M.: MAI, 1951. — 134 s.
4. Russkevich N.L. Nachertatel'naja geometrija / N.L. Russkevich. — K.: Vysshaja shkola, 1978. — 308 s.
5. Tkach D.I. Nekotorye voprosy issledovanija central'nyh proekcij i modelirovanija prostranstva apparatom central'no-

go podvizhnogo proecirovanija primenitel'no k postroeniju arhitekturnyh perspektiv. /D.I.Tkach// Avtoreferat kand. dissertacii po special'nosti 05.01.01. — Dnepropetrovsk, 1969. — 34 s.

6. Dzhaparidze I.S. Konstruktivnye otobrazhenija proektivnyh preobrazovanij prostranstva / I.S. Dzhaparidze. — Tbilisi: izd. GPI, 1964. — 187s.

7. Tkach D.I. 12 racional'nih geometrografichnih tehnologij vzaemnih peretvoren' oborotnih zobrazhen'. /D.I.Tkach // Suchasni problemi geometrichnogo modeljuvannja. — Melitopol', 2004. — S. 37–42.

Volkova Alina*Postgraduate of RANEPA (Orel branch)**The assistant of the Department of Public Relations,
Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering***DEMOGRAPHIC SITUATION IN RURAL VILLAGES AND MIGRANT ISSUE
(THROUGH THE EXAMPLE OF OBLASTS IN CENTRAL CHERNOZEM REGION)**

Today the demographic situation in Central Chernozem region is such that there is a significant decrease in the number of indigenous people and its replacement by the foreign labor force. The author of the system is considered the main problems caused by these trends.

Keywords: labor migration, Central Chernozem region, demographic situation.

According to experts and analysts' estimates, peculiarities of regional politics formation in the field of interethnic relations depend, in the first place, on the demographic situation. The issue of people preservation is still acute for Central Chernozem region; it is, in particular, confirmed by results of the surveys conducted by Federal State Statistics Service (Rosstat).

We consider it reasonable to present the demographic situation in the oblasts of Central Chernozem region from 2008 to 2014 in the form of a table. In some areas this time segment covers the working periods of two heads of regional administration, which allows to determine more precisely which of the governors has achieved considerable success in solving demographic problems.

Table 1

Key figures for Belgorod oblast in 2008–2014

Year	Belgorod oblast			
	Population size, people	Birth rate (per 1000 people)	Mortality rate (per 1000 people)	Natural population increase (per 1000 people)
2008	1 519 137	11,0	14,7	-3,7
2009	1 525 083	11,0	14,4	-3,4
2010	1 532 526	10,9	14,4	-3,5
2011	1 532 353	11,0	14,1	-3,1
2012	1 536 073	11,7	14,0	-2,3
2013	1 540 985	11,6	13,9	-2,3
2014	1 544 108	11,6	14,0	-2,4

As it follows from the table, Belgorod oblast manages not only to increase the birth rate, but also to considerably decrease the mortality rate, despite negative population increase. Active engagement of the population in birth rate increase programs, encouragement systems of consolidation in home area for native population, mod-

ernization of healthcare demonstrate that it is Belgorod oblast which is leading in the efficient politics of people preservation in Central Chernozem region.

Table 2

Key demographic figures for Voronezh oblast in 2008–2014

Year	Voronezh oblast			
	Population size, people	Birth rate (per 1000 people)	Mortality rate (per 1000 people)	Natural population increase (per 1000 people)
2008	2 280 406	9,8	17,7	-7,9
2009	2 270 031	10,4	17,0	-6,6
2010	2 335 380	10,2	17,0	-6,8
2011	2 334 809	10,2	15,9	-5,7
2012	2 331 506	10,9	15,6	-4,7
2013	2 330 377	10,7	15,7	-5,0
2014	2 328 959	10,9	15,7	-4,8

The situation is the opposite in Voronezh oblast. It must be admitted that social policy for the increase of birth rate pursued by the Governor A.V. Gordeyev is more efficient than the one pursued by his predecessor V.G. Kulakov; however, statistics indicate that mortality rate "froze" on a rather high level. In addition, according to the data of regional business publication *Ekonomika I Zhizn-Chernozemie (Economics and Life – Chernozem region)* [1], natural population loss in 2009–2014 accounted for 77 707 people (approximately 2 average municipal districts). Preservation of such negative dynamics in the presence of several industrial and technological parks on the territory of the region will lead to shortage of skilled labour which can be substituted for with not as much experienced migrants.

Table 3

**Key demographic figures for Kursk oblast
in 2008–2014**

Year	Kursk oblast			
	Population size, people	Birth rate (per 1000 people)	Mortality rate (per 1000 people)	Natural population increase (per 1000 people)
2008	1 162 475	10,7	18,3	-7,6
2009	1 155 417	10,8	17,6	-6,38
2010	1 127 081	11,2	17,6	-6,4
2011	1 125 648	11,6	16,8	-5,2
2012	1 121 563	11,9	16,6	-4,7
2013	1 119 262	11,7	16,3	-4,6
2014	1 118 915	11,8	16,6	-4,8

Drastic decrease in mortality rate found in Kursk oblast is indicative of competent adjustment of these rates as a part of regional development strategy up to 2020. As shown by statistics, starting a new perinatal centre, substantial transformation of healthcare system and social support program for elder people bring their results: during the specified period birth rate has increased by 1,1 person per 1000 inhabitants.

Table 4

**Key demographic figures for Lipetsk oblast
in 2008–2014**

Year	Lipetsk oblast			
	Population size, people	Birth rate (per 1000 people)	Mortality rate (per 1000 people)	Natural population increase (per 1000 people)
2008	1 168 814	10,8	17,1	-6,3
2009	1 163 348	10,9	16,5	-5,6
2010	1 173 513	10,9	16,7	-5,8
2011	1 172 026	10,7	15,2	-4,5
2012	1 165 916	11,6	15,3	-3,7
2013	1 162 235	11,4	15,3	-3,9
2014	1 159 866	11,6	15,4	-3,8

Qualitative development of particular economic areas in Lipetsk oblast, attraction of investors to the region and, as a result, formation of new jobs and increase of tax proceeds allow regional authorities to reach a new level of people preservation policy. At the meeting of administrative board held in February 2015 under the Governor of Lipetsk oblast O. Korolyov considerable attention was given, in particular, to the problem of preservation and increase of native population size. According to the head of administration, essential measures to achieve this goal include reduction of alcohol-related diseases rate, incen-

tives for creation of close-knit families and increase of birth rate among the native population.

Table 5

Key demographic figures for Orel oblast in 2008–2014

Year	Orel oblast			
	Population size, people	Birth rate (per 1000 people)	Mortality rate (per 1000 people)	Natural population increase (per 1000 people)
2008	821 934	10,2	17,2	-7,0
2009	816 895	10,4	16,6	-6,2
2010	786 935	11,0	17,4	-6,4
2011	785 592	10,5	16,3	-5,8
2012	781 281	11,1	16,2	-5,1
2013	775 826	11,1	16,3	-5,2
2014	769 980	11,0	16,4	-5,4

Demographic situation in Orel oblast remains among the most strained in the region. Although the rate of natural population loss is still high, mortality rate in the area has decreased.

Table 6

**Key demographic figures for Tambov oblast
in 2008–2014**

Year	Tambov oblast			
	Population size, people	Birth rate (per 1000 people)	Mortality rate (per 1000 people)	Natural population increase (per 1000 people)
2008	1 106 035	9,2	17,8	-8,6
2009	1 096 879	9,3	17,3	-8,0
2010	1 091 994	9,5	17,5	-8,0
2011	1 089 700	9,3	16,4	-7,1
2012	1 082 545	9,6	16,1	-6,5
2013	1 075 748	9,6	16,1	-6,5
2014	1 068 934	9,8	16,3	-6,5

According to Rosstat, demographically Tambov oblast shows the most depressive figures in the region: while birth rate is 9,8 per 1000 people, mortality rate is still high — 16,3 per 1000 people.

As it follows from the table, only 2 oblasts of Central Chernozem region can boast at least of mortality rate reduction if not positive rate of natural population increase. On the other hand, the situation in other 4 regions can be called depressive, which seriously affects general economic situation in those areas. As stated before, it happens more and more frequently that regional, municipal and local authorities have to face the problem of involving migrants into working at major enterprises. This kind of labour force is often not only low-skilled, but also cul-

turally and civilizationally threatening for native population.

Living outside their homeland, migrants are forced to accept lower wages, which, in its turn, works in favour of some business owners. On top of that, in the estimation of specialists, certain villages in Voronezh oblast have already become nothing but shaped ethnic enclaves with only 30% of native inhabitants.

Naturally, offering migrants a job partially reduces the tension of demographic situation in depressed regions. However, if this is the only instrument for stabilization of population increase rate used, it makes local and regional officials “forget” about taking measures aimed at birth rate increase and mortality rate decrease: shortage of skilled medical staff in villages has been pointed out as one of the most serious problems in Central Chernozem region. Also, wage level in the field of healthcare remains rather low.

Apart from underemployment among village native population, increase in the number of migrants may result in severe nationality conflict which can be caused by possible cases of drug-trafficking on the part of the migrants. Let us recall a serious conflict between native inhabitants and diaspora representatives on 1 July, 2011, in the village of Sagra in Sverdlovsk oblast. It was prompted by the request of native inhabitants: they asked the “guests” who were trafficking drugs to leave the village. Is it possible for such conflicts to happen in the districts of Central Chernozem region? How high are the chances of it reoccurring there?

In this context we would like to mention the construction of Voronezh Oblast Centre for Temporary Stay of Immigrants. In winter of 2014 several mass media reported that in a small village of Staraya Veduga (Semiluksky District) there may be built a special Centre for illegal immigrants to stay until they are officially deport-

ed back to their home country. It would be situated in a local school in the very centre of the small village. Local community was tepid about this initiative of local and regional authorities; they tried to make an appointment with a region deputy (V. Kliuchnikov, Speaker of regional parliament) and ask to stop the construction process [2]. Despite the villagers’ protests, the construction of the Centre was continued. Local activists were promised that the construction of this complex would considerably improve social infrastructure of the village, allow to build new roads and create new jobs. However, there have been no attempts of infrastructure improvement so far [3].

And, finally, another contradiction, that should be brought to notion when the issue of solving demographic problems by means of migrants is covered, is formation of national enclaves, powerful ethnic diasporas which affect the decisions of local and regional authorities. Are the measures aimed at educating migrants in terms of Russian culture and values effective? According to a political scientist A. Ryazanov, “Surveys show that civil identity is mainly characteristic of Slavic population. Russian people of different descent more often associate themselves with ethnic or religious identity[4]”. We have to state that such opinion is confirmed in mass media reports of murders and other violations of law which often involve non-native inhabitants.

In summary, the solution of demographic problem in villages of Central Chernozem region should be based on formation of new socioeconomic birth rate stimulation tools, creation of new jobs, update of support methods for multi-child families. Focus on migration resources only, in its turn, may seriously aggravate confessional and ethnic conflicts for a variety of factors, including reduction of jobs for native Russian (Slavic) population, reluctance of entrants to observe the rules and follow the cultural practice of host region.

References

1. During six years of work of new Voronezh oblast administration almost two small rural districts died out. — URL: <http://eizh.ru/articles/analitika/za-shest-let-raboty-novogo-rukovodstva-voronezhskoy-oblasti-vymerlo-pochti-dva-nebolshikh-selskikh-r/> (Accessed 3 April 2015)
2. Staraya Veduga: villagers’ distrust of the authorities. — URL: http://eizh.ru/articles/regionalnaya-vlast/v-staroy-veduge-vlasti-ne-veryat/?sphrase_id=2789 (Accessed 3 April 2015)
3. Why Semiluki citizens need such region deputy... — URL: http://eizh.ru/articles/regionalnaya-vlast/zachem-semiluktsam-takoy-oblastnoy-deputat-kak-v-klyuchnikov-esli-on-kak-spiker-voronezhskoy-obldumy/?sphrase_id=2789 (Accessed 3 April 2015)
4. Ryazanov A. Identity control: articulation of ethnocultural boundaries in multi-ethnic regions of Russia. — *Vlast*. — 2012. — Issue № 4. — P. 20–25.

Шальман Татьяна Михайловна*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка,
доцент кафедры рекламы и связей с общественностью
Института журналистики***Shalman Tetiana***Taras Shevchenko National University of Kyiv
associate professor of chair of advertising and public relations
Institute of journalism*

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБЩЕЙ СИСТЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕЛЕВИЗИОННОГО РЕКЛАМНОГО ПРОСТРАНСТВА НА ПРИМЕРЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ США

THE HISTORICAL ASPECT OF THE COMMON SYSTEM OF TELEVISION ADVERTISING SPACE ON THE EXAMPLE OF USA TELEVISION

Ключевые слова: Телевидение, реклама.**Key words:** TV, reclame.

Во второй половине двадцатого века телевидение получило наибольшую популярность среди средств коммуникации, которые можно было использовать для рекламы товаров и услуг. Оно считалось выгодным коммуникационным каналом. Популярность телевидения до сих пор обуславливает наличие огромного количества потребителей.

На сегодня телевидение не теряет своих позиций среди носителей рекламы, хотя получил в последние годы сильного конкурента на медийном пространстве — Интернет. Исторически, любое повышение цен на телевидении не приводило к перенаправлению бюджетов в другие СМИ. Рекламодатели уверены, что телевидение наиболее эффективный медиа носитель. Не оправдываются пока и прогнозы о вытеснении телевидения Интернетом. По мнению экспертов, перспективы телевидения как канала коммуникации очень хорошие и оно является качественным телевизионным контентом. Переход телевидения в Интернет произойдет в форме изменения технической платформы вещания, но не в плане изменения его содержания. Производители хороших программ будут иметь успех, изменится только способ доставки программ зрителям. Проблема же заключается в том, как к новым платформам адаптируется реклама. У пользователей будет больше возможностей избежать рекламы, вплоть до полного ее исключения из просмотра. Это уже происходит с ростом использования видео-

рекордеров и систем, аналогичных Tivo TV. Однако ряд экспертов считают, что значение этой проблемы преувеличено.

Поэтому пока телевидение не только не теряет своих позиций и разделяет с Интернетом первое место наиболее используемых носителей рекламы, до тех пор актуальным будет изучение его возможностей по рекламированию товаров (работ, услуг и т.п.) и проведение анализа системы организации телевизионного рекламного пространства. Целью нашего исследования является, на примере организации телевизионного рекламного пространства Соединенных Штатов Америки, определить характеристики современного телевизионного рекламного пространства. Задачей исследования является анализ системы современного телевизионного рекламного пространства.

В исследовании использован комплекс научных подходов — системного, статистически-аналитического, типологического анализа, также комплекс общенаучных методов сравнительного анализа.

Телевидение — современный инструмент медийной среды для продвижения компаний и товаров на рынке. Как обозначает украинский исследователь Ромат Е.В. «По силе воздействия телереклама не имеет себе равных, поскольку обращается не только к слуховым и зрительным рецепторам потенциальных потребителей, но и к духовной сфере человека, пробуждая в его подсознании мифологические обра-

зы, соответствующие рекламируемому товару. В теле-рекламе действия могут происходить в пространстве и времени, рекламируемый товар показывают в разных местах использования, зритель путешествует по всему земному шару и покоряет труднодоступные места: горы, пустыни, дно океана. Креативная концепция ролика с захватывающим сюжетом, текстом, идеей сможет внедриться в сознательное и бессознательное человека, остаться там надолго, причем, это и является целью рекламы на телевидении. Благодаря использованию телевизионных образов достигается эффект интерактивности: человек говорит именно с тобой и делится секретами успеха. С помощью телевизионной рекламы можно управлять потенциальными потребителями. Именно поэтому неправильно или нечетко поставлена цель порой оборачивается весьма существенными убытками для рекламодателя [1].

Первооткрывателем в этой сфере стали Соединенные Штаты Америки. Именно в 1939-м году в столице США начала свою работу пробная телевизионная станция. В это же время была выпущена первая экспериментальная бесплатная реклама. В роли рекламиста выступал диктор, который, кроме произнесения текста, показывал еще и изображение нескольких иллюстраций. Принято считать, что второго мая 1941 года десять американских телевизионных станций получили от Федеральной комиссии связей разрешение на трансляцию коммерческих рекламных роликов. За размещение рекламы начали брать незначительную плату. С этого момента и началась история американской телевизионной рекламы.

Система организации телевизионного рынка определяется историческими особенностями развития медиаиндустрии США. Коммерческое телевидение появилось в Америке раньше, чем в большинстве других стран, и формировалось в уникальных условиях специфическим путем. В отличие от других стран, американское телевидение сразу создавалось в форме коммерческого. Здесь никогда не было государственной телевизионной монополии и стадий постепенной коммерциализации ТВ. Учредителями американского телевизионного рынка были предприниматели и рекламодатели, а не политики и чиновники [2,3].

Принято считать, что отсчет регулярного телевизионного вещания в США идет с 1939 года от показа церемонии открытия Нью-Йоркской Всемирной выставки. В этот день было показано выступление Сарнова о перспективах телевидения, а Франклин Рузвельт стал первым президентом США, который выступил по телевидению [4].

В целом американская телевизионная система доказывает свою жизнеспособность в течение нескольких десятилетий, приспособившись ко всем измене-

ниям. Первый официальный платный телевизионный ролик был снят в США и показан на канале WNBC 1 июля 1941 перед бейсбольным матчем между Бруклин Доджерс и Филадельфия Филлис. Это был рекламный ролик для бренда часов «Bulova», который в то время обошелся компании примерно в 4.00–9.00 \$. (Компания была основана в Нью-Йорке 66 лет до этого и производила часы с намеком на роскошь, элитарность) [5]. Рекламное объявление было в виде видеоряда, на котором изображена карта США с часами, которые показывали время. Слоган компании звучал: «America runs on Bulova time» («Америка живет по времени» Булова «). В настоящее время, можно судить, что американцы были достаточно знакомы с этим брендом и слоган был известен им и раньше, поскольку именно эта компания в 1926 году изготовила первую рекламу на радио, которая звучала примерно так: «At the tone, it's eight o'clock, B-U-L-O-V-A Watch Time». В рамках этой же так называемой рекламной компании был напечатан ряд принтов [6]. За десять секунд рекламы во время трансляции баскетбольного матча было уплачено 9 долларов. В 1954-м телевидения в США занимает первое место как средство национальной рекламы.

Несколько лет спустя о рекламном ролике часов «Bulova» говорили, что это была первая реклама, которую увидели миллионы. Логотип компании «Bulova», располагался в нижнем углу экрана и во время самой игры.

Если говорить об эффективности телевизионной рекламы в то время, то цифры скажут сами за себя: в Нью-Йорке на момент 1940-х было установлено четыре тысячи телевизоров, на то время достаточно большое количество. Также было отмечено, что реклама часов — была первой официальной рекламой на телевидении, однако два года до этого телекомпания NBC выпустила экспериментальный рекламный ролик для трех компаний Procter & Gamble, Socony Oil (Mobil) и General Mills. Они также «увидели» свет во время бейсбольного матча [7].

С первых лет появления телевидения в США, рекламодатели производили телевизионные программы (например, Procter & Gamble создавал «Дни нашей жизни» и «Когда мир изменится») и сериалы. Их предоставляли телеканалам по всей стране, заполняя своей рекламой и продавая рекламное время другим компаниям. Стоимость производства программ окупалась продажами товара. Логика ранее сложившихся подходов и принципов существенно отличается от современной. По мнению отдельных экспертов, рекламодатели сначала контролировали процесс и, получив утверждение такой системы, начали устанавливать правила игры. В целом американская телевизионная

система доказывает свою жизнеспособность в течение нескольких десятилетий, приспосабливаясь к постоянным изменениям.

Начиная с 1957-го года, становится больше тех стран, которые позволяют транслировать рекламу на телевидении, чем тех, которые запрещают ее. Настоящая эра развития как коммерческой рекламы, так и коммерческого телевидения приходится на 50–60 года XX века с запуска коммуникационного спутника Teistar, разработанного американской корпорацией АТТ, который открыл эру космического телевидения: благодаря ему стали возможны прямые телетрансляции между США и Европой. Именно это событие позволило говорить о вступлении человечества в «век глобального телевидения», «телевидение без границ».

В том же году впервые в американских кинотеатрах показывали бокс Джо Луи-Севолод за деньги. В 1963 начинает свою передачу Уолт Кронкайт. Происходит интервью с Кеннеди, начинается эра прямых трансляций об убийстве Джона Кеннеди. Появилось коммерческое цветное телевидение, и был запущен первый спутник радиосвязи TELSTAR.

В 1963 году в США телевидения обгоняет прессу уже и как источник информации (36% американцев считают телевидение более надежным). В 1977-м общие доходы от телерекламы превышают 7,5 млрд долларов — 20% всей рекламы в США.

Наиболее рекламируемая на американском ТВ категория товаров в течение многих лет — автомобили. На второй позиции находится сектор телекоммуникаций, который потеснил розничную торговлю и лекарственные препараты. За последние несколько лет эти четыре категории, а также категория «рестораны» формируют топ-5 рекламируемых категорий на телевидении, обеспечивая значительную часть рекламных поступлений.

Также большую роль в организации ТВ сыграли телесети. Эти огромные корпорации, созданные в 40-х-50-х годах как радиостанции, сначала получили настолько большую силу, что понадобилось вмешательство федеральных регулирующих органов. С развитием медиа фрагментации в 1980-х, скептики предрекали, что телесети будут уничтожены кабельным и спутниковым телевидением. В ответ телесети смогли добиться выгодных для себя поправок в законодательстве.

История американского телевидения с тех пор представляет собой постоянную борьбу телесетей за удержание своей силы, доходов и влияния, а также сохранение привычной коммерческой системы. Варганова Е.Л., исследуя медиаэкономику телевизионного рынка, указывает на то, что в основе экономики теле-

визионных сетей лежит продажа рекламы, хотя они ведут и другие коммерческие операции на телерынке: производят и продают телепрограммы, реализуют аудио и видеокассеты, торгуют авторскими правами на свои программы. В некоторых случаях телесети выступают и как игроки на финансовом рынке, проводя операции с ценными бумагами. В этом случае финансовая сфера считается вторичным рынком и не может приносить значительные прибыли. Главным доходом телесетей остается реклама, направленная, прежде всего, на массовую аудиторию [8].

То есть, изначально телевидение сработало на охват большой аудитории, которую впоследствии определили как целевая аудитория. Термин ЦА используется в маркетинге или рекламе для обозначения группы людей, объединенных общими признаками или объединенных ради определенной цели / задачи [9]. То есть ЦА — это основная и наиболее важная для рекламодателя категория получателей рекламного обращения. Также, важной характеристикой целевой группы может служить количество лиц, выраженной в тысячах или в процентах от выборки, которые видели рекламу или маркетинговую информацию хотя бы один раз. При проведении социологических опросов также может быть определена и сформирована целевая группа или аудитория [10].

Целевая аудитория коммерческого телевидения — это часть потребительского рынка телевидения. Сегментирование целевой аудитории обусловлено объединением общих характеристик потребителей в группе. Это может быть возраст, социальное положение, сфера профессиональной деятельности и т.д. Важно учитывать эти показатели при размещении рекламного сообщения на телевидении. Разрабатывая и планируя рекламную кампанию на телевидении необходимо владеть информацией о том, какие телеканалы смотрит та или иная целевая аудитория.

На формирование современной структуры телевизионного рекламного рынка США повлияло несколько факторов, связанных с геополитическими, историческими и экономическими особенностями страны. Во-первых, это особенности распределения экономически активного населения. Более 300 миллионов жителей расселено на большой территории, сгруппированы по крупным городским областям, пригородах и населенных пунктах городского типа. США — высокоурбанизированное государство, лишь небольшая часть населения сейчас проживает в сельской местности.

Согласно региональной структуре экономики, функционирует и рекламный рынок. Несмотря на то, что большинство рекламных агентств и национальных рекламодателей имеют центральные представительства в Нью-Йорке, значительную роль играют

региональные подразделения, региональные клиенты и медианосители. Каждый регион является по сути самостоятельным медиарынком.

Существует три заинтересованные стороны рынка продаж и покупок телевизионного рекламного времени:

- рекламодатели;
- телеканалы и службы продаж;
- медиа агентства.

В соответствии с традициями страны, а также по правилам ассоциации рекламных агентств, отсутствует практика, когда одни компании покупают рекламное время от своего имени и перепродают его другим. Каждая из трех групп имеет разный набор целей и приоритетов, которые формировались в рамках развития системы продаж телевизионной рекламы в течение последних пятидесяти лет.

Телеканалы стараются сбалансировать изменчивый уровень спроса и неизменное количество рекламного времени, продавая время оптом заранее. Таким образом, они максимизируют прибыль, которую можно получить от фиксированного объема рекламного времени. Телеканалам нужна стабильность и предсказуемость на рискованном рынке, какой бы сложной ни казалась эта задача.

Цель рекламодателей сводится к нахождению наиболее эффективного способа размещения за ценовой политикой, а также достижения более сложной целевой аудитории. Рекламодатели сейчас в меньшей степени заинтересованы в массовых аудиториях, большее значение для них имеют исследования узких целевых групп, точная направленность рекламы и повышения ROI.

Медиа агентства стремятся контролировать рекламное время, процесс покупки, размещения и минимизировать собственные расходы. Очевидно, что цели трех сторон не всегда соответствуют друг другу. Не существует способа одновременно гарантировать телеканалам бюджеты на длительный период, а рекламодателям — возможность изменять кампанию в последнюю минуту.

Телерекламный рынок США в указанный период был главным представителем рынка-продавца. Такая ситуация складывалась на протяжении нескольких последних десятилетий. В последние годы баланс сил на телерекламном рынке несколько смещается в сторону медиа, агентств и рекламодателей. Изменения существующей системы возможны в направлении большей открытости рынка.

Например, в последние годы предпринимались попытки проведения обратных аукционов, когда рекламодатели борются за инвентарь. Это обратный принцип, когда телеканалы борются за бюджет. Однако

эти попытки пока не сыграли существенной роли на рынке.

Рекламодателям важно понимать, что именно они покупают и какой будет эффективность рекламы. Это серьезная задача для рекламной индустрии и ее значение с годами будет расти. Сейчас стоимость рекламы формируется множеством различных способов. По мнению Эрвина Ефрона — одного из ведущих экспертов в американском медиарынке — возможный вариант или модель функционирования коммерческих медиа будущего — это *direct response* (и, соответственно, оплата за результат), когда стоимость рекламной кампании зависит от того, какую прибыль получил рекламодатель. Однако в нынешней ситуации большинства рекламодателей, продвигающих бренды, эта модель не подходит, так как связь между рекламой и продажей, как правило, не линейная.

Как отмечалось выше, телевизионный рынок США неоднороден и фрагментарный. Можно выделить следующие основания для его классификации.

Во-первых, по техническому типу вещания — бесплатное для зрителей интернет-телевидение (эфирное вещание), платное кабельное и спутниковое, другие способы доставки телепродукции. В свою очередь каждый тип вещания представлен несколькими подтипами. Во-вторых, телевизионный рынок США делится на национальный и локальный рынки. В-третьих, существуют телеканалы, направленные на отдельные этнические группы населения. В-четвертых, с точки зрения рекламного рынка как отдельный тип телевидения рассматривается еще и группа независимых от телеканалов производителей программ — синдицированное ТВ.

В целом, телевизионный рынок США обычно анализируется с тремя крупнейшими сегментами: Телесети, Кабельное ТВ (иногда Кабельное / Спутниковое ТВ) и Локальное ТВ. Тип вещания внутри сегмента локального телевидения может быть как наземным, так и кабельным. Иногда в отчетах по рынку выделяют сегмент испанского ТВ.

Вартанова Е.Л. в учебном пособии «Медиаэкономика зарубежных стран» [8] дает перечень существующих современных доминирующих моделей организации телевизионной индустрии, а именно:

- Коммерческое ТВ: США.
- Общественное ТВ: Западная Европа (Великобритания, Франция, Германия, Италия, Нидерланды, страны Северной Европы), Япония, Австралия, Индия, Канада.
- Государственное ТВ: бывшие страны социализма, Китай.

Говоря о структуре телевизионного рынка в США, следует учитывать процесс консолидации медиа

бизнеса в целом, который стал особенно заметным с середины 90-х годов прошлого века. То есть в структуре собственности ведущих медиа компаний оказывались структурные единицы, которые принадлежали к разным типам телевизионных компаний или смежных бизнесов. Очевидно, что продукция ведущих телесетей привлекает внимание широкой аудитории. Национальные телесети имеют наибольшие среди всех остальных станций аудиторные показатели.

В последнее время часть аудитории более 10% для крупнейших телесетей можно считать значительным успехом. В то же время можно сказать, что на фоне отдельных «алармистских» прогнозов о исчезновении телесетей как вида телевидения вследствие усиления фрагментации аудитории приведены аудиторные показатели телесетей является их успехом. Телесети предлагают зрителям программы, которые воспринимаются большим количеством американцев как обязательные к просмотру, что обеспечивает телесетям немалую аудиторию. Вместе с тем, следует отметить, что рейтинги даже топовых программ постепенно снижаются — лучшие шоу не собирают аудиторию прежних лет.

Здесь же следует упомянуть, что общий объем телепросмотров в США с 2011 года увеличивается, хотя темпы роста к концу десятилетия замедляются. В обозримом будущем увеличение времени, затрачиваемого на Интернет, может вернуть длительный тренд роста телепросмотра в обратную сторону. По мнению некоторых экспертов, в ближайшие несколько лет снижение показателей телесетей остановится, а рост других видов телевидения замедлится. Другими словами, позиции сегментов телевизионного рынка стабилизируются.

Основной поставщик данных телеизмерений в США — компания Nielsen, занимающейся кроме измерения национальных и локальных телевизионных рейтингов, также и маркетинговыми исследованиями. Она продает два продукта: Nielsen Station Index (NSI) — данные рейтингов отдельных телевизионных станций и Nielsen Television Index (NTI) — данные национальных рейтингах, преимущественно для сетевого программирования. Особенностью локальных измерений является разделение страны на так называемые «расчетные рыночные территории» — Designated Market Areas (DMA).

Второй поставщик — American Research Bureau (ARB), одна из нескольких компаний, занимающейся исследованием радио и телевидения, основатель проекта измерения рейтингов Arbitron.

Стоит отметить, что в США происходит саморегулирование телевизионной отрасли. Рынок ТВ в США — это открытый рынок, где роль государства

не слишком высока. Роль органов саморегулирования, различных ассоциаций, рекламодателей также невысокая, а медиа компании саморегулированием не занимаются.

Власть может заниматься регулированием недостоверной или ложной рекламы, рекламы товаров и услуг, продажа которых запрещена законом, в том числе некоторых видов оружия. Большинство существующих ограничений возникли, в основном, не в силу принятия тех или иных законов или судебных решений, а в силу самоограничения участников рынка из-за угрозы принятия соответствующих законов, которые ограничат их права.

Так, в частности, запрещена реклама табачной продукции. Алкоголь рекламируется только в тех программах, 70% аудитории которых по возрасту имеют право его покупать. Телесети в настоящее время не размещают рекламу алкоголя вообще, весь объем такой рекламы проходит через несколько кабельных и локальных каналов. Временными рамками ограничена только реклама в детских программах.

Основными организациями, которые занимаются контролем ТВ рынка в США, является Федеральная комиссия по торговле и Национальный рекламный комитет, влияние которых ограничивается скорее советами, а не санкциями и штрафами.

Что же касается средств рекламного информирования, то они могут быть любыми, в зависимости от креативной идеи ее создателей. А определенные виды рекламного продукта зависят от носителя рекламы. Телевидение остается идеальным и массовым рекламным инструментом. Телевизионная реклама наиболее эффективна, поскольку она передает определенные зрительные образы — наглядные и убедительные из всех возможных. Это очень дорогое средство рекламы, который может отнять больше времени и денег, чем любой другой. Также следует учитывать, какова целевая аудитория и в какое время может увидеть рассчитанную на нее рекламу.

Поэтому, подводя итог, можно уверенно определить, что система телевизионной рекламы — это многогранный сложный механизм, в котором четко определены места каждого участника: рекламодателя, производителя рекламы, носителя рекламы и потребителя. Сбой системы, как правило, в современном телевизионном пространстве не происходит, поскольку специалисты, прежде чем вкладывать большие средства в рекламную кампанию своего товара, определяют факторы, которые могут повлиять на снижение ее эффективности. Большую роль играет определение носителя рекламы и целевой аудитории.

Список литературы

1. Ромат Е.В. Реклама. 2-е изд. / Е.В. Ромат. — СПб: Питер, 2007. — 208 с.
2. Blumenthal, H.G., Goodenough, O.R. This Business of Television. N.Y. Billboard Books., 2006.
3. Warner, Ch., Buchman, J. Media Selling. Broadcast, Cable, Print and Interactive. Blackwell Publishing, 2008.
4. Травин Д. Дэвид САРНОВ. Покорение Голиафа [Электронный ресурс] / Д. Травин. — Способ доступа: <http://www.peoples.ru/undertake/telephone/sarnov/>
5. «Imagery For Profit» R.W. Stewart, New York Times, July 6, 1941.
6. Bulova: world's first television advertisement: видео. [Электронный ресурс] // — Способ доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=8JenAyMmZ68>. — Название с экрана.
7. Lauren Indvik. This Is the World's First TV Ad // Mashable. — 2013. — № 61. — С. 6–7.
8. Вартанова Е.Л. Медиаэкономика зарубежных стран. Учебное пособие. М.: Аспект Пресс, 2003. [Электронный ресурс] // — Способ доступа: <http://evartist.narod.ru/text11/42.htm>
9. Как определить целевую аудиторию продукта [Электронный ресурс] // Рекламное агентство Региональный медиа. — Способ доступа: http://www.marketing.spb.ru/lib-mm/sales/target_group_search.htm
10. Телереклама [Электронный ресурс] // Психологический журнал. — Способ доступа: <http://psylist.net/reklam/00057.htm>

Reference

1. Romat E.V. Reklama. 2-e y'zd. / E.V. Romat. — SPb: Py'ter, 2007. — 208 s.
2. Blumenthal, H.G., Goodenough, O.R. This Business of Television. N.Y. Billboard Books., 2006.
3. Warner, Ch., Buchman, J. Media Selling. Broadcast, Cable, Print and Interactive. Blackwell Publishing, 2008.
4. Travy'n D. Djevy'd SARNOV. Pokoreny'e Goly'afa [Jelektronnyj resurs] / D. Travy'n. — Sposob dostupa: <http://www.peoples.ru/undertake/telephone/sarnov/>
5. «Imagery For Profit» R.W. Stewart, New York Times, July 6, 1941.
6. Bulova: world's first television advertisement: video. [Jelektronnyj resurs] // — Sposob dostupa: <https://www.youtube.com/watch?v=8JenAyMmZ68>. — Nazvany'e s jekrana.
7. Lauren Indvik. This Is the World's First TV Ad // Mashable. — 2013. — # 61. — С. 6–7.
8. Vartanova E.L. Medy'ajekonomy'ka zarubezhnyx stran. Uchebnoe posoby'e. M.: Aspekt Press, 2003. [Jelektronnyj resurs] // — Sposob dostupa: <http://evartist.narod.ru/text11/42.htm>
9. Kak opredely't' celevuyu audy'tory'yu produkta [Jelektronnyj resurs] // Reklamnoe agentstvo Regy'onaly'nyj medy'a. — Sposob dostupa: http://www.marketing.spb.ru/lib-mm/sales/target_group_search.htm
10. Telereklama [Jelektronnyj resurs] // Psy'xology'chesky'j zhurnal. — Sposob dostupa: <http://psylist.net/reklam/00057.htm>

Беликов Анатолий Серафимович

*доктор технических наук, профессор,
заведующий кафедрой безопасности жизнедеятельности
ГВУЗ «Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры», г. Днепропетровск*

Сабитова Ольга Андреевна

*соискатель кафедры безопасности жизнедеятельности
ГВУЗ «Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры», г. Днепропетровск*

Голендер Владимир Артемович

кандидат технических наук, старший научный сотрудник, г. Харьков

Долгополова Наталия Владимировна

кандидат технических наук старший научный сотрудник отдела прочности и оптимизации конструкций,

Институт проблем машиностроения им. А.М. Подгорного НАН Украины, г. Харьков

Шаломов Владимир Анатольевич

*кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры безопасности жизнедеятельности
ГВУЗ «Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры», г. Днепропетровск*

Belikov A.S.

doctor of Technical Sciences, Professor SHEE «Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture» (PSACEA), Head of department Life Safety, Dnipropetrovsk

Sabitova O.A.

SHEE «Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture» (PSACEA), competitor of department Life Safety, Dnipropetrovsk,

Holender V.A.

candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow, Kharkiv

Dolgoplova N. V.

candidate of Technical Sciences, Senior Researcher of Department of strength and optimization, The A.N. Podgorny Institute for Mechanical Engineering Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv

Shalomov V.A.

candidate of Technical Sciences, associate professor, SHEE «Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture» (PSACEA), associate professor of department Life Safety, Dnipropetrovsk

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ РАБОТ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ

PROVIDING OF SAFETY AT IMPLEMENTATION OF WORKS OF ENHANCEABLE DANGER

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы безопасности работников, которые работают в опасных условиях в чрезвычайных ситуациях (ЧС) на объектах строительной индустрии. Авторы предлагают полезную модель, которая относится к области применения защитной каски с забралом пожарного-спасателя. А именно, к ударно-защитным шлемам (каскам) и соединенными с ними устройствами для защиты лица и зрения, которые производятся из композитных материалов на основе волокнистых наполнителей и связывающих их полимерных слоев.

Ключевые слова: повышенная опасность, экстремальные ситуации, защитная каска, многослойные оболочки, температурная защита.

Abstract. The questions of safety of workers which work in dangerous terms in extraordinary situations (ES) on the objects of a build industry are examined in the article. Authors offer an useful model which behaves to the application of scullguard domain with the visor of fireman-rescuer. Namely, to the shock-protective helmets (to the helmets) and by the devices connected with them for defence of person and sights which are produced from composite materials on the basis of fiberfills and relating their polymeric layers.

Key words: increased danger, emergency situations, safety helmet, multilayered shell, temperature protection.

Следует отметить, что экстремальные ситуации, связанные с обрушениями строительных конструкций зданий и сооружений, сопровождаются разрушениями целого ряда строительных конструкций, коммуникаций водоснабжения, водоотведения, газового и электрохозяйства, содержания емкостей и резервуаров для хранения взрывоопасных и пожароопасных веществ, что, безусловно, связано с рисками проведения работ в зданиях.

В связи с этим следует заметить, что конструктивные особенности шлемов-касок всех модификаций, призванные защитить наиболее уязвимые части головы человека от ударов, особенно их лобной и затылочной частей [1].

Материалы и методы исследования. В последние десятилетия прибегают к созданию полых и слоистых элементов конструкций (бионика) с целью снижения их веса без уменьшения несущей способности и механической прочности. При таком подходе удастся вместо утяжеленных конструкций использовать облегченные не менее надежные полые и многослойные детали. Что касается защитных шлемов-касок, применяемых спасателями, строительными рабочими, шахтерами, оперативниками специальных подразделений спецслужб, то здесь симбиоз требований к ограничению их веса и характерных свойств, направлен на обеспечение надежной защиты головы человека от нежелательных воздействий, что предопределяет приоритетность исследований в этом важном научном направлении. Для решения подобных задач используют известные теоретические и экспериментальные методы оценки механической прочности и жесткости, а также теплотехнической стойкости.

Результаты и их обсуждение. Как уже отмечалось, технически задача решается за счет того, что забрало и корпус каски изготавливаются многослойными оболочками, причем с критичной прочностью забрала, что является дополнительным предохранительным свойством для защиты органов зрения оперативника. Например, как это предусмотрено в лобовом остеклении транспортных средств при использовании стеклопакетов «Триплекс» для безосколочного разрушения от ударов по поверхности. Как известно, наи-

более точно поведение любой полый и многослойной системы при разных видах нагружения можно описать в рамках трехмерной теории упругости/пластичности, однако практически получение решений здесь связано с некоторыми математическими трудностями [2, 3]. Существует относительно простой путь, когда поведение рассматриваемых конструкций описывается уравнениями двумерной теории путем приведения трехмерной теории упругости к двумерной. Это упрощение можно произвести различными способами, которые условно подразделяются на аналитические и методы гипотез.

Анализ состояния вопроса показывает, что в прикладной двумерной теории упругости наиболее широко применяется метод гипотез, который в свою очередь имеет два направления. Одно из них сводит трехмерную задачу к двумерной, которая далее применяется, для многослойного фрагмента. Ко второму направлению, которое нами выбрано в качестве рабочего, принадлежат подходы, где для получения уравнений расчетной математической модели используются гипотезы для каждого слоя в отдельности. При этом математическая постановка задачи несколько усложняется, т.к. порядок разрешающей системы уравнений возрастает и зависит от числа слоев фрагмента [4]. В наших дальнейших исследованиях предполагается использовать именно такой подход, который соответствует реализации, когда забрало и корпус каски изготавливаются из многослойных полимерных материалов, как n -слойные оболочечные конструкции.

Что касается защитного корпуса шлема-каска, то действительно, более прочным этот элемент станет, если он будет изготовлен в виде многослойной оболочки. Что будет верным и для многослойной оболочки забрала. Этот факт подтверждается теоретическими исследованиями на основе теории упругости пластин и оболочек [5], в чем заключена научная сторона решения задачи.

Сказанное поясняется рисунками 1 и 2, где изображены схематично 3-слойное окантованное забрало и фрагмент 3-слойной оболочки корпуса шлема-каска оперативного работника. На рисунках условно показаны: внешнее ударное нагружение импульсной силой

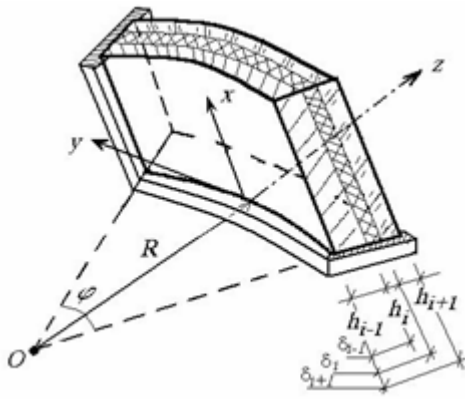

Рис. 1. Окантованное забрало $A \times B$: A — высота образующей части каски; B — длина дуги; $I = 3$

$q(x, y, t)$, действующее на фрагмент поверхности корпуса каски (аналогичное импульсное воздействие на забрало не обозначено); радиусы кривизны; угловые растворы φ ($B = R\varphi$); базовые оси координат $Oxyz$; толщины слоев многослойных конструкций ($h_i = \delta_i$ — толщина i -го слоя).

Для практической оценки достижения указанных положительных качеств, касающихся предложенного устройства, следует сказать, что кроме механических испытаний, которые предусмотрены ДСТУ 3728–98, на этапе конструирования таких средств защиты целесообразно использовать динамическую теорию многослойных пластин и оболочек первого порядка [6]. По крайней мере, таким расчетным путем можно установить, каким образом работает изобретенное устройство, и установить искомую критическую прочность не только забрала, но и корпуса шлема-каска.

Под критичной прочностью корпуса шлема-каска (а так же забрала) подразумевается такая критическая прочность, за пределами которой: по нижней границе — шлем-каски не достигает требуемых защитных качеств с точки зрения прочности; по верхней границе — прочность шлема-каска настолько велика, что при проявлении внезапного силового нагружения поверхности ее элементов они передают непосредственно на голову и лицо чересчур опасное внешнее воздействие, без необходимого при этом ударно-поглощающего деформирования вплоть до возможности разрушения некоторых своих слоев, т.е. не выполняют надлежащим образом предохранительных функций.

При этом в первом приближении с помощью динамических расчетов прогнозировать перемещения точек поверхности многослойных фрагментов окантованного забрала (рис. 1) и защитного корпуса (рис. 2). Их уравнения имеют схожий вид и определяют напряженно-деформированное состояние (НДС) для пакетов с $I = 3$, но будут отличаться граничными ус-

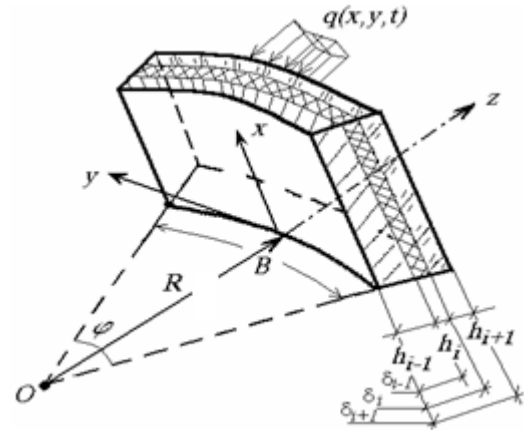

Рис. 2. Фрагмент многослойной каски: A и B — размеры сечений; $I = 3$ — число слоев R кривизны

ловиями. Кроме того, однослойными (моноконтными) и защитный корпус и забрало становятся при уменьшении количества слоев до единицы ($I = 1$), что удобно при сопоставлении расчетных решений для разных конструкций каски с забралом. Итак, имеем:

$$\begin{aligned} u^i &= u^0 + \sum_{j=1}^{i-1} h_j \psi_x^j + (z - \delta_{i-1}) \psi_x^i; \\ v^i &= v^0 + \sum_{j=1}^{i-1} h_j \psi_y^j + (z - \delta_{i-1}) \psi_y^i; \\ w^i &= w^0; \\ \delta_i &= \sum_{j=1}^i h_j; \\ \delta_{i-1} &\leq z \leq \delta_i, \quad i = \overline{1, I}. \end{aligned} \quad (1)$$

Уравнения динамики многослойных оболочек запишем с помощью вариационного принципа Остроградского-Гамильтона и имеют вид:

$$[\Omega] \bar{U}_{,tt} - [L] \bar{U} = \bar{Q}, \quad (2)$$

где $\bar{U}$ — вектор, компоненты которого есть искомые функции:

$$\bar{U} = \{u^0, v^0, w^0, \psi_x^i, \psi_y^i\}, \quad i = \overline{1, I}; \quad (3)$$

$[W]$ и $[L]$ — симметричные матрицы размерностью $(2I+3) \times (2I+3)$;

$\bar{Q}$ — вектор внешних сил.

Внешнее ударное нагружение моделируется либо в виде функции Хевисайда, либо в виде функции Дирака согласно [6].

Исследуя защитные (по аналогии с [5]) свойства прозрачного забрала, к изложенному следует добавить, что при остеклении кабин самолетов, лобовых стекол железнодорожных скоростных локомотивов и современных автомобилей используются специальные слои, формирующие пакеты остекления. В таблице 1 приведены механические характеристики различ-

ных материалов, применяемых в лобовом остеклении указанной техники, которые можно использовать при создании более совершенного (достаточно прочного и легкого) защитного забрала шлема-каска.

Таблица 1

Механические характеристики используемых материалов

Материал	Модуль, Е МПа	Коэффициент Пуассона, ν	Удельный вес, ρ кг/м ³	Условное обозначение
Стекло силикатное	$6,67 \times 10^4$	0,22	$2,5 \times 10^3$	h
Оргстекло	$5,59 \times 10^3$	0,38	$1,2 \times 10^3$	{h}
Полимер 1	$2,27 \times 10^2$	0,38	$1,2 \times 10^3$	(h)
Полимер 2	1,0	0,39	$1,2 \times 10^3$	[h]

Материалом для изготовления корпуса шлема по предложению завода-изготовителя являлся Полиамид ПА 610-ЛО.22, литьевой ГОСТ 10589-87.

С точки зрения механики к каске предъявляются следующие требования. Деформация каски, при действии на нее статической нагрузки 465 Н, направленной вдоль продольной или поперечной оси каски, не должна превышать 40 мм, при этом остаточная ее деформация — не более 15 мм. Каска должна выдерживать вертикальный удар тупым предметом с энергией 80 Дж и острым предметом с энергией 50 Дж. При вертикальном ударе по каске с энергией 50 Дж усилие, которое будет передаваться на голову человека, не должно превышать 5 кН.

Как известно, каски пожарных-спасателей большинства стран Европы и Америки имеют защитные лицевые щитки (забрала), которые в состоянии выдерживать одиночные механические удары с энергией удара до $0,6 \pm 0,05$ Дж.

Таким образом, в ДСТУ 3728-98 сформулированы основные механико-прочностные свойства и характеристики основных элементов каски: корпуса с внутренней оснасткой, забрала и устройства подбородного ремня.

Кроме того, к каске предъявляются технические требования. Каска должна обладать устойчивостью к воздействию теплового потока мощностью 5 кВт/м² в течение не менее 4 мин, а для теплового потока 40 кВт/м²—5 сек. Материалы, используемые в корпусе каски должны выдерживать воздействие температуры газовой среды до 200° С в течение 3-х минут, не поддерживая горения.

Анализ подобных исследований позволяет основные требования, предъявляемые к составляющим элементам каски, отнести к характерным особенностям, связанным с механической (статической и динамической) прочностью и жесткостью элементов и с ее термической стойкостью к тепловым воздействиям,

которые регламентируются ДСТУ и ГОСТ, соответственно. Иными словами, стандартами, предъявляемыми к экспериментальным данным исследований уже готовой продукции, подразумевается сравнение результатов испытаний создающихся новых образцов с уже достигнутым уровнем.

Однако, не менее значимы вопросы, требующие разрешения на стадии проектирования и конструирования — прогнозирование свойств перспективных защитных касок пожарных-спасателей, используемых в экстремальных условиях ЧС, особенно на объектах стройиндустрии. Подобные данные о механических напряжениях и деформациях, о проявлениях воздействий тепловых факторов на каски и, соответственно, на людей, желательно получать расчетным путем заблаговременно, а не только из результатов завершающих нормативных испытаний. Для чего следует изначально корректно сформулировать и решить ряд прикладных задач о механической прочности и термической стойкости элементов каски пожарного-спасателя, чему до настоящего времени уделялось, на наш взгляд, недостаточно внимания. Такой превентивный подход позволил бы заранее получать необходимые данные для разработки мероприятий, направленных на эффективное снижение негативного действия выше рассмотренных факторов на пожарного-спасателя.

Опыт создания украинской каски пожарного на харьковском производственном объединении «Хар-трон», где забрало и корпус каски были изготовлены однослойными, можно рассматривать, как первое приближение к решению поставленной задачи. Это отвечает нашей постановке для случая I = 1.

Выводы. По результатам исследований КП-1 получены выводы:

1. Для обеспечения выполнения требований, которые связаны с увеличением статической прочности и корпуса и забрала КП-1 целесообразно выполнить элементы каски многослойными.

2. Такой же подход следует осуществить для увеличения динамической прочности каски КП-1, связанной с ударом по обеим нормативным точкам теменной плоскости.

3. С целью выполнения п. 2 рекомендуется применить для изготовления корпуса каски материал Арамид ПА СВ20—5АПМ (Россия).

4. При выполнении рекомендаций 1, 2 и 3 естественно ожидать повышения уровня температурной защиты каски КП-1 от воздействия теплового потока и прямого действия на нее огня.

5. На разработанную конструкцию многослойных корпуса и забрала каски получен патент Украины [7].

Литература

1. Справочник по инженерной психологии. Под ред. Ломова Б.Ф. — М.: Машиностроение. — 1982. — 368 с.
2. Атаманов С.Ю., Харченко Е.Ф., Мокеева Г.А. Ударозащитный композитный шлем / Пат. РФ № 2087111, (МПК А42В003/00; А42В003/06): Промышленная Сибирь: 2000–2005.
3. Герхард Шпербер Защитный шлем и способ его изготовления /Патент DE № 4329297.6 (МПК А42В003/06; А42С002/00): Промышленная Сибирь: 2000–2005.
4. Шупиков А.Н., Долгополова Н.В. Колебания многослойных цилиндрических панелей при импульсных воздействиях // Вестник ХГПУ, Харьков: ХГПУ. — 1998. — № 10. — С. 104–111.
5. Шупиков А.Н., Долгополова Н.В. Нестационарное деформирование многослойных цилиндрических оболочек // Вестник ХГПУ. — Харьков: ХГПУ. — 2000 — Вып. 104. — С. 59–64.
6. Н. Долгополова, А. Беликов, А. Чаплыгин, В. Голендер, О. Сабитова Повышение безопасности использования машины спец назначения (АСК-МФ) за счет совершенствования лобового остекления. Theoretical Foundation Of Civil Engineering. // Polish-Ukrainian Transactions/ Ed. By W/ Szczt'niak Vol. 21, pp. 347–352, Warsaw 2013.
7. Патент Украины № 81113 от 25.06.20013, Бюл. № 12.

References

1. Spravochnik po inzhenernoy psihologii. Pod red. Lomova B.F. — M.: Mashinostroenie. — 1982. — 368 s.
2. Atamanov S. Yu., Harchenko E.F., Mokeeva G.A. Udarozaschitnyiy kompozitnyiy shlem / Pat. RF N2087111, (MPK A42V003/00; A42V003/06): Promyishlennaya Sibir: 2000–2005.
3. Gerhard Shperber Zashchitnyiy shlem i sposob ego izgotovleniya /Patent DE N4329297.6 (MPK A42B003/06; A42C002/00): Promyishlennaya Sibir: 2000–2005.
4. Shupikov A.N., Dolgopolova N.V. Kolebaniya mnogolosloynyih tsilindricheskih paneley pri impulsnyih vozdeystviyah // Vestnik HGPU, Harkov: HGPU. — 1998. — N10. — S. 104–111.
5. Shupikov A.N., Dolgopolova N.V. Nestatsionarnoe deformirovanie mnogolosloynyih tsilindricheskih obolochek // Vestnik HGPU. — Harkov: HGPU. — 2000 — Vyip. 104. — S. 59–64.
6. N. Dolgopolova, A. Belikov, A. Chaplyigin, V. Golender, O. Sabitova Povyishenie bezopasnosti ispolzovaniya mashinyi spets naznacheniya (ASK-MF) za schet sovershenstvovaniya lobovogo ostekleniya. Theoretical Foundation Of Civil Engineering. // Polish-Ukrainian Transactions/ Ed. By W/Szczt Vol. 21, pp. 347–352, Warsaw 2013.
7. Patent Ukrainyi N81113 ot 25.06.20013, Byul. N12.

Беликов Анатолий Серафимович

*доктор технических наук, профессор,
заведующий кафедрой безопасности жизнедеятельности
ГВУЗ «Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры», г. Днепропетровск*

Рагимов Сергей Юсупович

*кандидат технических наук, доцент кафедры организации и технического обеспечения ава-
рийно-спасательных работ*

Национальный университет гражданской защиты Украины, г. Харьков

Шаломов Владимир Анатольевич

*кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры безопасности жизнедеятельности
ГВУЗ «Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры», г. Днепропетровск*

Чаплыгин Алексей Сергеевич

*кандидат технических наук, начальник 31-й государственной пожарно-спасательной части Ко-
минтерновского районного отдела Главного управления ГСЧС Украины в Харьковской области*

Belikov A.S.

*doctor of Technical Sciences, Professor SHEE «Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and
Architecture» (PSACEA), Head of department Life Safety, Dnipropetrovsk*

Rahimov S. Yu.

*candidate of Technical Sciences, National university of civil defence of Ukraine, associate professor of
department of organization and technical providing wrecking, Kharkiv*

Shalomov V.A.

*candidate of Technical Sciences, associate professor, SHEE «Pridneprovsk State Academy of Civil En-
gineering and Architecture» (PSACEA), associate professor of department Life Safety, Dnipropetrovsk*

Chaplyigin A.S.

*candidate of Technical Sciences, Kominternovskiy district department of Main administration of
GSCHS of Ukraine in the Kharkiv area, chief of 31th state fire-rescue part*

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЙ ТЕРМОДИНАМИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ НА РАБОЧИХ МЕСТАХ С ВЫСОКИМ ТЕПЛОВЫДЕЛЕНИЕМ

METHOD OF RESEARCHES OF THERMODYNAMICS TENSION ON WORKPLACES WITH HIGH THERMAL SELECTION

Аннотация: В статье приведена установка для светового моделирования, состоящая из световой камеры; полупрозрачного экрана; матрицы ультраярких светодиодов. В результате теоретических исследований разработана экспериментальная установка для физического моделирования термической напряженности на рабочих местах с интенсивным тепловыделением. На основании физического моделирования установлены закономерности изменения терморadiационной напряженности в зависимости от пространственного расположения источников теплового излучения.

Ключевые слова: тепловой поток, датчик, избыточное теплоизлучение, температура нагрева, диапазон измерений.

Annotation: A fluidizer light design, consisting of light chamber, is resulted in the article; semilucent screen; matrices of ultra of bright light-emitting diodes. As a result of theoretical researches an experimental fluidizer is developed physical design of thermal tension on workplaces with intensive teplovydeleniem. On the basis of physical design conformities to law of change thermo of radiation tension are set depending on the spatial location of sources of caloradiance.

Key words: heat flow, sensor, excessive heat radiation, heating temperature, measurement range.

Для оценки санитарно-гигиенических условий на рабочих местах горячих производств необходимо производить замеры теплового излучения от источников излучения и на их основе определять облученность в заданных точках с учетом режима работы.

Материалы и методы исследования. Проведение таких исследований в условиях действующих предприятий трудоемкий и небезопасный процесс. При значительной интенсивности излучения и проведении замеров на близком расстоянии исследователь и приборы подвергаются значительным тепловым нагрузкам, снижается точность измерения, а, следовательно, и достоверность данных. Поэтому очень часто вместо экспериментальных методов применяют расчетные. При применении расчетных методов, возрастает величина ошибки и снижается достоверность данных, т.к. значения части параметров (температура внутреннего пространства печи, степень черноты источника и т.д.) приходится получать из таблиц. Эти средние величины являются ориентировочными и не могут учитывать всех факторов любого процесса. Кроме того, приходится использовать графики — все это делает расчеты трудоемкими и неэффективными для практики. Поэтому, для разработки паспорта источника излучения необходимо было предложить новую более приемлемую методику исследования тепловой напряженности на рабочих местах. Новый метод должен объединить экспериментальный и расчетные методы, сделав его безопасным не снижая точности измерений. Идея метода заключается в том, что необходимо создать прибор который с базовой точки, расположенной на любом безопасном расстоянии от источника, позволяет провести с достаточной точностью измерение интенсивности теплового облучения и угла, под которым будет виден источник излучения. По полученным экспериментальным данным с помощью номограммы строится с использованием ЭВМ паспорт источника теплового излучения.

Результаты и их обсуждение. За основу определения интенсивности теплового излучения принято выражение [1, 2]:

$$E_0 = L \int_{\Omega} \cos \alpha d\Omega, \quad (1)$$

где E_0 — энергетическая освещенность; Вт/м²; L — яркость излучения источника; Вт/(м²•стер); α — угол под которым облучается объект относительно нормали; рад.; Ω — телесный угол, под которым виден источник излучения.

Таким образом, при оценке термодинамической напряженности на рабочих местах может быть применен метод физического моделирования, термического

исследования энергетической освещенности рабочего пространства.

Проведенный анализ исследований показал необходимость обоснования и разработки экспериментальной установки для исследования терморadiационной напряженности на рабочих местах.

Проведенный нами анализ показал, что предложенные рядом авторов способы определения интенсивности теплового излучения по номограммам и формулам дают большую погрешность [3–5]. Значительная погрешность обусловлена принятием целого ряда допущений многих переменных параметров, тесно связанных между собой. К ним относятся температура внутреннего пространства печи, размер окон в печах и колодцах и т.д. При этом возникает необходимость определять интенсивность теплового облучения на расстояниях 1–2 м и т.д. В то же время, для решения задач по теплозащите рабочих мест необходимы фактические данные измерения терморadiационной напряженности на всех рабочих местах. Проводить такие исследования, например, у открытого окна термической печи на расстоянии 1,5–2 м явно небезопасно и, главное снижается достоверность полученных данных за счет уменьшения производительности замеров в экстремальных условиях труда. На рис. 1–2 приведена диаграмма облучения рабочих мест термических процессов: а — контроль температуры при плавке базальта; б — при загрузке стекловаренной печи; в-обжиг извести; г — каменное литье в интегральном диапазоне по дуге 360° через 45°.

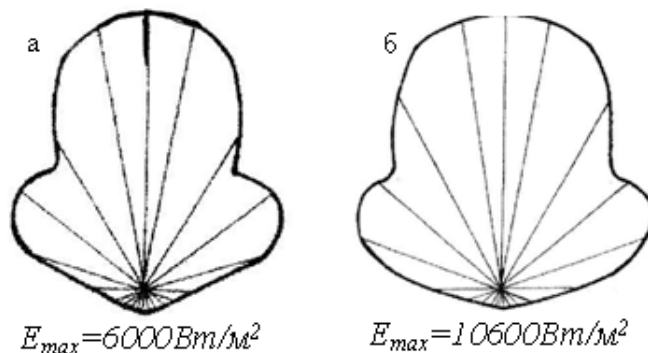

Рис. 1. Диаграммы теплового облучения на рабочих местах плавки базальта и загрузки стекловарочной печи

На рис. 3 приведены расчетные и экспериментальные данные зонального распределения энергии термических печей.

При этом для определения интенсивности облучения теплового потока необходимо производить значительное количество промежуточных расчетов либо использовать несколько графиков или номограмм, что делает эти расчеты трудоемкими и мало удобными для практического использования.

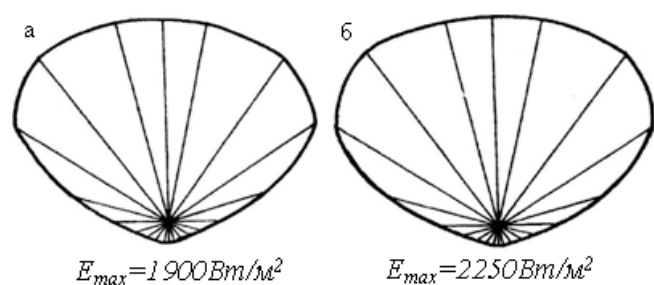

Рис. 2. Диаграммы термического облучения на рабочих местах обжига извести и каменного литья

Нами сделана попытка обобщить результаты проведенных в этом направлении исследований, улучшить условия труда, значительно уменьшить число переменных и более эффективно использовать при проведении замеров существующие приборы [2, 4].

На основании проведенных нами теоретических исследований терморadiационной напряженности на рабочих местах было установлено, что с большой точностью можно определить расстояние до источника теплоизлучения от точки замера, угол под которым виден источник теплового излучения, при этом, точка замера может располагаться на безопасном для исследователя расстоянии, что и было положено нами в основу при разработке экспериментальной установки для исследования терморadiационной напряженности на рабочих местах.

Нами было принято решение использовать световое моделирование при оценке термической облученности на рабочих местах. Т.к. оптическая и энергетическая освещенность изменяются по одним законам, то в качестве источника теплового излучения использовался равномерно освещенный полупрозрачный экран. В качестве модели элементарной площадки тела человека использовалась приемная фотоголовка с датчиком теплового потока ИТТФ АН Украины ДТН 02 — ДТН 03. В основном исследовалась зависимость местного углового коэффициента облучения и максимальных тепловых нагрузок, а также переход от косвенных измерений к прямым. Это позволяет прогнозировать условия труда по тепловому фактору на рабочих местах. При этом метод светового моделирования позволяет смоделировать и отобразить полученные результаты исследования для источников со сложными формами излучающей поверхности, в виде максимально приближенных к реальным возможных полей облучения с целью обеспечения проектантов на стадии проектирования технологических агрегатов и технологий универсальным методическим пособием [3].

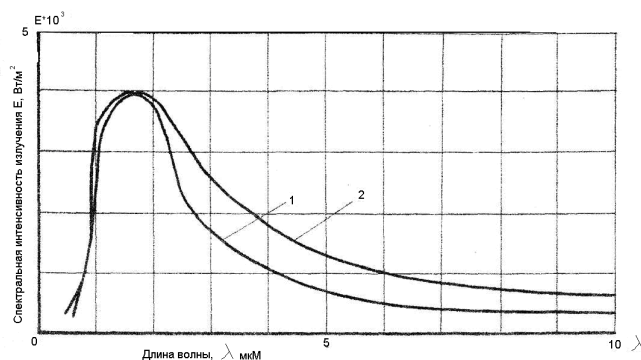

Рис. 3. Экспериментальные и расчетные данные зонального распределения энергии излучения плавильных печей базальта при открытых окнах:

1 — расчетные данные; 2 — экспериментальные данные.

Величина отношения угла зрения (видимости источника излучения) φ_1/φ_2 имеет физический смысл — отношения плотности теплового потока излучения в данной и расчетной точке пространства, что позволяет решать поставленную задачу прогнозирования тепловой облученности на поверхности объекта облучения и обладает рядом преимуществ при проведении измерений.

Экспериментальная задача определения относительного теплового коэффициента облучения по физической дуге совпадает с физической задачей моделирования, для которой определяется отношение величин в произвольных точках пространства с последующим переходом к искомым единицам с помощью реперной точки. В нашем случае репером может служить точка освещенности излучающего экрана и освещенность объекта.

Измерения проводились на разработанной нами установке светового моделирования (рис.4). Измерения можно разбить на следующие этапы:

- подготовка установки к исследованиям;
- моделирование явления подобию;
- проведения измерений и перевод измеренных величин в графические изображения.

При этом необходимо учитывать, что световое моделирование на разработанной установке включает в себя две экспериментальные задачи: воспроизведение явления, подобного натуре, и проведение измерений. Каждая из этих задач формирует свои погрешности, которые в сумме дают погрешность метода.

Анализ погрешностей позволяет выявить и учесть систематические составляющие, связанные с подобием световой модели и угловой ориентацией датчика, — приемной головки фоновой засветки. Средняя квадратичная погрешность, обусловленная этими источниками составляет не более 6–8% для всего пространства, а для угловой ориентации, не превышающей 72° , для угловой ориентации в интервале 72° – 86° не более 19%. Измерения в интервале углов 86° – 90° теряют смысл из-за высокой погрешности.

Определение φ_1/φ_2 с физической точки зрения можно корректно осуществлять только для равномерно светящегося экрана модели, т.к. φ определяется для изотермических теплообменных полей. Однако результаты измерения можно применять с достаточной точностью для инженерных расчетов на довольно широкий класс неравномерно нагретых поверхностей.

Этот класс охватывает поверхности, допускающие деление на примерно равные участки, разность температур точек, которых не превышает 20°C ; средние температуры соседних участков не отличаются более 20°C ; при переходе от одного участка к соседнему допускается изменение температур скачками.

Определение плотности потока измерения в этом случае осуществляется через величину φ_1/φ_2 для элементарной площадки, помещенной в заданную точку, от всей излучающей поверхности с помощью светового моделирования.

Систематизация и отбор основных форм и размеров, расположение рабочих мест около них принимались по типовым размерам (с учетом фиксированных рабочих мест).

При этом рассматривалось распределение тепловых полей по горизонтали, а вертикальная составляющая принималась с учетом расположения рабочих мест — 2 м, при отсутствии более высоких отметок технологического оборудования, способного исказить тепловые поля за счет отражения. Высота рассматриваемых промышленных зданий и сооружений принималась равной $h = 10\text{--}14$ м.

Для помещений с источниками подвижного инфракрасного излучения с ограниченным объемом и наличием дополнительного оборудования, строительных конструкций необходимо учитывать отражение тепло-

вой энергии и ее перераспределение на рабочих местах. При этом необходим дифференцированный подход, который и учитывает наша методика в физическом моделировании и интеграционная оценка картины терморadiационной напряженности в пространстве цеха.

На следующем этапе исследований возникла необходимость с помощью математического анализа вывести закономерность изменения отношения φ_1/φ_2 от энергетической облученности.

Установка для светового моделирования (рис. 4) состоит из световой камеры (1); полупрозрачного экрана (2); матрицы ультраярких светодиодов (3).

Максимальный размер полупрозрачного экрана 300×340 мм. При помощи подвижных шторок (4) размер светящегося окна можно уменьшить до 20×20 мм, а при помощи специальных непрозрачных масок получать модель излучающей поверхности сложной формы.

Ультраяркие диоды в количестве 700 шт. яркостью 10–15 кандел питаются от источника напряжением 4,5 В, которое возможно регулировать от 2,0 до 4,5 В, потребляемый ток при максимальной яркости 35–40 А.

Световая камера располагалась на оптической скамье (5), которая имеет мерную шкалу (6) и приемная головка (7) имеет возможность по ней перемещаться на ползках.

Выводы. В результате теоретических исследований разработана экспериментальная установка для физического моделирования термической напряженности на рабочих местах с интенсивным тепловыделением.

На основании физического моделирования установлены закономерности изменения терморadiационной напряженности в зависимости от пространственного расположения источников теплового излучения.

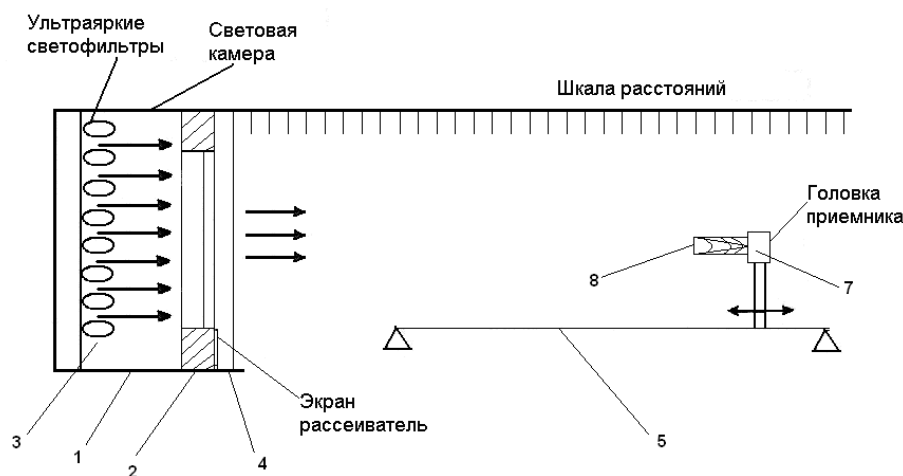

Рис. 4. Функциональная схема установки физического моделирования энергетической освещенности:

- 1 — световая камера; 2 — полупрозрачный экран; 3 — матрица ультраярких светодиодов; 4 — подвижные шторки; 5 — оптическая скамья; 6 — мерная шкала; 7 — приемная головка; 8 — светозащитная бленда

Литература

1. Борхерт Р. Техника инфракрасного нагрева / Р. Борхерт, В. Юбиц. — М. — Л.: Госэнергоиздат, 1963. — 278 с.
2. Геращенко О.А. Тепловые и температурные измерения / О.А. Геращенко, В.Г. Федоров. — К.: Наукова думка, 1965. — 304 с.
3. Табунщиков Ю.А. Тепловая защита ограждающих конструкций зданий и сооружений / Табунщиков Ю.А., Хромец Д.Ю., Матросов Ю.А. — М.: Стройиздат, 1986. — 379 с.
4. Марголин И.А. Основы инфракрасной техники / Марголин И.А., Румянцев Н.Н. — М.: Воениздат, 1957. — 308 с.
5. Геращенко О.А. Основы теплотрии / Геращенко О.А. — К.: Наукова думка, 1971. — 192 с.

References

1. Borhert R. Tehnika infrakrasnogo nagreva / R. Borhert, V. Yubits. — M. — L.: Gosenergoizdat, 1963. — 278 s.
2. Geraschenko O.A. Teplovyie i temperaturnye izmereniya / O.A. Geraschenko, V.G. Fedorov. — K.: Naukova dumka, 1965. — 304 s.
3. Tabunschikov Yu. A. Teplovaya zaschita ograzhdayuschih konstruktsiy zdaniy i sooruzheniy / Tabunschikov Yu. A., Hromets D. Yu., Matrosov Yu. A. — M.: Stroyizdat, 1986. — 379 s.
4. Margolin I.A. Osnovy infrakrasnoy tehniki / Margolin I.A., Rummyantsev N.N. — M.: Voenizdat, 1957. — 308 s.
5. Geraschenko O.A. Osnovy teplometrii / Geraschenko O.A. — K.: Naukova dumka, 1971. — 192 s.

Зеленський Анатолій Григорович*кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри будівельної механіки та опору матеріалів
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури***Приварніков Аркадій Костянтинович***доктор фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри алгебри та геометрії
Запорізький національний університет***Зеленский Анатолий Григорьевич***кандидат физико-математических наук,
доцент кафедры строительной механики и сопротивления материалов
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры***Приварников Аркадий Константинович***доктор физико-математических наук, профессор,
заведующий кафедрой алгебры и геометрии
Запорожский национальный университет***Zelensky Anatoly***candidate of physico-mathematical Sciences,
associate Professor of structural mechanics and strength of materials
Prydneprovsk state academy of civil engineering and architecture***Privarnikov Arkadiy***doctor of physico-mathematical Sciences, Professor,
head of chair of algebra and geometry
Zaporozhskiy national university*

ПРО МЕТОД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НЕОДНОРІДНИХ РІВНЯНЬ ІЗ ЧАСТИННИМИ ПОХІДНИМИ В МАТЕМАТИЧНІЙ ТЕОРІЇ ПЛИТ

О МЕТОДЕ РЕШЕНИЯ НЕОДНОРОДНЫХ УРАВНЕНИЙ В ЧАСТНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ В МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ПЛИТ

USING THE METHOD OF SOLVING NON-HOMOGENEOUS PARTIAL DIFFERENTIAL EQUATIONS IN MATHEMATICAL THEORY OF PLATES

У статті запропоновано метод, який дає можливість звести неоднорідне диференціальне рівняння з частинними похідними парного порядку математичної теорії плит до розв'язування неоднорідних рівнянь другого порядку. Розглянуті рівняння шостого і четвертого порядків. Для знаходження частинних розв'язків отриманих рівнянь другого порядку використовується метод інтегрального перетворення Ханкеля.

Ключові слова: метод зниження порядку, неоднорідне диференціальне рівняння з частинними похідними, математична теорія, плита.

В статье предложен метод, который позволяет свести неоднородное дифференциальное уравнение в частных производных четного порядка математической теории плит к решению неоднородных уравнений второго порядка. Рассмотрены уравнения шестого и четвертого порядков. Для нахождения частных решений полученных уравнений второго порядка применяется метод интегрального преобразования Ханкеля.

Ключевые слова: метод понижения порядка, неоднородное дифференциальное уравнение в частных производных, математическая теория, плита.

As well as analyzing equations of fourth and sixth order, the article suggests a method allowing non-homogeneous partial differential equations of even order in mathematical theory of plates to be reduced to non-homogeneous equations of second order which could be solved using the Hankel integral transform.

Keywords: reduction of order, non-homogeneous partial differential equation, mathematical theory, plate.

Вступ. Розв'язування неоднорідних диференціальних рівнянь із частинними похідними високого порядку пов'язано з достатніми математичними труднощами. До таких рівнянь зводяться перш за все задачі по визначенню напружено-деформованого стану в неklasичній теорії пластин та оболонок [1–3, 7, 8–11, 13, 15], які урахують всі компоненти напружено-деформованого стану. Складність розв'язування вказаних рівнянь викликана, зокрема, знаходженням їх частинних розв'язків.

У даній роботі метод зниження порядку неоднорідних диференціальних рівнянь із частинними похідними, який було запропоновано у [4–6], розвивається на інші типи лінійних неоднорідних диференціальних рівнянь парного порядку з частинними похідними,

1. Постановка проблеми. Розглянемо лінійне неоднорідне диференціальне рівняння з частинними похідними $2n$ -го порядку ($n=2,3,4,\dots$) наступного вигляду:

$$(\nabla^{2n} + A_1 \nabla^{2(n-1)} + A_2 \nabla^{2(n-2)} + \dots + A_n) \Phi(x, y) = f(x, y), \quad (1)$$

де A_i ($i=1,2,\dots,n$) — відомі числа, які можуть бути також комплексними;

∇^2 — оператор Лапласа;

$f(x, y)$ — відома функція двох змінних,

$\Phi(x, y)$ — шукана функція двох змінних.

Застосовуючи основну теорему алгебри, ліву частину рівняння (1) можна розкласти на множники вигляду $(\nabla^2 - k)$ і тоді (1) прийме наступний вигляд:

$$(\nabla^2 - k_1)(\nabla^2 - k_2) \dots (\nabla^2 - k_i) \dots (\nabla^2 - k_n) \Phi(x, y) = f(x, y), \quad (2)$$

де k_i ($i=1,2,\dots,n$) — корені відповідного характеристичного рівняння, в загальному вигляді комплексні.

Такий клас рівнянь зустрічається, зокрема, при визначенні напружено-деформованого стану в теорії не тонких пластин [3, 11], яка основана на застосуванні взаємозв'язаних рівнянь, здобутих методом розкладання компонент напружено-деформованого стану у ряди по товщинній координаті за допомогою поліномів Лежандра з використанням варіаційного принципу Рейснера.

Розв'язування неоднорідного диференціального рівняння (2) методом зниження порядку зведено до n неоднорідних диференціальних рівнянь 2-го порядку. Так у [5] до неоднорідних рівнянь 2-го порядку зведено диференціальні рівняння 4-го, 6-го, 8-го і 12-го

порядків вигляду (2), у яких k_i різні числа; у [4] — до рівнянь 2-го порядку зведено рівняння 8-го порядку, в якому $k_1 = k_2 = 0$; $k_3 \neq k_4$; $k_3 \neq 0$; $k_4 \neq 0$, і наведено застосування методу в граничній задачі неklasичної теорії пластин [3]. У [6] — розглянуто застосування методу зниження порядку до розв'язування декількох граничних задач теорії пластин.

Слід зазначити, що деякі рівняння вказаних вище класів зустрічаються також в теорії оболонок.

Надалі розглянемо деякі інші неоднорідні диференціальні рівняння з частинними похідними, які мають місце в математичній теорії пластин і класичній теорії оболонок і які зведемо до рівнянь 2-го порядку.

2. Диференціальне рівняння 6-го порядку вигляду

$$\nabla^2(\nabla^2 - k_1)(\nabla^2 - k_2)\Phi(x, y) = f(x, y), \quad (3)$$

де k_i ($i=1,2$) — відомі числа, можуть бути комплексними;

$f(x, y)$ — відома функція двох змінних;

$\Phi(x, y)$ — шукана функція двох змінних.

Рівняння такого типу зустрічається в теорії нетонких пластин [3].

Позначимо надалі для зручності

$$(\nabla^2 - k_i) = ()_i, \quad (4)$$

а функції $\Phi(x, y)$ та $f(x, y)$ — через Φ та f відповідно.

Рівняння (3) тоді запишеться так:

$$\nabla^2 ()_1 ()_2 \Phi = f.$$

Зобразимо частинний розв'язок $\Phi(x, y)$ рівняння (3) та функцію $f(x, y)$ у вигляді

$$\Phi(x, y) = \Phi_1(x, y) + \Phi_2(x, y); \quad (5)$$

$$f(x, y) = f_1(x, y) + f_2(x, y), \quad (6)$$

де функції $\Phi_1(x, y)$, $\Phi_2(x, y)$ — частинні розв'язки лінійних неоднорідних диференціальних рівнянь:

$$\nabla^2 \Phi_1 = f_1; \quad (7)$$

$$()_1 ()_2 \Phi_2 = f_2, \quad (8)$$

у яких функції $f_1(x, y)$, $f_2(x, y)$ підлягають визначенню.

Знайдемо праві частини рівнянь (7) і (8).

Підставимо (5) у (3). Дістанемо

$$\nabla^2((\)_1(\)_2)\Phi_1 + \nabla^2((\)_1(\)_2)\Phi_2 = f.$$

Ураховуючи (7), (8) і те, що $\nabla^2((\)_1(\)_2) = ((\)_1(\)_2)\nabla^2$, останнє рівняння перетвориться до такого:

$$(\)_1(\)_2 f_1 + \nabla^2 f_2 = f,$$

а приймаючи до уваги (6), дістанемо наступне рівняння для визначення функції $f_1(x, y)$:

$$((\)_1(\)_2 - \nabla^2)f_1 = (1 - \nabla^2)f. \quad (9)$$

Рівнянні (9) з урахуванням (4) набуде вигляду

$$(\nabla^4 - (1 + k_1 + k_2)\nabla^2 + k_1 k_2)f_1 = (1 - \nabla^2)f. \quad (10)$$

Розкладаючи ліву частину рівняння (10) на множники, дістанемо таке неоднорідне диференціальне рівняння 4-го порядку з частинними похідними відносно функції $f_1(x, y)$:

$$(\nabla^2 - k_3)(\nabla^2 - k_4)f_1(x, y) = \phi(x, y), \quad (11)$$

де

$$\phi(x, y) = (1 - \nabla^2)f(x, y). \quad (12)$$

В якості функції $f_1(x, y)$ можна взяти частинний розв'язок рівняння (11).

Надалі повторюємо аналогічний процес. Зображуємо частинний розв'язок $f_1(x, y)$ рівняння (11) та відому функцію $\phi(x, y)$ у вигляді

$$f_1(x, y) = f_{11}(x, y) + f_{12}(x, y); \quad (13)$$

$$\phi(x, y) = \phi_1(x, y) + \phi_2(x, y), \quad (14)$$

де функції $f_{11}(x, y)$, $f_{12}(x, y)$ — частинні розв'язки лінійних неоднорідних диференціальних рівнянь 2-го порядку:

$$\begin{aligned} (\nabla^2 - k_3)f_{11}(x, y) &= \phi_1(x, y); \\ (\nabla^2 - k_4)f_{12}(x, y) &= \phi_2(x, y), \end{aligned} \quad (15)$$

а функції $\phi_1(x, y)$ і $\phi_2(x, y)$ потрібно ще визначити.

Ураховуючи (13)–(15), рівняння (11) перетворюється до такого:

$$(k_3 - k_4)\phi_1(x, y) = (1 + k_3 - \nabla^2)\phi(x, y).$$

Звідси, приймаючи до уваги (12), дістанемо

$$\begin{aligned} \phi_1(x, y) &= \frac{(1 + k_3 - \nabla^2)}{(k_3 - k_4)}\phi(x, y) = \\ &= \frac{(1 + k_3 - \nabla^2)(1 - \nabla^2)}{(k_3 - k_4)}f(x, y) \end{aligned} \quad (16)$$

А із залежностей (12), (14) і (16) матимемо $\phi_2(x, y)$:

$$\begin{aligned} \phi_2(x, y) &= \frac{(\nabla^2 - 1 - k_4)}{(k_3 - k_4)}\phi(x, y) = \\ &= \frac{(\nabla^2 - 1 - k_4)(1 - \nabla^2)}{(k_3 - k_4)}f(x, y) \end{aligned} \quad (17)$$

Отже, для визначення правих частин рівнянь (15), тобто для визначення функцій $\phi_1(x, y)$ і $\phi_2(x, y)$ маємо залежності (16) і (17).

Знайшовши функції $f_{11}(x, y)$, $f_{12}(x, y)$ як частинні розв'язки лінійних неоднорідних диференціальних рівнянь 2-го порядку (15), функція $f_1(x, y)$ знайдеться із формули (13), а функція $f_2(x, y)$ — із формули (6), оскільки функція $f(x, y)$ відома. Знаючи функцію $f_1(x, y)$, із неоднорідного диференціального рівняння 2-го порядку (7) знаходиться частинний розв'язок цього рівняння $\Phi_1(x, y)$.

Надалі розглянемо знаходження частинного розв'язку $\Phi_2(x, y)$ рівняння (8).

Покладемо

$$\Phi_2(x, y) = \Phi_{21}(x, y) + \Phi_{22}(x, y), \quad (18)$$

$$f_2(x, y) = f_{21}(x, y) + f_{22}(x, y), \quad (19)$$

де функції $\Phi_{21}(x, y)$, $\Phi_{22}(x, y)$ — частинні розв'язки лінійних неоднорідних диференціальних рівнянь 2-го порядку:

$$(\)_1 \Phi_{21} = f_{21}; \quad (20)$$

$$(\)_2 \Phi_{22} = f_{22}, \quad (21)$$

а функції $f_{21}(x, y)$, $f_{22}(x, y)$ підлягають визначенню.

Замічаємо, що рівняння (8) з точністю до позначень аналогічне рівнянню (11), а рівняння (20) і (21) аналогічні рівнянням (15). Тоді функції $f_{21}(x, y)$ і $f_{22}(x, y)$ з урахуванням (19) визначатимуться так:

$$\begin{aligned} f_{21}(x, y) &= \frac{(1 + k_1 - \nabla^2)}{(k_1 - k_2)}f_2(x, y); \\ f_{22}(x, y) &= \frac{(\nabla^2 - 1 - k_2)}{(k_1 - k_2)}f_2(x, y). \end{aligned} \quad (22)$$

Визначивши із (22) праві частини рівнянь 2-го порядку (20) і (21), знаходяться частинні розв'язки $\Phi_{21}(x, y)$ і $\Phi_{22}(x, y)$ цих рівнянь. Надалі за формулою (18) визначається функція $\Phi_2(x, y)$, яка є частинним розв'язком неоднорідного рівняння 4-го порядку (8).

Таким чином, знайшовши $\Phi_1(x, y)$ і $\Phi_2(x, y)$, визначається функція $\Phi(x, y)$ як сума цих функцій

згідно з (5), тобто визначається частинний розв'язок початкового неоднорідного рівняння 6-го порядку з частинними похідними (3).

Загальний розв'язок початкового рівняння (3) знаходиться як сума загальних розв'язків $\Phi_{10}(x, y)$, $\Phi_{20}(x, y)$, $\Phi_{30}(x, y)$ однорідних рівнянь

$$\nabla^2 \Phi_{10}(x, y) = 0; (\nabla^2 - k_1) \Phi_{20}(x, y) = 0;$$

$$(\nabla^2 - k_2) \Phi_{30}(x, y) = 0$$

і частинного розв'язку $\Phi(x, y)$ неоднорідного рівняння (3).

3. Диференціальне рівняння 4-го порядку вигляду

$$\nabla^2(\nabla^2 - k_1)\Phi(x, y) = f(x, y), \quad (23)$$

де k_1 — відоме число, може бути комплексним;

$f(x, y)$ — відома функція двох змінних;

$\Phi(x, y)$ — шукана функція двох змінних.

Рівняння такого типу зустрічається після зниження порядку в математичній теорії плит, а також як основне рівняння в класичній теорії пологих оболонок, зокрема в [14].

На основі викладеної вище методики рівняння (23) розділяється на два неоднорідних диференціальних рівняння 2-го порядку відносно шуканих функцій $\Phi_1(x, y)$ і $\Phi_2(x, y)$:

$$\nabla^2 \Phi_1 = f_1, (\nabla^2 - k_1) \Phi_2 = f_2, \quad (24)$$

де

$$f_1(x, y) = \frac{(\nabla^2 - 1)}{k_1} f(x, y), f_2(x, y) = \frac{(1 + k_1 - \nabla^2)}{k_1} f(x, y).$$

Загальний розв'язок рівняння 4-го порядку (23) визначається як сума загальних розв'язків рівнянь 2-го порядку (24).

4. Використання інтегрального перетворення Ханкеля.

Розглянемо застосування інтегрального перетворення Ханкеля для знаходження частинного розв'язку неоднорідного диференціального рівняння 4-го вигляду (23), розщепивши його попередньо на два диференціальних рівняння 2-го порядку (24). Для прикладу візьмемо рівняння згину пологої сферичної оболонки від дії зовнішнього навантаження, яке вважаємо прикладеним нормально до оболонки по колу радіуса r_0 [14]:

$$\begin{aligned} \nabla^2(\nabla^2 + ik^2)\sigma(r) &= f(r) \\ (f(r) &= q_0 \delta(r - r_0) / D), \end{aligned} \quad (25)$$

де k^2 , D — додатні дійсні сталі, які залежать від фізичних і геометричних характеристик оболонки;

$q_0 = \text{const}$, $i = \sqrt{-1}$, $\sigma(r)$ — шукана комплексна

функція змінної r , $\nabla^2 = \frac{d^2}{dr^2} + \frac{1}{r} \frac{d}{dr}$;

$\delta(r - r_0)$ — дельта-функція Дірака: $\delta(r - r_0) = 0$, якщо $r \neq r_0$; $\delta(r - r_0) = \infty$, якщо $r = r_0$.

Частинний розв'язок $\sigma(r)$ рівняння (25) згідно з (23) і (24) зобразиться у вигляді суми частинних розв'язків $\sigma_1(r)$ і $\sigma_2(r)$ неоднорідних рівнянь

$$\nabla^2 \sigma_1 = f_1, (\nabla^2 + ik^2) \sigma_2 = f_2, \quad (26)$$

де

$$\begin{aligned} f_1(r) &= \frac{i(\nabla^2 - 1)}{k^2 D} q_0 \delta(r - r_0), \\ f_2(r) &= \frac{k^2 + i(1 - \nabla^2)}{k^2 D} q_0 \delta(r - r_0) \end{aligned}$$

Знайдемо частинний розв'язок першого рівняння (26) методом інтегрального перетворення Ханкеля. Помножимо обидві частини рівняння на $rJ_0(pr)$, де $J_0(pr)$ — функція Бесселя першого роду нульового порядку, і проінтегруємо по r в межах від 0 до ∞ . Послідовно отримуємо, приймаючи до уваги [12]:

$$\begin{aligned} \int_0^\infty rJ_0(pr) \nabla^2 \sigma_1(r) dr &= \frac{iq_0}{k^2 D} \int_0^\infty rJ_0(pr) (\nabla^2 - 1) \delta(r - r_0) dr; \\ -p^2 \bar{\sigma}_1(p) &= \frac{iq_0}{k^2 D} (-p^2 r_0 J_0(pr_0) - r_0 J_0(pr_0)), \end{aligned}$$

де $\bar{\sigma}_1(p)$ — зображення функції $\sigma_1(r)$.

Із останнього рівняння маємо:

$$\bar{\sigma}_1(p) = \frac{iq_0 r_0}{k^2 D} (1 + \frac{1}{p^2}) J_0(pr_0).$$

Повертаємось до оригінала $\sigma_1(r)$ за формулою оберненого переходу. Дістанемо

$$\begin{aligned} \sigma_1(r) &= \int_0^\infty pJ_0(pr) \bar{\sigma}_1(p) dp = \\ &= \frac{iq_0 r_0}{k^2 D} \int_0^\infty (p + \frac{1}{p}) J_0(pr) J_0(pr_0) dp \end{aligned} \quad (27)$$

Визначимо тепер частинний розв'язок другого рівняння (26). Виконуючи аналогічні перетворення, дістанемо:

$$\begin{aligned} \int_0^\infty rJ_0(pr) (\nabla^2 + ik^2) \sigma_2(r) dr &= \\ &= \frac{q_0}{k^2 D} \int_0^\infty rJ_0(pr) (-\nabla^2 + (k^2 + i)) \delta(r - r_0) dr \\ -p^2 \bar{\sigma}_2(p) + ik^2 \bar{\sigma}_2(p) &= \frac{q_0 r_0}{k^2 D} (ip^2 + (k^2 + i)) J_0(pr_0), \end{aligned}$$

де $\bar{\sigma}_2(p)$ — зображення функції $\sigma_2(r)$.

Із останньої залежності отримуємо:

$$\bar{\sigma}_2(p) = -\frac{q_0 r_0}{k^2 D(p^2 - ik^2)}(ip^2 + k^2 + i)J_0(pr_0).$$

Повертаючись до оригінала, дістанемо:

$$\begin{aligned}\sigma_2(r) &= \int_0^\infty p J_0(pr) \bar{\sigma}_2(p) dp = \\ &= -\frac{q_0 r_0}{k^2 D} \int_0^\infty \left(-\frac{ip^3}{p^2 - ik^2} + \frac{p(k^2 + i)}{p^2 - ik^2} \right) J_0(pr) J_0(pr_0) dp\end{aligned}$$

або ж

$$\sigma_2(r) = -\frac{q_0 r_0}{k^2 D} \int_0^\infty \left(i(p + \frac{ik^2 p}{p^2 - ik^2}) + \frac{p(k^2 + i)}{p^2 - ik^2} \right) J_0(pr) J_0(pr_0) dp. \quad (28)$$

Отже, частинний розв'язок $\sigma(r)$ неоднорідного рівняння (25) з урахуванням (27) і (28) буде

$$\begin{aligned}\sigma(r) &= \sigma_1(r) + \sigma_2(r) = \\ &= \frac{iq_0 r_0}{k^2 D} \left(\int_0^\infty \frac{J_0(pr) J_0(pr_0)}{p} dp - \int_0^\infty \frac{p J_0(pr) J_0(pr_0)}{p^2 - ik^2} dp \right). \quad (29)\end{aligned}$$

Обчислюючи інтеграли у правій частині (29), дістанемо

$$\sigma(r) = \begin{cases} \frac{\pi q_0 r_0}{2k^2 D} J_0(k\sqrt{i}r) H_0^{(1)}(k\sqrt{i}r_0) - \frac{q_0 r_0 i \ln r_0}{k^2 D}, & (r < r_0); \\ \frac{\pi q_0 r_0}{2k^2 D} J_0(k\sqrt{i}r_0) H_0^{(1)}(k\sqrt{i}r) - \frac{q_0 r_0 i \ln r}{k^2 D}, & (r > r_0), \end{cases} \quad (30)$$

де $H_0^{(1)}(k\sqrt{i}r)$, $H_0^{(1)}(k\sqrt{i}r_0)$ — функції Ханкеля відповідних аргументів.

Розв'язок (30) співпадає з розв'язком, отриманим у [14], в якій інтегральне перетворення Ханкеля застосовувалось безпосередньо до неоднорідного рівняння 4-го порядку (25).

5. Висновок. Описаний метод розв'язування неоднорідних диференціальних рівнянь з частинними похідними високого парного порядку полягає у знаходженні суми розв'язків декількох неоднорідних рівнянь другого порядку, або ж у знаходженні суми розв'язків неоднорідних рівнянь нижчого порядку, сума порядків яких дорівнює порядку початкового рівняння. Очевидно, що в залежності від структури правих частин неоднорідних рівнянь високого порядку такий підхід може спростити методику визначення частинних, а отже і загальних розв'язків. Запропонований метод зниження порядку диференціальних рівнянь може бути поширено також і на інші класи неоднорідних диференціальних рівнянь із частинними похідними. Крім цього, він може бути ефективним при розв'язуванні звичайних неоднорідних диференціальних рівнянь високого порядку.

Література

1. Векуа И.Н. Об одном методе расчета призматических оболочек / И.Н. Векуа // Тр. Тбилисского матем. ин-та. — 1955. — Т. 21. — С. 191–293.
2. Зеленський А.Г. Метод розв'язування системи диференціальних рівнянь високого порядку в аналітичній теорії нетонких оболонок / А.Г. Зеленський // Методи розв'язування прикладних задач механіки деформівного твердого тіла. — 2008. — Вип. 9. — С. 93–103.
3. Зеленський А.Г. Моделі аналітичної теорії трансверсально-ізотропних плит / А.Г. Зеленський // Вісник Дніпропетр. ун-ту. — Т. 17, № 5. — 2009. — Механіка. В. 13, т. 2. — С. 54–62.
4. Зеленський А.Г. До питання про розв'язування неоднорідних диференціальних рівнянь / А.Г. Зеленський // Theoretical Foundations of Civil Engineering. — 2011. — Vol 19. — P. 263–266.
5. Зеленський А.Г. Метод зниження порядку неоднорідних диференціальних рівнянь із частинними похідними в теорії пластин середньої товщини / А.Г. Зеленський // Вісник Дніпропетр. ун-ту. — Т. 20, № 5. — 2012. — Механіка. В. 16, т. 2 / 1. — С. 60–66.
6. Зеленський А.Г. Метод зниження порядку неоднорідних диференціальних рівнянь із частинними похідними /
- А.Г. Зеленський // Методи розв'язування прикладних задач механіки деформівного твердого тіла. Зб. наук. праць. — В. 13. — 2012. — С. 188–196.
7. Кильчевский Н.А. Основы аналитической механики оболочек / Н.А. Кильчевский. — К.: Изд-во АН УССР. — 1963. — 354 с.
8. Немиш Ю.Н. Напряженно-деформированное состояние нетонких оболочек и пластин. Обобщенная теория. Обзор / Ю.Н. Немиш, И.Ю. Хома // Прикл. механика. — 1991. — 29, № 11. — С. 3–27.
9. Плеханов А.В. Об одном асимптотическом методе построения теории изгиба пластин средней толщины / А.В. Плеханов., А.П. Прусаков // Механика твердого тела. — 1976. — № 3. — С. 84–90.
10. Понятовский В.В. Уравнения теории анизотропных пластинок / В.В. Понятовский // Исследование по упругости и пластичности. Л.: ЛГУ, 1965. — № 4. — С. 3–28.
11. Прусаков А.П. О построении уравнений изгиба двенадцатого порядка для трансверсально-изотропной пластины / А.П. Прусаков // Прикл. механика. — 1993. — Т. 29, № 12. — С. 51–58.

12. Снеддон И. Преобразования Фурье. / И. Снеддон. — М.: Изд-во иностранной лит., 1955. — 668 с.
13. Хома И.Ю. Обобщенная теория анизотропных оболочек / И.Ю. Хома. — К.: Наук. думка, 1986. — 170 с.
14. Шевляков Ю. А, Розв'язок задачі згину пологих сферичних оболонок / Ю.А. Шевляков, В.П. Шевченко

// Прикл. механіка. — 1964. — Т. 10. Вип. 4. — С. 382–391.

15. Cicala P. Sulla teria elastica della plate sottile // Giorn genio Civile. — 1959. — 97, № 4. — P. 238–256.

References

1. Vekua Y.N. Ob odnom metode rascheta pryzmatycheskykh obolochek / Y.N. Vekua // Tr. Tbylysskoho matem. yn-ta. — 1955. — T.21. — S. 191–293.
2. Zelens'kyi A.H. Metod rozv'yazuvannya systemy dyferentsial'nykh rivnyan' vysokoho poriadku v analitychniy teoriiy netonkykh obolonok / A.H. Zelens'kyi // Metody rozv'yazuvannya prykladnykh zadach mekhaniky deformivnoho tverdoho tila. — 2008. — Vyp. 9. — S. 93–103.
3. Zelens'kyi A.H. Modeli analitychnoyi teoriiy transversal'no-izotropnykh plyt / A.H. Zelens'kyi // Visnyk Dnipropetr. un-tu. — T. 17, # 5. — 2009. — Mekhanika. V. 13, t. 2. — S. 54–62.
4. Zelens'kyi A.H. Do pytannya pro rozv'yazuvannya neodnorodnykh dyferentsial'nykh rivnyan' / A.H. Zelens'kyi // Theoretical Foundations of Civil Engineering. — 2011. — Vol. 19. — P. 263–266.
5. Zelens'kyi A.H. Metod znyzhennya poriadku neodnorodnykh dyferentsial'nykh rivnyan' iz chastynnykh pokhidnykh v teoriiy plastyn seredn'oyi tovshchyny / A.H. Zelens'kyi // Visnyk Dnipropetr. un-tu. — T. 20, # 5. — 2012. — Mekhanika. V. 16, t. 2 / 1. — S. 60–66.
6. Zelens'kyi A.H. Metod znyzhennya poriadku neodnorodnykh dyferentsial'nykh rivnyan' iz chastynnykh pokhidnykh / A.H. Zelens'kyi // Metody rozv'yazuvannya prykladnykh zadach mekhaniky deformivnoho tverdoho tila. Zb. nauk. prats'. — V. 13. — 2012. — S. 188–196.

7. Kyl'chevskyy N.A. Osnovy analytycheskoy mekhaniky obolochek / N.A. Kyl'chevskyy. — K.: Yzd-vo AN USSR. — 1963. — 354 s.

8. Nemysh Yu. N. Napryazhenno-deformirovannoe sostoyaniye netonkykh obolochek y plastyn. Obobshchennaya teoryya. Obzor / Yu. N. Nemysh, Y. Yu. Khoma // Prykl. mekhanika. — 1991. — 29, #11. — S. 3–27.

9. Plekhanov A.V. Ob odnom asymptotycheskom metode postroyeniya teoryy yz-hyba plastyn sredney tolshchyny / A.V. Plekhanov, A.P. Prusakov // Mekhanyka tverdoho tela. — 1976. — #3. — S. 84–90.

10. Ponyatovskyy V.V. Uravneniyya teoryy anyzotropnykh plastynok / V.V. Ponyatovskyy // Yssledovanye po uprugosti y plastychnosti. L.: LHM, 1965. — #4. — S. 3–28.

11. Prusakov A.P. O postroyenyy uravnenyy yz-hyba dvenadtsatoho poriadka dlya transversal'no-yzotropnoy plastyny / A.P. Prusakov // Prykl. mekhanika. — 1993. — T. 29, # 12. — S. 51–58.

12. Sneddon Y. Preobrazovaniya Fur'e. / Y. Sneddon. — M.: Yzd-vo ynostrannoy lit., 1955. — 668 s.

13. Khoma Y. Yu. Obobshchennaya teoryya anyzotropnykh obolochek / Y. Yu. Khoma. — K.: Nauk. dumka, 1986. — 170 s.

14. Shevlyakov Yu. A, Rozv'yazok zadachi z-hynu polohykh sferychnykh obolonok / Yu. A. Shevlyakov, V.P. Shevchenko // Prykl. mekhanika. — 1964. — T. 10. Vyp. 4. — S. 382–391.

15. Cicala P. Sulla teria elastica della plate sottile // Giorn genio Civile. — 1959. — 97, № 4. — P. 238–256.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

Сборник научных статей

Выпуск 2

Главный редактор — д.э.н., профессор *Тарасенко И.А.*

Киев 2015

Издано в авторской редакции

Адрес: Украина, г. Киев, ул. Павловская, 22, оф.12
Контактный телефон: +38(044) 222-5-889
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Подписано в печать 20.05.2015 Формат 60х84/8
Бумага офсетная. Гарнитура PetersburgC.
Условно-печатных листов 18,6. Тираж 50. Заказ № 219.
Цена договорная. Напечатано с готового оригинал-макета.

Напечатано в полиграфическом центре ООО «Финансовая Рада Украины»
Контактный телефон: +38(050) 647-1543